

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпинський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Марченко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патерило І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, професор, професор СК № 1 Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 12 від 26.06.2025)

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus International* (Республіка Польща)
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 2053 від 13.06.2024 року

Ідентифікатор медіа: R30-04884.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
(просп. Науки, буд. 72, м. Дніпро, 49045, cdnp@dnu.dp.ua, тел. (056) 374-98-01.
Мови видання: українська, англійська.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-1>

Луценко І. М.,

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
завідувачка кафедри фізичного виховання та спеціальної підготовки
Університету митної справи та фінансів*

Кондратенко В. В.,

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
доцент кафедри фізичного виховання та спеціальної підготовки
Університету митної справи та фінансів*

Нестеренко О. М.,

*старший викладач кафедри фізичного виховання та спеціальної підготовки
Університету митної справи та фінансів*

РОЛЬ БОЙОВОЇ СТРІЛЬБИ У ФОРМУВАННІ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК ПІД ЧАС ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ: ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ БОЙОВИХ СИТУАЦІЙ

THE ROLE OF COMBAT SHOOTING IN THE FORMATION OF PRACTICAL SKILLS DURING TACTICAL AND SPECIAL TRAINING: APPROACHES TO MODELING COMBAT SITUATIONS

У статті розглядається місце та значення бойової стрільби у системі тактико-спеціальної підготовки працівників правоохоронних органів та військовослужбовців у контексті сучасних безпекових викликів. Автором проаналізовано основні функції бойової стрільби, серед яких: формування стійких технічних навичок володіння зброєю, розвиток ситуаційної обізнаності, психологічної витривалості, тактичної гнучкості та здатності до оперативного прийняття рішень в умовах невизначеності. Особливу увагу приділено необхідності моделювання бойових ситуацій під час стрілецьких занять, що дозволяє створювати навчальне середовище, максимально наближене до реальних умов бойового зіткнення. У статті обґрунтовано принципи, які мають лежати в основі такого моделювання: комплексність, адекватність, поступове ускладнення та інтерактивність. Висвітлено можливості використання сучасних віртуальних полігонів, тренажерів та симуляційних систем, а також наголошено на важливості поєднання тренажерного моделювання із практичною стрільбою за змінними сценаріями. У контексті аналізу наукових праць зазначено роль багаторазового відпрацювання дій як засобу подолання психологічного бар'єру щодо застосування зброї. Окремо акцентовано на необхідності розробки національних методичних рекомендацій щодо впровадження моделювання бойових ситуацій у підготовку особового складу сектору безпеки та оборони. У висновках підкреслено, що ефективна інтеграція бойової стрільби у тактико-спеціальні заняття не лише покращує технічну підготовленість, а й сприяє розвитку готовності до дій в умовах стресу, що є ключовим чинником професійної спроможності правоохоронця або військовослужбовця.

Ключові слова: *стрілецька підготовка, тактична гнучкість, моделювання бойових ситуацій, психологічна витривалість, навчальні тренажери, ситуаційна обізнаність, оперативне реагування, вогневий контакт, професійна стійкість.*

The article examines the role and significance of live-fire training within the system of tactical-special preparation of law enforcement officers and military personnel in the context of contemporary security challenges. The author analyzes the key functions of combat shooting, such as the development of sustainable technical firearm skills, situational awareness, psychological resilience, tactical flexibility, and the ability to make rapid decisions under uncertainty. Special attention is given to the necessity of modeling combat scenarios during shooting exercises, which enables the creation of a training environment that closely reflects real-life armed confrontations. The article substantiates the core principles that should underpin such modeling: complexity, realism, gradual escalation, and interactivity. The potential for

integrating modern virtual shooting ranges, simulators, and immersive systems is examined, with an emphasis on the importance of combining simulator-based modeling with practical shooting under varied conditions. In analyzing relevant scholarly works, the author emphasizes the value of repeated task execution in overcoming psychological barriers to firearm use. The study also highlights the need to develop national methodological guidelines for the implementation of combat scenario modeling in the training of personnel across the security and defense sector. In conclusion, it is argued that the effective integration of live-fire exercises into tactical-special training not only enhances technical proficiency, but also contributes to the development of combat readiness under stress – a critical component of professional competence for both law enforcement officers and military personnel.

Key words: *firearms training, tactical adaptability, combat scenario modeling, psychological resilience, virtual simulators, decision-making under stress, situational awareness, operational readiness, critical performance skills.*

Актуальність теми дослідження. Сучасна безпекова ситуація, зумовлена повномасштабною агресією проти України, вимагає кардинального переосмислення підходів до підготовки особового складу правоохоронних органів та військових формувань. В умовах ведення бойових дій особливої ваги набуває питання формування не лише теоретичних знань, а й стійких практичних навичок, які можуть бути ефективно застосовані в реальних умовах загрози життю. У цьому контексті бойова стрільба розглядається не просто як елемент вогневої підготовки, а як ключовий компонент системи тактико-спеціального навчання, що дозволяє моделювати реальні бойові ситуації, формувати психологічну готовність до вогневого контакту та забезпечувати злагодженість дій у складі підрозділу.

З огляду на це, актуальність дослідження полягає у необхідності комплексного обґрунтування ролі бойової стрільби в системі тактико-спеціальної підготовки та розробки методичних підходів до моделювання бойових ситуацій. Такий підхід дозволить не лише підвищити якість підготовки особового складу, а й забезпечити адаптивність до змінних умов бойового середовища, зменшити ризики втрат у реальних умовах протистояння, підвищити ефективність оперативного реагування та зміцнити загальну обороноздатність держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам вогневої та тактико-спеціальної підготовки, а також формуванню практичних навичок правоохоронців у реаліях бойових дій присвячено низку наукових розвідок, статей та окремих дисертаційних досліджень. Одними з перших, хто порушив проблематику психологічної готовності поліцейських до застосування зброї в екстремальних умовах, були Ю. Волков [3, с. 143–146] та Е. Чебота-

рьов [4, с. 626–634], які у своїх працях окреслили психологічні бар'єри, що виникають під час вогневого контакту, та вказали на необхідність впровадження нових методик тренувань. Проте ці дослідження мали переважно теоретичний характер і лише частково зачіпали питання практичної реалізації стрілецької підготовки.

Вагомий внесок у розвиток тематики зробили Віталій Федоров [1, с. 67–71] і Ольга Піскунова, які у своїй статті «Роль практичної стрільби в системі вогневої підготовки поліцейських: психологічна складова» обґрунтували важливість впровадження методик практичної стрільби до системи навчання правоохоронців. Автори переконливо довели, що ефективність вогневого контакту значною мірою залежить від рівня психологічної підготовленості поліцейського, що, у свою чергу, формується через системне відпрацювання дій у змодельованих, наближених до реальності умовах. Зокрема, акцент зроблено на необхідності розвитку тактичного мислення, автоматизації основних дій зі зброєю та подолання страху перед її застосуванням. Водночас дослідники підкреслили, що навіть висока результативність у стрільбі по мішенях не гарантує готовності до реального вогневого контакту, що підтверджує потребу у створенні адаптивних тренувальних програм.

Окремої уваги заслуговує праця колективу авторів під керівництвом В. Рудковського [2, с. 214–223], присвячена впровадженню сучасних тренажерних і віртуальних комплексів у систему тактико-спеціальної підготовки Збройних Сил України. Дослідники обґрунтували ефективність застосування інтерактивних симуляцій, які дають змогу відтворювати бойові ситуації у віртуальному середовищі з високим ступенем деталізації. Такі платформи дозволяють моделювати складні сценарії

дій підрозділів, включаючи елементи бойової стрільби, взаємодії екіпажів, комунікації, маневрування та бойового управління, що загалом підвищує рівень професійної готовності військовослужбовців та правоохоронців до бойового застосування в умовах непередбачуваної динаміки загроз.

Таким чином, сучасна наукова думка визнала необхідність трансформації підходів до вогневої підготовки: від нормативно заданих вправ до гнучкого моделювання бойових ситуацій з урахуванням психологічного стану, тактичної обстановки та індивідуальних особливостей стрільця. Проте остаточно не вирішеними залишаються питання уніфікації методик моделювання бойових ситуацій, стандартизації тренажерних сценаріїв та оцінювання впливу практичної стрільби на стійкість до бойового стресу, що визначає наукову новизну та практичну значущість дослідження, представлено у цій статті.

Метою даної статті є стислий аналіз сучасного наукового доробку фахівців у сфері вогневої та тактико-спеціальної підготовки, в якому розглядаються психологічні, тактичні та методичні аспекти застосування бойової стрільби під час навчання правоохоронців і військовослужбовців, а також виокремлення тих напрямів проблематики, які й досі залишаються недостатньо дослідженими, зокрема щодо моделювання реалістичних бойових ситуацій, формування автоматизованих алгоритмів дій та адаптації навчального процесу до умов гібридної війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бойова стрільба у системі тактико-спеціальної підготовки виконує низку критично важливих, взаємопов'язаних функцій, що формують цілісну модель практичної підготовки правоохоронця або військовослужбовця до дій в екстремальних умовах. Йдеться не лише про відпрацювання технічних дій зі стрілецькою зброєю – правильного утримання, прицілювання, ведення вогню з різних положень, переміщення з бойовою зброєю тощо, – а й про формування м'язової пам'яті, що забезпечує автоматизм дій у стресових ситуаціях, розвиток ситуаційної обізнаності, здатності оперативно оцінювати тактичну обстановку, приймати рішення та взаємодіяти з іншими членами

підрозділу. Не менш важливою є підготовка психологічна: стрілець має навчитися долати внутрішні бар'єри, пов'язані з потенційним ризиком для життя, застосуванням зброї проти людини, роботою в умовах невизначеності, збудження чи страху. Формується також тактична гнучкість – уміння адаптуватися до швидкоплинної обстановки, змінювати позицію, використовувати рельєф або укриття, діяти у складі бойової групи тощо.

У цьому контексті ключовим елементом ефективної підготовки стає варіативність навчальних сценаріїв. Вона передбачає не механічне повторення стандартних вправ, а постійне змінювання умов виконання завдань, що стимулює стрільця до адаптивного мислення, аналізу обстановки та прийняття тактичних рішень у реальному часі. Такий підхід спрямований на моделювання максимально широкого спектру можливих бойових ситуацій, що формують здатність діяти в умовах невизначеності, тиску часу та стресу.

До прикладів варіативних елементів бойових сценаріїв, які активно використовуються під час тактико-спеціальних занять, можна віднести стрільбу по нерухомих мішенях з різної дистанції, зокрема в умовах обмеженого часу на прицілювання; стрільбу по рухомих мішенях, що імітують переміщення супротивника; ураження цілей під час власного пересування стрільця, включаючи стрільбу у русі або стрільбу з раптовою зупинкою. Особливу увагу слід приділяти стрільбі з незручних позицій – лежачи на боці, у положенні на колінах, із застосуванням нестандартних укриттів (наприклад, автомобіль, зруйнована стіна, вузький коридор), а також стрільбі з-за барикад або через отвори в конструкціях, що імітують міське середовище.

Окрему складність становлять вправи з ведення вогню у складних умовах освітлення – в темний або сутінковий час доби, зі зміною напрямків освітлення, у приміщеннях з різким контрастом світла і тіні. Такі умови сприяють розвитку зорової адаптації та зниженню вразливості стрільця до оптичного стресу.

Додатковим ускладнюючим чинником виступає використання димових, шумових або фізичних перешкод. Наприклад, імітація вибуху димової гранати у зоні ведення стрільби не

лише обмежує видимість, а й створює ситуацію сенсорної дезорієнтації, у якій стрілець має діяти на основі пам'яті маршруту, тактильного та слухового аналізу. Шумові подразники – різкі звукові сигнали, сирени, звуки пострілів – дозволяють моделювати ситуації бойового стресу та навчити стрільця зберігати зосередженість під час вогневого контакту.

Іншими варіативними елементами є імітація втрати зв'язку зі штабом або групою, що вимагає автономного прийняття рішень; імітація поранення – наприклад, накладання пов'язки на руку до виконання вправи, що знижує рухову спроможність; обмеження зору за допомогою темних окулярів або балістичних масок, які знижують периферичний огляд. Усі ці фактори впливають на реакції стрільця, змушуючи його шукати нестандартні рішення.

Особливим аспектом моделювання є впровадження елементів так званої «тактичної невизначеності» – це сценарії, в яких немає чітко передбаченого порядку цілей або дій. Наприклад, інструктор може раптово змінити місце розташування мішені або оголосити додаткову загрозу (виникнення заручників, появу цивільних осіб у секторі вогню, порушення правил стрільби супротивником). Це вимагає від учасника тренування миттєвої реакції, переоцінки обстановки та зміни тактики. Такі вправи спрямовані на розвиток критичного мислення, вміння діяти в умовах інформаційного дефіциту.

Моделювання бойових ситуацій, яке використовується у системі тактико-спеціальної підготовки, повинно ґрунтуватися на ряді методичних принципів, що забезпечують наближення навчального процесу до реальних умов оперативно-службової діяльності. Таке моделювання дозволяє не лише відпрацювати технічні прийоми стрільби, а й сформувати комплексну професійну готовність до дій в екстремальних умовах, включно з психологічною, тактичною та командною складовими.

Комплексність передбачає інтеграцію всіх основних елементів бойової підготовки у єдиний тренувальний модуль. Це означає, що під час моделювання ситуації стрілець повинен не просто уражати мішень, а діяти у контексті умовної обстановки: виконувати команди, аналізувати ситуацію, ухвалювати рішення щодо вибору позиції, прикриття, сектора ведення

вогню. Наприклад, курсант може отримати завдання зупинити збройного правопорушника у приміщенні з кількома входами, де необхідно взаємодіяти з іншим стрільцем, забезпечити прикриття, прийняти рішення щодо застосування зброї у присутності умовних цивільних осіб. Такий підхід сприяє формуванню інтегрованої бойової компетентності та наближенню навчання до реальної службової ситуації.

Адекватність тренувального середовища означає створення таких умов, які максимально імітують бойову або оперативну обстановку. З цією метою використовуються реалістичні макети місцевості, тактичні кімнати, умовні вулиці, транспортні засоби, перешкоди (двері, барикади, вузькі проходи), обмежене або мерехтливе освітлення, шумові та димові ефекти. Наприклад, стрілець має діяти у вузькому коридорі з порушеним світлом, де противник може з'явитися раптово з будь-якого напрямку, а цивільні – перекривати сектор стрільби. Таке середовище вимагає високої зосередженості, вміння швидко оцінити обстановку та діяти з урахуванням усіх ризиків.

Поступове ускладнення передбачає нарощування складності та інтенсивності навчальних сценаріїв залежно від рівня підготовленості стрільця. На початкових етапах тренування зосереджені на формуванні базових навичок – правильної стійки, прицілювання, спуску гачка, дотримання техніки безпеки. Далі вводяться завдання зі змінною позицією, стрільбою з укриттів, у русі, під навантаженням. Згодом додаються елементи «тактичної невизначеності»: поява декількох цілей, динамічна зміна обстановки, імітація поранення, втрата зв'язку, введення «несподіваного наказу» від інструктора. Така ескалація складності дозволяє підготувати стрільця до роботи у непередбачуваних умовах, вимагає концентрації, витривалості, гнучкості мислення.

Інтерактивність тренувального процесу досягається завдяки використанню сучасних симуляційних систем і тренажерів, здатних реагувати на дії стрільця в режимі реального часу. Наприклад, системи з інтерактивною зворотною реакцією можуть змінювати розташування мішеней, запускати аудіовізуальні сигнали, реагувати на затримку у прийнятті рішення. Це дозволяє відтворювати поведінку умовного

супротивника, симулювати ситуації із заручниками, контратакою, неочікуваним нападом з тилу тощо. Як справедливо зазначено у дослідженні В. Рудковського [2, с. 214–223] та співавторів, віртуальні полігони із змінними сценаріями дозволяють багаторазово моделювати різні тактичні завдання, не витрачаючи при цьому великої кількості боєприпасів і технічних ресурсів, що надзвичайно актуально в умовах тривалих бойових дій.

Практична стрільба, як наголошують В. Федоров [1, с. 67–71] та О. Піскунова, виступає не лише засобом відпрацювання технічної вправності, а й інструментом зниження психологічного бар'єру перед застосуванням зброї. Системне багаторазове виконання навіть простих стрілецьких елементів – витягання зброї з кобури, перехід у бойове положення, спуск гачка – призводить до автоматизації дій, що в екстремальній ситуації дозволяє стрільцю діяти без внутрішнього конфлікту або паралізуючого страху. Це має критичне значення для виживання та ефективності вогневого контакту.

Узагальнюючи викладене, доцільно говорити про потребу інтеграції двох взаємодоповнюючих методичних підходів:

1. Тренажерне моделювання – як основа багаторазового відтворення змінних бойових сценаріїв з урахуванням психоемоційного впливу, що дозволяє формувати ситуаційне мислення, адаптивність та швидкість ухвалення рішень без загрози життю учасників.

2. Практична стрільба за змінними сценаріями – як засіб набуття та закріплення моторних, тактичних і комунікативних навичок у реальному просторі, де важливою є не лише точність, а й уміння орієнтуватися, взаємодіяти з підрозділом, діяти під тиском часу та обставин.

Поєднання цих двох підходів створює цілісну і ефективну модель підготовки, яка дозволяє правоохоронцям та військовослужбовцям бути максимально готовими до реальних викликів сучасного бойового простору – від вогневого контакту в урбанізованому середовищі до реагування на терористичні загрози у присутності цивільного населення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків, які мають

як теоретичне, так і прикладне значення для вдосконалення сучасної системи тактико-спеціальної та вогневої підготовки. Бойова стрільба, інтегрована у навчальні заняття з моделюванням тактичних ситуацій, постає не лише як форма відпрацювання базових навичок володіння зброєю, але й як надзвичайно важливий педагогічний, психологічний та аналітичний інструмент формування професійної стійкості, готовності до дій в умовах невизначеності, збереження самоконтролю та прийняття оперативних рішень у критичних ситуаціях.

Результати аналізу сучасного наукового доробку, практики підготовки у вітчизняних закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також дані передового міжнародного досвіду дозволяють стверджувати, що ефективність бойової стрільби суттєво зростає за умови її синергійного поєднання з іншими елементами тактико-спеціальної підготовки, зокрема з моделюванням реалістичних бойових сценаріїв, тренуванням в умовах сенсорного переважання, роботи в групі, із застосуванням сучасних віртуальних тренажерів, імітаторів та симуляційних платформ. Ідеться не лише про перенесення акценту з «механічного влучання» у мішень на розвиток тактичного мислення, а й про необхідність усвідомлення стрільцем причинності своїх дій, розуміння змін обстановки, здатності діяти швидко й автономно, зберігаючи контроль над ситуацією навіть у разі поранення, втрати зв'язку або раптового зіткнення з агресором.

Значущим є і висновок щодо необхідності уніфікації підходів до моделювання бойових ситуацій у системі вогневої підготовки. На сучасному етапі існує відчутна методична фрагментарність, відсутність чітких критеріїв оцінювання результативності дій особового складу у стресових ситуаціях, а також не завжди ефективна інтеграція психологічної складової у процес стрільби. Відтак доцільно порушити питання про розробку національного стандарту моделювання бойових ситуацій для закладів вищої освіти сектору безпеки та оборони, який би передбачав алгоритмізацію вправ залежно від рівня складності, наявних ресурсів, професійного профілю та особливостей бази практичного навчання.

Окремо варто наголосити на перспективності розробки та впровадження інноваційних тренувальних платформ із використанням технологій доповненої та віртуальної реальності, які б дозволяли моделювати багатовекторні бойові сценарії без ризику для життя здобувачів. Такі цифрові рішення сприятимуть значному зниженню витрат на боєприпаси, зменшенню логістичного навантаження на навчальні центри, підвищенню безпеки тренувального процесу, а також індивідуалізації підходів до кожного здобувача на основі аналізу його поведінки в змодельованих ситуаціях.

У перспективі подальші розвідки можуть бути зосереджені на таких напрямках: розробка та апробація індикаторів ефективності бойової стрільби в умовах наближених до бойо-

вих; емпіричне вивчення впливу моделювання бойових ситуацій на психологічну готовність до стрільби в умовах стресу; формування банку типових тактичних сценаріїв, які можуть бути використані як у практичній, так і в дистанційній формі підготовки; а також обґрунтування професійно-психологічного профілю інструктора тактико-спеціальної підготовки, здатного адекватно оцінювати поведінку здобувачів у ситуаціях невизначеності, ризику та високої відповідальності.

Таким чином, подальше удосконалення системи бойової стрільби у структурі тактико-спеціальних занять є не лише актуальним напрямом досліджень, але й практичним викликом, який безпосередньо впливає на якість підготовки фахівців у сфері безпеки та оборони держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Федоров В. В., Піскунова О. Б. Роль практичної стрільби в системі вогневої підготовки поліцейських: психологічна складова. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 67–71. URL:
2. Рудковський В. П., Луцький І. О., Біляєв О. І. Технічні засоби моделювання бойових ситуацій у системі тактичної підготовки військовослужбовців. *Збірник наукових праць Національної академії Сухопутних військ*. 2021. № 2 (46). С. 214–223. URL: <https://chasopys.nasv.org.ua/index.php/journal/article/view/389>
3. Волков Ю. М. Психологічні аспекти застосування вогнепальної зброї поліцейськими на ураження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 143–146.
4. Чеботарьов Е. В. Психологічні аспекти підготовки працівників правоохоронних органів для застосування вогнепальної зброї в екстремальних умовах. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 13. С. 626–634.
5. Логачов М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування вогнепальної зброї персоналом поліції. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 199–204.
6. Малічевський В. І. Психологічні методи вогневої підготовки в підрозділах органів внутрішніх справ МВС України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Київ, 2003. 263 с.
7. Сорокін Є. Ізраїльський стиль бойової стрільби з пістолета: психологічні аспекти підготовки. *Солдат удачі*. 1998. № 11. С. 44–46.
8. Мельник А. І., Халін С. О. Тактична підготовка як основа формування професійної компетентності працівників правоохоронних органів. *Вісник Львівського університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2020. Вип. 1. С. 180–188.

Тертишник В. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії політико-правових наук України,
професор кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>*

ЗАСАДА ЛЮДЯНОСТІ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ТА ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

THE PRINCIPLE OF HUMANITY AND ITS IMPLEMENTATION IN THE ACTIVITIES OF INVESTIGATORS AND OTHER LAW ENFORCEMENT AGENCIES

У статті подається концепт та доктринальна модель юридичної визначеності принципу людяності, визначається його місце в системі принципів правової держави, особливості реалізації даного принципу в діяльності слідчих та інших правоохоронних органів.

Обґрунтовується висновок, що правовідносини в державі мають ґрунтуватись на принципі людяності, яким визначається гуманне поводження з людиною, як визначальним феноменом суспільних відносин, визнання саме людини, з усіма її фізичними, інтелектуальними, духовними та іншими корисними для суспільства якостями, найвищою цінністю держави.

Якщо верховенство права орієнтує правотворчу діяльність держави на визнання прав і свобод людини найвищою цінністю в державі, то людяність орієнтує на визнання найвищою цінністю в суспільстві і державі безпосередньо саму людину, благополуччя її життя, її унікальну соціально корисну особистість.

Відповідно до принципу людяності людина, її життя і особистість є визначальним вектором цивілізаційного розвитку, а честь, гідність, репутація, свобода, недоторканність, безпека, права і свободи людини визнаються найвищою правничою цінністю та наповнюють зміст принципу верховенства права.

Пропонується принцип людяності закріпити в ст. 3 Конституції України, а також викласти в розділі 2 Закону України «Про Національну Поліцію України» та законах щодо організації діяльності слідчих та інших правоохоронних органів (концептуальна модель проєктів відповідних норм права додається).

Вноситься пропозиція на основі принципу людяності та з урахуванням принципу пропорційності удосконалити приписи ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Національну Поліцію України» щодо порядку застосування поліцейських заходів примусу. Ст. 28 Конституції України пропонується доповнити положеннями принципу презумпції добропорядності людини.

Аналізуються питання застосування принципів людяності та презумпції добропорядності людини для удосконалення законодавчої та правозастосовної практики, розвитку інститутів окремих галузей права.

Показані шляхи розв'язання проблеми забезпечення якості та гармонізації законодавства, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини, розвитку доктрини правової держави.

Ключові слова: *принципи права, конституційні засади правової держави, принцип людяності, презумпція добропорядності людини, верховенство права, діяльність слідчого, діяльність прокурора, діяльність правоохоронних органів, поліцейські заходи примусу.*

The article presents the concept and doctrinal model of legal certainty of the principle of humanity, determines its place in the system of principles of the rule of law, features of the implementation of this principle in the activities of investigators and other law enforcement agencies. The conclusion is substantiated that legal relations in the state should be based on the principle of humanity, which determines the humane treatment of a person as a determining phenomenon of social relations, the recognition of a person, with all his physical, intellectual, spiritual and other qualities useful for society, the highest value of the state.

If the rule of law orients the law-making activity of the state to the recognition of human rights and freedoms as the highest value in the state, then humanity orients to the recognition of the highest value in society and the state directly the person himself, the well-being of his life, his unique socially useful personality. According to the principle of humanity, a person, his life and personality are the determining vector of civilizational development, and honor, dignity, reputation, freedom, inviolability, security, human rights and freedoms are recognized as the highest legal value and fill the content of the principle of the rule of law.

It is proposed to enshrine the principle of humanity in Art. 3 of the Constitution of Ukraine, as well as set out in Section 2 of the Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine" and laws on the organization of the activities of investigators and other law enforcement agencies (a conceptual model of the drafts of the relevant legal norms is attached).

A proposal is made on the basis of the principle of humanity and taking into account the principle of proportionality to improve the provisions of Part 3 of Art. 42 of the Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine" regarding the procedure for the use of police coercive measures. Century. 28 of the Constitution of Ukraine is proposed to be supplemented with the provisions of the principle of the presumption of human integrity.

The issues of application of the principles of humanity and the presumption of human decency of the law for the improvement of legislative and law enforcement practice, the development of institutions of certain branches of law are analyzed. The ways of solving the problem of quality assurance and harmonization of legislation, strengthening guarantees of protection of human rights and freedoms, development of the doctrine of the rule of law are shown.

Key words: *principles of law, constitutional principles of the rule of law, principle of humanity, presumption of human integrity, rule of law, activities of investigators, activities of prosecutors, activities of law enforcement agencies, police coercive measures.*

Постановка проблеми. В реалізації стратегічного курсу держави на розбудову суверенної, незалежної, соціальної, демократичної, правової держави, що знаходить закріплення в ст. 1 Конституції України, важливе значення має дотримання цілісної системи принципів права.

Інтегративна система принципів правової держави потребує поглибленого аналізу. Зокрема, заслуговують на увагу ідеї людяності та презумпції добропорядності людини, які при їх законодавчому визначенні можуть стати окремими принципами права в правовій державі.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що проблеми принципів правової держави, висвітлюються в сучасних працях вчених-юристів [1–18]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, зокрема, потребує розгляду ідея принципів людяності та презумпція добропорядності людини.

Метою статті є формування концептуальної моделі юридичного визначення принципу людяності та розкриття шляхів реалізації даного принципу в діяльності слідчих та інших правоохоронних органів.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Принципи права – інтегративні основоположні морально-правові фундаментальні ідеї, які в силу свого змісту і цінності є фундаментом правничої стратегії, визначають доктринальну цінність правової системи, гармонізують всю систему правових норм, виступають першоджерелом окремих інститутів і норм права (є генетичною підвалиною, хромосомним набом

ром системи права), надають глибокої єдності і системності регулятивним механізмам права, дають юридичну базу для тлумачення права в умовах конкуренції законодавчих норм, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права, вносять упорядкованість у розв'язанні питань, відносно яких є прогалини в праві, служать основою й вихідним положенням для подальшого розвитку правничої доктрини, юридичної визначеності окремих інститутів права [6, с. 90].

Безумовно в діяльності слідчих та інших правоохоронних органів важливу роль має принцип верховенства права. Думається, що його реалізація значно посилилась би при належному правовому визначенні та законодавчому закріпленні в Конституції України, в КПК України та в законодавчих актах, що визначають статус та організацію діяльності слідчих та інших правоохоронних органів, таких принципів, як *людяність та презумпція добропорядності людини*.

Поповнюючи існуючу систему принципів права, такі засади безумовно додали б дієвості синергетичній єдності таких, особливо наповнили б її додатковими змістовними акцентами.

Людяність – повага, перш за все, до людини та її особистості, до її інтелектуального, фізичного та духовного стану як феномену людської цивілізації, засада яка має стати доктринальною основою та основним принципом правничої демократії, громадського суспільства та цивілізаційного державотворення, принципом правової держави та діяльності судових і правоохоронних органів.

В історичних рефлексіях засада людяності формувалась на рівні моральних принципів

людської спільноти, де здавна, в складних умовах розвитку цивілізації, все ж таки торували шляхи ідеї гуманізму, людяності, справедливості, толерантності, рівності людей перед законом і судом, поваги до честі і гідності людини. Такі засади закріплювались в народних прислів'ях, моральних та звичаєвих нормах.

Джерела засади людяності знаходимо в таких перлинах народної мудрості: «Шануй інших – і тебе шануватимуть»; «Сіяти добро – добро і пожинати»; «Яка совість, така й честь»; «Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає»; «Хто кривдить людей, той кривдить своїх дітей»; «Політики – як підгузники. Їх треба міняти регулярно і з тих же причин». (Французьке прислів'я).

В розвитку засад права, взагалі, та принципу людяності, зокрема, певної уваги заслуговують грецькі афоризми: *De se ipso modifitse, de aliis honorifitse* – «себе самого умаляй, інших величай»; *Caritas humani generis* – «проявляй добросердність до роду людського»; *Cogitationum roenam nemo luit* – «нікого не карають за думки»; *Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* – «приписи закону зводяться до наступного – чесно жити, не чинити обід іншим, кожному надавати по заслугам».

Важливі думки знаходимо в афоризмах відомих людей минулого: «Благо народу – вищий закон» (Цицерон); «Мудра людина не робить другим того, що не бажає, щоб робили йому» (Конфуцій); «Люди в усьому світі повинні мати чотири свободи: 1. Свободу слова, 2. Свободу віросповідання, 3. Свободу від нужди, 4. Свобода від страху. Голодні та безробітні – матеріал з якого створюється диктатура» (Франклін Рузвельт); «Я не помічав, щоб чесність людей зростала з їх багатством» (Томас Джефферсон); «На добро слід відповідати добром, на зло – справедливістю» (Конфуцій).

В наш час засада людяності, визнаючи людину як визначальну цінність, в окремих її елементах знаходить закріплення в міжнародних правових актах та нормах національного законодавства. Зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначається: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» (ст. 3);

«Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані» (ст. 4).

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, яка набула чинності в червні 1987 р. {Ратифікована Указом Президії ВР № 3484-XI (3484-11) від 26.01.87}, закріплює відповідну заборону та розкриває концепти катування, жорстокого та нелюдського поводження.

Доктринальною ідеєю людяності пронизана значна частина норм Конституції України. Вона розкривається у ст. ст. 3, 8, 21, 27–35, 45, 46, 50, 54, 60 та в інших нормах Основного закону.

Серцевиною правничої реалізації ідеї людяності та верховенства права, є положення статті третьої Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Ст. 23 Конституції України визначає: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей...», а ст. 27 закріплює важливе положення принципу людяності «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини».

Відповідно до ст. 28 Конституції України «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям».

Європейський Суд з прав людини у справі «Савіцький проти України» (заява № 38773/05, рішення від 26.07.2012) виніс рішення про виплату найбільшої суми компенсації моральної шкоди, яка коли-небудь призначалася громадянину України, зобов'язавши державу виплатити 154 тис. євро Богдану Савіцькому, який скаржився на жорстоке нелюдське поводження з боку співробітників правоохоронних органів.

Засади людяності певним чином реалізуються через закріплення заборон порушень міжнародного гуманітарного права та встановлення відповідальності за злочини проти людяності. В Римському статуті Міжнародного кримінального суду в аспектах юрисдикції Суду формує концепт: «Злочин проти людяності» в який вкладає будь-яке з діянь, які вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: а) вбивство; б) винищення; с) оборнення в рабство; д) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; ф) катування, тощо.

Людяність, як інтегративна гуманістична ідея природного права, в правовому вимірі визначаючи людину як найвищу соціальну та юридичну цінність, стає однією з важливих засад правової держави в егалітарному суспільстві, принципом діяльності державних, судових і правоохоронних органів, потребує законодавчого закріплення та реалізації в системі правовідносин.

Людяність означає, *по-перше*, повагу до самої людини як вершини цивілізаційного розвитку, когнітивну емпатію до її неповторної особистості, гуманне ставлення, співчуття з приводу її проблем, співпереживання, підтримку, надання необхідної допомоги; *по-друге*, неприпустимість приниження честі і гідності кожної людини (зневаги, булінгу, пригноблення, образ, наклепів, насмішок, цькування, мобінгу, обливання брудом, погроз, залякувань, знущань, аб'юзивних стосунків); *по-третьє*, недопустимість агресії, геноциду, жорстокого поводження; *по-четверте*, заборона будь-яких проявів тортур, катування, утримання особи в нелюдських умовах; *по-п'яте*, забезпеченням компенсації моральної шкоди, завданій людині незаконними діями щодо неї; *по-шосте*, гарантованість ефективного судового захисту людського поводження з людиною.

Людяність – принцип правової держави, яким визначається гуманне ставлення до людини, як визначального феномену суспільства, визнання саме людини, з усіма її фізични-

ми, інтелектуальними, духовними та іншими проявами особистості, найвищою моральною, соціальною і правовою цінністю, принцип, яким на владу і громадське суспільство покладається обов'язок з повагою відноситись до людини та її особистості, формування системи правовідносин в найбільшій мірі сприятливих для цивілізаційного існування людини та реалізації нею своїх здібностей і талантів, забезпечення її прав, свобод і безпеки.

Якщо верховенство права орієнтує на визнання прав і свобод людини найвищою цінністю в державі, то людяність орієнтує на визнання найвищою цінністю в суспільстві і державі безпосередньо саму людину, благополуччя її життя, її унікальну особистість в усіх гуманістичних проявах. Принцип людяності знаходиться в синергетичній єдності з засадою верховенства права та разом відіграють суттєву роль в державотворенні, в правничій діяльності та в удосконаленні правовідносин в суспільстві.

З урахуванням висловлених доктринальних ідей та положень міжнародно-правових актів і позитивних надбань конституціоналізму, в Конституції України мають бути більш чітко викладено концепт та зміст принципів людяності, верховенства права, презумпції добропорядності людини та верховенства права.

Пропонується ст. 3 Конституції України викласти в такій редакції:

«Правовідносини в суспільстві та державі ґрунтуються на принципі людяності, відповідно до якого людина є визначальним та неоцінним феноменом суспільства, інтегруючим вектором цивілізаційного розвитку та потребує гуманного відношення і захисту.

Людина, її особистість, життя і здоров'я, честь, гідність і репутація, її воля, свобода, недоторканність, безпека, права і свободи визнаються найвищою моральною, соціальною, гуманітарною і правничою цінністю, а держава зобов'язана забезпечити формування системи правовідносин в найбільшій мірі сприятливих для гідного існування людини, забезпечення її прав, свобод і безпеки.

Кожна людина є вільною і не може перебувати в рабстві, підневільному стані чи в нелюдських умовах існування, має право на особисту свободу та гідне життя, право на вільне спілкування, свободу поглядів та свободу слова, на

вільну творчу діяльність, доступ до наукових досягнень та культурної спадщини держави.

Ніхто не може піддаватись тортурам, катуванню, жорстокому нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи гнобленню. Недопустимі дії, що принижують честь, гідність чи репутацію кожної людини, прояви образ, цькування, погроз, насильства, геноциду.

Людяність, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави, як в законодавчій, виконавчій, судовій, правоохоронній, соціальній, економічній, гуманітарній, так і в будь-якій іншій сфері. Вони є пріоритетом практики громадянського суспільства. Влада і суспільство несуть обов'язок формування на основі принципу людяності системи правовідносин в найбільшій мірі сприятливих для всебічного розвитку людини, реалізації її прав, свобод, позитивного характеру знань, умінь, здатностей та творчого потенціалу.

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, забезпечує гарантованість ефективного правового та судового захисту людського поводження з людиною, невідворотність покарання за злочини проти людяності, зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану незаконними діями чи бездіяльністю органів влади та їх посадових і службових осіб».

Зважаючи на те, що конституційні норми мають найвищу юридичну силу, а галузеве законодавство має приводитись у відповідність до конституційних норм, логічно буде принцип людяності закріпити в КПК України та законодавчих актах щодо діяльності слідчих, детективів та прокурорів, а також органів оперативно-розшукової юрисдикції.

Доцільно зміст принцип людяності викласти в розділі 2 Закону України «Про Національну Поліцію України», та більш того, на його основі удосконалити норми даного закону, якими регламентовано застосування заходів примусу, спеціальних засобів та вогнепальної й іншої зброї. Це є важливим з огляду на те, що указаний інститут є базовими для застосування в практиці усіх правоохоронних органів, при застосування заходів примусу.

Пропонуємо в ч. 2 ст. 29 Закону України «Про Національну Поліцію України» зазначити, що обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним, ефективним та *«здійснюватись з дотриманням*

принципу людяності». Ст. 40 Закону України «Про Національну Поліцію України», доцільно доповнити ч. 4 такого змісту: «Застосування поліцією технічних приладів та технічних засоби не повинно поєднуватись з діями, що носять характер нелюдського поводження, принижують честь і гідність людини».

Ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Національну Поліцію України» варто доповнити таким положенням: «Поліцейські заходи примусу, застосування поліцією фізичної сили, гумових та пластикових кийків, електрошокових пристроїв, інших спеціальних засобів та вогнепальної зброї допускається як випадок крайньої необхідності, коли іншими засобами неможливо досягти виконання завдань забезпечення правопорядку, протидії злочинності чи досягнення іншої законної цілі, за умови, коли заподіяна при цьому людині шкода є меншою ніж та яка була відвернута задіяними засобами, а само застосування поліцейських заходів має здійснюватись найменш обтяжливим шляхом в конкретних умовах їх застосування, з дотриманням принципу людяності та з максимально можливим забезпеченням захисту життя, здоров'я, честі, гідності та безпеки людини».

Разом з тим, ст. 8 Конституції України доцільно доповнити такими положеннями: «Недопустимо свавілля влади. Кожна людина має бути захищена від будь-яких актів свавілля з боку органів влади та державного управління, посадових і службових осіб. При прийнятті нових законів чи підзаконних нормативних актів та управлінських рішень недопустимо звуження існуючих прав і свобод та гарантій їх захисту». В розвиток принципів людяності та верховенства права, пропонується в ст. 28 Конституції України закріпити принцип презумпції добропорядності людини.

Висновок. Відповідно до принципу людяності безпосередньо сама людина, її життя і особистість є визначальним вектором цивілізаційного розвитку. Права і свободи людини визнаються найвищою правничою цінністю та наповнюють зміст принципу верховенства права.

Пропонується принцип людяності закріпити в ст. 3 Конституції України, а також викласти в розділі 2 Закону України «Про Національну Поліцію України». Даний принцип потребує закріплення також в законах щодо організації діяльності слідчих та інших правоохоронних

органів (концептуальна модель проектів відповідних норм права додається).

Вноситься пропозиція на основі принципу людяності та з урахуванням принципу пропорційності удосконалити приписи ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Національну Поліцію України» щодо порядку застосування поліцейських заходів примусу (концептуальна модель проекту змін ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Національну Поліцію України» додається).

В законодавчій діяльності при прийнятті нових законів не допускається ніяке звуження принципу людяності, верховенства права та існуючих прав і свобод людини. В правозасто-

совній практиці правоохоронні органи мають виходити з того, що правовідносини держави і людини будуються на засадах людяності, верховенства права, презумпції добропорядності людини та інших засадах правової держави.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці доктринальної моделі цілісної системи принципів правової держави, їх юридичної визначеності. На основі доктринальних уявлень, концепту та змісту принципів людяності, верховенства права та презумпції добропорядності людини, має отримати розвиток системи принципів окремих галузей права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко О. П. Права людини на перехресті цивілізацій: концептуалізація, методологія та футурологія : монографія. Харків : Право, 2025. 208 с.
2. Батраченко Т. С. Катування та жорстоке поводження. Українська правнича енциклопедія / За заг. ред. В. М. Тертишника, Л. Р. Наливайко, А. Є. Фоменко, В. В. Ченцова. Київ : Алерта, 2023. С. 360–361.
3. Бакалінська О. О. Категорія «добросовісність» в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 200–204.
4. Балита Р. І., Блажівський Є. М., Вернидубов І. В., Власова Г. П., Гаєвий В. Ф. Підтримання прокурором публічного обвинувачення : підручник. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. 629 с.
5. Бочаров Д. Правова позиція як форма конкретизації принципів права («візуальна» інтерпретація). *Право України*. 2017. № 7. С. 20–29.
6. Верховенство права в діяльності правоохоронних органів. Доктринальні проблеми, інтегративний аналіз законодавства та практики його застосування. Монографія / В. Тертишник, Т. Батраченко, В. Ченцов, О. Сачко, І. Єфімова, В. Юрчишин, П. Юрчишин, С. Микитюк, О. Тертишник, А. Минєєв, О. Розгон, І. Сухацька, О. Хоршун / За заг. ред. доктора юрид. наук, професора В. Тертишника. Київ : Алерта, 2025. 536 с.
7. Ворон Д. Л. Права людини у сфері запобігання корупції: проблеми реалізації та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025 Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 2. С. 320–325.
8. Ломжець Ю. В. Права людини та їх захист у сучасних реаліях : навчальний посібник. К. : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 208 с.
9. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : Алерта, 2024. 452 с.
10. Митрофанов І. І. Справедливість як філософсько-правова категорія. *Наукові перспективи*. 2024. Випуск 11(53). С. 1003–1116.
11. Наливайко Л. Р. Захист прав і свобод в світлі положень Конституції України та конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Держава і право*. 2003. Спецвипуск. С. 343–345.
12. Нариси до судового права: монографія / за заг. ред. О. З. Хотинської-Нор. Київ : ВД «Дакор», 2024. 504 с.
13. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Х. : Право, 2008. 240 с.
14. Сачко О. В. Концептуальна модель юридичного визначення принципу верховенства права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 166–170.
15. Сирій Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародне право прав людини: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 564 с.
16. Ставнійчук М. Окремі проблеми новітнього конституційного процесу у світлі висновків Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія). *Право України*. 2012. № 8. С. 146–153.
17. Тертишник В. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2024. 486 с.
18. Тертишник В. М. Презумпція добропорядності та правомірності дій людини в системі засад правової держави. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип. 15 (27). Том 1. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/випуск-15-27-том-1/тертишник-в-м-презумпція-добропорядн/>

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.79 (045) - 049.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-3>

Бельо Л. Ю.,

*старший викладач кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»*

ПРИВАТНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ МОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

PRIVATE-LAW ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S MARITIME SECURITY LEGAL POLICY

У статті досліджено сучасну морську політику України – як явище складне та досить суперечливе, яке формується шляхом взаємодії та взаємовпливу комплексу інтересів. Вони мають внутрішній та зовнішній характер, політичне та ідеологічне спрямування, обумовлені економічними факторами та іншими запитами... Це відображення не тільки публічної волі, але вираження та відображення певних цінностей та відповідного перетворення в разі необхідності в механізм їх захисту. Морська політика України втілює і торговельні, а значить приватні інтереси. Ефективна морська політика впливає як на національну, так і на світову економіку.

Впровадження та розвиток ефективної правової політики у сфері морської безпеки є надзвичайно важливим завданням для України. Приватно-правові аспекти цієї політики відіграють значущу роль у забезпеченні безпеки та стабільності на морі та на внутрішніх водних шляхах. Враховуючи величезне значення морського простору для національної економіки та безпеки, Україна активно розвиває свою правову базу, спрямовану на захист морських інтересів та інтересів учасників морського господарства.

Через особливу складність правової природи безпеки морської політики, віднайти єдиний загальний підхід в межах однієї галузі права є неможливим. А відтак вся національна правова система та міжнародні інституції повинні сукупно формувати такий механізм та підтримувати в достатньо актуальному та дієвому стані. А через події в Україні, які тривають четвертий рік військової агресії РФ та чергового продовження строку дії воєнного стану в Україні з 09.05 на 90 діб, безпекові питання є першочерговими та життєво важливими.

Застосування цивільно-правових норм у регулюванні морських відносин має сприяти забезпеченню стабільності та прозорості в цій сфері, а також захисту прав та інтересів учасників морського господарства. Розвиток правової бази в цій області сприятиме привабливості інвестицій у морську інфраструктуру та підвищенню конкурентоспроможності українського мореплавства на світовому ринку.

Ключові слова: *правова політика, національна безпека, морська політика, морська безпека, торговельне мореплавство, рибне господарство, туризм.*

This article explores the modern maritime policy of Ukraine as a complex and rather controversial phenomenon that is formed through the interaction and mutual influence of a range of interests. These interests are both internal and external in nature, politically and ideologically driven, shaped by economic factors and other demands... They reflect not only the public will, but also expresses and embodies certain values, transforming into a mechanism for their protection when it's necessary. Ukraine's maritime policy also encompasses commercial, and therefore private, interests. An effective maritime policy influences both the national and global economy.

The implementation and development of an effective legal policy in the field of maritime security is an extremely important assignment for Ukraine.

The private-law aspects of this policy play a significant role in ensuring safety and stability at sea and on inland waterways. Given the enormous importance of maritime space for national economy and security, Ukraine is actively developing its legal framework aimed at protecting maritime interests and the interests of maritime industry participants.

Due to the complex legal nature of maritime security policy, it is impossible to single out a unified approach within one branch of law. Therefore, the entire national legal system and international institutions must collectively create such a mechanism and maintain it in a current and effective state. In light of the events in Ukraine, including the ongoing fourth year of military aggression by the Russian Federation and the recent extension of martial law for another 90 days starting from the 9th of May, security issues are of primary and vital importance.

The application of civil law norms in the regulation of maritime relations should promote stability and transparency in this sector, as well as protect the rights and interests of maritime industry stakeholders. The development of the legal framework in this area will enhance investment attractiveness in maritime infrastructure and increase the competitiveness of Ukrainian shipping on the global market.

Key words: *legal policy, national security, maritime policy, maritime security merchant, shipping fisheries, tourist.*

Вступ. Впровадження та розвиток ефективної правової політики у сфері морської безпеки є надзвичайно важливим завданням для України. Приватно-правові аспекти цієї політики відіграють значущу роль у забезпеченні безпеки та стабільності на морі та у внутрішніх водних шляхах. Враховуючи велике значення морського простору для національної економіки та безпеки, Україна активно розвиває свою правову базу, спрямовану на захист морських інтересів та інтересів учасників морського господарства. Одним із ключових аспектів цієї політики є регулювання взаємовідносин між приватними суб'єктами, які діють у морській сфері. Це включає укладання контрактів на перевезення товарів, послуги, страхування, компенсаційні виплати у разі аварій чи порушень правил морської безпеки.

Як зазначає Н. А. Савінова, Україна, як морська держава, в умовах війни і миру має дбати про безпеку власного статусу, власних морських привілеїв і обов'язків перед іншими акторами у сфері використання Світового океану. На сьогодні у державі присутнє занадто вузьке розуміння морської безпеки, котре, фактично, не охоплює усіх безпекових аспектів, які формують такий напрям на загальнополітичному рівні, і на рівні правової політики держави [1, с. 6]. Тому важливо розширити напрями здійснення правової політики морської безпеки, враховуючи всі її аспекти, для забезпечення національних інтересів України як морської держави.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сучасний стан берегової охорони в Україні, можна говорити про її скрутне становище, адже повномасштабне вторгнення РФ в Україну не дає розвиватися цій сфері через перебування військового флоту РФ в Чорному морі. Незважаючи на це, набір та навчання кадрів в цій сфері є актуальним, адже роль берегової охорони надзвичайно важлива. Це аргументується тими завданнями, які ставляться перед береговою охороною: забезпечення безпеки портів, морських маршрутів і узбережжя, запо-

бігання контрабанди, здійснення рятувальних операцій, надання навігаційної допомоги, захист морського довкілля тощо. То ж берегова охорона покликана захищати населення, природне середовище, економіку та загальну безпеку країни в будь-якому морському регіоні, де ці інтереси знаходяться під загрозою. В сьогоденних умовах розвиток берегової охорони можливий як в складі Збройних сил України, так і самостійної структури з можливою практикою у внутрішніх водах країни.

Надважливим є удосконалення портової інфраструктури, беручи до уваги скорочення кількості портів в Україні. Мова йде про будівництво нових гідротехнічних споруд, що дозволило б підвищити ефективність інфраструктури та розширити пропускну здатність портів. Це особливо важливо для портів в акваторії річки Дунай, які демонструють високі темпи розвитку та є об'єктивно перспективними. Такий розвиток портової інфраструктури можливий за наявності відповідних дозволів. Так, у ст. 86 Водного кодексу України визначено, що місця та порядок будівництва гідротехнічних споруд визначаються відповідно до проєктів, що погоджуються з обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, Державним агентством водних ресурсів України та Державною службою геології та надр України. Незважаючи на визначення кола суб'єктів, які дають дозволи на зазначений вид діяльності, стаття не містить переліку документів, які мають подаватися зацікавленою особою в таких роботах до вище вказаних публічних органів влади. Можна погодитись з тим, що відсутність чіткого порядку отримання дозволів на будівництво гідротехнічних споруд створює перешкоди для розвитку окресленої сфери. Тож в контексті розвитку портової інфраструктури є сенс провадити перегляд законодавства України, яке регулює сферу морської діяльності та забезпечує функціонування

портів. А тому перегляд портових зборів відповідно ст. 22 ЗУ «Про морські порти України», коли видами портових зборів є корабельний, причальний, якірний, каналний, маяковий, адміністративний та санітарний, визначено, що фінансування утримання гідротехнічних споруд в об'ємах, необхідних для підтримання їх паспортних характеристик, здійснюється за рахунок портових зборів, що справляються у морських портах, де розташовані такі гідротехнічні споруди. Тобто основною ціллю портових зборів є саме утримання гідротехнічних споруд.

На нашу думку, із питанням щодо перегляду портових зборів тісно пов'язане питання удосконалення портової інфраструктури, адже якщо залучити інвесторів та оновити обладнання конкретного порту (для прикладу), можна зменшити ставку портового збору, яка йде на обслуговування гідротехнічних споруд. В свою чергу, для того, щоб залучити інвесторів, необхідно мати змогу забезпечити охорону порту, виходячи із сучасних умов ведення діяльності в морській сфері. Тут в нагоді може стати берегова служба.

Чіткий взаємозв'язок названих напрямів покращення правової політики морської безпеки доводить нам необхідність впровадження заходів комплексного характеру, функціонування котрих як самостійних ланок не може призвести до покращення цивільно-правового становища у контексті забезпечення національних інтересів України в сфері морської безпеки.

Акцентуючи увагу на понятті «правова політика», Н. П. Харченко. стверджує, що у теоретичному аспекті правова політика держави – це правова ідеологія держави, котра включає у себе ідеї, теорії, концепції, доктрини, стратегії, програми тощо, які закріплені здебільшого в формі нормативно-правових актів, а у практичному аспекті – це діяльність держави щодо здійснення ефективного правового впливу на усі сфери суспільного життя [2, с. 115]. Таким чином, правова політика морської безпеки України – це така діяльність держави, котра здійснюється відповідно до визначених попередньо концепцій та стосується морської сфери.

Перш ніж визначити приватно-правові аспекти розвитку правової політики морської

безпеки України, варто звернутися до публічно-правових. Так, Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року [3] визначає, що головними напрямками підвищення рівня безпеки судноплавства є: реформування системи державного нагляду та контролю за безпекою судноплавства маломірних чи малих суден; формування національного сегмента системи обміну інформацією щодо руху суден і діяльності суб'єктів господарювання в сфері морського судноплавства; інтеграція до європейської інформаційної системи; впровадження спільних із Європейським Союзом процедур забезпечення безпеки судноплавства, моніторингу руху морських суден, надання допомоги на морі, морського зв'язку, реагування у випадку забруднення з суден і формування національного сегмента системи обміну інформацією SafeSeaNet про рух суден і аварійні події; виокремлення функцій забезпечення безпеки мореплавства, державного нагляду та надання адміністративних послуг службами капітанів морських портів; забезпечення розвитку берегової інфраструктури Глобальної морської системи зв'язку у випадку лиха і для забезпечення безпеки; придбання морської і авіаційної пошуково-рятувальної техніки та формування інфраструктури базування.

Вищевказані заходи спрямовані на забезпечення безпеки морського простору та ефективного функціонування морських портів, що є важливими складовими національної безпеки та економічного розвитку України. Вони безпосередньо впливають на становлення приватно-правових відносин у сфері морської безпеки.

На публічно-правові аспекти розвитку правової політики морської безпеки України також впливає діяльність Європейського Союзу. Як стверджує А. А. Пальченко, метою інтегрованої морської політики Європейського Союзу є більш збалансований підхід до морських питань, а також покращення координації між різноманітними програмами. Головним об'єктом уваги є питання, котрі не підпадають під секторальну політику (наприклад, «блакитне зростання» – економічне зростання на основі різноманітних морських секторів), та питання, котрі потребують координації різних секторів і учасників (наприклад, спільне використання морських знань) [4, с. 194].

Наприклад, внутрішній ринок, економічне, соціальне та територіальне згуртування можна розглядати як частину загальної сфери компетенції Європейського Союзу. Так, у рамках транспортної політики Європейського Союзу проводиться ініціатива створення європейського морського транспортного простору без бар'єрів. Ця ініціатива спрямована на вирішення проблем, що стосуються внутрішньої торгівлі та розширення внутрішнього ринку Європейського Союзу для морського транспорту за допомогою спрощення адміністративних процедур. Такий взаємозв'язок вказує на значення досвіду Європейського Союзу при формуванні правових стратегій у сфері морської безпеки України.

Досліджуючи безпосередньо приватно-правові аспекти розвитку правової політики морської безпеки України, необхідно говорити про сфери діяльності, в яких діють приватні особи. Це може бути безпека у сферах:

- торговельного мореплавства. Відповідно ст. 1 Кодексу торговельного мореплавства України, торговельне мореплавство – це діяльність, котра стосується використання суден для перевезення пасажирів, вантажів, багажу і пошти, рибогосподарська діяльність, розвідка і видобування корисних копалин, пошук та рятування людей, які зазнали лиха на морі, здійснення буксирних, криголамних та аварійно-рятувальних операцій, навігаційно-гідрографічних робіт, прокладання кабелю, а також діяльність, що здійснюється для інших господарських, наукових та культурних цілей;

- рибного господарства. Ст. 1 ЗУ «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [5] закріплено, що рибне господарство – це галузь економіки, завданнями котрої виступає вивчення, охорона, вирощування, відтворення, використання водних біоресурсів, їхнє вилучення (мається на увазі добування, вилов та збирання), реалізація і переробка із метою отримання харчової, технічної, кормової, медичної і іншої продукції;

- туризму. Згідно ст. 1 ЗУ «Про туризм», туризм – це тимчасовий виїзд особи із місця проживання у пізнавальних, оздоровчих, професійно-ділових або інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності у місці, куди особа від'їжджає. У ст. 4 вказаного Закону зазначе-

но, що одним із видів туризму є підводний, а у ст. 14 – водний туризм. Більше Закон не містить згадок про туризм у морській сфері. Ми вважаємо, що такий вид туризму заслуговує на більшу увагу, то ж пропонуємо внести зміни до статті 4 згаданого Закону та закріпити водний туризм як один із видів туризму в Україні [6];

- здійснення круїзів. Відповідно до ст. 195 Кодексу торговельного мореплавства України, договір морського круїзу – це договір, згідно якого одна сторона (тобто організатор круїзу) зобов'язується здійснити колективну морську подорож (тобто круїз) за конкретною програмою та надати учасникові круїзу усі пов'язані із цим послуги (наприклад, морське перевезення, харчування, побутове і екскурсійне обслуговування тощо), а інша сторона (тобто учасник круїзу) зобов'язується сплатити за це визначену плату.

Приватно-правові аспекти розвитку правової політики морської безпеки України можуть проявлятися і у інших сферах, однак названі вище є найбільш поширеними.

Ми вважаємо, що важливу роль у здійсненні вказаної вище діяльності відіграють порти, адже саме через них здійснюється вантажопотік та пасажирські перевезення. Аналізуючи сучасний стан портової інфраструктури, О. П. Подцерковний зазначає такі напрями її розвитку:

Необхідність правових удосконалень для підвищення ефективного управління портовою інфраструктурою (впровадження ефективних механізмів управління портовим господарством, удосконалення контрольних заходів між державними і приватними суб'єктами, котрі здатні забезпечити баланс їхніх під час війни).

Наявність викликів, котрі сформувалися перед портовою інфраструктурою України в умовах воєнного стану (забезпечення державної таємниці в контексті інформації щодо функціонування портової інфраструктури; формування організаційно-управлінських умов функціонування портової галузі на основі підпорядкування адміністрації портів наказам військового командування; правове стимулювання суб'єктів господарювання для поновлення роботи портів; забезпечення безпеки роботи портів в умовах замінувань та ракетних обстрілів; переорієнтація вантажопотоку із морських

портів, котрі розміщені на тимчасово окупованих територіях чи тих, які знаходяться під обстрілами, на інші порти України).

Необхідність правового стимулювання портової діяльності на період до завершення війни (регламентація інвестування у розвиток і модернізацію портової інфраструктури у інтересах забезпечення функціонування портів в умовах воєнної загрози; стимулювання мультимодальних перевезень; державна підтримка українських портів у функціонуванні стратегічної інфраструктури) [7, с. 210].

Таким чином, розвиток правової політики морської безпеки в Україні включає в себе різноманітні приватно-правові аспекти, які охоплюють управління морськими ресурсами, регулювання морських перевезень, забезпечення безпеки портового руху та багато іншого. На нашу думку, напрямками розвитку правової політики морської безпеки України є:

вдосконалення морського законодавства. Україна має розвинуту систему морського законодавства, яка включає в себе закони, укази, постанови та інші нормативно-правові акти, котрі регулюють різні аспекти морського сектора, але їх варто переглянути в контексті актуальних подій;

укладення міжнародних договорів. Україна є учасницею численних міжнародних договорів та конвенцій з питань морської безпеки, реалізація котрих вимагає уведення та дотримання внутрішніх правових норм. Сьогодні є важливим укріплення міжнародних зв'язків в сфері морської безпеки, адже Українська держава перебуває в стані війни;

формування правової основи для інноваційного розвитку портової інфраструктури. Для забезпечення морської безпеки важливо мати ефективну правову базу для управління портовими терміналами, діяльність яких регулюється нормами щодо безпеки судноплавства, обмеження доступу до об'єктів критичної інфраструктури, контроль за перевезенням небезпечних вантажів тощо. Важливу роль в цьому питанні можуть зіграти інноваційні розробки та технічно-важливі рішення;

перегляд законодавства, яке регулює правовий статус моряків. У п. 26 ч. 4 Положення про звання осіб командного складу морських суден та порядок їх присвоєння [8] зазначено, що

моряк – це особа, котра працює або зайнята чи задіяна в будь-якій діяльності на борту судна. Аналізуючи вказане вище Положення, можна говорити, що воно не відповідає сучасним реаліям. Так, в п. 73 необхідно закріпити положення щодо обов'язкового проходження курсів із техніки безпеки у період воєнного стану.

Враховуючи вищенаведене, розвиток правової політики морської безпеки в Україні потребує комплексного підходу, що охоплює як національне законодавство, так і виконання міжнародних зобов'язань, з метою забезпечення безпеки морського простору, захисту прав та інтересів моряків і забезпечення сталого розвитку морського сектора.

Сьогодні стан війни змушує нас посилювати безпеку у всіх сферах суспільного життя, включаючи морську. Держава-окупант після анексії Криму розглядає територіальне море та внутрішні води Чорного моря навколо Криму як власну територію, а виключну морську економічну зону та континентальний шельф навколо Криму – як власні. Подібність розуміння територіального моря та внутрішніх вод у законодавстві обох сторін конфлікту. Що ґрунтується на вимогах Конвенції ООН з морського права, дозволяють цим державам дзеркально тлумачити ці простори в однакових межах: Росією як – власні, а Україною – як окуповані [9, с. 95].

Висновки. Застосування цивільно-правових норм у регулюванні морських відносин має сприяти забезпеченню стабільності та прозорості в цій сфері, а також захисту прав та інтересів учасників морського господарства. Розвиток правової бази в цій області сприятиме привабливості інвестицій у морську інфраструктуру та підвищенню конкурентоспроможності українського мореплавства на світовому ринку.

В цілому, ефективна правова політика морської безпеки має стати важливим інструментом для забезпечення безпеки судноплавства, захисту довкілля, боротьби зі злочинністю та іншими загрозами на морі, а також сприятиме розвитку морської економіки та підвищенню міжнародного престижу України в морській сфері.

Приватно-правові аспекти розвитку правової політики морської безпеки України прослідковуються в наступному: вдосконалення

морського законодавства; укладення міжнародних договорів; формування правової основи для інноваційного розвитку портової інфраструктури; перегляд законодавства, яке регулює правовий статус моряків.

Ми вважаємо, що Морська доктрина України на період до 2035 року потребує нагальних змін, з врахуванням сучасного стану сфери морської діяльності, національних інтересів, загрози національній безпеці у сфері морської діяльності, реалізації державної морської політики, а також розвитку морської індустрії з необхідністю визначити національні вектори щодо обороноздатності морських територій, модернізації портової інфраструктури, підвищення кваліфікації (пере-

кваліфікації) робітників у сфері, а також захисту морського середовища в умовах воєнного стану.

Проведений аналіз цивільно-правового стану національних інтересів України в сфері морської безпеки свідчить про певну неспроможність законодавства України перед обставинами, які склалися в нашій країні на сьогодні. Втручання РФ та воєнні дії, обмежують морську діяльність нашої країни, а також діяльність приватних осіб в цій сфері. Перегляд нормативно-правових актів та зміна правової та економічної політики з орієнтиром на розвиток морської інфраструктури – це «стрижень» для наступних кроків у розвитку досліджуваної сфери.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савінова Н. А. Стратегія правової політики морської безпеки за морською доктриною України. *Юридична Україна*. 2024. № 2. С. 6-44 URL: <https://yu.yuricom.com/strategiya-pravovoyi-polityky-morskoyi-bezpeky-zamorsko-yu-doktryno-yu-ukrayiny/> (дата звернення: 09.04.2025).
2. Харченко Н. П. Правова політика держави: до визначення поняття і змісту. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 10 (22). С. 110-116.
3. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-r#n13> (дата звернення: 09.04.2025)
4. Пальченко А. А. Євроінтеграція України та морське право країн Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. С. 191-196.
5. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 р. № 3677-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text> (дата звернення: 09.04.2025).
6. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-vr#Text> (дата звернення: 09.04.2025).
7. Подцерковний О. П. Проблеми правового забезпечення портової галузі в умовах війни. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 205-212.
8. Положення про звання осіб командного складу морських суден та порядок їх присвоєння : постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 р. № 1499. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1499-2022-p#Text> (дата звернення: 09.04.2025).
9. Аверочкіна Т. В. Морська політика України : навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / Т. В. Аверочкіна, Б. А. Кормич, О. М. Стець. – Одеса : Фенікс, 2023. – 178 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24612>; DOI: 10.32837/11300.24612 (дата звернення: 09.04.2025)

Карпенко Р. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

ПРИНЦИП НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

THE PRINCIPAL OF THE NOTARY AND THE NOTARIAL COMMUNITY

У статті розкривається зміст поняття «нотаріальна таємниця» як одного з основоположних принципів здійснення нотаріальної діяльності, який довів свою неминущу цінність у забезпеченні конфіденційності взаємовідносин нотаріуса та заінтересованих осіб, що відображається у зберіганні в таємниці відомостей, одержаних нотаріусами у зв'язку з вчиненням професійних дій, дається класифікація таємниць та осіб, на яких покладено обов'язок не розголошувати відомості, що становлять нотаріальну таємницю.

Статтю присвячено вивченню нотаріальної таємниці, яка є одним із важливих складників діяльності нотаріуса та належить до одного з елементів нотаріальної процедури. Аналізується нотаріальна таємниця з декількох сторін. У статті розглядаються проблеми реалізації принципу збереження нотаріальної таємниці й віднесення її до професійних таємниць. Вносяться пропозиції щодо заповнення прогалин у питанні охорони нотаріальної таємниці та вдосконалення чинного законодавства про нотаріат, що регулює це питання.

З'ясовано, що нотаріальний процес характеризується низкою принципів, які забезпечують виконання завдань нотаріату, являють собою найбільш загальні правові вимоги до вчинення нотаріальної діяльності, відбивають правовий характер нотаріального провадження та обов'язково знаходять своє закріплення у відповідних нормах права. Проведений аналіз правового регулювання нотаріальної діяльності, зокрема забезпечення нотаріальної таємниці, різних правових систем. Одним із принципів, що найбільшою мірою відображають специфічну сутність нотаріальної діяльності, є принцип дотримання нотаріальної таємниці, адже на відміну від судів, які розглядають і вирішують цивільні справи відкрито і гласно, нотаріуси й посадові особи, що вчиняють нотаріальні дії, зобов'язані зберігати таємницю їх вчинення або навіть факту звернення до нотаріальних органів.

Проаналізовано норми діючого законодавства, щодо юридичної відповідальності винних осіб за порушення нотаріальної таємниці. Відзначено, що діюче законодавство України не містить норм, які прямо передбачали б кримінальну або адміністративну відповідальність за порушення нотаріальної таємниці як посадовими особами органів місцевого самоврядування, так і нотаріусами.

Зокрема, нотаріальна таємниця розглядається як базис нотаріальної діяльності та етичних правил організації нотаріальної діяльності. Робиться припущення, що в разі практичної неможливості зберігати нотаріальну таємницю та загрози нотаріальній таємниці рівень довіри суспільства до інституту нотаріату буде знижуватися. Це, своєю чергою, призведе до більш стрімкого формування зв'язків особистісної довіри та звернення до нотаріуса не як до суб'єкта, що може надати відповідну правову допомогу та захист прав та інтересів, а як до представника інституту, до якого зобов'язує звертатися закон і до якого особа не зверталась би, якби того не вимагав закон. Вносяться пропозиції щодо заповнення прогалин у питанні охорони нотаріальної таємниці та вдосконалення чинного законодавства про нотаріат, що регулює це питання.

Ключові слова: *нотаріальна таємниця, принцип, нотаріальна наука, нотаріус, професійна таємниця, нотаріальні дії, правовідносини, правова держава, нотаріальна процедура, відповідальність, законодавство, інформація.*

The article deals with the concept of «notary mystery» as one of the fundamental principles of the notary's activities, which has proved its lasting value in ensuring the confidentiality of the notary relationships and stakeholders is reflected in the storing confidential information received by the notaries in connection with the performance of professional activities, a classification mystery and the persons who are entrusted with the duty not to disclose the information that constitutes notary mystery.

The article is devoted to the secrets of the notary, which is one of the important components of activities of a notary and belongs to one of the elements of the notarial procedure. The notary examines the mystery from several sides. The article considers the problems of implementation of the principle of conservation of notarial secret and attributing it to trade secrets. Make proposals for filling gaps in the protection of the notary secrets, and to improve the existing legislation on the notoriety, regulating the matter.

It was found that the notarial process is characterized by a number of principles that ensure the performance of notarial tasks, are the most general legal requirements for notarial activities, reflect the legal nature of notarial proceedings and must be enshrined in relevant law. An analysis of the legal regulation of notarial activities, in particular the provision of notarial secrecy, various legal systems.

One of the principles that best reflects the specific nature of notarial activity is the principle of notarial secrecy, because unlike courts that hear and decide civil cases openly and publicly, notaries and officials who perform notarial acts are obliged to maintain secrecy their commission or even the fact of appeal to notarial bodies. The norms of the current legislation regarding the legal responsibility of guilty persons for violation of notarial secrecy have been analyzed. It was noted that the current legislation of Ukraine does not contain norms that would directly provide for criminal or administrative liability for the violation of notarial secrecy by both officials of local self-government bodies and notaries.

The assumption is made that in case of practical impossibility to keep notarial secrecy and threats to notarial secrecy, the level of public trust in the notarial institute will decrease. This, in turn, will lead to a more rapid formation of personal trust relationships and appeal to the notary not as a subject, which can provide appropriate legal assistance and protection of rights and interests, but as a representative of the institute to which the law is required to apply and to whom the person would not turn unless the law required it. Make proposals for filling gaps in the protection of the notary secrets, and to improve the existing legislation on the notoriety, regulating the matter.

Key words: *notarial secret, principle, notarial science, notary, professional secrecy, notarial acts, legal relations, legal state, notarial procedure, responsibility, legislation, information.*

Вступ. Принцип нотаріальної таємниці є одним з основоположних принципів у діяльності нотаріусів та забезпечує захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Він закріплений у законодавстві більшості країн і передбачає, що нотаріус зобов'язаний зберігати в таємниці всі відомості, отримані ним у зв'язку з виконанням професійних обов'язків. Цей принцип є гарантією конфіденційності, яка сприяє довірі між нотаріусом та його клієнтом і дозволяє здійснювати нотаріальну діяльність у правовому полі, що забезпечує захист персональних даних та дотримання етичних норм.

Постановка завдання. Метою статті є спроба проаналізувати нотаріальну таємницю, теоретичні та практичні аспекти принципу збереження таємниці нотаріальної дії, а також вивчити суть цього принципу, ознаки, місце в системі принципів нотаріального права.

Результати дослідження. Згідно ч. 1 ст. 8 Закону України «Про нотаріат» Нотаріальна таємниця - сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо [1].

Принцип збереження нотаріальної таємниці поширюється не тільки на документи та довідки, а також на усні та письмові пояснення нотаріуса. Одним із ключових правил цього принципу є те, що нотаріус не може виступати як свідок стосовно інформації, яка підпадає під нотаріальну таємницю, за винятком випадків,

коли розкриття цих даних вимагається особами, для яких або відносно яких здійснювалися нотаріальні дії. Це ставить практичне питання про форму, в якій має бути висловлена згода зацікавлених осіб на розкриття такої інформації. У судовій практиці згода зазвичай оформлюється письмово – або у вигляді окремої заяви, або як клопотання в тексті заяви про виклик свідка.

Принцип нотаріальної таємниці, безсумнівно, передусім покликаний забезпечити довіру, і не тільки до конкретного нотаріуса, а й до інституту нотаріату в цілому. Нотаріус та особи, зазначені у статті 1 Закону України «Про нотаріат», далі – Закон, також помічник нотаріуса зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю, навіть якщо їх діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням з документами та нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, не вчинялась. Нотаріальна дія не може бути скасована нотаріусом у разі недодержання таємниці її вчинення, однак це не позбавляє особу, права якої порушено, звернутися до суду за захистом [2; 3].

Питання визначення змісту та обсягу нотаріальної таємниці залишається дискусійним у сучасній науковій літературі. Складно погодитися з пропозиціями багатьох авторів, які вважають, що до змісту нотаріальної таємниці слід включати не лише інформацію про особу, що звернулася за нотаріальною послугою, але й фахові знання нотаріуса, і навіть законодавчо закріпити це.

Таке розуміння нотаріальної таємниці суперечить її законодавчому визначенню, наведеному в ч. 1 ст. 8 Закону, згідно з яким це виключно інформація, що стосується зацікавленої особи та її звернення до нотаріуса. Більше того, концепція «таємниці нотаріуса як фахівця» є несумісною із завданнями та функціями нотаріату як публічно-правового інституту та органу цивільної юрисдикції.

Розголошення таємниці може бути у кількох формах:

1) усна:

– під час розмови у присутності сторонніх осіб (у громадському транспорті та громадських місцях);

– в особистому спілкуванні з родичами, друзями та іншими особами; переданням відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, через відкриті канали зв'язку тощо;

2) письмово-друкована:

– викладення змісту відомостей, що становлять нотаріальну таємницю: у відкритих друкованих виданнях (газетах, журналах, книгах);

– у листах до рідних і близьких

– передання, пересилання стороннім особам відомостей, даних про осіб, які звернулися за допомогою до нотаріуса тощо;

3) наочно-демонстративна;

– коли в результаті неправильного зберігання матеріалів справи вони стають надбанням сторонніх осіб.

На сьогодні спостерігається певна фрагментація нормативно-правових актів, які регулюють нотаріальну діяльність, особливо в аспекті функціонування нотаріальної таємниці та взаємодії держави з громадянським суспільством в Україні. Розв'язання цієї проблеми можливе через проведення комплексної систематизації законодавства України та підзаконних нормативних актів у сфері нотаріату [4]. На жаль, на законодавчому рівні це питання залишається недостатньо врегульованим і має чимало прогалин, особливо в частині відповідальності осіб, на яких покладається обов'язок нероз-

голошення нотаріальної таємниці. У зв'язку з цим важливо ліквідувати відповідні законодавчі недоліки. Вважаємо за необхідне створити чіткий, якісний механізм правового регулювання дотримання нотаріальної таємниці, не обмежуючись лише кількома статтями Закону України «Про нотаріат», і забезпечити цьому принципу належну правову охорону, враховуючи його важливість для всієї системи нотаріату.

Висновки. Таким чином, принцип нотаріальної таємниці виступає не лише засобом забезпечення конфіденційності та захисту інформації, але й основою довіри громадян до нотаріату як правового інституту. Нотаріальна таємниця сприяє захисту особистих, майнових та інших інтересів громадян, що звертаються за нотаріальними послугами, і водночас є вагомим елементом у взаємодії нотаріату з державою та громадянським суспільством.

Попри це, аналіз чинного законодавства виявляє низку прогалин і недостатнє врегулювання механізмів захисту нотаріальної таємниці, що ускладнює правозастосування та породжує ризики для нотаріусів і зацікавлених осіб. Зокрема, відсутність чіткого визначення обсягу та змісту нотаріальної таємниці, як і нечітко визначена відповідальність осіб, що зобов'язані її зберігати, свідчить про необхідність удосконалення правового регулювання в цій сфері.

Зважаючи на це, важливим завданням є проведення системної реформи та комплексної систематизації законодавства у сфері нотаріальної діяльності. Це передбачає чітке визначення змісту нотаріальної таємниці, обов'язків і відповідальності осіб, на яких поширюється цей принцип, а також створення більш надійних правових гарантій її дотримання. Впровадження таких змін сприятиме укріпленню правового захисту нотаріальної таємниці, підвищить відповідальність суб'єктів нотаріальної діяльності, а також зміцнить довіру громадян до інституту нотаріату, посилюючи його роль у правовій системі України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ : станом на 15 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
2. Південне міжрегіональне міністерство юстиції м. Одеса. 2024. URL: https://just-dnipro.gov.ua/?view=viewnews&page_id=5084
3. Косяченко К. Е. Нотаріальна тасмниця як одна з важливих складових діяльності нотаріуса : сучасний стан та проблемні питання. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 2. С. 112–115. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.18>
4. Rudenko L. Liquidation of multi-apartment building co-owner association under the court decision. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Volume 1, no. 2. С. 108–116. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/8229>

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.724:343.34:004.738.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-5>

Возняковська К. А.,

доктор юридичних наук, професор,

завідувачка кафедри цивільного, господарського права та приватноправових дисциплін

Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИФРОВА САМОЗАЙНЯТИСТЬ ЧИ КРИМІНАЛЬНИЙ РИЗИК? ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ВЕБКАМ-МОДЕЛІНГУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: МІЖГАЛУЗЕВИЙ АНАЛІЗ, ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНОЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

DIGITAL SELF-EMPLOYMENT OR CRIMINAL RISK? THE LEGAL NATURE OF WEBCAM MODELING IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: INTERDISCIPLINARY ANALYSIS, FOREIGN EXPERIENCE, AND PROSPECTS FOR REGULATORY LEGALIZATION IN UKRAINE

У статті здійснено міжгалузевий правовий аналіз вебкам-моделінгу як нового феномена цифрової економіки. Авторка розкриває складність юридичної кваліфікації цієї діяльності, яка балансує між фрілансом, цифровим самовираженням і потенційною порнографією. Особливу увагу приділено фрагментарності національного законодавства, відсутності спеціальних норм щодо статусу моделей, умов роботи та захисту персональних даних. Аналізуються міжнародні підходи, зокрема США, Великої Британії, Німеччини, Франції та Польщі – де моделі визнаються самозайнятими або фрілансерами, а платформи регулюються в контексті цифрової безпеки.

У роботі підкреслено потребу у створенні прозорих механізмів захисту прав моделей, урахування етичних меж і конфлікту юрисдикцій у випадках транснаціональних трансляцій. Висвітлюються виклики, пов'язані з податковою тінізацією, кримінальними ризиками за ст. 301 ККУ, а також проблеми піратства, витоку персональних даних, онлайн-насилства. Запропоновано концепцію «поміркованої легалізації» через саморегуляцію, договірні механізми, адаптацію європейських директив, а також імплементацію практики notice & takedown.

Особливу увагу приділено питанню цифрового суверенітету як чинника правового захисту громадян у межах глобалізованого середовища. Піднімається проблема недостатньої наукової розробки теми в українському праві та необхідність формування відповідного термінологічного апарату. Обґрунтовується, що врегулювання цієї сфери потребує балансування між цінностями особистої автономії, публічної моралі, економічної свободи та цифрової гігієни. Автор зазначає на необхідність виведення індустрії з «сірої зони» через інструменти правової визначеності, цифрового суверенітету та соціального захисту. Сформульовано конкретні пропозиції для законодавця щодо врегулювання цієї діяльності та створення єдиної нормативної рамки.

Ключові слова: вебкам-моделінг; цифрова самозайнятість; платформи відповідальної модерації; adult tech; кримінально-правова оцінка; інтернет-праця; правовий статус моделі; сексуальні права; кібербезпека; гібридна зайнятість.

This article presents an interdisciplinary legal analysis of webcam modeling as a new phenomenon in the digital economy. The author explores the complex legal qualification of this activity, which operates at the intersection of freelancing, digital self-expression, and potential pornography. Special attention is paid to the fragmented nature of national legislation, the absence of specific legal norms regarding the status of models, their working conditions, and the protection of personal data. The paper examines international approaches, particularly in the United States, the United Kingdom, Germany, France, and Poland—where models are recognized as self-employed or freelance workers, and platforms are regulated in the context of digital safety.

The research highlights the urgent need to establish transparent mechanisms for safeguarding the rights of models, taking into account ethical boundaries and jurisdictional conflicts in the context of cross-border broadcasting. It outlines

challenges related to tax evasion, criminal liability under Article 301 of the Criminal Code of Ukraine, as well as issues of content piracy, data breaches, and online abuse. The concept of «moderate legalization» is proposed through self-regulation, contractual frameworks, the adaptation of EU directives, and the implementation of notice-and-takedown practices.

Particular emphasis is placed on the issue of digital sovereignty as a factor in the legal protection of citizens in a globalized environment. The article raises the problem of insufficient academic research on this topic in Ukrainian legal scholarship and underscores the need to develop a coherent terminological framework. It argues that the regulation of this sector requires balancing personal autonomy, public morality, economic freedom, and digital hygiene. The author stresses the importance of bringing the industry out of the "gray zone" through tools of legal certainty, digital sovereignty, and social protection. Concrete proposals are formulated for lawmakers to regulate this field and to develop a unified legal framework.

Key words: *webcam modeling; digital self-employment; responsible moderation platforms; adult tech; criminal law assessment; internet labor; legal status of the model; sexual rights; cybersecurity; hybrid employment.*

У сучасному цифровому просторі вебкам-моделінг став одним із динамічних сегментів онлайн-економіки, проте його правовий статус залишається неоднозначним і неврегульованим. Вебкам-діяльність на межі між творчим самовираженням, цифровою самозайнятістю та інтимним сервісом викликає серйозні дискусії щодо її кваліфікації в межах трудового, цивільного, податкового й кримінального права. В умовах відсутності спеціального законодавчого регулювання виникає низка юридичних колізій: моделі часто позбавлені соціального захисту, інтелектуальні права на контент систематично порушуються, а платформи працюють у сірій зоні відповідальності.

Особливої актуальності набуває необхідність збалансувати захист особистих прав учасників цієї індустрії з вимогами публічної моралі та безпеки. У багатьох країнах, зокрема в Україні, правозастосовна практика щодо вебкам-моделінгу є суперечливою, а спроби криміналізації цього явища відбуваються без чіткої правової кваліфікації.

Метою цієї наукової статті є здійснення комплексного правового аналізу явища вебкам-моделінгу в умовах цифрової трансформації економіки та права; розкриття юридичної природи вебкам-моделінгу, проаналізувати особливості його правового статусу в різних країнах, окреслити виклики, пов'язані із захистом прав моделей, оподаткуванням доходів, проблемами праці та цифрової приватності.

Тематика правового регулювання вебкам-моделінгу досі залишається малодослідженою в українській і міжнародній правничій науці. На відміну від усталених інститутів трудового, податкового чи кримінального права, правовий статус онлайн-моделінгу перебуває у стані пра-

вової невизначеності, що зумовлює недостатню увагу до цієї проблематики в академічному середовищі.

У вітчизняному праві відсутні спеціальні дослідження, присвячені саме вебкам-діяльності. Лише окремі публікації в рамках досліджень цифрової праці, ІТ-права, права на приватність чи правового статусу самозайнятих осіб частково торкаються суміжних питань. Серед праць, що можуть становити інтерес для аналізу, можна відзначити дослідження у сфері регулювання digital-content, авторського права, а також судову практику щодо ст. 301 ККУ, яка іноді використовується для тлумачення діяльності студій або моделей.

У міжнародній доктрині наявні лише фрагментарні роботи з питань adult tech, де вебкам-моделінг згадується в контексті платформи OnlyFans або як форма gig economy. Автори таких досліджень, наголошують на важливості правового захисту моделей як цифрових працівників, необхідності оподаткування цієї сфери та впровадження етичних стандартів індустрії.

Виклад основного матеріалу. Юридична кваліфікація вебкам-моделінгу є складною через міжгалузевий характер цієї діяльності, що поєднує елементи самозайнятості, виробництва цифрового контенту, розважальних послуг та іноді – порнографічного продукту. У більшості країн вебкам-моделінг не має окремого правового визначення, через що його правовий статус залежить від податкового режиму, трудового законодавства, кримінального кодексу та правил діяльності цифрових платформ.

Вебкам-моделінг – відносно нове соціально-економічне явище, що виникло на перетині розвитку цифрових технологій, медіа та

індустрії розваг. У XXI столітті ця сфера набула масового характеру, трансформуючись із маргінального сегменту в масштабний онлайн-бізнес із багатомільйонними обігами. За даними дослідження Grand View Research, глобальний ринок adult live-streaming оцінювався в 87,55 мільярда доларів США у 2023 році та, за прогнозами, зростатиме зі середньорічним темпом зростання (CAGR) на рівні 23,0 % з 2024 по 2030 рік [6]. Водночас правове регулювання вебкам-моделінгу залишається фрагментарним, непослідовним і часто залежить від моральних, культурних або політичних контекстів конкретної юрисдикції.

Юридична природа моделі визначається умовами платформи, договором (або його відсутністю) із студією, а також податковим і трудовим статусом особи. Часто вебкам-моделі формально є фрілансерами, самозайнятими або взагалі не мають юридичної легалізації. Це створює низку правових прогалів, пов'язаних із соціальними гарантіями, трудовими правами, пенсійним страхуванням та можливістю судового захисту. Юридична кваліфікація вебкам-моделінгу коливається від самозайнятості до потенційного порушення норм про обіг порнографії залежно від контексту, юрисдикції, платформи та форми співпраці. Відсутність єдиної моделі класифікації ускладнює правозастосування, створює ризики правової невизначеності для моделей і перешкоджає системному регулюванню цього сегменту цифрової економіки.

В Україні вебкам-моделінг як вид діяльності прямо не заборонений законодавством. Водночас відсутність спеціального нормативного регулювання, неоднозначна соціальна думка, а також упереджене або формально-криміналізоване сприйняття цієї сфери окремими правоохоронними органами формують хибне уявлення в суспільстві про начебто протиправний характер такої діяльності. У публічному дискурсі це часто подається як апріорі криміналізована практика, хоча з юридичного погляду сама по собі участь у вебкам-активності не є підставою для кримінальної чи адміністративної відповідальності. Основні питання виникають у зв'язку з а) обмеженнями у сфері обігу порнографії (ст. 301 ККУ); б) неврегульованістю дистанційної праці у сфері цифрових

розваг; в) відсутністю специфічного регламенту щодо хмарного зберігання персональних даних моделей і клієнтів. На практиці вебкам-студії працюють як ТОВ або ФОП, а самі моделі – як незалежні підрядники. Проте при розгляді трудових спорів або кримінальних проваджень правовий статус таких осіб часто трактується не вигідно для моделей.

У США, Канаді, Великій Британії та Німеччині вебкам-моделінг має більш усталене регулювання. Наприклад, у США IRS класифікує вебкам-моделей як незалежних підрядників (independent contractors), і вони зобов'язані подавати декларації за формою 1099 [4]. Платформи публічно вимагають від моделей підтвердження віку, податкового статусу та банківських реквізитів. У Франції вебкам-моделінг підпадає під категорію «роботи цифрового артиста» та оподатковується як творча само зайнятість [15]. У Великій Британії діяльність вебкам-моделей підлягає регулюванню згідно з Online Safety Act 2023, що вимагає від платформ впровадження систем верифікації віку та інструментів боротьби з онлайн-насильством [8].

Однією з ключових правових проблем є межа між еротичним контентом і порнографією, яка в різних юрисдикціях трактується по-різному. У низці країн (Сінгапур, Саудівська Аравія, ОАЕ) будь-який вебкам-вміст прирівнюється до кримінального діяння. Водночас у Канаді, Франції, Нідерландах діє принцип контекстної допустимості – дозволено все, що не порушує інші норми (згода, повноліття, захист даних).

Згідно зі статтею 301 Кримінального кодексу України, виготовлення, зберігання чи розповсюдження порнографічних матеріалів карається штрафом або позбавленням волі до 3 років [11]. Проте юристи з Juscutum зазначають, що вебкам-моделінг зазвичай не підпадає під це визначення, оскільки трансляції відбуваються в реальному часі без обов'язкової фіксації контенту. Вони підкреслюють, що «Сексуальний, еротичний і порнографічний контент – це різні правові категорії, і вебкам-трансляції рідко кваліфікуються як порнографія через відсутність матеріального носія» [9]. Однак ризики залишаються. Якщо трансляція записується та розповсюджується, це може порушити статтю 301. Крім того, правоохоронні

органи іноді розглядають вебкам-студії через призму статті 303 КК України про організацію проституції [14]. Також питання викликає міжнародна трансляція: модель може транслюватися з юрисдикції, де це дозволено, але клієнт перебуває в державі, де такий контент заборонений. Це створює конфлікт правових систем і складнощі в застосуванні юрисдикційних норм.

Згідно з дослідженням Freedom House (2023), в понад 36 країнах діє повна або часткова заборона на adult content, включаючи Іран, Пакистан, Туреччину, Індію [2]. Це унеможливує легальний доступ до платформ для користувачів і моделей та змушує останніх шукати обхідні цифрові рішення — VPN, проксі, хостинг за кордоном. Водночас у країнах ЄС, Австралії та США поширюється концепція «платформи відповідальної модерації», що вимагає від стрімінгових сервісів пріоритетно захищати модель, а не користувача.

Важливою складовою правового регулювання є оподаткування доходів вебкам-моделей. У багатьох країнах це — зона тіньової економіки. В Україні, за оцінками аналітиків, щороку вебкам-індустрія генерує мільйони доларів, переважно без офіційного декларування. Це створює виклики для ДПС, підриває прозорість ринку праці та позбавляє моделей соціальних гарантій [16].

Крім того, моделі часто стикаються з проблемами витоку особистих фото, відео, шантажу. Вебкам-моделінг передбачає обробку чутливих даних, таких як зображення чи паспортні дані для верифікації. Це підпадає під Закон України «Про захист персональних даних». Відсутність договорів про конфіденційність, зберігання даних на закордонних серверах, а також складність верифікації осіб, що замовляють послуги — все це формує правовий вакуум у частині цифрової безпеки. Моделі фактично позбавлені захисту від переслідувань, доксингу, витоків приватної інформації.

Згідно з Grand View Research, 2024, глобальний ринок вебкамер (який частково перетинається з вебкам-індустрією) оцінювався в 8.6 мільярдів доларів у 2023 році з прогнозом зростання до 13.94 мільярдів до 2030 року [3]. Щодо частки України в цій індустрії, конкретні статистичні дані важко знайти через відсут-

ність офіційної звітності та тіньовий характер значної частини діяльності. Однак, згідно з повідомленням BRDO, OnlyFans, одна з провідних платформ для розміщення еротичного контенту, сплатила понад 34 мільйони гривень (приблизно 920 тисяч доларів США) податку на додану вартість до державного бюджету України лише за перші шість місяців 2023 року. Це свідчить про значну активність українських користувачів на цій платформі [13].

У Нідерландах діє система податкової лояльності до вебкам-моделей, які вчасно подають декларації: моделі визнаються фрілансерами із правом на спрощене оподаткування та пенсійні відрахування. **Вебкам-моделінг є легальним** в Польщі за умови, що всі учасники досягли 16-річного віку. Моделі можуть працювати як самозайняті особи (JDG) або через агентства, які укладають з ними трудові договори. У разі самостійної діяльності, моделі повинні зареєструвати свою діяльність відповідно до класифікації PKD 59.12.Z або 63.12.Z та сплачувати податки [5].

Україна поки що перебуває в стадії «мовчазної толерантності» до вебкам-індустрії. Відсутність заборони — не рівнозначна врегульованості. З огляду на обсяг тіньової економіки та соціальні наслідки для тисяч молодих людей, які працюють у цій сфері, назріла потреба в делікатному, але системному правовому підході.

Йдеться не про легалізацію порнографії, а про створення прозорих умов для самозайнятості, визначення статусу моделі, встановлення правил зберігання цифрових даних, регламентацію діяльності платформ та механізмів захисту від цифрового насильства. Водночас законодавець має враховувати морально-культурні особливості українського суспільства, а також ризики маніпулятивної експлуатації неповнолітніх. Варто враховувати досвід Німеччини, де з 2017 року діє закон про захист працівників секс-індустрії (*Prostituiertenschutzgesetz*), що передбачає реєстрацію, обов'язкові консультації та регулярне медичне обстеження [1]. Подібні механізми могли б бути адаптовані для вебкам-сектору — не як обмеження, а як захист від експлуатації, торгівлі людьми та кіберзлочинів.

Одна з найсерйозніших загроз для вебкам-моделей — масове розповсюдження їхнього

приватного або платного контенту без згоди на піратських сайтах. Незаконне копіювання, збереження та публікація відео з adult-платформ порушує права інтелектуальної власності, особисте життя та цифрову безпеку моделей.

У відповідь на цю проблему формується міжнародна співпраця між державами, платформами та правовласниками, які координують дії для виявлення, блокування і притягнення до відповідальності операторів піратських сайтів. У ЄС такі дії підтримуються **Директивою 2004/48/ЄС про забезпечення прав інтелектуальної власності**, яка дає змогу правовласникам домагатися видалення контенту й відшкодування шкоди [10]. Крім того, великі adult-платформи впроваджують власні інструменти боротьби з піратством, зокрема цифрове водіякування, автоматичне розпізнавання відео, верифікацію моделей та механізми «notice & takedown» [7]. Для України участь у таких ініціативах могла б значно підвищити рівень захисту моделей і платформ від нелегального поширення контенту, а також зміцнити позиції країни у сфері міжнародного цифрового права.

Висновки. Доповнення законодавства у сфері цифрових прав, створення інструментів саморегулювання, підтримка платформ цифрової відповідальності – усе це може стати основою для формування прозорості, захищеної та економічно доцільної моделі вебкам-моделінгу в Україні. Без врахування зарубіжного досвіду та реальної статистики ця сфера залишатиметься в тіні, із високим рівнем правової невизначеності та соціальних ризиків.

Легалізація та повноцінне правове врегулювання вебкам-індустрії здатні чинити багатогранний вплив на економіку держави. З одного боку, це може сприяти зростанню доходів бюджету та виведенню з тіні значного сегмента цифрової зайнятості. З іншого – потребує тонкого балансу між економічною доцільністю, етичними рамками й правами учасників. По-перше, **детінізація доходів** у сфері вебкам-моделінгу дозволила б значно розшири-

ти податкову базу. За прикладом інших країн, держава могла б щорічно залучати десятки мільйонів гривень лише у вигляді податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску. Враховуючи значний обіг індустрії, фіскалізація цієї діяльності здатна стати важливим джерелом надходжень до бюджету [12]. По-друге, **формалізація галузі** створить нові робочі місця – не лише для моделей, а й для продюсерів, фотографів, маркетологів, юристів, адміністраторів, фахівців із цифрової безпеки та розробників технічних рішень. Таким чином, легалізація стимулюватиме розвиток суміжних сфер цифрових послуг. По-третє, **прозора діяльність вебкам-студій** сприятиме залученню інвестицій у legal tech, cybersecurity та інші напрями, пов'язані з онлайн-платформами. За міжнародними оцінками, ринок adult tech демонструє стійку позитивну динаміку – як за обсягом, так і за рівнем впровадження інновацій. І нарешті, **розвиток супутніх секторів** – від психологічного консультування і до юридичної підтримки моделей – може надати додатковий імпульс для малого та середнього бізнесу, орієнтованого на нішеві потреби цифрового ринку праці.

Вебкам-моделінг – не просто інтернет-робота, а соціально-правовий феномен, що стикається з багатьма аспектами публічного і приватного права. Його правове регулювання потребує зваженого, фахового та неполітизованого підходу, в основі якого мають бути права людини, цифрова безпека, економічна прозорість і адаптація до глобального контексту. Спроба ігнорувати цю сферу – це не нейтралітет, а шлях до ще глибшої тінізації і правової незахищеності тисяч осіб, які вже є її учасниками. Отже, легалізація вебкам-індустрії виводить її з поля правової невизначеності, формує умови для соціального захисту моделей та стимулює економічну активність, якщо вона супроводжується адекватними етичними стандартами, цифровим регулюванням і механізмами превенції ризиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (BMFSFJ). Studie: Lebenssituation, Sicherheit und Gesundheit von Frauen in Deutschland. URL: <https://www.bmfsfj.de/bmfsfj/studie-lebenssituation-sicherheit-und-gesundheit-von-frauen-in-deutschland-80694>
2. Freedom House. Freedom on the Net 2023: The Repressive Power of Artificial Intelligence. Вашингтон: Freedom House, 2023. URL: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-10/Freedom-on-the-net-2023-DigitalBooklet.pdf>

3. Global Webcam Market Size & Trends Report URL: <https://www.grandviewresearch.com/horizon/outlook/webcam-market-size/global>
4. Internal Revenue Service (IRS), USA. *Form 1099-NEC – Nonemployee Compensation*. URL: <https://www.irs.gov/forms-pubs/about-form-1099-nec>
5. Is the activity of webcam models legal in Poland and is it necessary to pay taxes? Aksis Agency. URL: <https://aksis.agency/blog/is-the-activity-of-webcam-models-legal-in-poland-and-is-it-necessary-to-pay>
6. Live Streaming Market Size, Share & Trends Analysis Report URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/live-streaming-market-report>
7. Mason Hayes & Curran. Notice and Takedown Obligations under the Digital Services Act. MHC Insights. 2023. URL: <https://www.mhc.ie/latest/insights/notice-and-takedown-obligations-under-the-digital-services-act>
8. Online Safety Act 2023. United Kingdom. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/50/contents/enacted>
9. Вебкам-моделінг: правове регулювання в Україні. Juscutum, 2021. URL: <https://www.juscutum.com/news/vebkam-modeling-pravove-regulyuvannya-v-ukrayini>
10. Директива № 2004/48/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС від 29 квітня 2004 року про забезпечення прав на інтелектуальну власність. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/253506__253571
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
12. Легальність веб-кам студій в Україні або як побудувати веб-кам бізнес та не потрапити під кримінальну відповідальність. Кушнеренко. Юридичний блог. 11.12.2023. URL: <https://kushnerenko.com.ua/2023/12/11/legalni-st-veb-kam-studij-v-ukraini-abo-yak-pobuduvati-veb-kam-biznes-ta-ne-potrapiti-pid-kriminalnu-vidpovidalnist/>
13. Моє тіло – моє діло: українські депутати хочуть декриміналізувати порнографію. BRDO. 2024. URL: <https://brdo.com.ua/en/analytics/moye-tilo-moye-dilo-ukrayinski-deputaty-hochut-dekryminalizuvaty-pornografiyu/>
14. Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П., Бабій А.Ю. Кримінальне право України: Особлива частина [Електронний ресурс] / Чернівецький юридичний інститут НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 319 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/925b77a2-4047-4e05-9573-de46827fc33c/content>
15. Портал самозайнятих осіб у Франції. URSSAF. URL: <https://www.autoentrepreneur.urssaf.fr/portail/accueil.html>
16. Як знайти роботу в вебках: скільки заробляють моделі і з чого почати. Layboard. URL: <https://layboard.com/ua/article/296/kak-najti-rabotu-v-vebkame-skolko-zarabatyvaut-modeli-i-s-cego-nacat>

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-6>

Пилипенко П. Д.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Ващишин М. Я.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ІНСПЕКТУВАННЯ: ВИКЛИКИ У ФОРМУВАННІ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

EUROPEAN MODEL OF ENVIRONMENTAL INSPECTION: CHALLENGES IN ESTABLISHING A SUPRANATIONAL ENVIRONMENTAL CONTROL MECHANISM

У статті досліджуються інституційні виклики у формуванні наднаціонального механізму екологічного контролю в межах правової системи Європейського Союзу. Проаналізовано сучасний стан екологічного інспектування в ЄС, підкреслюючи відсутність єдиної централізованої системи екологічного контролю, що ускладнює імплементацію природоохоронного законодавства. Розглянуто обмеженість повноважень Європейської комісії у цій сфері, зокрема відсутність у неї власного інспекційного апарату, і залежність від повідомлень заявників та співпраці з державами-членами. У зв'язку з цим у статті висвітлюється роль неформальних горизонтальних механізмів, таких як мережа IMPEL, яка сприяє обміну досвідом, формуванню єдиних стандартів та координації екологічного контролю між національними інспекційними органами.

Особлива увага приділена участі України в IMPEL, яка у 2023 році приєдналась до мережі, що стало значним кроком у посиленні її інституційної спроможності у сфері екологічного контролю. У статті представлено аналіз співпраці України з IMPEL, зокрема участь у проєктах IRI, проведення навчальних візитів та створення Координаційної групи підтримки України. Автор зазначає, що участь у таких ініціативах є важливим елементом євроінтеграційного процесу, який дозволяє Державній екологічній інспекції України переймати найкращі європейські практики.

У підсумку, особливо підкреслюється важливість поєднання наднаціонального аудиту та горизонтальної між-державної співпраці як ключових елементів для формування ефективної системи екологічного інспектування в межах ЄС та для адаптації національних систем держав-кандидатів до європейських стандартів.

Ключові слова: *Європейський Союз, екологічна політика, збалансований розвиток, охорона довкілля, екологічні обмеження, право ЄС, IMPEL, євроінтеграція.*

The article explores institutional challenges in the development of a supranational environmental inspection mechanism within the legal framework of the European Union. It analyzes the current system of environmental inspection in the EU, emphasizing the absence of a centralized inspection system, which complicates the effective implementation of environmental legislation. The study highlights the limited competences of the European Commission in this domain, particularly its lack of a dedicated inspection body and its reliance on complaints from individuals and cooperation with Member States. Against this backdrop, the article examines the role of informal horizontal mechanisms, such as the IMPEL network, which facilitates knowledge exchange, the development of common standards, and coordination of environmental control activities among national inspection authorities.

Special attention is given to Ukraine's accession to IMPEL in 2023, which marked a significant step in strengthening the institutional capacity of the State Environmental Inspectorate of Ukraine in the field of environmental control. The article presents an analysis of Ukraine's cooperation with IMPEL, including participation in IRI projects, the organi-

zation of training visits, and the establishment of the Coordination Support Group for Ukraine. The author argues that such engagement represents a critical component of Ukraine's European integration efforts, enabling the adoption of best practices in environmental enforcement.

In conclusion, the article underscores the importance of combining supranational audit mechanisms with horizontal intergovernmental cooperation as essential elements for building an effective EU-wide environmental inspection system and for aligning national systems of candidate countries with EU environmental standards.

Key words: *European Union, environmental policy, sustainable development, environmental protection, environmental restrictions, EU law, IMPEL, European integration.*

Постановка проблеми. У контексті імплементації положень довкілєвого законодавства Європейського Союзу значне місце займає питання ефективного функціонування механізмів екологічного контролю. Попри наявність численних рекомендацій, стратегічних документів та інституційних ініціатив, на рівні ЄС відсутня єдина наднаціональна система екологічного інспектування, що ускладнює належну координацію та моніторинг дотримання природоохоронного законодавства в державах-членах. Залишається дискусійним і питання про доцільність розширення інституційних повноважень Європейської комісії у сфері екологічного інспектування, оскільки значна частина держав-членів скептично ставиться до ідеї централізованого контролю. Водночас функціонування мережових ініціатив, зокрема Мережі Європейського Союзу з імплементації та правозастосування екологічного права (IMPEL), демонструє альтернативні підходи до уніфікації та вдосконалення національних практик здійснення екологічного контролю. У цьому контексті особливої уваги потребує аналіз потенціалу співпраці з такими мережами для країн-кандидатів, зокрема України, яка перебуває у процесі адаптації своєї системи екологічного контролю до стандартів ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика здійснення екологічного інспектування наднаціонального рівня на території Європейського Союзу тривалий час широко обговорювалась як на експертному рівні, так і на політичному рівні. Такі дослідники, як Л. Борсак, П. Девіз, М. Гедеман-Робінсон, Л. Кремер, П. Веннерос, у своїх працях досліджують правові та інституційні аспекти ефективності екологічного контролю та інспектування в ЄС, зокрема через призму співвідношення між повноваженнями Європейської комісії та держав-членів. Втім, на рівні наукових розвідок питання горизонтальних моделей співпраці

та потенціалу Мережі Європейського Союзу з імплементації та правозастосування екологічного права (IMPEL) не перебувало у фокусі та потребує більшого вивчення з огляду на залученість України до таких моделей співпраці.

До тематики державного екологічного контролю та адаптації національного законодавства до стандартів ЄС звертались О. В. Головкін, Д. Д. Іваненко, М. М. Сірант, О. М. Рим, Л. Р. Данилюк, В. Л. Бредіхіна та інші. Своєю чергою, в Україні проблематика залученості країн-кандидатів до горизонтальної моделі співпраці ще не перебувала у фокусі українських вчених-правознавців. Враховуючи наведене, актуальним є поглиблене вивчення горизонтальних підходів ЄС до здійснення екологічного інспектування через вивчення інституційної ролі Європейської комісії, а також практик співпраці в межах мережі IMPEL.

Метою статті є дослідження інституційних підходів до екологічного інспектування в Європейському Союзі, зокрема, ролі Європейської комісії та мережі IMPEL, а також оцінка перспектив інтеграції європейських механізмів екологічного контролю у національну систему України в контексті євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. До нині мають місце дискусії щодо необхідності розвивати спроможність екологічного інспектування на інституційному рівні ЄС. Незважаючи на те, що Європейський парламент неодноразово звертав увагу на наявність та розвиток інспекційного потенціалу на рівні ЄС, більшість країн-членів ЄС скептично ставилися до ідеї надання інституціям ЄС інспекційних повноважень у екологічній сфері [10].

Додатково про опір у прийнятті системи наднаціонального екологічного контролю свідчать положення преамбули до Рекомендацій 2001/331/ЕС, що передбачають мінімальні критерії екологічних інспекцій у державах-членах (RMCEI) [8]. Втім, Сьома програма дій

в галузі охорони навколишнього природного середовища (ЕАР7) відродила політичний інтерес до цієї сфери, демонструючи більш відкритий підхід до ідеї інституційної участі ЄС у перевірках. Параграф 65(iii) Додатку до Рішення ЕАР7 передбачає, що програма екологічної політики Союзу вимагає «подальшого розвитку інспекційної підтримки на рівні Союзу, спираючись на існуючі структури» [2]. Профільний Директорат Європейської комісії – Директорат з довкілля (DG ENV) – виявив свою зацікавленість у цій сфері, вивчивши варіанти посилення ролі ЄС у екологічному інспектуванні і зміцнення спроможності Європейської комісії проводити ефективні розслідування передбачуваних порушень екологічного законодавства ЄС [1].

На основі дослідження DG ENV було визначено декілька варіантів, що демонструють напрями посилення ролі Європейської комісії в частині екологічного інспектування: 1) надання Комісії повноважень з аудиту для нагляду за національними системами інспекції; 2) надання Комісії повноважень з проведення перевірок; 3) надання експертної оцінки щодо перевірок (на основі підходу IMPEL з потенційно посиленням наглядом Комісії) [1].

Важливо зауважити, що Європейська комісія вже має низку повноважень щодо аудиту та перевірок в окремих сферах як екологічної політики (озоноруйнівні речовини, цивільна ядерна енергетика та наукові експерименти на тваринах), так і в інших політиках. Однак, Європейська комісія не має власних екологічних інспекторів або регіональних підрозділів для моніторингу виконання довірливого законодавства державами-членами ЄС. Основним джерелом інформації про можливі порушення є дані, що надходять від зовнішніх джерел, зокрема від громадян ЄС, екологічних та професійних організацій, депутатів різних рівнів, місцевих адміністрацій, політичних партій, послів і, іноді, міністрів довкілля [6, с. 402–403].

Європейська комісія зазвичай намагається отримати максимальну кількість фактичних даних від заявника, що часто призводить до надмірного навантаження на особу, яка подала скаргу. Щодо інших аспектів справи, Комісія звертається за інформацією до центральних органів держав-членів, проти яких подано

скаргу. Екологічні перевірки в державах-членах також не здійснюються Комісією, за винятком надзвичайно рідкісних випадків, коли організовуються місії для встановлення фактів на місцях, де зафіксовано ймовірне забруднення, що не відбувається частіше ніж раз на рік [6, с. 402–403].

До кінця 2024 року DG ENV не мала в пріоритетах відновлення наднаціональної системи інспекційного нагляду (*Community environmental inspection*), про що свідчить аналіз стратегічних документів ЄС у сфері охорони довкілля [9]. Разом із цим, фокус змістився на виконання вже існуючих нормативно-правових актів ЄС у сфері охорони довкілля¹.

На думку М. Гедермана-Робінсона, ініціати́ва щодо надання повноважень розслідування та аудиту на наднаціональному рівні з метою підвищення рівня імплементації права ЄС була б корисною. Це сприяло би посиленню дії процедури порушення згідно зі статтею 258 ДФЄС щодо оцінки випадків неналежного застосування та забезпечить основу для проведення більш ефективного моніторингу ефективності систем екологічної інспекції національних органів [7, с. 38].

На наше переконання, у контексті пошуку оптимальних моделей посилення інспекційної діяльності на рівні Європейського Союзу важливим аспектом залишається не лише розгляд повноважень та інституційної ролі Європейської комісії, а й оцінка ефективності співпраці між інституціями ЄС та державами-членами.

В умовах відсутності наднаціонального інструменту екологічного інспектування, ключовим стає формування гнучких механізмів взаємодії, які дозволяють забезпечити належне впровадження екологічного законодавства та моніторинг його дотримання. Одним із найбільш усталених та ефективних інструментів у цій площині є Мережа Європейського Союзу з імплементації та правозастосування екологічного права (IMPEL), яка є неформальним об'єднанням компетентних органів держав-членів, фактично виконує функцію платформи для координації, обміну найкращими практиками та формування спільних стандартів у сфері екологічного інспектування [4]. Розгляд діяль-

¹ Станом на березень 2025 рік DG ENV ще не презентувала новий стратегічний план на наступні 5 років.

ності IMPEL дозволяє простежити альтернативний, горизонтальний підхід до вирішення проблеми екологічного контролю, який полягає у взаємному навчанні, узгодженості підходів та поступовій гармонізації інспекційної практики в межах ЄС.

Дослідження, проведені Європейською комісією та Мережею Європейського Союзу з імплементації та застосування права навколишнього середовища (IMPEL), підтверджують існування різних типів систем екологічних інспекцій в державах-членах з різним рівнем якості проведення контрольних заходів [12].

Як правило, членство в IMPEL набувають інспекційні органи, дозвольні агентства та міністерства [5, с. 117]. IMPEL підтримує також і країни-кандидати у вирішенні питань, пов'язаних із впровадженням та дотриманням законодавства ЄС про охорону навколишнього середовища, та здійснення інспекційних заходів протягом періоду підготовки до вступу [5, с. 118].

IMPEL реалізував значну кількість проєктів, спрямованих на зміцнення співпраці та заохочення обміну інформацією між державами-членами щодо екологічних перевірок. Одним із проєктів IMPEL є організація перевірок, які полягають у скеруванні групи старших інспекторів з різних країн для вивчення системи регулювання інспекторату-кандидата шляхом порівняння практики в інспектораті-кандидата з домовленостями в інспекторатах членів команди з перевірки (IMPEL Review Initiative (IRI)) [17]. Проєкти IRI були здійснені у більш ніж 20 державах-членах ЄС та інших країнах, серед яких Німеччина, Ірландія, Нідерланди, Чеська республіка, Ісландія, Італія, Швеція, Австрія тощо [13].

У квітні 2023 року Державна екологічна інспекція України оголосила про приєднання до Мережі Європейського Союзу з імплементації та правозастосування екологічного права (IMPEL), що стало важливим кроком у напрямку підвищення ефективності екологічного контролю на національному рівні. Членство в IMPEL сприятиме активнішій взаємодії з інспекційними органами країн-членів ЄС, обміну досвідом, а також розробці спільних підходів і стратегій у сфері охорони довкілля [12].

Важливо зауважити, що інтеграція України до мережі IMPEL відкриває нові горизонти для розвитку інституційної спроможності Державної екологічної інспекції України, зокрема у сфері налагодження практичної взаємодії з контролюючими органами держав-членів ЄС. Яскравим прикладом цього стало проведення конференції IMPEL у Празі у грудні 2024 року, присвяченої підтримці України в умовах збройної агресії росії. Важливим результатом конференції стало ухвалення рішення про створення в структурі IMPEL спеціальної Координаційної робочої групи з підтримки Державної екологічної інспекції України (Coordination Support Group for Ukraine, CSGU), що свідчить про формалізовану та довгострокову підтримку з боку мережі [16].

Крім того, було погоджено проведення серії навчальних візитів працівників Державної екологічної інспекції до установ держав-членів ЄС з метою ознайомлення з практиками екологічного інспектування, реалізації екологічного законодавства та забезпечення його дотримання. Це рішення ґрунтується, зокрема, на висновках експертів IMPEL за результатами IRI for Ukraine, що відбулася у серпні 2024 року [16].

Отже, партнерство між IMPEL та Державною екологічною інспекцією є важливим елементом підготовки України до вступу в ЄС, що не лише сприяє гармонізації законодавства, а й забезпечує практичну підтримку у формуванні сучасної, ефективної та європейсько-орієнтованої системи екологічного контролю. Так, про необхідність навчання інспекторів з охорони навколишнього природного середовища задля отримання ними необхідних навичок щодо здійснення належного державного екологічного контролю та уніфікації підходів до проведення інспекційних заходів свідчить і проаналізована судовою практикою, де стороною виступає Державна екологічна інспекція України, її територіальні та міжрегіональні територіальні органи [15, с. 41].

Водночас ефективність як наднаціонального, так і горизонтального екологічного контролю в межах ЄС значною мірою залежить від дотримання положень довкіллевих директив і стратегічних документів Європейського Союзу. Такі документи, як План дій ЄС щодо нульового забруднення, Європейський зелений

курс, Сьома програма дій з охорони довкілля (ЕАР7), а також регламенти у сфері управління відходами, водними ресурсами та промисловими викидами, створюють нормативне підґрунтя, яке має обов'язково враховуватись як у діяльності Європейської комісії, так і в межах IMPEL. Це особливо актуально в умовах розширення участі країн-кандидатів, зокрема України, в європейських механізмах правозастосування. У цьому контексті важливо, щоб держави-члени та країни, які перебувають у процесі імплементації *acquis communautaire*, забезпечували виконання директив не лише формально, а й через удосконалення інституційної спроможності контролюючих органів, використання стандартів моніторингу, а також створення умов для обміну даними. Дотримання стратегічного курсу на збалансований розвиток і адаптацію до змін клімату передбачає інтеграцію екологічних цілей у всі сектори політики, зокрема через механізми екологічного інспектування [14, с. 41].

Висновки. Відсутність уніфікованого наднаціонального механізму екологічного інспектування в ЄС залишається однією з ключових інституційних прогалин у сфері екологічного контролю, попри неодноразові заклики з боку Європейського парламенту щодо необхідності посилення спроможностей ЄС в цій сфері.

Попри наявні обмеження, Європейська комісія продовжує шукати варіанти розширення своєї ролі у сфері інспекційної діяльності, зокрема, через аудит, перевірки та експертні оцінки відповідно до моделі IMPEL. На сьогодні, “тягар” виявлення порушень довкілльового законодавства в ЄС переважно покладено на громадянське суспільство та заявників.

Незважаючи на це, мережа IMPEL відіграє ключову роль у побудові горизонтального механізму здійснення екологічного контролю та у неформальному зміцненні інституційної спроможності держав-членів ЄС, зокрема шляхом обміну досвідом, спільних перевірок та формування спільних стандартів інспекційної діяльності та уніфікації інспекційних практик. Членство Державної екологічної інспекції України в IMPEL відкриває нові можливості для її інституційного розвитку, професійного навчання інспекторів, обміну досвідом і гармонізації практик із вимогами *acquis* ЄС. Таким чином, участь України в проєктах IMPEL стосовно залучення інспекторів з охорони навколишнього природного середовища до проведення перевірок в інших державах-членах є важливим кроком у процесі євроінтеграції, який дозволяє сформувати базу для ефективного трансферу найкращих європейських практик у національну систему екологічного контролю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. BIO Intelligence Service et al., ‘Study on Possible Options for Strengthening the EU Level Role in Environmental Inspections and Strengthening the Commission’s Capacity to Undertake Effective Investigations of Alleged Breaches in EU Environmental Law’, Final Report for the European Commission – DG ENV, 14 Jan. 2013. URL: <http://ec.europa.eu/environment/legal/law/inspections.htm> (date of access: 26.03.2025).
2. Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 ‘Living well, within the limits of our planet’, n. 8. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013D1386> (date of access: 23.03.2025).
3. European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law. URL: <http://impel.eu/cluster-2> (date of access: 08.02.2025).
4. European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law: About IMPEL. URL: <https://www.impel.eu/en/about-impel/becoming-a-member> (date of access: 26.03.2025).
5. Implementation and Enforcement of International Environmental Law. Front Cover. Pavel Šturma ... Vodnář, 2002 – Environmental Law, International, 120 p.
6. Ludwig Kramer. EU Environmental Law. Sweet & Maxwell; 7th edition (January 1, 2012), 566 p.
7. Martin Hedemann-Robinson, Transnational Environmental Law, Cambridge University Press, Environmental Inspections and the EU: Securing an Effective Role for a Supranational Union Legal Framework, 6:1 (2017), pp. 31–58.
8. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 4 April 2001 providing for minimum criteria for environmental inspections in the Member States (2001/331/EC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32001H0331> (date of access: 26.03.2025).
9. Strategic plan 2020–2024 – Environment. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/publications/strategic-plan-2020-2024-environment_en (date of access: 25.03.2025).

10. The European Parliament Resolution on the review of Recommendation 2001/331/EC, P6_TA(2008)0568, 10 Oct. 2008, para. 5. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0568+0+DOC+XML+V0//EN> (date of access: 26.03.2025).

11. Державну екологічну інспекцію України прийняли до Мережі Європейського Союзу з імплементації та правозастосування екологічного права (IMPEL). Державна екологічна інспекція України: вебсайт. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/2604> (дата звернення: 23.03.2025).

12. Звіти IRI. Інструмент Ініціативи IMPEL Review Initiative (IRI). URL: <https://www.impel.eu/uk/guidance/impel-review-initiative-iri/iri-reports> (дата звернення: 23.03.2025).

13. Пилипенко П. Д., Рим О. М., Шпарик Н. Я. Правові аспекти Європейського зеленого курсу та його роль у трансформації підходів до екологічного контролю та землекористування в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 36 (75). № 1. 2025. С. 36–41. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/1_2025/8.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

14. Росохата Д. І. Реформування державного екологічного контролю в Україні у контексті євроінтеграційного вектору розвитку. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали ХХІХ звітної науково-практичної конференції (2–3 лютого 2023 року): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2023. С. 40–42.

15. У Празі відбулася конференція на підтримку України, організована IMPEL Network. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/u-prazi-vidbulasya-konferentsiya-na-pidtrymku-ukrayiny-organizovana-impel-network/> (дата звернення: 23.03.2025).

16. Що таке IPI? Інструмент Ініціативи IMPEL Review Initiative (IRI). URL: <https://www.impel.eu/uk/guidance/impel-review-initiative-iri/what-is-an-iri> (дата звернення: 23.03.2025).

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 343.9:004.056.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-7>

Біленець Д. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права
та приватно-правових дисциплін*

*Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0003-0866-0698>*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ: РОЛЬ КІБЕРПІДРОЗДІЛІВ НАЦПОЛІЦІЇ ТА СБУ

INFORMATION SECURITY IN THE FIELD OF STATE SECRETS PROTECTION: THE ROLE OF CYBER UNITS OF THE NATIONAL POLICE AND THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

У статті здійснено системний правовий аналіз забезпечення інформаційної безпеки у сфері охорони державної таємниці в умовах зростаючих кіберзагроз та воєнного стану. Визначено, що законодавче регулювання в Україні базується на комплексі нормативно-правових актів, які визначають повноваження органів безпеки, розподіляють відповідальність за збереження інформації з обмеженим доступом та встановлюють механізми реагування на інциденти, пов'язані з витокami державної таємниці. Особливу увагу приділено ролі Служби безпеки України як основного суб'єкта контррозвідального захисту інформаційного простору, а також функціоналу кіберпідрозділів Національної поліції України, що дедалі активніше залучаються до розслідування кіберінцидентів, пов'язаних із поширенням, викраденням або знищенням секретної інформації.

У публікації окреслено наявні прогалини у правовому регулюванні міжвідомчої взаємодії між СБУ та НПУ, зокрема у частині оперативного обміну класифікованими даними, реагування на загрози в реальному часі, стандартизації електронного документообігу в умовах воєнного стану. Досліджено функціональні обмеження кіберпідрозділів поліції, що, не маючи формального доступу до держтаємниці, фактично виконують ключові технічні завдання в системі цифрового захисту. Визначено, що в умовах цифровізації, гібридної війни та загроз інформаційного тероризму необхідним є нормативне унормування функціонального симбіозу між правоохоронною та контррозвідальною гілками безпекового сектору.

Особливу увагу приділено міжнародному досвіду, зокрема моделям реагування на кіберінциденти, запровадженню у країнах НАТО. Аналіз показує, що для України імплементація концепції «whole-of-government» є не лише питанням стратегічного вибору, а й практичної необхідності. Запровадження єдиної системи управління ІТ-ризиками та уніфікованих протоколів дій під час надзвичайних подій дозволить зміцнити стійкість державної інформаційної інфраструктури, мінімізувати втрати у разі кіберзагроз та забезпечити стабільність державного управління в умовах гібридної агресії.

Ключові слова: інформаційна безпека, державна таємниця, Служба безпеки України, Національна поліція України, кіберзагрози, цифрова інфраструктура, режим секретності, управління ІТ-ризиками.

The article provides a comprehensive legal analysis of information security assurance within the sphere of protecting state secrets amid growing cyber threats and martial law conditions. It is established that legislative regulation in Ukraine is grounded in a set of interrelated normative legal acts that define the powers of security agencies, delineate responsibility for safeguarding classified information, and outline mechanisms for responding to incidents involving the leakage of state secrets. Particular attention is devoted to the role of the Security Service of Ukraine as the main counterintelligence actor in the information security domain, as well as to the functions of cyber units of the National Police of Ukraine, which are increasingly involved in investigating cyber incidents related to the dissemination, theft, or destruction of classified information.

The publication highlights existing legal gaps in the interagency cooperation framework between the SSU and the NPU, especially regarding the operational exchange of classified data, real-time threat response, and the standardization of electronic document workflow under wartime conditions. The article examines the functional limitations of police

cyber units which, despite lacking formal access to state secrets, effectively perform key technical tasks within the national digital security system. It is emphasized that under conditions of digitalization, hybrid warfare, and information terrorism threats, there is an urgent need for legislative consolidation of the functional symbiosis between law enforcement and counterintelligence branches of the security sector.

Special attention is paid to international experience, particularly to cyber incident response models implemented in NATO member states. The analysis reveals that for Ukraine, the adoption of a "whole-of-government" approach is not only a matter of strategic alignment but also of practical necessity. The introduction of a unified IT risk management system and standardized emergency response protocols will enhance the resilience of the national information infrastructure, minimize potential losses from cyber threats, and ensure the continuity of public administration under conditions of hybrid aggression.

Key words: *information security, state secrets, Security Service of Ukraine, National Police of Ukraine, cyber threats, digital infrastructure, secrecy regime, IT risk management.*

Постановка проблеми. У контексті збройної агресії Російської Федерації проти України проблема захисту державної таємниці набула нових масштабів і трансформувалась у критично важливий аспект національної безпеки. Зростання кіберзагроз, поширення фішингових атак, втручання у телекомунікаційні системи та використання інформаційно-психологічного впливу вимагають перегляду традиційного підходу до охорони інформації з обмеженим доступом.

Особливої актуальності набуває питання узгодження дій між Службою безпеки України, яка є головним контррозвідувальним суб'єктом у сфері державної таємниці, та кіберпідрозділами Національної поліції України, які виконують оперативно-технічні функції у сфері реагування на інциденти в кіберпросторі. Відсутність чітких юридичних механізмів обміну інформацією, розмежування повноважень і регламентації спільних дій створює загрозу розмиття відповідальності та зниження ефективності державного контролю за збереженням таємної інформації.

Метою статті є комплексне дослідження правових засад функціонування системи інформаційної безпеки у сфері охорони державної таємниці в Україні, з акцентом на аналізі ролі та повноважень ключових суб'єктів – зокрема Служби безпеки України та кіберпідрозділів Національної поліції. У фокусі перебуває нормативне регулювання допуску до секретної інформації, реагування на кіберінциденти, виявлення та нейтралізація загроз, спричинених як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Особливу увагу приділено взаємодії між правоохоронними та спеціальними органами в умовах гібридної війни, необхідності адаптації законодавства до цифрових реалій та фор-

муванню дієвої моделі протидії витокам інформації в умовах збройного конфлікту.

Проблематика забезпечення інформаційної безпеки у сфері охорони державної таємниці набуває дедалі більшої актуальності в українському правничому дискурсі, що зумовлено як збройною агресією Російської Федерації, так і цифровою трансформацією сектору безпеки. Наукове підґрунтя становлять праці О.Г. Семенюка, який досліджує ознаки державної таємниці як предмета злочину, М.В. Гончарова – щодо концептуального розуміння інформаційної безпеки, а також С.Б. Гордієнка, який аналізує управління ІТ-ризиками на об'єктах критичної інфраструктури.

У фахових публікаціях все частіше висвітлюються аспекти взаємодії СБУ та кіберпідрозділів Нацполіції в умовах воєнного стану, наприклад у монографії О.В. Левченка щодо державної стратегії у сфері інформаційної безпеки. Нормативно-правову базу становлять закони України «Про державну таємницю», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про національну безпеку України» та інші акти, що визначають режим доступу до секретної інформації та функціональну компетенцію профільних органів. На сьогодні тема активно досліджується в контексті кіберзагроз, гібридних впливів та інтеграції у стандарти НАТО, що підтверджує її стратегічне значення для національної безпеки України.

Основний виклад матеріалу. Правове регулювання інформаційної безпеки в Україні у сфері охорони державної таємниці базується на системі взаємопов'язаних нормативно-правових актів, що охоплюють як спеціалізовані органи безпеки, так і загальні правила поведінки з інформацією з обмеженим доступом.

Основу становить Закон України «Про державну таємницю», який визначає її як вид таємної інформації, розголошення якої може зашкодити національній безпеці, та закладає правові засади її охорони, зокрема в умовах цифровізації [1].

Провідну роль у забезпеченні режиму секретності закон закріплює за Службою безпеки України, що координує всі заходи з допуску, контролю й захисту державної таємниці [2]. Водночас окремі функції оперативного реагування на порушення режиму доступу до неї покладено на інші органи, зокрема Національну поліцію, яка діє в межах Закону України «Про Національну поліцію» [3].

Семенюк О. зазначив, що істотною властивістю державної таємниці, як предмета злочину, є обов'язкова наявність її специфічних ознак, без встановлення яких не може бути вирішено питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері охорони державної таємниці, кваліфікацію цих діянь та призначення покарання [4, с. 85].

Взаємозв'язок між інформаційною безпекою та державною таємницею набуває особливої актуальності в умовах цифровізації державного управління, електронного документообігу та розвитку телекомунікаційних технологій. У цьому контексті важливу роль відіграє Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», який містить технічні та криптографічні вимоги до захисту даних, визначає правила роботи з конфіденційною інформацією та встановлює юридичну відповідальність за порушення режиму її обробки в електронному середовищі [5].

Науковець Гончаров М. акцентує увагу на тому, що державна політика забезпечення інформаційної безпеки повинна базуватися на наукових і методологічних розробках, систематизованих і об'єднаних в єдину концепцію. Вона може бути представлена як сукупність національних цілей, інтересів і цінностей; стратегії та тактики управлінських рішень і методів їх реалізації, що розробляються та реалізуються державною владою [6, с. 34].

Комплексне регулювання у цій сфері доповнюється Законом України «Про інформацію», який класифікує інформацію за режимом

доступу, визначає обов'язки володільців щодо збереження, передачі та поширення даних і прямо визнає захист інформації елементом національної безпеки [7].

В умовах воєнного стану актуалізується необхідність посиленого контролю за інформаційними потоками, зокрема впровадження додаткових обмежень щодо обігу чутливої інформації та її поширення в мережі Інтернет.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає обмеження права на інформацію та зобов'язання державних органів встановлювати спеціальні правила доступу до інформації, що може містити державну таємницю або стосуватися обороноздатності, мобілізації, діяльності Збройних сил [8].

Комплексне регулювання інформаційної безпеки в Україні здійснюється відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який встановлює принцип міжвідомчої взаємодії всіх суб'єктів сектору безпеки і оборони – зокрема СБУ, Національної поліції, Держспецзв'язку та НКЦК – з метою забезпечення цілісності, доступності та захисту інформації, у тому числі такої, що становить державну таємницю [9].

Окреме значення має Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України, яка визначає стратегічні напрями державної політики у сфері кіберзахисту, зокрема в частині реагування на загрози, захисту критичної інфраструктури та координації дій державних органів у разі витоку охоронюваної законом інформації [10].

Важливо відзначити роль Закону України «Про національну безпеку України», де встановлено, що забезпечення інформаційної безпеки держави – один із пріоритетів сектору безпеки і оборони. Відповідно до закону, СБУ і інші органи зобов'язані реалізовувати політику у сфері захисту інформаційних ресурсів, протидіяти технічним розвідкам та інформаційно-психологічному впливу, у тому числі в цифровому середовищі [11].

Українське законодавство у сфері інформаційної безпеки та охорони державної таємниці формує узгоджену правову базу, що визначає компетенції державних органів, механізми допуску до секретної інформації та порядок реагування у разі її витоку або загрози.

Водночас цифровізація та воєнний стан вимагають не лише наявності нормативних актів, а й постійного оновлення їх змісту та підвищення ефективності ключових суб'єктів – передусім Служби безпеки України та Національної поліції. Центральну роль у цій системі відіграє саме СБУ, яка відповідає за контррозвідальні заходи, допуск до державної таємниці та контроль за дотриманням режимно-секретних вимог. Відповідні повноваження закріплені, зокрема, у статтях 6-8 Закону України «Про державну таємницю» [1] та Законі України «Про Службу безпеки України» [2].

Підвищення рівня загроз у кіберпросторі стимулювало СБУ до модернізації підходів. Відомство сформувало внутрішні кіберструктури, що безпосередньо відповідають за виявлення, попередження і нейтралізацію кібератак. На сьогодні особливе місце посідає Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки при СБУ, який виконує роль оперативного командного вузла, у тому числі в режимі воєнного часу [12]. Центр збирає інформацію про кіберінциденти, координує дії із суміжними органами (CERT-UA, Нацполіція, НКЦК), здійснює оперативний аналіз вразливостей у державних ІТ-системах.

Служба безпеки України здійснює перевірки органів державної влади на відповідність вимогам щодо захисту державної таємниці та в разі виявлення порушень видає приписи про усунення недоліків. Найбільш вразливими залишаються локальні мережі з недостатнім шифруванням або відсутністю сертифікованого ПЗ [13]. При цьому важливо оцінювати не лише наявність у СБУ формальних повноважень, а й реальну здатність діяти проактивно в умовах цифрової трансформації. Відсутність відкритої аналітики щодо результатів контррозвідальних заходів ускладнює об'єктивну оцінку ефективності роботи служби. Водночас позитивним є посилення співпраці СБУ з партнерами НАТО та ЄС – зокрема, участь у спільних навчаннях, як-от «Cyber Coalition», що сприяє вдосконаленню оперативного реагування на складні кібератаки.

Роль Служби безпеки України у сфері захисту державної таємниці виходить далеко за межі технічного забезпечення – ключовим чинником залишається людський фактор, зокрема витоки

даних через недбалість персоналу, недостатній контроль ІТ-постачальників або навмисне розголошення відомостей. У зв'язку з цим СБУ має системно вдосконалювати внутрішні процедури, забезпечувати якісний відбір кадрів, розвивати міжвідомчу взаємодію та формувати професійну культуру роботи з інформацією з обмеженим доступом. Як системоутворюючий суб'єкт у цій сфері, СБУ повинна постійно адаптувати свої підходи до умов багаторівневих, у тому числі прихованих, кіберзагроз, модернізуючи інфраструктуру, підвищуючи прозорість у допустимих межах та забезпечуючи оперативну реакцію завдяки підтримці з боку держави.

У системі інформаційної безпеки України вагоме місце займають кіберпідрозділи Національної поліції, які з 2015 року функціонують як окремий оперативний блок із власною компетенцією у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Їхні повноваження закріплені як у Законі України «Про Національну поліцію», так і в підзаконних нормативних актах, включаючи положення про Департамент кіберполіції та функціональні інструкції [3]. Основним завданням є виявлення, попередження та припинення правопорушень, пов'язаних із використанням цифрових технологій, комп'ютерних мереж і телекомунікацій.

Хоча Національна поліція не має прямого мандату на охорону державної таємниці, кіберпідрозділи дедалі частіше залучаються до розслідування інцидентів, пов'язаних із витоками секретної або конфіденційної інформації, зокрема через фішинг, злам систем або шкідливе ПЗ. Особливо небезпечними є випадки, що стосуються об'єктів критичної інфраструктури чи органів, які обробляють інформацію з грифом «таємно». У таких випадках кіберполіція виконує роль першої оперативної ланки: фіксує інцидент, розпочинає кримінальне провадження, проводить обшуки, цифрову експертизу, а далі – співпрацює з СБУ у межах статей 328, 330, 361 Кримінального кодексу України [14].

Після початку повномасштабної війни проти України з 2022 року кіберпідрозділи Національної поліції значно активізували діяльність із захисту державних інформаційних ресурсів, у тому числі електронних сервісів, банківських систем, інфраструктури ЗСУ та органів дер-

жавної влади. За офіційними даними Департаменту кіберполіції, лише у 2023 році було виявлено та ліквідовано понад 15 тисяч кіберінцидентів, частина з яких стосувалася інформації, що могла містити елементи державної таємниці [15].

Попри те, що поліція не має прямих повноважень у сфері охорони держтаємниці, її кіберпідрозділи де-факто виконують ряд критичних функцій у сфері реагування на цифрові загрози. Через відсутність формалізованих механізмів доступу до класифікованої інформації вони нерідко діють у «сірій зоні» – оперативно, але поза межами закріпленої юрисдикції.

З початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року Україна фіксує інтенсивне зростання кібератак на урядові вебпортали, військові системи зв'язку та інформаційні ресурси об'єктів критичної інфраструктури. Значна частина з них супроводжувалась використанням шкідливого ПЗ типу Wiper, компрометацією електронної пошти та облікових записів держслужбовців. Метою атак були системи, що зберігають інформацію про державні контракти, оборонні закупівлі та пересування військ, тобто дані, які часто підпадають під режим державної таємниці [16].

У відповідь на ці загрози в умовах воєнного стану держава оперативно оновила нормативно-правову базу протидії кіберінцидентам, запровадила розпорядження РНБО, підзаконні акти та постанови уряду, які врегульовують міжвідомчу координацію та реагування [17]. У центральній ролі тут виступає CERT-UA як технічний центр раннього реагування. Паралельно СБУ розширила контррозвідувальні заходи, зокрема зосередившись на блокуванні інформаційно-психологічних операцій, які несуть загрозу національній безпеці. Лише у 2023 році СБУ нейтралізувала понад 4 тис. Онлайн-ресурсів, що поширювали дезінформацію або сприяли викраденню чутливої інформації [13].

Якщо раніше витoki державної таємниці здебільшого виникали через недбале поводження зі службовими документами або діяльність шпигунських мереж, то сьогодні основна загроза змістилась у цифрове середовище – зокрема через фішинг, підроблені домени органів влади, заражені зовнішні носії чи шкідливі

оновлення програмного забезпечення. Попри розвиток технічного захисту, критичною залишається потреба в підготовці персоналу, чіткій інституційній взаємодії та швидкій комунікації. Держава вже здійснила низку кроків у напрямі підвищення кіберстійкості – зокрема, впровадила резервне копіювання державних даних, залучила міжнародну експертизу та активізувала навчання службовців.

Водночас стратегічна безпека вимагає не лише реагування на атаки, а й формування сталої культури інформаційного захисту на всіх рівнях – від центральних органів до фронтових підрозділів. У цьому контексті особливої актуальності набуває оновлення підходів до класифікації інформації: коли обставини вимагають оперативної дії, а інфраструктура не забезпечує режим секретності, необхідним є впровадження автоматизованих систем шифрування та розширення дозволених технічних засобів для умов воєнного стану, за умови їх сертифікації Держспецзв'язку.

Як слушно зауважує Левченко О.В., «у гібридній війні проти України Росія здійснює надпотужний деструктивний інформаційний вплив на всі сфери функціонування нашої країни, створюючи реальні інформаційні загрози і завдаючи відчутних збитків державі і суспільству» [18, с. 2].

Кіберзагрози в умовах збройного конфлікту є багатовекторними: вони охоплюють як класичні спроби втручання в системи збереження даних, так і гібридні атаки, що поєднують кіберзлочинність із психологічним впливом. Україна відповідає на ці виклики системно, хоча й у складних обставинах. Необхідною умовою збереження державної таємниці є не лише технічна модернізація, а й формування цілісної доктрини реагування на надзвичайні кіберінциденти, адаптованої до умов реального бойового часу.

Ефективне забезпечення інформаційної безпеки у сфері охорони державної таємниці неможливе без налагодженої міжвідомчої взаємодії, яка в Україні реалізується через координацію діяльності Служби безпеки України, Національної поліції, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Національного координаційного центру кібербезпеки при РНБО. Оскільки кожен із цих

органів виконує окрему функцію у сфері кіберзахисту, постає потреба в оперативному обміні інформацією, погодженні дій у разі інцидентів, а також у чіткому розподілі відповідальності за правоохоронні та контррозвідувальні заходи [16].

Ключову координаційну функцію виконує Національний координаційний центр кібербезпеки, створений у 2016 році, до складу якого входять представники СБУ, НПУ, Міноборони, Генштабу, Держспецзв'язку, Служби зовнішньої розвідки та інших суб'єктів сектору безпеки. Завдяки такій структурі забезпечується швидке прийняття рішень у кризових ситуаціях, запуск протоколів реагування та ефективний обмін технічною й аналітичною інформацією [9].

Станом на 2024 рік, модель співпраці між СБУ та кіберпідрозділами НПУ є комбінованою: Служба безпеки України здійснює контррозвідувальні функції, пов'язані із захистом державної таємниці, тоді як кіберполіція – первинне технічне забезпечення розслідувань, вилучення цифрових доказів, аналіз шкідливого програмного забезпечення, блокування доступу до ворожих серверів.

У разі виявлення фактів витоку інформації, що має ознаки державної таємниці, матеріали передаються за підслідністю до СБУ, однак фактичну оперативно-технічну частину часто реалізують підрозділи Нацполіції. Це приклад функціональної симетрії, за якої взаємодія без жорсткої централізації дозволяє досягати високих результатів. З огляду на це, особливої актуальності набуває потреба у чітко структурованому підході до управління ІТ-ризиками на об'єктах критичної інформаційної інфраструктури, що передбачає формування спільної робочої групи, ранжування загроз та впровадження оптимальних стратегій реагування, включно з прийняттям, передачею чи уникненням ризику.

Як наголошує С.Б. Гордієнко, «рішення щодо реагування на ризики потребують ретельного розгляду та врахування всіх без виключення та припущення значущості ризиків безпеки», а ефективне реагування потребує «співвіднесення вартості реалізації заходів з вигодами, що від них отримуються» [19].

Гнучка модель міжвідомчої взаємодії між СБУ та НПУ довела свою ефективність у ситу-

аціях оперативного реагування, проте на рівні нормативного врегулювання така співпраця залишається фрагментарною. Відсутність чітко закріплених механізмів інформаційної взаємодії, зокрема у сфері охорони державної таємниці, створює ризики дублювання функцій або, навпаки, утворення комунікаційних розривів під час кризових інцидентів.

Наразі затримання адміністраторів ворожих ресурсів або учасників кібершахрайських схем відбувається спільними силами, але юридичне підґрунтя для таких дій закріплене лише на рівні наказів або внутрішніх розпоряджень, що не гарантує стабільності координації. Ускладнення викликає також обмежена можливість оперативного обміну класифікованою інформацією між установами – чинні внутрішні режимні приписи часто не дозволяють передавати комп'ютерні докази чи технічні файли без багаторівневих погоджень, що значно знижує ефективність у так званому «вікні реакції». У цьому контексті доцільно ініціювати розробку єдиного стандарту міжвідомчого електронного документообігу для критично чутливої інформації.

У контексті триваючої збройної агресії та зростання кіберзагроз міжнародні стандарти реагування на інформаційні інциденти за моделлю “whole-of-government” заслуговують особливої уваги, оскільки забезпечують уніфікований підхід до координації дій усіх суб'єктів сектору безпеки. Як показує досвід країн НАТО – Литви, Естонії, Польщі – навіть незначні загрози в цифровому середовищі автоматично опиняються під контролем централізованих органів кіберзахисту.

Для України така модель є не лише стратегічно бажаною, але й функціонально необхідною. Проте її ефективна імплементація потребує перегляду правового статусу регіональних структур обробки інцидентів, унормування їх повноважень та впровадження єдиної інфраструктури міжвідомчого управління ризиками. Тільки за умови інституційної сумісності, технологічної інтегрованості та правової визначеності можлива стійка та результативна система охорони державної таємниці в умовах гібридної війни.

Висновки. Забезпечення інформаційної безпеки у сфері охорони державної таємниці

в Україні потребує комплексного, міжвідомчого підходу, що враховує як традиційні форми загроз, так і нові виклики кіберпростору. Аналіз чинного законодавства засвідчує, що нормативна база загалом охоплює ключові напрями захисту секретної інформації, однак її ефективність залежить від узгодженої взаємодії Служби безпеки України, кіберпідрозділів Національної поліції, Держспецзв'язку та Національного координаційного центру кібербезпеки.

В умовах воєнного стану роль кіберпідрозділів як оперативної ланки реагування на інциденти інформаційного витоку суттєво зростає. Разом з тим, відсутність формалізованих механізмів доступу до класифі-

кованої інформації, а також недосконалість нормативного забезпечення міжвідомчої координації ускладнюють ефективне реагування на загрози.

Подальше вдосконалення системи охорони державної таємниці має ґрунтуватися на стандартизації процедур управління ризиками, впровадженні електронного документообігу для критично чутливої інформації та розвитку професійної культури серед посадових осіб, що працюють з інформацією з обмеженим доступом. Необхідним також є посилення аналітичної спроможності СБУ, розширення інституційної взаємодії з НАТО/ЄС та адаптація міжнародних підходів у сфері кіберзахисту до українських реалій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>
2. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
3. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
4. Семенюк О. Г. Державна таємниця як предмет злочину. *Інформація і право*. 2016. № 4 (19). С. 85–94. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/272983>
5. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр>
6. Гончаров М. В. Дослідження поняття «інформаційна безпека». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82, ч. 1. С. 34–37. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/6.pdf>
7. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
9. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 18.05.2025).
10. Про Стратегію інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021> (дата звернення: 18.05.2025).
11. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
12. Вдовін І. О. Організаційно-правові засади реалізації інформаційної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0424U000144>
13. Служба безпеки України : Офіційний вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua>
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.05.2025).
15. Кіберполіція України: Офіційний вебсайт. URL: <https://cyberpolice.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2025).
16. Національний координаційний центр кібербезпеки. Офіційний сайт. URL: <https://cip.gov.ua/ua>
17. Про затвердження Плану заходів на 2023–2024 роки з реалізації Стратегії кібербезпеки України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2023 р. № 1163-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-na-20232024-roky-z-realizatsii-stratehii-kiberbezpeky-ukrainy-i191223-1163> (дата звернення: 18.05.2025).

18. Левченко О. В. Система забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: основи побудови та функціонування : монографія. Житомир : Видавець ПП «Євро-Волинь», 2021. 172 с. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/inform-bezpeka.pdf>

19. Гордієнко С. Б. Актуальні питання управління IT-ризиками на об'єктах критичної інформаційної інфраструктури. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. 2022. № 1. С. 29–35. URL: <https://tit.dut.edu.ua/index.php/telecommunication/article/view/2412>

Кисько А. І.,*доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0009-0008-0758-1641>*

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

SYSTEM OF SUBJECTS FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF MAINTENANCE OF PUBLIC SAFETY AND ORDER IN UKRAINE

У статті йде мова про основних суб'єктів, на які покладені повноваження із формування та реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку. Наводиться умовний поділ суб'єктів на дві основні групи, до першої належать ті, які формують таку політику через прийняття стратегічних правових актів (де визначені мета, завдання та принципи діяльності правоохоронних органів та інших органів державної влади і представників громадянського суспільства щодо підтримання публічної безпеки і порядку), розроблення та прийняття актів, які визначають повноваження і принципи діяльності суб'єктів, які реалізують зазначену політику. Другу групу умовно поділено на дві підгрупи. Підсумовано, що Верховна Рада України є основним суб'єктом формування засад державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, Кабінет Міністрів України та Міністерство внутрішніх справ розробляють та затверджують плани заходів, спрямовані на виконання стратегічних правових актів Президента України або Кабінету Міністрів України, де містяться основні завдання, мета правоохоронної діяльності у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, таким чином вони беруть участь у формуванні зазначеної політики. Президент України через схвалення стратегічних правових актів у сфері національної безпеки України тощо бере участь у формуванні зазначеної політики. Другу групу суб'єктів, які займаються реалізацією державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку варто поділити на дві умовні підгрупи. Першу складають органи державної влади, на яких покладені завдання із підтримання публічної безпеки і порядку (основним з яких є Національна поліція України); друга підгрупа представлена інститутами громадянського суспільства, які здійснюють допомогу суб'єктам першої підгрупи у реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку. До форм реалізації такої політики інститутам громадянського суспільства можна віднести добровольчі формування територіальних громад, громадські формування, утворені у порядку Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» а також утворені органами місцевого самоврядування муніципальні варти та муніципальні поліції.

Ключові слова: громадянське суспільство, муніципальна варта, підтримання публічної безпеки і порядку, Національна поліція України, добровольчі формування територіальної оборони, Національна гвардія України.

The article discusses the main subjects entrusted with the authority to form and implement state policy in the field of maintaining public security and order. A conditional division of subjects into two main groups is given, the first includes those who form such a policy through the adoption of strategic legal acts (which define the purpose, tasks and principles of the activities of law enforcement agencies and other state authorities and representatives of civil society in maintaining public security and order), the development and adoption of acts that determine the powers and principles of the activities of subjects implementing the specified policy. The second group is conditionally divided into two subgroups. It is summarized that the Verkhovna Rada of Ukraine is the main subject of forming the principles of state policy in the field of maintaining public security and order, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs develop and approve action plans aimed at implementing strategic legal acts of the President of Ukraine or the Cabinet of Ministers of Ukraine, which contain the main tasks, the purpose of law enforcement activities in the field of maintaining public security and order, thus they participate in the formation of the specified policy. The President of Ukraine, through the approval of strategic legal acts in the field of national security of Ukraine, etc., participates in the formation of the specified policy. The second group of entities involved in the implementation of state policy in the field of maintaining public security and order should be divided into two conditional subgroups. The first consists of state authorities that are tasked with maintaining public security and order (the main one of which is the National Police of Ukraine); the second

subgroup is represented by civil society institutions that assist the entities of the first subgroup in implementing state policy in the field of maintaining public security and order. The forms of implementation of such policy by civil society institutions include voluntary formations of territorial communities, public formations formed in accordance with the Law of Ukraine “On the Participation of Citizens in the Protection of Public Order and the State Border”, as well as municipal guards and municipal police formed by local self-government bodies.

Key words: *civil society, municipal guard, maintenance of public safety and order, National Police of Ukraine, volunteer territorial defense units, National Guard of Ukraine.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної тематики в умовах повномасштабної збройної агресії росіян проти України важко переоцінити, оскільки перед нашою державою постає важливий та важкий виклик підтримання публічної безпеки і порядку в умовах масованих ракетно-шахедних обстрілів, наступу російських військ на сотнях кілометрів лінії бойового зіткнення, накопиченням у громадян вогнепальної зброї тощо, намаганням вербувати росіянами громадян України задля скоєння терактів у публічних місцях (особливо біля будівель ТЦК та СП тощо), загалом за умов дії правового режиму воєнного стану (забезпечення реалізації заходів, із ним пов'язаним). В таких умовах суб'єкти реалізації політики підтримання публічної безпеки і порядку змушені працювати в екстремальних умовах і виконувати завдання, яке і у мирний час є важким та відповідальним. У мирний час стабільність функціонування публічних адміністрацій, підприємств та інститутів громадянського суспільства є важливою якістю суспільного порядку, а в умовах війни така стабільність є запорукою існування держави взагалі, оскільки держава та суспільство знаходяться під постійним тиском агресора, який має на меті знищення України як ідеї та держави.

Стан опрацювання. Наукове питання висвітлення системи суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку розглядають наступні дослідники: В. Авер'янов, В. Барба, О. Батраченко, О. Бандурко, Р. Герасимчук, П. Голосніченко, О. Довгань, О. Дубенко, І. Зозуля, Т. Комзюк, А. Манжула, В. Фатхутдінов та інші.

Метою статті є визначити суб'єктів системи формування та реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб визначити систему суб'єктів формування

та реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку варто, на нашу думку, навести зміст поняття такої політики й потім проаналізувати чинну українську нормативно-правову базу, нормами яких на органи державної влади покладається завдання та надаються повноваження із формування або реалізації політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку.

Загалом змістом державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку в Україні можна назвати «діяльність органів державної влади на які покладені повноваження із забезпечення публічної безпеки і порядку, з використанням усього доступного для таких органів влади інструментарію, задля досягнення такого стану упорядкованості публічних правовідносин, за якого дотримуватимуться права і свободи усіх суб'єктів таких правовідносин, а також задля захисту від загроз життєво важливих для суспільства та особи інтересів, порушенню життя суспільства, нормального функціонування державних інституцій та інститутів громадянського суспільства» [1, с. 379]. Таким чином, на суб'єктів реалізації такої політики покладені важливі завдання із достатньо широкого кола суспільних відносин, відповідно й на суб'єктів формування такої політики покладаються складні та багатогранні завдання із визначення пріоритетів та орієнтирів у стратегічних правових актах та інших актах, що стосуються національної безпеки, публічної безпеки і порядку в Україні.

Загалом усіх суб'єктів підтримання публічної безпеки і порядку можна поділити на дві основні групи – це ті, хто має повноваження із формування такої політики (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) та ті, на які покладаються повноваження із безпосередньої реалізації такої політики. Суб'єктів реалізації можна також поділити на органи державної влади, які мають особливий адміністративно-правовий статус і які наділені

повноваженнями із підтримання публічної безпеки і порядку (такі повноваження є основними; наступну групу складають недержавні інституції громадянського суспільства, які допомагають суб'єктам першої групи у реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку (наприклад, це можуть бути структури, створені відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [12] або добровольчі формування територіальної оборони [11] або муніципальна поліція чи муніципальна варта). Зауважимо, що не усі правоохоронні органи, які забезпечують правопорядок, мають серед повноважень підтримання публічної безпеки і порядку, водночас, усі органи, які такі повноваження мають, можна назвати правоохоронними.

Спочатку розглянемо органи державної влади, на які покладається повноваження із формування державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку. В Конституції України зазначено у ч. 5 ст. 85, що до повноважень Верховної Ради України належить визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики [3]. Такі засади містяться у положеннях законодавчих актів, що вона приймає. Особливу увагу звертаємо на стратегічні правові акти, у яких містяться мета та завдання певної сфери державної політики. Наприклад, 2018 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про національну безпеку України», в якому законодавець визначив основну мету і завдання Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України тощо та поклав на Кабінет Міністрів України завдання із розроблення і затвердження відповідних Стратегій. Верховна Рада України приймає Закони України, які визначають основні повноваження та принципи діяльності органів виконавчої влади, які займаються підтриманням публічної безпеки і порядку, окреслюють участь громадянського суспільства у реалізації політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку. Ст. 116 Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю [3], у тому числі і розробляє стратегічні правові акти та плани діяльності або реформування у певній сфері

суспільних відносин, що стосується державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку. Водночас, Міністерство внутрішніх справ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг [10], тобто саме це Міністерство визначає основні засади державної політики, відповідно яких мають реалізовувати центральні органи виконавчої влади, які входять до складу Міністерства (Національна поліція України, Національна гвардія України та ін.).

У формуванні зазначеної політики бере участь й Президент України, затверджуючи стратегічні правові акти своїми указами. Так, наприклад, указом Президента України було схвалено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки [2], відповідно до якого Кабінет Міністрів України затвердив План заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки [5].

Таким чином через свої повноваження Верховна Рада України є основним суб'єктом формування засад державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, Кабінет Міністрів України та Міністерство внутрішніх справ розробляють та затверджують плани заходів, спрямовані на виконання стратегічних правових актів Президента України або Кабінету Міністрів України, де містяться основні завдання, мета правоохоронної діяльності у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, таким чином вони беруть участь у формуванні зазначеної політики. Президент України через схвалення стратегічних правових актів у сфері національної безпеки України тощо бере участь у формуванні зазначеної політики.

Відповідно до наданих законодавчими Верховної Ради України та підзаконними актами Кабінету Міністрів України та Міністерства внутрішніх справ повноважень центральними органами виконавчої влади здійснюється

реалізація державної політики у сфері публічної безпеки і порядку. Зазначимо, що у Законі України «Про національну безпеку України» п. 3 ч. 1 ст. 1 міститься визначення громадської безпеки та зазначається, на кого покладається завдання із їх забезпечення: «громадська безпека і порядок – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз» [6]. П. 17 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону України сили безпеки визначаються правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України [6]. Зазначимо, що розвідувальні органи здебільшого у цьому питанні займаються реалізацією державної політики у сфері національної безпеки (як більш широкого поняття).

Якщо переходити до другої основної групи суб'єктів, тобто до тих, хто займається реалізацією державної політики, зауважимо, що основним органом, який реалізовує державну політику у сфері підтримання публічної безпеки і оборони є Національна поліція України. Законом України «Про Національну поліцію України» це є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом підтримання публічної безпеки і порядку, а також серед основних завдань поліції є надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку [8]. Законом України «Про Національну гвардію України» визначено, що Національна гвардія України є «військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії

з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій» [7]. В Законі України «Про Національну гвардію України» та «Про національну безпеку України» застосовується терміносполучення «громадська безпека і порядок», ми вважаємо, що законодавець його ототожнює із терміносполученням «публічна безпека і порядок», який застосовується у Законі України «Про Національну поліцію».

В українському законодавстві, зауважимо, не закріплений чіткий перелік органів державної влади, які реалізують державну політику у сфері підтримання публічної безпеки і порядку. У Законі України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» зазначаються так звані спеціальні суб'єкти забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, до яких законодавець відносить Національну поліцію та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту (тобто Державну службу України з надзвичайних ситуацій), в особі їх органів або підрозділів, які у встановленому законодавством порядку та у межах своєї компетенції відповідають за забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольного матчу [9]. Водночас, Державна служба України з надзвичайних ситуацій не виконує правоохоронних функцій та не може реалізовувати державну політику у сфері підтримання публічної безпеки і порядку.

Ще однією підгрупою суб'єктів реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку є інститути громадянського суспільства, тобто недержавні утворення, яким держава надає повноваження із допомоги правоохоронним органам у підтриманні публічної безпеки і порядку.

В умовах дії правового режиму воєнного стану та повномасштабної збройної агресії росіян проти нашої держави виділимо спочатку таке унікальне явище, як добровольчі

формування територіальної оборони. Так, п. 9 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву» до завдань територіальної оборони належить участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах [11]. Відповідно до діяльності територіальної оборони у Положенні про добровольчі формування територіальних громад пп. 9 п. 2 у межах покладених на них завдань вони беруть участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом з Національною поліцією [4].

Також у реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку беруть участь формування, утворені відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Ст. 1 зазначеного Закону України зазначено, що громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати в установленому цим Законом України порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам. Такі громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо [12].

Також органи місцевого самоврядування можуть створювати так звані муніципальні варті або муніципальну поліцію, які є формою участі громадянського суспільства у підтриманні публічної безпеки і порядку. Наприклад, у Статуті Львівського комунального підприємства «Муніципальна варта» зазначено, що метою діяльності підприємства є забезпечення державного громадського порядку [13].

Висновки. Таким чином, під час нашого дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. Усі суб'єкти підтримання публічної безпеки і порядку можна поділити на дві основні групи – це ті, хто має повноваження із формування такої політики (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) та ті, на які покладаються повноваження із безпосередньої реалізації такої політики. Суб'єктів

реалізації у свою чергу можна поділити на органи державної влади, які мають особливий адміністративно-правовий статус і які наділені повноваженнями із підтримання публічної безпеки і порядку (такі повноваження є основними; наступну групу складають недержавні інституції громадянського суспільства, які допомагають суб'єктам першої групи у реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку (наприклад, це можуть бути структури, створені відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» або добровольчі формування територіальної оборони або муніципальна поліція чи муніципальна варта). Зауважимо, що не усі правоохоронні органи, які забезпечують правопорядок, мають серед повноважень підтримання публічної безпеки і порядку, водночас, усі органи, які такі повноваження мають, можна назвати правоохоронними.

2. Верховна Рада України є основним суб'єктом формування засад державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, Кабінет Міністрів України та Міністерство внутрішніх справ розробляють та затверджують плани заходів, спрямовані на виконання стратегічних правових актів Президента України або Кабінету Міністрів України, де містяться основні завдання, мета правоохоронної діяльності у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, таким чином вони беруть участь у формуванні зазначеної політики. Президент України через схвалення стратегічних правових актів у сфері національної безпеки України тощо бере участь у формуванні зазначеної політики.

3. Другу групу суб'єктів, які займаються реалізацією державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку варто поділити на дві умовні підгрупи. Першу складають органи державної влади, на яких покладені завдання із підтримання публічної безпеки і порядку (основним з яких є Національна поліція України); друга підгрупа представлена інститутами громадянського суспільства, які здійснюють допомогу суб'єктам першої підгрупи у реалізації державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку. До форм реалізації такої політики інститутам

громадянського суспільства можна віднести добровольчі формування територіальних громад, громадські формування, утворені у порядку Закону України «Про участь громадян

в охороні громадського порядку і державного кордону» а також утворені органами місцевого самоврядування муніципальні варти та муніципальні поліції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кисько А.І. Поняття державної політики у сфері підтримання публічної безпеки і порядку в Україні. Держава та регіони. Серія: право. 2023. № 1 (79). С. 376–380.
2. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>
5. План заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023—2027 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 792-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-spryamovanykh-na-vykonannia-komple-a792r>
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
7. Про Національну Гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
8. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 8 липня 2011 року № 3673-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17#Text>
10. Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>
11. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
12. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>
13. Статут Львівського комунального підприємства «Муніципальна варта»: <https://city-adm.lviv.ua/portal/public-information/attachment/21037/36/>

Наливайко О. Ю.,
*аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
<https://orcid.org/0000-0001-9660-1748>*

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА СУДОВОЮ ВЛАДОЮ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

PUBLIC CONTROL OVER THE JUDICIARY: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISMS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародно-правових стандартів та сучасних адміністративно-правових механізмів забезпечення громадського контролю за діяльністю судової влади України в умовах європейської інтеграції. Автор акцентує на необхідності переосмислення ролі громадянського суспільства у процесах модернізації правосуддя, підкреслюючи, що справжня відкритість і підзвітність судової влади мають стати не декларативними, а дієвими інструментами демократичного врядування.

Досліджуються ключові міжнародні документи – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Бангалорські принципи поведінки суддів, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи та практика ЄСПЛ, які визначають змістовні та процедурні вимоги до механізмів громадського контролю.

Здійснюється критичний аналіз чинного законодавства України у сфері судоустрою, інформаційної відкритості та діяльності громадських об'єднань. Обґрунтовується доцільність внесення змін до законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», «Про громадські об'єднання» з метою чіткого визначення поняття громадського контролю, закріплення його основних форм, суб'єктів, процедурних гарантій та відповідальності за перешкоджання реалізації цього права. Запропоновано розробити типовий нормативний акт щодо акредитації спостерігачів у судах, врегулювати статус організацій, що здійснюють громадський моніторинг, та визначити механізми захисту конфіденційної інформації у судовій сфері з урахуванням принципів GDPR.

Автор підкреслює, що впровадження ефективних механізмів громадського контролю сприятиме підвищенню довіри до судової системи, зменшенню корупційних ризиків, гармонізації національної правової системи зі стандартами ЄС і Ради Європи, а також формуванню стійких процедур залучення громадськості до оцінки якості правосуддя. У роботі наголошується на необхідності встановлення балансу між відкритістю судових процедур і захистом персональних даних, розвитку правової культури та інституційної спроможності громадянського суспільства для забезпечення демократичного контролю за діяльністю судів.

Ключові слова: адміністративно-правові механізми, відкритість правосуддя, громадський контроль, європейська інтеграція, міжнародні стандарти, підзвітність, спостерігачі у судах, судова влада.

The article is devoted to a comprehensive analysis of international legal standards and modern administrative-legal mechanisms for ensuring public control over the judiciary in Ukraine in the context of European integration. The author emphasizes the need to rethink the role of civil society in the modernization of justice, underlining that true openness and accountability of the judiciary should become effective tools of democratic governance rather than merely declarative principles. The study examines key international documents such as the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Bangalore Principles of Judicial Conduct, recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe, and the case law of the ECtHR – which set out substantive and procedural requirements for public control mechanisms.

A critical analysis of current Ukrainian legislation in the areas of the judiciary, informational openness, and the activities of public associations is provided. The article substantiates the expediency of amending the laws of Ukraine

“On the Judiciary and the Status of Judges,” “On Access to Public Information,” “On Citizens’ Appeals,” and “On Public Associations” with the aim of clearly defining the concept of public control, establishing its main forms, subjects, procedural safeguards, and liability for impeding the exercise of this right. The author proposes the development of a model regulatory act on the accreditation of observers in courts, regulating the status of organizations conducting public monitoring, and determining mechanisms for the protection of confidential information in the judicial sphere in accordance with GDPR principles.

The author highlights that the implementation of effective public control mechanisms will contribute to increasing public trust in the judiciary, reducing corruption risks, harmonizing the national legal system with EU and Council of Europe standards, and creating sustainable procedures for involving the public in assessing the quality of justice. The article emphasizes the need to establish a balance between openness of judicial procedures and protection of personal data, as well as the development of legal culture and the institutional capacity of civil society to ensure democratic control over the judiciary.

Key words: *administrative-legal mechanisms, accountability, European integration, judicial openness, judiciary, international standards, public control, court observers.*

Постановка проблеми. У сучасних реаліях здійснення євроінтеграції процесів вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення громадського контролю за судовою владою вже не є просто актуальним питанням, це один із головних викликів для вітчизняної правової системи. Обраний курс на модернізацію правосуддя передбачає не лише технічні зміни, а й глибоке переосмислення ролі людей в означеному. Мова йде про реальне залучення суспільства до оцінки та спостереження за діяльністю судів і суддів. Це відповідь на запит часу, на прагнення громадян чітко бачити правосуддя не закритим і відстороненим, а відкритим, підзвітним і зрозумілим.

Прагнення до демократичного європейського майбутнього зобов’язує нас суттєво переглянути національні підходи до організації судової влади. Це означає гармонізацію українського законодавства із правовими рамками ЄС, стандартами РЄ та рекомендаціями ключових міжнародних інституцій. Але головне – вміти не лише задекларувати прихильність до цих основоположних засад, а й запровадити їх у правозастосовну сферу, у судові процедури, у взаємодію з громадянами, у щоденну роботу суддів і працівників апарату судів.

У підсумку, в контексті незворотних євроінтеграційних процесів Україна стикається з потребою оновлення правових механізмів громадського контролю за судовою владою. Це більше не лише питання модернізації чи технічного вдосконалення, а виклик, що вимагає переосмислення ролі людей у правосудді та реального впровадження міжнародних стандартів відкритості, підзвітності й прозорості. Підвищення довіри до суду, формування

ефективної моделі взаємодії між судами та суспільством, гармонізація з нормами ЄС і Ради Європи – все це становить основу для стійкої правової держави, де громадський контроль виступає важливим елементом демократичного врядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розбір сучасних досліджень у сфері громадського контролю за діяльністю судової влади засвідчує зростаючу увагу науковців до цієї теми, зокрема в контексті європейської інтеграції України. Серед провідних напрямів наукового осмислення виділяються питання визначення змісту громадського контролю, його правових форм, інституційних механізмів та відповідності міжнародно-правовим стандартам.

Теоретичні засади цього явища розвивали такі дослідники, як В. Бакуменко, М. Бублій, С. Динисюк, С. Косінов, А. Крупник, С. Кушнір, І. Сквірський, Д. Сухінін, які вивчали різні аспекти взаємодії громадянського суспільства з органами публічної влади. Особливої уваги заслуговує позиція В.М. Кравчука, який розглядає громадський контроль як природний інструмент реалізації народовладдя, що зміцнює засади демократичної державності та забезпечує підзвітність органів влади перед суспільством. У площині адміністративного права актуальними є дослідження І.Ю. Ткаченко, яка висвітлює ефективні форми здійснення громадського контролю за діяльністю суддів і наголошує на необхідності їх нормативного унормування з урахуванням специфіки судової гілки влади та принципу її незалежності.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правових стандартів і сучасних адміні-

стративно-правових механізмів забезпечення громадського контролю за судовою владою. Дослідити можливості гармонізації національного законодавства з вимогами ЄС, Ради Європи. Визначити шляхи реального впровадження принципів відкритості, прозорості й підзвітності судової влади, а також окреслити інституційні й процедурні зміни.

Виклад основного матеріалу. Розвиток демократичних начал взаємодії населення й інститутів громадянського суспільства, професійної спільноти з суб'єктами публічної адміністрації в Україні беруть за основу нормативи, принципи та ідеї міжнародного права. З моменту проголошення Загальної декларації прав людини ООН (1948), з подальшим закріпленням в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966), Декларації про право на розвиток (1986) разом з іншими наступними міжнародними документами [1] фундаментально вкоренили глобальні організаційні і юридичні механізми захисту прав людини та функціонування державного апарату на началах верховенства права, законності та людиноцентризму.

Обов'язковою, істотною та беззаперечною ознакою існування цивілізованого суспільства є наявність закріплених у національному законодавстві сукупність реального, дієвого правового інструментарію легітимного впливу і контролю громадян за діяльністю та прийнятими управлінськими рішеннями суб'єктів владних повноважень. В європейській локації відповідні ідейні та правові аспекти та конструкції закріпила Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод РЄ (1950) [2]. Це поклало початок формуванню дійсно незалежного, справедливого та професійного суду. Громадський контроль став невід'ємним атрибутом розвитку сфери правосуддя.

Аналіз чинного законодавства України засвідчує, що поняття «громадський контроль» у сфері судової влади використовується лише фрагментарно, без нормативного закріплення змісту. Така ситуація породжує низку системних проблем – від неоднозначного застосування на практиці до обмеження реалізації прав і свобод громадян, зацікавлених

у здійсненні нагляду за діяльністю судової гілки влади. В умовах зростаючих очікувань суспільства логічним і обґрунтованим є внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3]. У відповідних положеннях варто визначити поняття громадського контролю, окреслити основні форми, суб'єкти, а також закласти фундаментальні принципи реалізації.

Громадський контроль у судовій сфері доцільно тлумачити як форму суспільної участі, що здійснюється фізичними особами, інституціями громадянського суспільства, правозахисними організаціями та акредитованими спостерігачами. Його зміст полягає у систематичному моніторингу, фаховій оцінці, поданні обґрунтованих пропозицій щодо організації та функціонування судів, а також у залученні до відкритих засідань, дисциплінарних процедур, громадських експертиз та аналізу судових рішень. Включення відповідного визначення до Розділу I (Засади організації судової влади) зазначеного закону дозволить досягти необхідної уніфікації підходів у сфері публічного адміністрування. Це значно сприятиме імплементації таких міжнародних стандартів, як Бангалорських принципів поведінки суддів (2006), рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи, а також практики Європейського суду з прав людини щодо прозорості судової діяльності.

Наступним кроком має стати нормативне закріплення ключових форм реалізації громадського контролю. Практика низки європейських країн, як це підтверджується звітами Європейської мережі судових рад (ENCJ) [4] та керівними принципами Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ), свідчить про те, що ефективний контроль з боку громадськості охоплює не лише пасивне право бути присутнім на судових засіданнях. Він також включає активну участь представників громадянського суспільства та правозахисних структур у моніторингу здійснення правосуддя. Особливої ваги набуває право громадян подавати скарги на дії чи бездіяльність суддів, а також організація публічних обговорень щодо функціонування судових установ. Не менш значущим є право проводити громадські експертизи.

Забезпечення окреслених правових можливостей населення має розвинутися в положеннях Закону України «Про звернення громадян» через доповнення тезами про можливість подання звернень, скарг і повідомлень щодо діяльності судів та суддів не лише особисто, а й групами осіб, інститутами громадянського суспільства, аналітичними центрами [5]. У разі подання скарги, що стосується публічної діяльності суду, варто встановити обов'язок органу судової влади надати письмову відповідь із вмотивованим обґрунтуванням. Також має бути визначено порядок оприлюднення узагальненої інформації про розгляд таких скарг у межах щорічної звітності судів.

Втім, окреслення принципів громадського контролю повинне супроводжуватися конкретизацією процедурних механізмів. Доцільно передбачити в Законі «Про судоустрій і статус суддів» такі положення:

1) закріплення права громадян і громадських інституцій на незалежний моніторинг відкритості судових процесів, дисциплінарних процедур, а також інших форм процесуальної діяльності;

2) врегулювання порядку акредитації спостерігачів при судах із гарантіями їхньої незалежності, неупередженості й захисту від тиску;

3) формалізація процедур подання громадських скарг на діяльність суддів, визначення строків розгляду, гарантій об'єктивності;

4) унормування проведення громадських слухань із залученням громадськості до розгляду окремих аспектів судоустрою;

5) розширення повноважень громадських організацій щодо експертизи проєктів нормативних актів, аналізу правозастосування і підготовки пропозицій з вдосконалення правосуддя.

Практичним розвитком наведених рекомендацій є необхідність доповнення Закону України «Про громадські об'єднання» положенням із визначенням особливого статусу громадських організацій, що здійснюють спостереження за судами [6]. На наш погляд, у першу чергу закріпити вимоги до їхньої реєстрації, прозорості діяльності, наявності внутрішнього кодексу етики, а також обов'язок оприлюднювати щорічні звіти з результати моніторингу. Варто встановити процедуру акредитації таких

інституцій при судах, визначити обов'язки щодо неупередженості та недопущення конфлікту інтересів, передбачити юридичну відповідальність за порушення порядку.

Не менш важливим напрямом є забезпечення реального права на доступ до інформації про діяльність судів. Закони України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» [7] хоча й створюють підґрунтя для прозорості, однак у судовій сфері існує низка бар'єрів, пов'язаних із браком деталізації обов'язків з інформування. Тому доцільно внести до закону зміни, які передбачали б:

1) чітке зобов'язання судів регулярно оприлюднювати дані про свою діяльність (рішення, статистику справ, інформацію про дисциплінарні провадження), із дотриманням вимог конфіденційності;

2) розширення кола суб'єктів, уповноважених ініціювати інформаційні запити, зокрема акредитованих спостерігачів, громадських організацій, аналітичних центрів;

3) встановлення прозорих строків розгляду запитів, гарантій доступу до релевантної інформації;

4) чітке визначення підстав для відмови в наданні інформації та заборону довільного обмеження доступу;

5) запровадження юридичної відповідальності за безпідставну відмову в доступі до публічної інформації.

Доповнить комплекtnість та узгодженість законодавчих змін потрібно шляхом розширення переліку відкритої інформації у сфері правосуддя, а також конкретизувати механізми доступу до неї у Законі України «Про інформацію». Пропонується визначити мінімальний обсяг відомостей, яку суди зобов'язані регулярно оприлюднювати, (статистику, графіки розгляду справ, дані про дисциплінарні провадження). Необхідно також уточнити розмежування між службовою і конфіденційною інформацією (ст. 6), встановити чіткі та конкретні строки реагування на запити громадян і відповідальність за безпідставну відмову у наданні публічної інформації.

До КУпАП [8] варто внести нову статтю, яка встановлюватиме адміністративну відповідальність за перешкоджання або обмеження здійсненню контролю громадян за судами,

необґрунтовану відмову у доступі до відкритої судової інформації, а також за поширення недостовірних або маніпулятивних даних про суд у публічному просторі від імені організацій, що здійснюють спостереження. Окремо передбачити відповідальність спостерігачів за розголошення конфіденційної інформації або втручання у хід судового процесу.

Запропоновані положення повною мірою відповідають базовим міжнародним стандартам, зокрема: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) (ст. 6, 10, 13), Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (1966) (ст. 19), Рекомендації CM/Res (2010)12 Комітету Міністрів РЄ щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010, а також усталеній практиці Європейського суду з прав людини. Україна, що задекларувала стійку прихильність до європейських демократичних цінностей, має імплементувати ці стандарти у своє правове поле.

Водночас реалізація ідеї громадського контролю не позбавлена складнощів. Належить дбати про баланс між відкритістю та захистом конфіденційності, а також запобігати можливому втручання у правосуддя. Необхідно також забезпечити належний рівень підготовки акредитованих спостерігачів, встановити чіткі критерії для організацій, що долучаються до контролю, та визначити ефективні механізми реагування на виявлені порушення. Досвід інших європейських держав, членів ЄС, свідчить, наприклад, Польщі, Італії, Франції, що успішність громадського контролю значною мірою залежить від рівня правової культури, розвиненості громадянського суспільства та готовності судової системи до відкритої взаємодії.

Визначення та нормативне закріплення поняття і сутності громадського контролю у законах України, що регулюють судову діяльність і доступ до інформації, є нагальною умовою посилення підзвітності судової влади і вимогою сучасних світових демократичних стандартів [9]. Йдеться не лише про розширення прав громадян, а про побудову ефективної моделі співпраці між суспільством і судовою гілкою влади на засадах прозорості, відкритості й відповідальності. Такий системний підхід

повинен передбачати створення реєстру спостерігачів, електронну платформу для подання повідомлень про порушення та нормативно закріплені строки реагування судової адміністрації на ці сигнали. У цьому контексті внесення змін до Законів України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про доступ до публічної інформації» є важливим кроком на шляху до глибшої інтеграції у європейський правовий простір.

У контексті імплементації кращих європейських стандартів транспарентності та підзвітності у національне судове середовище, з урахуванням висновків регулярних аналітичних досліджень судових систем держав-членів РЄ Робочою групою з оцінювання судових систем Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ-GT-EVAL) [10], особливої важливості набуває створення чіткого, виваженого механізму участі громадян в моніторинзі судових процесів. Розробка такого нормативного акту є суттєвим кроком у напрямі поглиблення демократизації правосуддя та формування довіри суспільства. Мова йде про розробку «Типового положення про участь спостерігачів у судових процесах», яке має врегулювати такі аспекти: критерії акредитації спостерігачів; перелік їхніх прав та обов'язків; процедури взаємодії з судовими органами та фіксації процесуальних подій». Авторами документу мають виступати Рада суддів України, за участі та погодженням із ДСА України та Громадською радою при Раді суддів України.

Не можна оминати важливе питання обмежень, пов'язаних із захистом персональної інформації, у межах Закону України «Про захист персональних даних» [11]. До цього законодавчого акта пропонується внести спеціальний розділ, присвячений обробці персональних даних у сфері судочинства з урахуванням принципів загального регламенту щодо захисту даних в ЄС – GDPR (General Data Protection Regulation) [12]. Має бути закріплено обов'язок судів застосовувати засоби автоматичної анонімізації персональних даних у випадках, коли інформація стає публічною. Також прописати правові механізми захисту конфіденційності під час участі спостерігачів та оприлюднення інформації за їх ініціативою. Окремо визначити перелік даних, що не

підлягають розголошенню, наприклад, відомості про осіб, що постраждали від правопорушення, або перебувають під особливою державною охороною.

Висновки. Першим і найвідчутнішим наслідком запропонованих окремих аспектів реформ стане поступове відновлення довіри громадян до судової влади. Це не абстрактна мета, адже рівень довіри вимірюється цілком конкретними інструментами (індикаторами Trust in Justice; Eurobarometer), може стати важливим показником ефективності запроваджених змін. Паралельно зростання прозорості судової системи, відкритість у звітуванні, доступність публічної інформації та реальна участь громадськості у контролі над якістю правосуддя створюють середовище, в якому зменшуються ризики корупції та послаблюється вплив кулуарних практик у дусі стандартів GRECO та CEPEJ.

Глибоке вкорінення громадського контролю сприяє підвищенню позицій України у міжнародних рейтингах, що оцінюють верховенство права, зокрема Rule of Law Index, World Justice Project. Створення та інституційне закріплення дієвих механізмів оцінювання правосуддя з боку громадян, належним чином формалізовані процедури реагування на звернення, запровадження незалежних каналів моніторингу – все це вказує на готовність системи не лише бути відкритою, а й розвиватися. Зрештою, найглибший результат таких значних видозмін є поява стійких, інституалізованих механізмів включення громадян до процесів оцінювання діяльності судової системи. Звітність у межах Justice Scoreboard набувають практичного змісту, де громадськість отримує реальну можливість впливати на судову сферу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Організація Об'єднаних Націй в Україні : Офіційний вебсайт. <https://surl.li/dvyrxxy>
2. Офіс Ради Європи в Україні : Офіційний вебсайт. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv>
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. European Network of Councils for the Judiciary. <https://www.encj.eu>
5. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>
6. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
9. Зв'язки із громадськістю в судах : навчально-практичний посібник для суддів і працівників апарату судів / Вон Д. та ін. Київ : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2015. 232 с.
10. Evaluation of judicial systems / European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). <https://www.coe.int/en/>
11. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
12. General Data Protection Regulation. <https://gdpr.eu>

Рекуненко Т. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу забезпечення якості освіти
Харківського національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0001-7668-0581>*

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES WITH OTHER ACTORS IN THE PREVENTION OF OFFENSES IN THE FINANCIAL SECTOR

У статті досліджено стан та проблеми взаємодії правоохоронних органів з контролюючими органами й іншими суб'єктами, що беруть участь у запобіганні правопорушенням у галузі фінансів. Підкреслено, що у зв'язку з ускладненням економічних схем, трансформацією тіньового фінансового сектора та зростанням кількості латентних правопорушень, ефективність запобігання правопорушенням залежить від якості міжвідомчої співпраці та правової визначеності ролей кожного учасника процесу.

Запропоновано низку практичних заходів для вдосконалення зазначеної взаємодії, зокрема акцент зроблено на необхідності впровадження єдиного нормативно-правового та організаційно-розпорядчого механізму. Одним із ключових кроків має стати розроблення і прийняття спільного міжвідомчого наказу, що містив би чіткий розподіл компетенцій і повноважень між органами, визначення алгоритму спільних дій при виявленні ознак правопорушень у галузі фінансів, порядок обміну аналітичною та процесуальною інформацією, а також норми щодо створення постійно діючих або тимчасових координаційних центрів.

Окрема увага приділена необхідності запровадження системного моніторингу ефективності такої взаємодії з метою її подальшого удосконалення на основі практичних результатів та аналітичного зворотного зв'язку. Аргументується, що реалізація запропонованих підходів сприятиме зміцненню інституційної спроможності органів державної влади у сфері фінансової безпеки та підвищенню рівня превентивної діяльності.

Ключові слова: *правопорушення, галузь фінансів, правоохоронні органи, міжвідомча взаємодія, запобігання, фінансова безпека, адміністративне регулювання, інституційна спроможність.*

The article explores the current state and challenges of interaction between law enforcement agencies, supervisory authorities, and other actors involved in the prevention of financial offenses. It emphasizes that, given the increasing complexity of economic crime schemes, the transformation of the shadow financial sector, and the growing number of latent violations, the effectiveness of countermeasures depends largely on the quality of interagency coordination and the legal clarity of each party's responsibilities.

A set of practical measures is proposed to improve this interaction, particularly by implementing a unified legal and administrative mechanism. One of the key steps is the development and adoption of a joint interdepartmental order that would clearly delineate the competences and powers of each agency, define an operational algorithm for responding to identified financial offenses, regulate the exchange of analytical and procedural information, and provide for the establishment of permanent or temporary coordination centers.

Special attention is given to the need for systematic monitoring of the effectiveness of such cooperation, with the aim of further improvement based on practical outcomes and analytical feedback. The article argues that the proposed approaches will strengthen the institutional capacity of state bodies in the field of financial security and increase the effectiveness of preventive efforts in the area of economic crime.

The findings of the article may be useful for scholars, policymakers, law enforcement officials, financial control authorities, anti-corruption institutions, and for educational purposes in legal higher education institutions.

Key words: *financial offenses, law enforcement, interagency cooperation, crime prevention, financial security, public administration, administrative regulation, institutional capacity.*

Постановка проблеми. Галузь фінансів є однією з найуразливіших до протиправних посягань, зокрема таких як шахрайство, розкрадання бюджетних коштів, ухилення від сплати податків, відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом тощо. З огляду на складність структури правопорушень у галузі фінансів та їхню латентність, ефективне запобігання їм потребує чіткої взаємодії між правоохоронними органами та іншими суб'єктами – контролюючими органами, фінансовими установами, аналітичними центрами, органами державної влади та місцевого самоврядування. Водночас, на практиці така взаємодія часто має фрагментарний характер, що знижує її ефективність. Постає необхідність глибшого дослідження механізмів міжвідомчої координації та вироблення дієвих моделей запобігання правопорушенням у галузі фінансів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання запобігання правопорушенням у галузі фінансів розглядалися у працях таких українських учених, як О. М. Бандурка, О. М. Костюченко, В. А. Юрченко, І. В. Галай та інших. Вони акцентували увагу на ролі фінансової політики, розвитку інституційного середовища фінансового контролю, а також на необхідності удосконалення нормативно-правового регулювання у цій галузі. У публікаціях останніх років значну увагу приділено проблематиці фінансових розслідувань та ролі Державної аудиторської служби, Державної фіскальної служби (у перехідний період) та Бюро економічної безпеки. Проте недостатньо досліджено власне механізми міжвідомчої взаємодії, особливо на етапі запобігання, а не лише виявлення правопорушень. Актуальність набуває аналіз саме практичної взаємодії правоохоронних та інших суб'єктів у галузі фінансів.

Метою статті є визначення сучасного стану та основних проблем взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами щодо запобігання правопорушенням у галузі фінансів.

Виклад основного матеріалу. Не вдаючись у подробиці етимологічного та філософського походження поняття «взаємодія», зупинимось на проблемних питаннях визначення цієї категорії з точки зору наук, які більш наближені до проблем запобігання правопорушенням. Не

оминули увагою цю дефініцію вітчизняні вчені-адміністративісти. До прикладу, В. К. Колпаков та Д. Г. Заброда переконують, що це найбільш загальна закономірність існування світу, яка є результатом і виявом універсальної взаємодії усіх предметів та явищ і виражає внутрішню структурну єдність усіх елементів та властивостей у кожній цілісній системі, а також нескінченно різні зв'язки та відносини самої системи з іншими, оточуючими її системами чи явищами [1, с. 50].

Взаємодія правоохоронних органів з іншими суб'єктами під час запобігання правопорушенням у галузі фінансів може бути у різних видах, зокрема: правовідносини, в яких сторони займають рівноправне становище (відсутні зв'язки типу «влади-підпорядкування»); правовідносини, в яких правоохоронний орган України займає керівне, а інша сторона – підпорядковане становище; правовідносини, в яких правоохоронний орган є підпорядкованим суб'єктом, а інший учасник займає керівне становище [8–10]. При цьому, слід зазначити, що координаційні правовідносини можуть відноситися до останніх двох груп правовідносин. Тобто в них завжди передбачається наявність керівного та підпорядкованого суб'єкта правовідносин.

Розкриємо детально аспекти взаємодії правоохоронних органів України з основними суб'єктами, які відіграють важливу роль в запобіжній діяльності. Так, першочергово слід вказати на те, що суттєвий вплив на розвиток запобігання правопорушенням в галузі фінансів здійснює взаємодія правоохоронних органів з Верховною Радою України. Цей вплив проявляється, насамперед, через законотворчу діяльність. Виключно парламент визначає правові засади функціонування всієї системи правоохоронних органів а також інших суб'єктів запобігання правопорушенням, ухвалює нормативно-правові акти, що регулюють фінансово-економічні відносини, боротьбу з корупцією, запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та інші питання, пов'язані з фінансовою безпекою держави.

Відповідними підрозділами правоохоронних органів України проводяться попередні експертизи законопроектів, що надходять до Верховної Ради України. З них увагу приділя-

ють саме тим законопроектам, які стосуються зокрема і повноважень правоохоронних органів щодо здійснення заходів запобігання правопорушенням. Всі законопроекти, що стосуються повноважень опрацьовуються відповідними підрозділами, за наслідками чого готуються пропозиції щодо кожного законопроекту з формуванням позиції про підтримання, не підтримання чи надання зауважень та пропозицій до проектів таких законодавчих актів з метою їх доопрацювання та приведення до норм чинного законодавства.

Таким чином, взаємодія правоохоронних органів з Верховною Радою України є одним із ключових елементів ефективної системи запобігання правопорушенням, адже забезпечує нормативну основу, політичну підтримку та контроль, необхідні для дієвої та прозорої діяльності у сфері безпеки та правопорядку.

Необхідно зазначити і про основні напрями взаємодії під час запобігання правопорушенням у галузі фінансів між правоохоронними органами та Антимонопольним комітетом України: виявлення й розслідування правопорушень; обмін інформацією та матеріалами для проведення розслідувань чи здійснення проваджень; спільна участь у моніторингу публічних закупівель; запобігання правопорушенням через законодавчу ініціативу; підвищення кваліфікації та навчання (у сфері підвищення обізнаності про ризики фінансових правопорушень через навчальні заходи, спільні семінари, тренінги та обміни досвідом). Співпраця між Антимонопольним комітетом та правоохоронними органами сприяє: прозорості ринкового середовища; захисту державних фінансів від недобросовісного впливу монополістів; припиненню масштабних схем ухилення від податків через змови чи фіктивні компанії; формуванню конкурентної економіки, яка працює на користь держави та споживача.

Варто звернути увагу на взаємодію Державної податкової служби України із Міністерством фінансів України. В ч. 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 227 зазначено, що діяльність державної податкової служби України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів [4]. Відповідно до п. 9 ч. 6 Постанови Кабінету Міністрів України від

20 серпня 2014 р. № 375 «Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України» [3], Міністерство фінансів України очолює Міністр, який призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняється з посади Верховною Радою України.

Основними проявами взаємодії Державної податкової служби України із Міністерством фінансів України – є реалізація та внесення на розгляд Міністра пропозицій щодо державної податкової політики, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону [7, с. 141–142].

Серед основних цілей цієї взаємодії варто виокремити: підвищення дієвості, стабільності та передбачуваності податкової системи; удосконалення механізмів податкового адміністрування; ефективне збирання фінансових ресурсів для реалізації державних функцій; забезпечення податкової справедливості та рівного підходу до платників податків; гармонізацію українського податкового законодавства з нормами Європейського Союзу; мінімізацію бар'єрів для підприємництва та підтримку сталого економічного зростання; а також розширення податкової бази.

Окремої уваги заслуговує взаємодія правоохоронних органів з Державною митною службою України щодо запобігання правопорушенням у галузі фінансів. Така взаємодія є вкрай важливою, оскільки дозволяє оперативно виявляти та припиняти порушення митного

законодавства, ухилення від сплати податків і зборів, переміщення контрабандних товарів, а також інші незаконні фінансові операції, що завдають шкоди фінансово-економічній безпеці держави. Спільні заходи, обмін аналітичною інформацією, проведення спільних розслідувань і митно-прикордонних перевірок значно підвищують ефективність превентивної діяльності, зменшують ризики незаконного переміщення капіталів та сприяють прозорості зовнішньоекономічної діяльності.

Необхідно звернути увагу на наявність чітко визначених законодавчих повноважень митних органів щодо співпраці з іншими державними структурами та органами місцевого самоврядування. Яскравим прикладом цього є положення, викладені в Митному кодексі України [2], зокрема в главі 77, «Взаємовідносини митних органів з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності». У даному розділі законодавчо окреслено широке коло учасників взаємодії, з якими Державна митна служба України підтримує постійні функціональні зв'язки. Окремі статті цієї глави регламентують співпрацю митних органів з правоохоронними структурами, Національним банком України, Рахунковою палатою, а також із центральними органами виконавчої влади, відповідальними за реалізацію фінансової політики, казначейське обслуговування бюджетів і державний фінансовий контроль. Окрім цього, передбачено механізми взаємодії з органами місцевої влади та місцевого самоврядування, а також із представниками підприємницького середовища. Такий системний підхід до врегулювання співпраці між митними органами та іншими суб'єктами є безперечною перевагою, адже сприяє підвищенню ефективності виконання контрольних функцій та забезпечує узгодженість дій у сфері фінансової безпеки держави.

У розрізі цього, варто додати, що Наказом Міністерства фінансів України від 10 червня 2020 р. № 286 «Про затвердження Порядку взаємодії інформаційних систем Державної податкової служби України та Державної митної служби України щодо обміну інформацією, необхідною для адміністрування податків, зборів та інших обов'язкових платежів, здійснен-

ня контрольних процедур щодо дотримання податкового та митного законодавства» [6] – було налагоджено взаємодію, яка встановлює основні вимоги щодо інформаційної взаємодії між інформаційно-телекомунікаційними системами, базами даних, реєстрами, іншими інформаційними ресурсами Державної податкової служби України та Державної митної служби України, що використовуються для адміністрування податків, зборів та інших обов'язкових платежів, здійснення контрольних процедур щодо дотримання податкового та митного законодавства.

Ефективне запобігання правопорушенням у галузі фінансів неможлива без тісної й системної співпраці між правоохоронними органами та Національним банком України, який є центральним органом у сфері грошово-кредитної політики, валютного контролю та фінансового моніторингу. Національний Банк України виконує важливу функцію нагляду за банківською системою та іншими небанківськими фінансовими установами, що дозволяє йому виявляти підозрілі фінансові операції, потенційні факти ухилення від сплати податків, відмивання коштів, фінансування тероризму тощо. У таких випадках взаємодія з правоохоронними органами – СБУ, Національної поліцією, Бюро економічної безпеки чи ДБР – набуває ключового значення.

Формами такої взаємодії є: обмін інформацією про підозрілі фінансові операції; надання висновків, аналітичних довідок та аудиторських звітів щодо діяльності банків або інших фінансових інституцій; участь у спільних процесуальних діях, зокрема у розслідуванні чи здійсненні адміністративних проваджень; реалізація комплексних превентивних заходів, спрямованих на посилення контролю за фінансовими потоками; вдосконалення нормативно-правової бази для оперативнішої реакції на нові загрози в банківсько-фінансовій сфері.

Суттєвим напрямом взаємодії правоохоронних органів України у запобіганні правопорушенням у галузі фінансів є налагоджене співробітництво з *Державною казначейською службою України*. Ця форма співпраці має стратегічне значення, оскільки дозволяє здійснювати контроль за рухом бюджетних коштів, своєчасно виявляти порушення у фінансо-

во-бюджетній сфері, запобігати нецільовому використанню державних ресурсів та іншим незаконним фінансовим операціям. Взаємний обмін інформацією, координація дій при виявленні ознак правопорушень, а також участь у перевірках забезпечують прозорість бюджетного процесу та підвищують ефективність державного фінансового контролю.

У сучасних умовах розвитку фінансових ринків України надзвичайно важливою є ефективна співпраця між правоохоронними органами та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Цей орган є ключовим регулятором фондового ринку, який здійснює нагляд і контроль за діяльністю учасників ринку капіталу, емітентами цінних паперів та інституційними інвесторами. Комісія володіє значним обсягом аналітичної та фінансової інформації, що дозволяє виявляти потенційні або реальні порушення у сфері обігу цінних паперів, такі як: маніпулювання ринком, використання інсайдерської інформації, недобросовісна емісія цінних паперів, відмивання коштів через біржові інструменти тощо.

У випадках, коли такі правопорушення мають ознаки кримінальних діянь, Комісія взаємодіє з правоохоронними структурами, зокрема з Національною поліцією, СБУ, ДБР та Бюро економічної безпеки України. Така взаємодія здійснюється у таких формах: інформаційне повідомлення про підозрілі операції або діяльність окремих учасників фондового ринку; надання доказової бази, включно з аудиторськими висновками, результатами перевірок, запитами від емітентів; участь у спільних процесуальних діях; координація дій з метою запобігання масштабному шахрайству на ринку капіталу; спільна розробка нормативно-правових актів, спрямованих на посилення контролю в сфері фондового ринку та унеможливлення правопорушень.

Своєю чергою, взаємодія правоохоронних органів України з органами фінансового контролю, зокрема з фінансовою інспекцією (раніше – Державною фінансовою інспекцією, нині – органи Державної аудиторської служби України), теж є важливою складовою системи запобігання правопорушенням у галузі фінансів. Ця співпраця спрямована насамперед на виявлення, документування та усунення пору-

шень бюджетного законодавства, нецільового використання коштів, фінансових зловживань на рівні центральних і місцевих органів влади, державних підприємств та інших суб'єктів господарювання. Завдяки аналітичним і ревізійним заходам, які здійснює Державна аудиторська служба, правоохоронні органи отримують ґрунтовну доказову базу для відкриття кримінальних чи адміністративних проваджень та притягнення винних осіб до відповідальності. Контрольно-ревізійні органи проводять планові та позапланові виїзні ревізії за зверненнями правоохоронних органів за місцезнаходженням об'єкта контролю, у тому числі, відповідно до Закону та Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її між-регіональними територіальними органами затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 550 від 20 квітня 2006 р. [6].

Встановлено, що під час здійснення взаємодії застосовуються різні за своїм характером методи, спрямовані на організацію й забезпечення ефективної співпраці щодо запобігання правопорушенням у галузі фінансів. Однак, вони не мають належного нормативного оформлення. Саме тому, вважаємо, що логічним буде розширити напрями відомчої та міжвідомчої взаємодії у досліджуваній галузі, через деталізацію їх у спільному наказі. Тобто, одним із можливих шляхів вирішення вказаних проблем є прийняття єдиного нормативно-правового акту (спільного наказу), який відповідав би вимогам європейських та міжнародних конвенцій і повністю регулював б питання взаємодії правоохоронних органів з контролюючими чи наглядовими органами, а також іншими суб'єктами щодо запобігання правопорушенням у галузі фінансів. З цією метою в означеному нормативному акті слід:

1) розкрити зміст терміну «взаємодія» щодо суб'єктів, які безпосередньо здійснюють запобігання правопорушенням у галузі фінансів. Це передбачає закріплення чіткого й однозначного визначення поняття «взаємодія» в контексті спільної діяльності різних органів. Визначення має враховувати як організаційно-правові аспекти (форми, рівні та методи взаємодії), так і функціональні (координація, обмін інформацією, спільне реагування). Такий підхід сприятиме єдиному розумінню терміна всіма

учасниками процесу та унеможливить дво-значне трактування.

2) розробити чіткий алгоритм послідовності спільних дій правоохоронних, контролюючих та інших суб'єктів запобігання правопорушенням у галузі фінансів для забезпечення ефективності взаємодії під час виконання спільних та окремих службових завдань. Пропонується створити поетапну модель взаємодії, яка б охоплювала всі стадії: виявлення адміністративних правопорушень, аналіз інформації, спільне прийняття рішень, фінансовий контроль, складання звітів. Такий алгоритм має враховувати часові рамки, компетенцію кожного суб'єкта та порядок дій у разі виявлення фактів правопорушень.

3) визначити суб'єктів владних повноважень, які будуть наділені правом приймати рішення щодо актуальних питань взаємодії. Необхідно законодавчо закріпити, які основні органи або посадові особи мають право ініціювати, регламентувати та контролювати взаємодію між учасниками системи запобігання правопорушенням. Це дозволить уникнути дублювання функцій, зволікання в прийнятті рішень та посилить підзвітність за координацію.

4) спростити процедури узгодження спільних дій правоохоронних органів із контрольно-ревізійними для прийняття термінових рішень і підвищення їх ефективності. В умовах обмеженого часу, особливо при виявленні фактів правопорушень, критично важливо мати змогу оперативно узгоджувати дії. Пропонується запровадити спрощені форми погодження (наприклад, електронна взаємодія) і мінімізувати бюрократичні бар'єри для швидких рішень.

5) забезпечити належне матеріальне забезпечення вказаних суб'єктів. Без належного фінансування, технічного оснащення, доступу до спеціалізованих баз даних та засобів комунікації ефективна взаємодія правоохоронних органів з іншими суб'єктами запобігання правопорушенням у галузі фінансів неможлива. В нормативному акті слід передбачити норми, які б зобов'язували державу забезпечити всі установи, що беруть участь у формуванні фінансової безпеки, необхідними ресурсами.

6) визначити порядок підпорядкування і взаємодії правоохоронних органів з контрольно-

ревізійними та іншими суб'єктами під час виконання спільних та окремих службових завдань. Потрібно чітко окреслити ієрархію взаємодії: хто кому підзвітний під час проведення спільних заходів, як узгоджуються дії, на основі яких наказів чи розпоряджень. Такий підхід сприятиме уникненню дублюванню повноважень під час виконання службових функцій.

7) запровадити більш суворі заходи адміністративного та дисциплінарного впливу щодо невиконання контрольно-ревізійними органами покладених на них обов'язків. Для підвищення відповідальності контрольно-ревізійних органів за неефективне виконання обов'язків або бездіяльність необхідно передбачити чіткі норми щодо відповідальності. Це можуть бути: догана, тимчасове усунення від виконання обов'язків, звільнення.

Доцільно було б поширити і в медіа висвітлення змісту правопорушень у галузі фінансів та наслідків, що слідують за ними як профілактичний захід, тим більше, що для цього необхідно тільки узгодити діяльність центру зв'язків з громадськістю з структурними одиницями Національного банку України, чи органами фінансового контролю та моніторингу, які б надавали цю інформацію.

Висновки. Запропоновано низку практичних заходів для вдосконалення взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами й іншими суб'єктами запобігання правопорушенням у галузі фінансів. Зокрема, акцент зроблено на необхідності впровадження нормативно-правового та організаційно-розпорядчого механізму, який би регламентував чітку і структуровану взаємодію між цими суб'єктами. Одним із ключових елементів такого підходу є розробка та ухвалення спільного наказу про міжвідомчу взаємодію, в якому слід передбачити: 1) чіткий розподіл компетенцій, повноважень і сфер відповідальності кожного з суб'єктів запобігання; встановлення порядку обміну інформацією; визначення алгоритму дій при виявленні ознак правопорушень у галузі фінансів та порядок передачі матеріалів між суб'єктами; створення тимчасових, або постійних координаційних центрів; регулярний моніторинг ефективності співпраці з подальшим удосконаленням практики запобігання правопорушенням у галузі фінансів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колпаков В. К., Заброда Д. Г. Адміністративно-правові проблеми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією : монографія. Дніпро, 2006. 198 с.
2. Митний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
3. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF>
4. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 берез. 2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF>
5. Про затвердження Порядку взаємодії інформаційних систем Державної податкової служби України та Державної митної служби України щодо обміну інформацією, необхідною для адміністрування податків, зборів та інших обов'язкових платежів, здійснення контрольних процедур щодо дотримання податкового та митного законодавства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-20#Text>
6. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квіт. 2006 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text>
7. Слаблюк Н. С. Адміністративно-правовий статус та особливості трансформації діяльності Державної податкової служби України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2023. 245 с.
8. Конспект лекцій з дисципліни «Взаємодія суспільства та влади» / уклад. О. О. Шевченко, Київ, 2018. 47 с.
9. Прянішнікова І. В. Адміністративно-правові засади взаємодії засобів масової інформації з органами Національної поліції під час запровадження правового режиму воєнного стану : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2022. 235 с.
10. Шнурко Я. В. Форми взаємодії національної поліції та засобів масової інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 11. С. 538–540.

Свіденко А. О.,*здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти
Запорізького національного університету*

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

PENSION PROVIDISION FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS AN ADMINISTRATIVE LEGAL CATEGORY

Статтю присвячено визначенню поняття та сутності пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб на основі поглядів і позицій провідних науковців та нормативно-правових актів щодо цього питання. Мета статті – комплексний аналіз підходів до визначення понять «пенсійне забезпечення», «внутрішньо переміщена особа», «пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб», демонстрація спільних рис та окремих особливостей та формулювання такого визначення, яке б максимально відповідало семантичному значенню цього поняття та адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Проаналізовано підходи до тлумачення поняття «внутрішньо переміщена особа» та встановлено, що у правовій науці існують три умови вектори погляду на це питання. Перша група науковців підтримують визначення, подане у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», друга наголошує на необхідності розширення переліку підстав внутрішнього переміщення, а третя, навпаки, виступає за суттєве звуження підстав внутрішнього переміщення у нормативно-правових актах. Запропоновано авторський підхід до визначення поняття внутрішньо переміщених осіб як громадян України чи іноземців, апатридів, які перебувають на території України на законних підставах та вимушені унаслідок впливу мимовільних факторів негативного характеру, що становлять загрозу для їх життя та здоров'я, переміститися у рамках міжнародно визнаного кордону держави до іншої адміністративно-територіальної одиниці у зв'язку з чим потребують додаткового сприяння та допомоги у реалізації прав та свобод. У межах статті також розглянуто наукові підходи до визначення поняття «пенсійне забезпечення». Встановлено, що даний термін може розумітися як у вузькому, так і широкому значенні, як економічна, так і соціальна категорія. З'ясовано дискусійний характер меж використання термінів «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». На основі самостійно сформульованих ознак доведено, що під пенсійним забезпеченням можна розуміти форму гарантування державою матеріального забезпечення певним соціально уразливим категоріям населення у зв'язку із настанням несприятливих соціальних обставин шляхом щомісячної грошової виплати конкретний розмір якої залежить від значення нормативно визначених факторів, однак не може бути нижчим за прожитковий мінімум. В останній частині дослідження здійснена спроба гармонійної конвергенції термінів «внутрішньо переміщена особа» та «пенсійне забезпечення» в єдину конструкцію. Висловлено авторську позицію щодо тлумачення пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб як складової соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб шляхом отримання щомісячної грошової пенсійної виплати через мережу ПАТ «Державний ощадний банк України» або у загальному порядку на банківський рахунок чи через відділення АТ «Укрпошта» у разі взяття на облік та виконання інших вимог, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Ключові слова: *соціальний захист, пенсійний захист, пенсія, внутрішня міграція, внутрішньо переміщені особи, пенсійне забезпечення, внутрішня міграція, переміщення.*

The article is devoted to defining the concept and essence of pension provision for internally displaced persons based on the views and positions of leading scientists and normative legal acts on this issue. The purpose of the article is a comprehensive analysis of approaches to the definition of the concepts of "pension provision", "internally displaced person", "pension provision of internally displaced persons", demonstration of common features and individual features and the formulation of such a definition that would maximally correspond to the semantic meaning of this concept and the adaptation of the national legislation to European standards. Approaches to the interpretation of the concept of "internally displaced person" were analyzed and it was established that there are three conditional vectors of view on this issue in legal science. The first group of scientists supports the definition given in the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons", the second emphasizes the need to expand the list of grounds for internal displacement, and the third, on the contrary, advocates a significant narrowing of the grounds for internal displacement in normative legal acts. The author's approach to defining the concept of internally displaced persons as citizens of Ukraine

or foreigners, stateless persons who are in the territory of Ukraine on legal grounds and forced as a result of the influence of involuntary factors of a negative nature, which pose a threat to their life and health, to move within the framework of internationally recognized border of the state to another administrative-territorial unit, in connection with which they need additional support and assistance in the realization of rights and freedoms. The article also examines scientific approaches to defining the concept of "pension provision". It has been established that this term can be understood in both a narrow and a broad sense, both an economic and a social category. The controversial nature of the boundaries of the use of the terms "pension provision" and "pension insurance" has been clarified. On the basis of self-formulated features, it has been proven that pension provision can be understood as a form of state guarantee of material security to certain socially vulnerable categories of the population in connection with the onset of unfavorable social circumstances by means of a monthly cash payment, the specific amount of which depends on the value of normatively defined factors, but cannot be lower than the living wage. In the last part of the study, an attempt was made to harmoniously converge the terms "internally displaced person" and "pension provision" into a single construction. The author's position is expressed regarding the interpretation of the pension provision of internally displaced persons as a component of the social security of internally displaced persons by receiving a monthly cash pension payment through the PJSC "State Savings Bank of Ukraine" network or generally to a bank account or through a branch of JSC "Ukrposhta" in the case of taking accounting and fulfillment of other requirements specified by the Law of Ukraine "On Mandatory State Pension Insurance".

Key words: *social protection, pension protection, pension, internal migration, internally displaced persons, pension provision, internal migration, displacement.*

Вступ. Актуальність теми. Сучасний сплеск вимушеного переміщення осіб зумовлений активізацією військової агресії Російської Федерації, а також тимчасовою окупацією певних частин території України. За даними Міжнародної організації з міграції, станом на жовтень 2022 року кількість внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) становить 7,1 млн. осіб [1]. До прикладу, у 2019 році ця цифра складала 1,4 млн. осіб [1]. Відповідно до затвердженого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України переліку, станом на 27.07.2022 до територій, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) належить 368 територіальних громад [2]. Очевидно, що мешканці цих територій є потенційними мігрантами, що, безумовно, підвищує гостроту питань соціального та пенсійного забезпечення ВП, їх адаптації і інтеграції до нового місця проживання, реінтеграції. Створення ефективного правового механізму реалізації внутрішньо переміщеними особами права на пенсійне забезпечення є нагальним обов'язком нашої держави. Національна стратегія у сфері прав людини у розділі «Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб» визначає стратегічною ціллю створення умов для рівноправного відновлення прав внутрішньо переміщених осіб з метою вирішення таких проблем як: відсутність довгострокових рішень для реалізації прав та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб та пере-

шкоди у реалізації права на соціальний захист [3]. Непослідовність та суперечливість застосування пенсійного законодавства щодо ВПО стали причинами виникнення ситуації правової невизначеності, у якій права на соціальних та пенсійний захист є практично незабезпеченими. Не в останню чергу це викликано відсутністю чіткого нормативного визначення поняття «пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб», що й зумовлює актуальність наукових розробок, спрямованих на його представлення. Важливе значення для роботи становить доробок учених, які зосереджувалися на аналізі правового (зокрема, адміністративно-правового) механізму забезпечення прав особи, наприклад, В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Бандурки, В. Додіна, Р. Калюжного, Л. Киселя, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, А. Селіванова, Б. Стародубського, С. Стеценка, Г. Тимчика, М. Тищенко, Ю. Шемчушенка та ін. Окремі аспекти реалізації прав внутрішньо переміщених осіб досліджувались у роботах В. Андрєєва, І. Басової, К. Батигіна, О. Котляр, К. Крахмальової, Т. Кульчицького, М. Савчина, С. Синчук, М. Шумила, А. Юшко та ін.

Постановка завдань. Комплексний аналіз підходів до визначення понять «пенсійне забезпечення», «внутрішньо переміщена особа», «пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб», демонстрація спільних рис та окремих особливостей та формулювання такого визначення, яке б максимально відповідало семантичному значенню цього поняття

та адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які складаються у сфері особливостей здійснення пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб. Предмет дослідження – питання визначення поняття «пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб». Методологічна основа дослідження представлена сукупністю філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема з метою здійснення об'єктивного, неупередженого та усестороннього дослідження використано діалектичний, структурний, функціональний методи, системний аналіз, узагальнення, методи дедукції та індукції.

Результати дослідження. І. Загальна характеристика підходів до визначення поняття «внутрішньо переміщена особа». Визначення поняття та окреслення меж правового статусу ВПО є питанням, що викликає жваву наукову дискусію незважаючи на наявність нормативно-правового визначення. Відсутність єдиного й однозначного сприйняття дефінітивної конструкції зумовлене її багатокомпонентним характером, посиленням екстраполяцією на сучасну військово-політичну ситуацію. Український термін «внутрішньо переміщена особа» відповідає англomовному «Internally displaced persons», визначення якому надають Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. Відповідно до даного міжнародного документу, «ВПО є особи або групи осіб, які були змушені втекти або покинути свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема внаслідок або для того, щоб уникнути наслідків збройних конфліктів, ситуація загального насильства, порушень право людини або природних чи антропогенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон» [4]. Варто зазначити, що Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення, виходячи зі властивої їм нормативної специфіки, не мають обов'язкової сили закону для країни, що стикнулася із проблемою внутрішньої міграції. Хоча й у національному визначенні, поданому у абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», відчувається вплив змісту Керівних принципів та позиції УВКБ ООН, на що

слухно вказує В. Михайловський [5, с. 154]. Враховуючи таку відповідність міжнародним стандартам, окрема група вчених-юристів у своїх наукових підтримує законодавче визначення ВПО (Т. Карабін, М. Смолярова, та ін.) Інші група вчених при здійсненні тлумачення терміну «ВПО» особливу увагу звертає на розширення переліку підстав, під впливом яких особа може бути змушена залишити місце свого постійного проживання, а отже й зазнати порушень основних прав і свобод. Наприклад, М. Логвинова до підстав вимушеного переселення відносить: ускладнення політичної, соціально-економічної, екологічної ситуації у певній адміністративно-територіальній одиниці, уникнення наслідків антропогенних лих, екологічних змін, проєктів соціально-економічного розвитку [6, с. 49]. На думку В. Михайловського, до причин внутрішньої міграції слід додати порушення норм міжнародного гуманітарного права та будь-які інші обставини, які можуть радикально змінити суспільний порядок [5, с. 155]. І. Басова, у свою чергу, замість мотиву «збройна агресія» пропонує використовувати мотив «обставини об'єктивного характеру, спричинені військовими діями». Окрім того, на думку вченої доцільним видається виокремлення анексії як окремої причини [7, с. 38]. Розвиваючи особисту позицію, Н. Ісаєва причинами внутрішнього переміщення зазначає сутички, погроми на ґрунті етнічних, расових, релігійних, гендерних, політичних чи будь-яких інших розбіжностей [8, с. 73]. Авторський колектив монографії «Механізм забезпечення прав ВПО: національний та міжнародний аспекти» вказують на подібність проблем та мотивів переміщення ВПО та біженців, хоча і відзначають значну різницю між цими правовими статусами [9, с. 13]. І, нарешті, третє група дослідників виступає за суттєве звуження підстав внутрішнього переміщення у нормативно-правових актах. Цікавою видається думка Е. Муні, яка зазначає, що «світова статистика внутрішнього переміщення загалом враховує лише ВПО, вигнаних через конфлікт і порушення прав людини. Більше того, нещодавнє дослідження рекомендувало визначити концепцію ВПО ще вужче, щоб обмежити її лише особами, витісненими насильством» [10, с. 5]. Досліджуючи

питання правового статусу ВПО, Т. Кульчицький робить висновок, що єдиним мотивом внутрішнього переміщення є забезпечення життя [11, с. 56]. Незважаючи на наявну дискусію щодо конкретного переліку підстав внутрішнього переміщення, очевидно, що їх спільними ознаками є: мимовільність (критична ситуація виникає без цілеспрямованої діяльності та вольових зусиль людини, а навпаки, усупереч ним) та доведення особи до уразливого стану і, як наслідок, створення загрози її життю та здоров'ю. Очевидним, що хоча і в Україні найпоширенішими підставами для внутрішнього переміщення є ведення бойових дій у місці постійного проживання чи тимчасова окупація, це не єдині мотиви, які можуть підштовхнути особу до переїзду в межах держави. Отже, питання створення ефективних механізмів забезпечення прав ВПО будуть актуальними і після завершення війни. Аналіз наявних у науковій літературі підходів до тлумачення терміну «ВПО» дозволяє сформулювати такі його ознаки: 1) можливість набуття правового статусу як громадянином України, так й іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають не території України на законних підставах; 2) соціально-уразливе становище; 3) наявність мимовільних причин негативного характеру, що підштовхують до переміщення; 4) географічна обмеженість переміщення – виключно у рамках міжнародно визнаного кордону держави; 5) потреба у додатковому сприянні та допомозі у реалізації прав та свобод у новому місці проживання. Таким чином, внутрішньо переміщеними особами є громадяни України чи іноземці, апатриди, які перебувають на території України на законних підставах та вимушені унаслідок впливу мимовільних факторів негативного характеру, що становлять загрозу для їх життя та здоров'я, переміститися у рамках міжнародно визнаного кордону держави до іншої адміністративно-територіальної одиниці у зв'язку з чим потребують додаткового сприяння та допомоги у реалізації прав та свобод.

II. Аналіз дефінітивної конструкції «пенсійне забезпечення». Особливості та механізми здійснення пенсійного забезпечення є не тільки соціальним, а й політичним питанням, що особливо гостро постає у кризові часи. Як слушно зазначає А. Скоробагатько, поняття пенсії слід

сприймати масштабніше «ніж просто зароблена працею приватна власність громадянина, оскільки у такому випадку вона стає об'єктом цивільних правовідносин і перестає бути об'єктом пенсійних правовідносин» [12, с. 59]. Варто звернути увагу і на прагнення І. Загорулька продемонструвати подвійний характер пенсії, який виявляється у тому, що пенсію слід розуміти і як «грошову винагороду, яка забезпечує достойний рівень життя громадян пенсійного віку і є еквівалентною до попередніх заробітків, тобто до рівня доходів, які отримували громадянин протягом трудової діяльності», і як «грошову допомогу в розмірі прожиткового мінімуму за рахунок державного бюджету для непрацездатних громадян» [13, с. 250]. Тобто пенсія є своєрідною гарантією від держави особі в забезпеченні щомісячного гарантованого доходу на задоволення основних потреб, незалежно від економічної результативності та працездатності такої особи. Згідно із Академічним тлумачним словником, термін «забезпечення» розглядається у двох значеннях: «1) дія за значенням забезпечити, тобто постачати щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки; 2) матеріальні засоби до існування» [14]. Отже, забезпечення за своєю семантичною природою спрямоване як на надання особі конкретного блага, так і на захист конкретної особи через таку дію. У національній юридичній доктрині не склалося усталеного підходу до визначення дефінітивної конструкції «пенсійне забезпечення». Л. Шалієвська, формулюючи своє авторське визначення, пропонує вузьке та широке тлумачення терміну. Так, на думку вченої, у вузькому розумінні, пенсійне забезпечення – це процес отримання населенням пенсії, а у широкому – процес накопичення грошей (здійснення пенсійних внесків) для здійснення щомісячних грошових виплат (пенсій) у майбутньому протягом певного часу [15, с. 11]. Цікаво, що автор концентрує свою увагу на економічній сутності пенсійного забезпечення, підкреслюючи таким чином, його важливе матеріально-побутове значення. Більш детальне визначення терміну «пенсійне забезпечення» дає Ю. Гуцалова, яка вважає, що

пенсійним забезпеченням є «сукупність інститутів (організацій і правил) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через оподаткування та страхування, амортизують наслідки прогнозованих соціальних ризиків у відповідності до визначених соціальних технологій та національних правил, які мінімізують наслідки зміни матеріального становища [16, с. 90]. Особливої уваги заслуговує намагання вченої розтлумачити термін через демонстрацію тісних горизонтальних та вертикальних зв'язків між елементами системи пенсійного забезпечення. На думку Т. Дідковської пенсійне забезпечення слід розуміти одночасно і як матеріальне забезпечення громадян пенсією, і як процес надання соціальних послуг [17, с. 256]. Проте не всі наукові дотримуються думки про доцільність використання терміну «пенсійне забезпечення». Наприклад, О. Мелешко пропонує застосовувати конструкцію «пенсійне забезпечення» лише при прямому бюджетному фінансуванні та при фінансуванні з позабюджетних фондів. У разі фінансування пенсійних виплат на підставі страхових методів автор пропонує вживати термін «пенсійне страхування» [18, с. 117]. Іншого вектору розвитку наукової думки дотримується Т. Кривошлик, яка розглядає загальнообов'язкове державне пенсійне страхування як один із рівнів пенсійного забезпечення [19, с. 77]. Варто зазначити, що дискусивність меж використання термінів «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування» знайшла своє відображення й у назвах нормативно-правових актів. Так, на даний момент є чинними два Закони України, які визначають порядок та підстави призначення пенсії – «Про пенсійне забезпечення» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Набуття Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» чинності 01.01.2004 ознаменувало собою появу нового елемента системи пенсійного забезпечення – пенсійного страхування, яке базується на участі громадян у загальнообов'язковому пенсійному страхуванні шляхом сплати роботодавцями за працівників соціальних внесків. Враховуючи, що пенсійне забезпечення може здійснюватися у різних формах, звуження розуміння цього терміну виключно до пенсійного страхування є сумнівним з точ-

ки зору об'єктивності наукового дослідження. Виділені особливості терміну пенсійного забезпечення дозволяють сформулювати власне бачення його іманентних властивостей серед яких: 1) можливість здійснення у різних організаційно-правових формах та на різних рівнях; 2) здійснюється у разі виконання певних умов (досягнення пенсійного віку, набуття страхового/ загального/ пільгового/ спеціального стажу, потрапляння у складу життєву ситуацію, наприклад, втрата годувальника чи інвалідність); 3) надається виключно у грошовій формі; 4) державна гарантованість мінімального розміру пенсії; 5) чітко визначена періодичність отримання виплати; 6) постійність, тривалість; 7) конституційна гарантія держави щодо матеріального забезпечення населення; 8) розмір забезпечення залежить від нормативно визначених факторів (розмір заробітної плати, кількість років стажу, середня заробітна плата по країні за останні три роки на час звернення за призначенням пенсії). Таким чином, під пенсійним забезпеченням можна розуміти форму гарантування державою матеріального забезпечення певним соціально уразливим категоріям населення у зв'язку із настанням несприятливих соціальних обставин шляхом щомісячної грошової виплати конкретний розмір якої залежить від значення нормативно визначених факторів, однак не може бути нижчим за прожитковий мінімум.

III. Конвергенція термінів «пенсійне забезпечення» та «внутрішньо переміщена особа». Пенсійне забезпечення є складовою частиною соціального забезпечення ВПО, виходячи із подвійно уразливого становища таких осіб, оскільки така особа потребує підтримки і у зв'язку із тим, що була змушена залишити місце свого постійного проживання і через настання інших несприятливих соціальних обставин (старість, інвалідність, втрата годувальника). У зв'язку із цим порядок реалізації ВПО права на пенсійне забезпечення визначений не лише «базовими» нормативно-правовими актами – Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про пенсійне забезпечення», а й Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Відповідно до ч. 1 ст. 7 зазначеного норма-

тивно-правового акту, «для взятої на облік ВПО реалізація права на пенсійне забезпечення здійснюється відповідно до законодавства України» [20]. Отже, робимо висновок, що пенсійне забезпечення ВПО залежить від конкретно визначеного фактору – постановки на облік. Факт взяття на облік, як і факт внутрішнього переміщення підтверджуються єдиним документом – довідкою про взяття на облік ВПО [21]. Чинне законодавство пропонує три способи отримання такої довідки: 1) шляхом звернення до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах; 2) через Єдиний державний вебпортал електронних послуг; 3) шляхом звернення до уповноваженої особи виконавчого органу сільської, селищної, міської ради або центру надання адміністративних послуг. Інформація про ВПО в обов'язковому порядку включається до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб [21]. У зв'язку із ескалацією військового конфлікту з Російською Федерацією після 24.02.2022, ВПО умовно розподіляються на дві групи: тих, хто перемістився до 24.02.2022, та тих, хто був змушений виїхати з місця постійного проживання після цієї дати. Відзначимо, що на першу категорію ВПО не розповсюджуються обмеження, встановлені Постановами Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 №637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» і від 30.08.1999 № 1596 «Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках». Тобто такі особи не зобов'язані отримувати належні їм грошові кошти виключно через мережу ПАТ «Державний ощадний банк України», а отже й проходити ідентифікацію [22, 23]. Непроходження фізичної ідентифікації може стати причиною зупинення видаткових операцій самим банком до проходження ідентифікації. Зазначена умова встановлює додаткові обмеження у пенсійному забезпеченні ВПО, оскільки абсолютно не враховує вразливий стан пенсіонера, який змушений кожні три місяці звертатися до відділень ПАТ «Державний ощадний банк України», для продовження виплати належних йому коштів. Із ураху-

ванням викладеного вище, можна виокремити наступні ознаки пенсійного забезпечення ВПО: 1) складова соціального забезпечення ВПО; 2) порядок забезпечення встановлюється як «базовими» пенсійними нормативно-правовими актами, так і спеціальним законодавством; 3) особлива умова надання – взяття на облік як ВПО, що підтверджується відповідною довідкою; 4) специфічна підстава для припинення – непроходження фізичної ідентифікації; 5) наявність окремих порядків отримання виплат для ВПО, які були взяті на облік до 24.02.2022, та після зазначеної дати. Сукупність визначених властивостей дозволяє здійснити власне тлумачення терміну «пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб» під яким пропонується розуміти складову соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб шляхом отримання щомісячної грошової пенсійної виплати через мережу ПАТ «Державний ощадний банк України» або у загальному порядку на банківський рахунок чи через відділення АТ «Укрпошта» у разі взяття на облік та виконання інших вимог, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Висновки. Дослідження присвячено визначенню поняття та сутності пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб на основі поглядів і позицій провідних науковців та нормативно-правових актів щодо цього питання. Проаналізовано підходи до тлумачення поняття «внутрішньо переміщена особа» та встановлено, що у правовій науці існують три умови вектори погляду на це питання. Перша група науковців підтримують визначення, подане у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», друга наголошує на необхідності розширення переліку підстав внутрішнього переміщення, а третя, навпаки, виступає за суттєве звуження підстав внутрішнього переміщення у нормативно-правових актах. Запропоновано авторський підхід до визначення поняття внутрішньо переміщених осіб як громадян України чи іноземців, апатридів, які перебувають на території України на законних підставах та вимушені унаслідок впливу мимовільних факторів негативного характеру, що становлять загрозу для їх життя та здоров'я, переміститися

у рамках міжнародно визнаного кордону держави до іншої адміністративно-територіальної одиниці у зв'язку з чим потребують додаткового сприяння та допомоги у реалізації прав та свобод. У межах статті також розглянуто наукові підходи до визначення поняття «пенсійне забезпечення». Встановлено, що даний термін можна розуміти як у вузькому, так і широкому значенні, як економічна, так і соціальна категорія. З'ясовано дискусійний характер меж використання термінів «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». На основі самостійно сформульованих ознак доведено, що під пенсійним забезпеченням можна розуміти форму гарантування державою матеріального забезпечення певним соціально уразливим категоріям населення у зв'язку із настанням несприятливих соціальних обставин шляхом щомісячної грошової виплати конкретний розмір якої зале-

жить від значення нормативно визначених факторів, однак не може бути нижчим за прожитковий мінімум. В останній частині дослідження здійснена спроба гармонійної конвергенції термінів «внутрішньо переміщена особа» та «пенсійне забезпечення» в єдину конструкцію. Висловлено авторську позицію щодо тлумачення пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб як складової соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб шляхом отримання щомісячної грошової пенсійної виплати через мережу ПАТ «Державний ощадний банк України» або у загальному порядку на банківський рахунок чи через відділення АТ «Укрпошта» у разі взяття на облік та виконання інших вимог, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Data and resources. The International Organization for Migration : офіційний вебсайт. URL: <https://worldmigrationreport.iom.int> (дата звернення: 01.12.2024).
2. Про затвердження Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 23 липня 2022 року : наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 № 75. Верховна Рада України. Законодавство : офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2024).
3. Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 №119/2021. Верховна Рада України. Законодавство : офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2024).
4. Guiding Principles on Internal Displacement. UNHCR : офіційний вебсайт. URL: <https://www.unhcr.org> (дата звернення: 01.12.2024).
5. Михайловський В.І. Внутрішньо переміщені особи – особливості національного та міжнародно-правового забезпечення. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 151–155.
6. Логвинова М.О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів : поняття та ознаки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Вип. 11. С. 44–50.
7. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Одеса, 2019. 198 с.
8. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. №4. С. 70–75.
9. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2017. 348 с.
10. Mooney E. The Concept of Internal Displacement and the Case for Internally Displaced Persons as a Category of Concern. *Refugee Survey Quarterly*. 2005. №24 (3). 12 p.
11. Кульчицький Т. Р. Поняття та ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Адміністративне право і процес*. № 1 (19). С. 51–57.
12. Скоробагатько А.В. Поняття пенсії у праві соціального забезпечення. *Правова держава*. 2019. №4. С. 57–63.
13. Загоруйко І. Б. Поняття пенсійного забезпечення: поняття, принципи та функції. *Науковий вісник Укр. ДЛТУ*. 2006. Вип. 15.3. С. 248–256.
14. Забезпечення. Академічний тлумачний словник : офіційний вебсайт. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 01.12.2024).
15. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави : монографія. Львів : «Растр-7», 2020. 196 с.

16. Гуцалова Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні. *Економічний вісник*. 2015. № 2. С. 86–93.
17. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Форум права*. 2012. № 1. С. 253–257.
18. Мелешко, О.В., 2008. Історіографія виникнення сучасної системи пенсійного забезпечення як виду соціального захисту населення. *Вісник СНАУ. Серія: Економіка та менеджмент*. Вип. 12. С. 115-120.
19. Кривошлик Т. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у системі пенсійного забезпечення України. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. Частина 2. С. 75–82.
20. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Верховна Рада України. Законодавство : офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2024).
21. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 №509. Верховна Рада України. Законодавство : офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2024).
22. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 №637. Верховна Рада України. Законодавство : офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2024).
23. Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 № 1596. Верховна Рада України. Законодавство : офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2024).

Суховецький О. О.,
студент I курсу магістратури факультету юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Георгієвський Ю. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ З КОМПЕТЕНЦІЙНИХ СПОРІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

PROPOSALS FOR IMPROVING THE PROCEEDINGS ON COMPETENCE DISPUTES IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS

Роботу присвячено проблемам удосконалення форм адміністративного судочинства. Обґрунтовано, що його здійснення лише в позовному провадженні, яке є природним і цілком виправданим для забезпечення розгляду та вирішення публічно-правових спорів приватних осіб із суб'єктами владних повноважень, не відповідає специфіці публічних правовідносин, що виникають між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації ними управлінської компетенції. Запропоновано законодавче удосконалення адміністративного судочинства шляхом впровадження особливої процесуальної форми – провадження з компетенційних спорів, яке доцільно ініціювати не позовом, як наразі це врегульовано Кодексом адміністративного судочинства України, а зверненням суб'єкта владних повноважень, що потребує вирішення питання про наявність чи відсутність компетенції.

Запропоновано також розширити межі судового контролю не лише вирішенням питання наявності чи відсутності компетенції (повноважень), а й вирішенням питань, пов'язаних із належним виконанням суб'єктами владних повноважень завдань і повноважень, віднесених до їхньої компетенції (у тому числі, делегованих одними іншим). Висловлено пропозицію щодо застосування процедури врегулювання спору за участю судді в межах розгляду компетенційних спорів.

Пропонується низка процесуальних особливостей цього провадження: спосіб звернення до суду; процедура розгляду справи; суб'єктний склад спору; особливі процесуальні документи; скорочені строки розгляду справи; особливі правила апеляційного перегляду справи; інстанційні особливості розгляду та перегляду справи. Запропоновано інші процесуальні особливості зазначеного провадження та відповідні зміни до Кодексу адміністративного судочинства України.

Робиться висновок про те, що запровадження в адміністративному судочинстві непозовних порядків матиме позитивний вплив на подальший розвиток адміністративно-судового процесуального права. Зокрема очікуються позитивні результати щодо швидкості та ефективності судового розгляду, а також якості проведення такого процесу.

Висловлено позицію щодо перспектив утворення нової підгалузі адміністративно-судового процесуального права – непозовне адміністративно-судове процесуальне право.

Ключові слова: *непозовне адміністративно-судове процесуальне право, компетенційні спори, непозовні порядки судочинства, суб'єкт владних повноважень, адміністративне судочинство.*

The work is devoted to the problems of improving the forms of administrative proceedings. It is substantiated that its implementation only in claim proceedings, which is natural and completely justified for ensuring the consideration and resolution of public-law disputes between private individuals and subjects of public authority, does not correspond to the specifics of public legal relations that arise between subjects of public authority regarding the exercise of their administrative competence. A legislative improvement of administrative proceedings is proposed by introducing a special procedural form - proceedings on competence disputes, which should be initiated not by a claim, as is currently regulated by the Code of Administrative Procedure of Ukraine, but by an appeal by a subject of public authority, which requires a resolution of the issue of the presence or absence of competence.

It is also proposed to expand the scope of judicial control not only by resolving the issue of the presence or absence of competence (authority), but also by resolving issues related to the proper performance by subjects of government of

tasks and powers attributed to their competence (including those delegated by each other). A proposal is made to apply the procedure for dispute settlement with the participation of a judge within the framework of consideration of competence disputes.

A number of procedural features of this proceeding are proposed: the method of applying to the court; the procedure for considering the case; the subject composition of the dispute; special procedural documents; shortened terms for considering the case; special rules for appellate review of the case; instance-specific features of consideration and review of the case. Other procedural features of the specified proceeding and relevant amendments to the Code of Administrative Procedure of Ukraine are proposed.

It is concluded that the introduction of non-contentious procedures in administrative proceedings will have a positive impact on the further development of administrative and judicial procedural law. In particular, positive results are expected regarding the speed and efficiency of judicial proceedings, as well as the quality of such proceedings.

A position is expressed on the prospects for the formation of a new sub-branch of administrative and judicial procedural law - non-contentious administrative and judicial procedural law.

Key words: *non-contentious administrative and judicial procedural law, jurisdictional disputes, non-contentious procedures of judicial proceedings, subject of authority, administrative judicial proceedings.*

Постановка проблеми. Основною метою вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин є ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Проте адміністративні суди в Україні здійснюють правосуддя не лише безпосередньо вирішуючи публічно-правові спори за участі приватних осіб. Опосередковано цій же меті відповідає наділення адміністративних судів повноваженнями з розгляду і вирішення публічно-правових спорів між суб'єктами владних повноважень. У таких справах адміністративні суди виконують функцію судового контролю за належною реалізацією суб'єктами владних повноважень їхньої компетенції в сфері управління, зокрема, делегованої. При цьому, розгляд і вирішення таких публічно-правових спорів суди здійснюють в силу положень КАСУ в тій самій процесуальній формі позовного провадження, як й всі інші справи. Така форма, не зважаючи на певні процесуальні особливості, на нашу думку, є не повною мірою придатною для вирішення завдань із процесуального забезпечення розгляду та вирішення саме компетенційних спорів. З цієї точки зору, пошук більш оптимальної інституційно-процесуальної моделі є, на наше переконання, вкрай актуальним.

Метою роботи є висловлення пропозицій щодо нормативного удосконалення чинного законодавства про адміністративне судочинство в частині *провадження з компетенційних спорів*.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики компетенційних спо-

рів та пошуку оптимальних форм їх розгляду і вирішення адміністративними судами та вдосконалення адміністративного судочинства за цим напрямом в Україні займалась плеяда вітчизняних вчених в галузі адміністративного права, зокрема Гасанова А., Сьоміна В., Курко О., Лазур Я., Кобилянський М., Кравчук В., Трояновська Т., Щавінський В. тощо.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 12 КАСУ адміністративне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими КАСУ, у порядку позовного провадження (загального або спрощеного) [1]. В межах позовного провадження адміністративні суди здійснюють справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [1], [2].

Адміністративні суди здійснюють правосуддя в публічно-правовій сфері, а також здійснюють функцію судового контролю за додержанням органами публічної влади законодавства з метою захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб в сфері публічно-правових відносин [3, с. 458].

Законодавством України передбачено три види публічно-правових спорів, які розглядаються за правилами адміністративного судочинства:

– *адміністративні справи за позовом приватної особи до суб'єкта владних повноважень* (цей вид є основним, що відображено

в тому числі, але не виключно, в ч. 1 ст. 2 КАСУ [1], при чому такі спори характеризуються низкою ознак: суб'єктний склад, наявність спору про право, об'єкт судового спору (рішення, дії чи бездіяльність), застосування принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі тощо);

– *адміністративні справи за позовом суб'єкта владних повноважень до приватної особи* (ці категорії справ належать до предметної юрисдикції адміністративних судів відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 19 КАСУ [1]);

– *адміністративні справи за позовом суб'єкта владних повноважень до суб'єкта владних повноважень*.

Показово в контексті розуміння правозахисної функції адміністративної юстиції, що ще 1992 року в Постанові Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» передбачалося, що адміністративне судочинство запроваджене в Україні саме з метою захисту приватної особи від посягань держави [4]. Однак в процесі розвитку української правової системи став очевидним той факт, що існують й інші види публічно-правових спорів, які належать до предметної юрисдикції адміністративних судів. При цьому розгляд адміністративними судами справ за позовом суб'єкта владних повноважень до приватної особи, а також справ за позовом суб'єкта владних повноважень до суб'єкта владних повноважень не можна вважати такими, що не відповідають меті адміністративної юстиції – захисту приватної особи. Якщо в першому випадку суб'єкт владних повноважень звертається до адміністративного суду з метою одержання дозволу суду на виконання своїх повноважень, і завдяки цьому відбувається опосередкований захист приватної особи щодо якої такі повноваження будуть застосовані, то в другому випадку завдяки рішенням суду встановлюється визначеність належності компетенції, правомірності її застосування конкретним суб'єктом владних повноважень, а отже і захист прав приватної особи відбувається в режимі запобігання ймовірних порушень її прав, свобод та інтересів.

Вирішуючи спори щодо наявності повноважень органу публічної влади або щодо належного виконання ним своїх виключних або

делегованих повноважень, адміністративний суд виконує контрольну функцію. Здійснюючи правосуддя та судовий контроль в межах конституційно запровадженої системи стримувань і противаг суд фактично забезпечує здійснення органами публічної влади діяльності в межах та в спосіб, встановлених Конституцією та законами України.

Винятковість цієї категорії адміністративних справ полягає в тому, що захист прав та законних інтересів приватних осіб здійснюється адміністративним судом в той час, коли вони можуть ще не зазнавати порушень з боку суб'єкта владних повноважень, при цьому такі приватні особи про розгляд справи можуть бути навіть не повідомлені. Таким чином, до предметної юрисдикції судів, визначених законом як адміністративні, входять надзвичайно складні та в той же час по-своєму делікатні категорії справ, які потребують окремого нормативного регулювання.

Як наслідок, приходимо до думки, що розгляд усього масиву категорій справ, підсудних судам, визначеним законом як адміністративні, в порядку лише позовного провадження є не ефективним з огляду на особливості окремих категорій справ.

Вид публічно-правового спору «позивач – суб'єкт владних повноважень, відповідач – суб'єкт владних повноважень» передбачений в п. 3 ч. 1 ст. 19 КАСУ, відповідно до якої юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень [1].

Звертаємо увагу на те, що цій категорії справ не притаманна класична «нерівність сторін», яку спостерігаємо в спорах між органами влади та приватними особами. Компетенційний спір може виникнути як між органами, що розташовані горизонтально в одній системі (наприклад, міністерство та міністерство, ГУ ДПС в Харківській області та ГУ ДПС в Одеській області, орган місцевого самоврядування та орган місцевого самоврядування), так і між органами, що перебувають в ієрархічному підпорядкуванні (наприклад, ГУ ДПС в Дніпропетровській області та Павлоградська

ДПІ ГУ ДПС в Дніпропетровській області) чи взагалі не перебувають в системі «однієї влади» (наприклад, Львівська обласна рада та Львівська обласна державна адміністрація).

Особливість судового розгляду компетенційних спорів зумовлена необхідністю вирішення питання про те, чи належним чином реалізована компетенція відповідача та чи не порушена під час реалізації повноважень відповідача компетенція позивача [5, с. 22]. Видається, що розгляд компетенційних спорів між органами публічної влади не може вважатись таким, що суперечить завданням судочинства, порушує принцип поділу влади на гілки чи забезпечує надмірний вплив судової влади на виконавчу. **Здійснення судового контролю в таких спорах є необхідним заходом, який не може трактуватися як неправомірне явище, адже право на справедливий суд має розглядатися не тільки як право, проте як гарантія законності та вищої справедливості.**

З іншого боку, відповідність мети вирішення компетенційних спорів завданням адміністративного судочинства не означає, що чинною редакцією КАСУ передбачено процесуальний інструментарій, який повною мірою відповідає цій категорії справ, для їх вирішення.

На нашу думку, компетенційні спори не слід розглядати в тому ж самому порядку в якому адміністративний суд розглядає «класичні» публічно-правові спори. В цьому контексті постає актуальною проблема визнання *непозовних порядків адміністративного судочинства* та їх деталізація.

Пропонуємо в ході наступного етапу проведення судово-правової реформи в Україні імплементувати в КАСУ таку непозовну форму адміністративного судочинства як *провадження з компетенційних спорів*. В межах провадження з компетенційних спорів розглядатимуться спори, визначені в п. 3 ч. 1 ст. 19 КАСУ.

В доктрині адміністративно-судового процесуального права склалась позиція відповідно до якої за суб'єктним складом компетенційні спори поділяють на *спори між органами державної влади та органами (посадовими особами) місцевого самоврядування; спори між органами місцевого самоврядування; спори між органами чи посадовими особами місцевого самоврядування та органами самооргані-*

зації населення; спори між іншими суб'єктами владних повноважень [7, с. 72].

До слова, в постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 16 червня 2021 року у справі № 520/4404/19 суд зазначив, що «компетенційні спори виникають виключно в межах реалізації функцій публічно-правового характеру суб'єктами владних повноважень. Особливість судового розгляду компетенційних спорів зумовлена необхідністю вирішення питання про те, чи належним чином реалізована компетенція відповідача та чи не порушена при реалізації повноважень відповідача компетенція позивача. Сталою судовою практикою є визначення спірної компетенції між двома суб'єктами владних повноважень. Розмежування компетенції різних органів має ґрунтуватися, зокрема, на положенні щодо недопущення дублювання їхніх повноважень. Однак категорія «реалізація компетенції» визначає, що **можуть мати місце не лише спори про її розмежування**. Такі спори можуть виникати на підставі прийняття рішення, вчинення дій суб'єктом владних повноважень, які, з позиції іншого суб'єкта владних повноважень, не відповідають закону, виходять за межі компетенції відповідача або прийняті з порушенням встановленої процедури тощо» [8].

З нашої точки зору, провадження з компетенційних спорів має характеризуватися наступними особливостями.

Спосіб звернення до адміністративного суду.

Відповідно до нашого бачення перспективної моделі провадження з компетенційних спорів справа ініціюватиметься за **зверненням** суб'єкта владних повноважень. Такий вибір назви процесуального документа, з яким звертатиметься суб'єкт владних повноважень до суду зумовлений непозовним характером провадження та необхідністю термінологічно відмежувати провадження з компетенційних спорів від інших порядків судочинства.

Розгляд за загальними правилами здійснюватиметься в письмовій формі без виклику сторін.

Суд матиме досліджувати письмові пояснення сторін, а також письмові докази, які підтверджуватимуть або спростовуватимуть

позицію сторін. Попри те, що показання свідків не є часто застосовуваним джерелом доказування в адміністративному судочинстві, проте у разі звернення однієї з сторін з клопотанням про допит свідка адміністративний суд може здійснити виклик сторін та свідка до суду задля допиту останнього.

Порядок розгляду справи. Вбачаємо, що розгляд компетенційного спору відбуватиметься наступним чином: *заявник* (суб'єкт владних повноважень, який звертається до суду) *звертатиметься зі зверненням до апеляційного адміністративного суду, що розглядатиме цю категорію справ як суд першої інстанції*. Наведена інстанційна юрисдикція є доцільною з огляду на суспільну важливість цієї категорії справ.

Процесуальний опонент заявника – *«респондент»* повідомляється про відкрите провадження через систему «Є-Суд». Такий спосіб повідомлення розглядаємо як ефективний з огляду на вже висунуті в жовтні 2023 року вимоги до органів публічної влади зареєструватись в системі «Є-Суд». З моменту відкриття провадження по справі, заявник та респондент надсилають письмові пояснення своєї позиції.

Процесуальними документами, що міститимуть пояснення сторін пропонуємо визначити: *звернення* (процесуальний документ заявника); *відповідь на звернення* (процесуальний документ респондента). На наше переконання не слід перевантажувати провадження з компетенційних спорів додатковими видами процесуальних документів.

З метою підвищення ефективності розгляду компетенційних спорів та забезпечення скорочених строків провадження *пропонуємо обмежити строк на подання відповіді на звернення в межах 10 днів*. Наслідком неподання респондентом відповіді на звернення в строк визначений судом є розгляд спору судом на підставі наявних в матеріалах справи доказів.

Після закінчення стадії *обміну сторонами процесуальними документами суд переходить до стадії дослідження матеріалів справи*. Адміністративний суд досліджує надані докази протягом 15 днів та, за потреби, призначає судові засідання з метою встановлення окремого юридично значущого факту та/або

з метою допиту заявленого свідка. Після цього суд переходить до стадії ухвалення судового рішення та постановляє рішення.

Врегулювання компетенційних спорів за участі судді. З огляду на те, що сторонами провадження з компетенційних спорів є суб'єкти владних повноважень приходимо до висновку, що спірність таких правовідносин є доволі умовною, адже публічна влада виконує функції, які охоплюються спільною метою. Враховуючи те, що в результаті прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» зазначені кодекси було викладено в нових редакціях та доповнено певними принципово новими інститутами, пропонуємо допустити використання процедури врегулювання спору за участю судді і в межах провадження з компетенційних спорів.

Вважаємо, що на відміну від спорів між приватною особою та суб'єктом владних повноважень, де примирення між сторонами є мало ймовірним, що підтверджується статистикою [6, с. 86]. В компетенційному спорі відсутній особистісний (приватний) інтерес, а отже й вірогідність примирення може бути вищою.

Резюмуємо, що процедура врегулювання спору за участю судді може застосовуватись для вирішення компетенційних спорів та може стати складовою інструментарію пропонованого нами провадження. Що правда, на наше переконання наслідком початку процедури врегулювання спору за участю судді *має бути не зупинення провадження у справі, а зупинення перебігу процесуальних строків*.

Апеляційний перегляд. Апеляційний перегляд судового рішення, прийнятого в межах провадження з компетенційних спорів має здійснюватися Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду. У випадку виведення адміністративних судів із системи судової гілки влади, вважаємо за доцільне здійснювати апеляційний перегляд таких рішень новоствореним Вищим адміністративним судом України [3].

Порядок апеляційного перегляду судового рішення, постановленого в порядку провадження з компетенційних спорів має здійсню-

ватися за наступною процедурою. Заявник/респондент, який не згоден з рішенням суду подає **протест** на таке судове рішення. Постановляючи ухвалу про відкриття провадження, суд надає процесуальному опоненту скаргника час на подання **заперечення на протест**, проте не більше як 10 днів з моменту відкриття апеляційного провадження. Після цього суд досліджує пояснення сторін та приймає рішення по суті справи.

Висновки. В чинному законодавстві про адміністративне судочинство непозовні порядки не передбачено, внаслідок чого компетенційні спори суди розглядають в єдиному адміністративно-судовому процесуальному порядку – в порядку позовного провадження.

В межах наукової роботи запропоновано ідею імплементації провадження з компетенційних спорів – непозовного порядку адміністративного судочинства, в межах якого суд здійснюватиме розгляд компетенційних спорів.

Пропонується низка процесуальних особливостей цього провадження: спосіб звернення до суду (звернення, замість позову); порядок розгляду справи (переважно без виклику сторін); суб'єктний склад спору (заявник та респондент); особливі процесуальні документи (звернення та відповідь на звернення); скорочені строки розгляду справи; особливі правила апеляційного перегляду справи; інстанційні особливості розгляду та перегляду справи.

Доведено, що імплементація провадження з компетенційних спорів матиме позитивний вплив на розвиток адміністративно-судового процесуального права, як самостійної галузі права. Переконані, що такі процесуальні перетворення сприятимуть утворенню та розвитку нової підгалузі адміністративно-судового процесуального права – непозовного адміністративно-судового процесуального права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 08 лютого 2025 року).
2. Суховерхий О. О., Георгієвський Ю. В. Контрольне провадження як непозовна форма адміністративного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. №6. 2024.
3. Суховерхий О. О., Георгієвський Ю. В. Правовий статус адміністративних судів в системі перспективної контрольної гілки влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. №1. 2024. С. 456–461.
4. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року № 2296-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2296-12> (дата звернення: 08 лютого 2025 року).
5. Берназюк Я.О. Звернення суб'єкта владних повноважень з позовом до адміністративного суду: виняток чи необхідність? *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70). 2020. С. 20–27.
6. Ханік-Посполітак Р. Ю., Нуриченко Р. С. Врегулювання спору за участю судді: чи є ефективною процедура? *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Том 8. 2021. С. 85–91.
7. Ткаченко А.О. Компетенційні спори: поняття та особливості. *Право і суспільство*. 2010. № 1. С. 68–73.
8. Постанова у справі № 520/4404/19 (провадження К/9901/32931/19) [2022] Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97735580> (2022, червень, 16).

Харайн І. І.,
*доктор філософії у галузі права,
радник митної служби III рангу*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ВАЛЮТНИХ ЦІННОСТЕЙ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE MOVEMENT OF CURRENCY VALUABLES BY INDIVIDUALS ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню особливостей транскордонного переміщення валютних цінностей фізичними особами через митний кордон України в умовах воєнного стану. Проаналізовано чинне законодавче регулювання, а також практики Європейського Союзу, оцінено вплив повномасштабного вторгнення росії на валютний рух та виявлено основні виклики, пов'язані з економічною кризою, зростанням інфляції та посиленням фінансових обмежень.

У межах дослідження здійснено аналіз наукових праць українських вчених щодо проблематики митного контролю за переміщенням валютних активів, ідентифіковано ключові прогалини в нормативно-правовому забезпеченні та запропоновано шляхи вдосконалення митного регулювання. Окрему увагу приділено необхідності посилення контролю за переміщенням валютних цінностей у контексті боротьби з контрабандою та відмиванням коштів, що набуває критичного значення в умовах воєнного стану.

Акцентовано на тому, що питання митного регулювання валютних операцій стосується не лише фізичних осіб, а й держави, яка забезпечує фінансову безпеку в період кризових явищ. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність проведення подальших реформ та адаптації нормативно-правової бази до сучасних економічних реалій.

Проаналізовано основні труднощі, з якими стикаються громадяни під час митного контролю, зокрема недостатній рівень правової обізнаності, правову невизначеність окремих норм та відсутність єдиної практики їх застосування. Запропоновано конкретні напрями удосконалення правового регулювання та оптимізації митних процедур для підвищення ефективності державного контролю за валютними потоками.

Зроблено висновок, що ефективне регулювання переміщення валютних цінностей вимагає комплексного підходу, який поєднує захист економічної безпеки держави із врахуванням гуманітарних потреб громадян. Оптимізація механізмів митного контролю та посилення нормативно-правового забезпечення сприятиме збереженню макроекономічної стабільності України в умовах воєнного стану та економічних викликів.

Ключові слова: митний контроль, транскордонне переміщення валютних цінностей, декларування валютних цінностей, митне регулювання, митний кордон.

The article is devoted to the study of the peculiarities of cross-border movement of currency valuables by individuals across the customs border of Ukraine under martial law. It analyzes the current legislative framework and the practices of the European Union, assesses the impact of russia's full-scale invasion on currency movement, and identifies the main challenges associated with the economic crisis, rising inflation, and the tightening of financial restrictions.

As part of the study, the scientific works of Ukrainian scholars on the issue of customs control over the movement of currency assets were analyzed. Key gaps in the legal and regulatory framework were identified, and proposals were made to improve customs regulation. Particular attention is paid to the need to strengthen control over the movement of currency valuables in the context of combating smuggling and money laundering, which has become critically important under martial law.

It is emphasized that the issue of customs regulation of currency operations concerns not only individuals but also the state, which ensures financial security during periods of crisis. In this context, the necessity for further reforms and the adaptation of the legal framework to modern economic realities is substantiated.

The article analyzes the main difficulties faced by citizens during customs control, including insufficient legal awareness, legal uncertainty of certain provisions, and the absence of a unified practice of their application. Specific directions for improving legal regulation and optimizing customs procedures are proposed to enhance the effectiveness of state control over currency flows.

The article concludes that effective regulation of the movement of currency valuables requires a comprehensive approach that combines the protection of the state's economic security with consideration of the humanitarian needs of citizens. Optimizing customs control mechanisms and strengthening legal and regulatory support will contribute to maintaining Ukraine's macroeconomic stability under martial law and in the face of economic challenges.

Key words: *customs control, cross-border movement of currency valuables, declaration of currency valuables, customs regulation, customs border.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану питання транскордонного переміщення валютних цінностей набуло особливої актуальності. Масовий виїзд громадян України (понад 6,9 млн осіб за кордон станом на 2025 рік, за даними Агентства ООН у справах біженців [1]), макроекономічна нестабільність, зокрема зростання рівня інфляції до 12% у річному вимірі в грудні 2024 року та девальвація національної валюти [2], а також посилення державного контролю за валютними операціями обумовлюють необхідність перегляду чинного законодавства у сфері валютного регулювання.

Переміщення валютних активів має стратегічне значення як для громадян, які прагнуть зберегти фінансову стабільність в умовах війни, так і для держави, яка здійснює контроль за фінансовими потоками щоб запобігти неконтрольованому відтоку капіталу. Відповідно, актуалізується потреба у системному аналізі нормативно-правової бази та розробці механізмів удосконалення правового регулювання валютних операцій у контексті забезпечення фінансової безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових публікацій, присвячених тематиці дослідження, свідчить про значну увагу до проблеми переміщення валютних цінностей. Зокрема, питання правового регулювання та особливостей переміщення валютних активів в Україні розглядали у своїх дослідженнях такі науковці, як: Ю. Бабич, Є. А. Бобрусь, Є. О. Бараницька, О. С. Бондаренко, Ю. І. Скляр, О. Нечипоренко, А. О. Німа, Н. М. Ткачук і Л. Р. Прус. Водночас, попри наявні напрацювання, низка ключових аспектів залишаються недостатньо вивченими. Насамперед це стосується цифровізації митних процедур, впровадження електронного декларування валютних цінностей та адаптації митного регулювання до умов воєнного стану. Саме ці напрями потребують подальшого дослідження та законодавчого уточнення.

Мета статті – визначити основні проблеми митного регулювання переміщення валютних цінностей та запропонувати шляхи їх вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних фінансових ризиків.

Виклад основного матеріалу. Проблема транскордонного переміщення валютних цінностей в умовах війни набула особливої гостроти. Бойові дії призвели до масового виїзду громадян та зростання потреби в правовому регулюванні легального вивезення коштів. Якщо в мирний період українське законодавство поступово наближалось до європейських стандартів лібералізації валютного контролю, то з початком війни виникла об'єктивна потреба посилення обмежень.

Вже в перший день війни, 24 лютого 2022 року, Національний банк України ухвалив Постанову Правління № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» [3], яка запровадила тимчасові обмеження на валютні операції, у тому числі транскордонні. Основною метою таких заходів було запобігання масовому виведенню капіталу та забезпечення стабільності фінансової системи.

Валютне регулювання розглядається як невід'ємна частина фінансової та грошово-кредитної політики держави. Як зазначає О. В. Зайчук, валютне регулювання – це діяльність держави, реалізована через уповноважені органи, що включає правові та організаційні заходи, спрямовані на контроль за валютними операціями резидентів і нерезидентів [4; с. 48]. Відповідно до пункту 8 частини 2 статті 544 Митного кодексу України митні органи зобов'язані контролювати дотримання правил переміщення валютних цінностей через митний кордон, що підкреслює його значимість у забезпеченні фінансової стабільності країни [5].

Переміщення валютних цінностей фізичними особами через митний кордон України регламентується низкою нормативно-правових

актів, зокрема: Конституцією України (ст. 41, ст. 57, ст. 64, ст. 67) [6]; Законами України «Про валюту і валютні операції» [7] та «Про зовнішньоекономічну діяльність» [8]; Митним кодексом України; постановами Національного банку України та Кабінету Міністрів України; міжнародними договорами, згода на які надана Верховною Радою України. Особливе значення має «Порядок ввезення, пересилання на митну територію України, вивезення, пересилання з митної території України фізичними особами готівкової валюти і банківських металів», що регламентується Положенням про транскордонне переміщення валютних цінностей, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 02.01.2019 № 3 [9].

Частина 3 статті 197 Митного кодексу передбачає, що переміщення валютних цінностей здійснюється з урахуванням вимог Закону України «Про валюту і валютні операції» [5]. Згідно зі статтею 8 цього Закону, фізичні особи зобов'язані письмово декларувати валютні цінності, якщо сума перевищує 10 000 євро в еквіваленті за курсом НБУ на день переміщення через митний кордон України [9]. Тобто, транскордонне переміщення валютних цінностей регламентується статтею 8 зазначеного вище Закону та деталізовано нормами постанови НБУ від 02.01.2019 №3.

Після запровадження воєнного стану 24 лютого 2022 року Національний банк України, одразу ж ухвалив Постанову № 18, а згодом – зміни до неї (Постанова № 36 від 04.03.2022), якими тимчасово дозволив вивезення валюти понад 10 000 євро без письмового декларування і без підтвердження джерела коштів. Однак, 13 березня 2022 року Національний банк України повернув вимогу щодо обов'язковості надання підтверджуючих документів, таких як: довідка про зняття готівки з власних рахунків; документи про придбання банківських металів [10].

У митному праві України валютні цінності класифікуються як товари відповідно до п. 57 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України [5]. До їх складу належать:

– національна валюта України (банкноти, казначейські білети, монети, включаючи ті, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну);

– іноземна валюта (банкноти, казначейські білети, монети, що є законним платіжним засобом у відповідних країнах);

– платіжні документи та цінні папери;

– банківські метали (афіновані золото, срібло, платина, метали платинової групи, а також монети з дорогоцінних металів).

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [8] також відносить до валютних цінностей іноземну валюту готівкою, платіжні документи (чеки, векселі, депозитні сертифікати тощо), цінні папери (акції, облігації) в іноземній валюті, золото та дорогоцінні метали у формі зливків та монет.

Водночас Закон України «Про валюту та валютні операції» [7] не містить чіткого визначення терміну «валютні цінності», проте включає до цієї категорії національну валюту (гривню), іноземну валюту та банківські метали. Законодавець деталізує, що іноземна валюта охоплює:

– грошові знаки іноземних держав у вигляді банкнот, монет та казначейських білетів, що перебувають в обігу або підлягають обміну;

– кошти на банківських рахунках та міжнародних розрахункових одиницях;

– електронні гроші, номіновані в іноземній валюті або банківських металах [2].

Наукові дослідження свідчать про дуалістичний підхід до визначення поняття «валютні цінності»:

– Грошові одиниці (національна та іноземна валюта).

– Банківські метали, які мають окремий правовий статус [11, с. 862].

Щодо дефініції «валюта», у науковій літературі існують різні підходи до її трактування. Одні дослідники розглядають валюту як грошову одиницю, що використовується для оцінки вартості товарів, інші – як будь-який засіб обміну в міжнародних розрахунках. У митному праві термін «валюта» охоплює грошові знаки держав, що застосовуються в розрахунках [12, с. 63].

Проблематика регулювання валютних операцій є багатогранною та охоплює як правові, так і економічні аспекти. Наукові дослідження, зокрема роботи вітчизняних та іноземних експертів, вказують на недосконалість чинного законодавства, зокрема щодо декларування

валютних цінностей неповнолітніми, а також на необхідність адаптації митних процедур до нових викликів. Крім того, зростання ролі цифрових активів і криптовалют в умовах фінансової нестабільності вимагає перегляду існуючих підходів до контролю за валютними потоками.

Аналіз сучасних досліджень свідчить про зростаючий інтерес наукової спільноти до проблематики митного контролю за переміщенням валютних цінностей в умовах воєнного стану. У працях провідних українських правників сформульовано низку критичних зауважень та пропозицій, які окреслюють напрями необхідного реформування.

Одним із дослідників переміщення валютних цінностей через митний кордон є Юрій Бабиш у публікації «Переміщення валютних цінностей через митний кордон під час виїзду з України» [13] акцентує увагу на правовій невизначеності щодо декларування валютних цінностей неповнолітніми. Він справедливо зазначає, що чинне законодавство не врегулює питання, хто саме має подавати декларацію в разі переміщення коштів особами до 16 років. Практика тимчасових роз'яснень від Держмитслужби не є юридично зобов'язувальною та створює ризики правопорушень.

У праці Є. А. Бобрусь та Є. О. Бараницької також досліджуються правові аспекти переміщення валютних цінностей через митний кордон України в умовах воєнного стану [14]. Авторки підтримують ідею спрощення митних процедур для громадян, які вимушено переміщують заощадження за кордон. Разом із тим, у публікації бракує системного аналізу цифровізації процедур.

О. С. Бондаренко та Ю. І. Склар розглядають валютну контрабанду як інструмент легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [15]. Їх дослідження демонструє зв'язок між недосконалим контролем за валютними потоками та тінізацією економіки.

Стаття Олександра Нечипоренка «Актуальні фінансово-правові питання щодо транскордонного переміщення валютних цінностей та їх ускладнення заборонаю деяких країн ЄС на імпорт сільськогосподарської продукції з України» [16] звертає увагу на вплив зовнішньоекономічних обмежень (зокрема, санкцій і заборон на імпорт) на можливість законного

переміщення валютних цінностей. Він наголошує на необхідності комплексного підходу до валютного контролю, що враховує не лише внутрішні, а й міжнародні бар'єри. Зважаючи на тему вашого дослідження, ця стаття є цінним матеріалом для розуміння того, як зовнішньоекономічні фактори, такі як заборони на експорт та міжнародні санкції, можуть впливати на переміщення валютних цінностей, особливо для громадян та підприємств, які займаються зовнішньою торгівлею.

У своїх дослідженнях Н. М. Ткачук і Л. Р. Прус [17] зосереджують увагу на адміністративно-правових проблемах митної справи в умовах війни. Автори вказують на необхідність перегляду дефініції «валютні цінності» та удосконалення процедур декларування відповідно до нових викликів. Загалом, стаття Ткачук Н. М. і Прус Л. Р. доповнює розуміння сучасних проблем переміщення валютних цінностей в умовах воєнного стану і є корисним джерелом для дослідження проблематики переміщення валютних цінностей через закордон.

Проблему переміщення валютних цінностей слід розглядати комплексно, з урахуванням потреб громадян, економічних інтересів країни та міжнародних зобов'язань. Необхідно продовжувати вдосконалення законодавства, спрощення процедур для громадян і забезпечення належного контролю за великими сумами валютних цінностей, щоб зберегти фінансову безпеку України в умовах економічної нестабільності та міжнародних санкцій.

Таким чином, правове регулювання валютних цінностей охоплює широке коло актів і потребує подальшої уніфікації термінології та процедур. У зв'язку з цим доцільним є перехід до прикладного аналізу — зокрема, етапів здійснення митного контролю за валютними цінностями.

Аналіз законодавчих актів України (Митного кодексу України, законів про валютне регулювання) показує, що існують суттєві обмеження щодо ввезення та вивезення готівкової валюти. Переміщення валюти через митний кордон допускається без обов'язкового письмового декларування за умови, що її сума не перевищує 10 000 євро. У разі перевищення встановленого ліміту фізичні особи зобов'язані здійснити декларування. Форми митного декларування безпосередньо

визначені в МК України. Відповідно до статті 257 МК України декларування здійснюється шляхом заявлення за встановленою формою (письмовою, усною, шляхом вчинення дій) точних відомостей про товари, мету їх переміщення через митний кордон України, а також відомостей, необхідних для здійснення їх митного контролю та митного оформлення. Зважаючи на закріплене у законодавстві поняття, можна виокремити декларування фізичними особами валютних цінностей, які переміщуються через митний кордон України: письмове та шляхом вчинення дій [12, с. 62].

Аналізуючи вищевикладене, можемо визначити етапи переміщення фізичними особами через митний кордон України валютних цінностей:

- Вибір смуги руху «червоний коридор» для реалізації процедури митного декларування;
- Заповнення декларації щодо транскордонного переміщення валютних цінностей фізичними особами;
- Надання документального підтвердження джерела походження коштів, зокрема довідки про зняття готівкових коштів із власного банківського рахунку або документів, що підтверджують придбання банківських металів.

Першим етапом для фізичних осіб є вибір смуги руху «червоний коридор». Відповідно до статті 366 Митного кодексу України [5] громадянин обирає канал, позначений символами червоного кольору, що фактично є його заявою про наявність товарів, які підлягають письмовому декларуванню та оподаткуванню.

Наступним етапом є декларування валютних цінностей. Пунктом 8 ПКМУ від 21 травня 2012 р. № 450 «Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій» [18] визначено, що для забезпечення здійснення фізичними особами декларування переміщуваних ними валютних цінностей заповнюється декларація транскордонного переміщення фізичними особами валютних цінностей. Форма такої декларації затверджена Постановою КМУ від 27 лютого 2019 р. № 203 «Про Деякі питання транскордонного переміщення фізичними особами валютних цінностей» [19]. Варто зауважити, що однією з основних проблем у процесі переміщення валюти через митний кордон є недостатня обізнаність громадян щодо встановле-

них правил та процедур. Відсутність доступної інформації про порядок декларування, права та обов'язки при проходженні митного контролю сприяє виникненню правопорушень, затримок та ненавмисне порушення норм митного законодавства.

Ключовим етапом успішного переміщення валютних цінностей через митний кордон є подання підтверджуючих документів. Фізичні особи, які здійснюють таке переміщення, зобов'язані разом із заповненою декларацією транскордонного переміщення валютних цінностей надати митному органу документи, що підтверджують законність походження валютних коштів. Відповідно до пункту 18 Постанови НБУ № 5 від 02.01.2019 «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті» [20]. Фізичні особи-резиденти здійснюють валютні операції з транскордонного переміщення валютних цінностей на підставі документів, що підтверджують зняття цією фізичною особою готівки з власних рахунків у банках і квитанції про здійснення валютно-обмінної операції з цією готівкою (у разі здійснення такої операції) виключно на ту суму, що перевищує на день вивезення/пересилання в еквіваленті 10000 євро. Документом, що підтверджує зняття готівки з власних рахунків є платіжна інструкція. Згідно з Постановою НБУ від 25.09.2018 № 103 «Про затвердження Інструкції про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні» [21] платіжна інструкція - касовий документ в електронній/паперовій формі, який оформляється для здійснення платіжної операції та є розпорядженням платника/ініціатора/отримувача надавачу платіжних послуг щодо виконання платіжної операції, а саме платіжна інструкція на видачу готівки, затверджена цією Постановою (додаток 13). У разі здійснення валютно-обмінних операцій митним органам необхідно подати квитанцію про здійснення валютно-обмінної операції/операції із торгівлі банківськими металами з фізичною поставкою, яка затверджена Постановою НБУ від 02.01.2019 № 2 «Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями» [22], де, зокрема є вимоги щодо

її оформлення. Документи, що підтверджують зняття готівки з власних рахунків у банках фізичними особами-резидентами з метою її вивезення, є чинними протягом 90 календарних днів із дня зняття ними готівки з власних рахунків у банках.

Після цього посадова особа митних органів здійснює митний контроль та вносить відповідні дані до Єдиної автоматизованої інформаційної системи митних органів (модуль Пункт пропуску-Валютні цінності), де створюється документ обліку валютних цінностей в якому зазначається інформація, зокрема: 1. Реєстраційні дані щодо особи яка переміщує валюту; 2. Дозвільні документи на переміщення валюти, яка перевищує 10000 євро; 3. Файли дозвільних документів, які додаються працівниками митниці вручну.

Процедура пропуску валютних цінностей формально виглядає узгодженою, однак на практиці її реалізація супроводжується рядом труднощів, які мають нормативне й організаційне походження, серед яких:

1. Добовий ліміт зняття готівки (100 000 грн), який не дозволяє громадянам швидко отримати потрібну суму;

2. Обмежений строк дії документів (90 днів), що об'єктивно ускладнює можливість реалізації права на їх законне вивезення;

3. Неавтоматизований облік: посадова особа вручну заносить дані до Єдиної автоматизованої системи митниці, що сповільнює процес;

4. У випадку повернення автомобіля на територію України працівниками митниці суміжної країни фізичні особи знову змушені здійснювати зняття коштів у межах встановленого ліміту (100 000 гривень на день), що може тривати до трьох місяців. Це значно ускладнює фінансові операції, створює труднощі для громадян та підвищує навантаження на банківську систему.

Для більш обґрунтованого реформування валютного регулювання в Україні доцільним є аналіз досвіду країн Європейського Союзу. Відповідно до вимог Європейського Союзу, фізичні особи, які в'їжджають або виїжджають з митної території ЄС, зобов'язані здійснювати письмове декларування готівки, якщо сума перевезених валютних цінностей дорівнює або перевищує еквівалент 10 000 євро. Декларація про переміщення готівки є нормативно визна-

ченим документом, що подається при перетині кордону відповідним уповноваженим органам [23]. Регламент Європейського Союзу дозволяє країнам-членам впроваджувати додаткові технічні засоби, зокрема онлайн-декларування. Аналіз практик щодо запровадження механізмів попереднього онлайн-декларування валютних цінностей демонструє суттєву диференціацію рівнів цифровізації митного контролю. Повноцінна онлайн-система функціонує у Республіці Польща, де крім паперової форми передбачена можливість електронного декларування через державний портал PUESC [24]. Після авторизації на порталі фізична особа має змогу зареєструвати попередньо заповнену декларацію, яка автоматично буде використана митними органами під час фактичного перетину кордону. Цей процес істотно оптимізує час проходження митних формальностей. Електронна форма декларації інтегрована з системою «Цифровий кордон», що забезпечує зручність для користувача та сприяє підвищенню ефективності митного контролю [23].

На основі вищезазначеного, вважаємо, що одним із перспективних кроків удосконалення митного контролю в Україні є запровадження електронної форми декларування валютних цінностей, зокрема, створити функціонал попереднього онлайн-декларування через державну цифрову платформу «Дія». Такий підхід дозволить зменшити навантаження на митні органи, скоротити час проходження контролю та підвищити прозорість операцій.

Висновки та перспективи. Таким чином, аналіз проблеми транскордонного переміщення валютних цінностей фізичними особами в умовах воєнного стану дозволяє сформулювати низку ключових висновків, що мають як практичне, так і теоретичне значення:

1. В умовах триваючої війни в Україні, економічної дестабілізації та масового виїзду громадян за кордон, проблема переміщення валютних цінностей набуває особливої актуальності як для фізичних осіб, що прагнуть зберегти свої заощадження, так і для держави, яка змушена контролювати відплив капіталу в умовах економічної кризи.

2. Аналіз наукових праць (Ю. Бабич, Є. Бобрусь, О. Нечипоренко та інших авторів) свідчить про наявність суттєвих прогалин

у правовому регулюванні. Зокрема, відсутні чіткі інструкції щодо декларування суми понад 10 000 євро, створює практичні труднощі для громадян та митних органів

3. Чинне валютно-правове регулювання демонструє низку прогалин, зокрема: недостатню уніфікованість термінів (наприклад, «валютні цінності», «валюта») між законами та підзаконними актами; неузгодженість процедур між НБУ та Держмитслужбою. Особливу проблему становлять обмеження на зняття готівки та часові рамки чинності підтвердних документів. У воєнних умовах такі бар'єри не завжди дозволяють громадянам реалізувати своє право на законне вивезення коштів, що призводить до правової невизначеності й бюрократичних ускладнень.

4. Для підвищення ефективності контролю та зручності декларування доцільним є запровадження електронної форми декларації через державний застосунок «Дія». Такий підхід дозволить здійснювати попереднє заповнення митної декларації в цифровому форматі, прикріплення сканованих підтвердних документів

(виписки банку, квитанції, довідки) та створення QR-коду, який сканується посадовою особою митниці на пункті пропуску. Це дозволить оптимізувати контроль, зменшити черги, скоротити час проходження митниці та посилити фінансову прозорість.

5. Враховуючи стрімке зростання обігу криптовалют і цифрових активів, законодавче регулювання має бути розширене на ці форми валютних цінностей з метою запобігання ухиленню від контролю та незаконному виведенню капіталу.

6. Доцільно створити єдину інформаційно-довідкову систему, яка б включала: інструкції щодо порядку декларування, перелік необхідних документів, онлайн-форму подання, а також сервіс оперативної консультаційної підтримки громадян.

7. У перспективі потребує розвитку наукове вивчення порівняльного досвіду митного контролю у країнах Європейського Союзу, зокрема Польщі, Литви, Німеччини, що дозволить адаптувати українське законодавство до вимог міжнародної правової гармонізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ukraine Refugee Situation. URL.: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. Інфляційний звіт НБУ. URL.: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2025-Q1.pdf?v=9
3. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Національного банку України від 24.02.2022 № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>
4. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський та ін.; за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб і допов. К. : Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
5. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. Ст. 552.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
9. Про затвердження Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей : Постанова Національного банку України від 02.01.2019 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003500-19#Text>
10. Уточнено правила переміщення готівкових валютних цінностей за кордон. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/gromadyani-mayut-nadavati-pidtvverdni-dokumenty-pri-peremischenni-valyutnih-tsinnostey-za-kordon-u-sumi-scho-perevischuye-10-tis-yevro>
11. Шевчик О.С. Щодо визначення термінів «валюта» та «валютні цінності». *Форум права*. 2011. № 3. С. 862–868.
12. Німа А.О. Порядок переміщення фізичними особами валютних цінностей через митний кордон України. *Нове українське право*, Вип. 5, 2023. С. 60–66.
13. Переміщення валютних цінностей через митний кордон під час виїзду з України. PRAVO.UA. URL: <https://pravo.ua/peremishchennia-valiutnykh-tsinnostey-cherez-mytnyi-kordon-pri-vyizdi-z-ukrainy/>
14. Бобрусь Є. А., Бараницька Є. О. Порядок переміщення валютних цінностей через митний кордон України в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, Том 3, № 86, 2024. С. 131–136.

15. Бондареко, О. С. Контрабанда валютних цінностей та товарів комерційного призначення як способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 22–26.

16. Нечипоренко О., Онищенко М. Актуальні фінансово-правові питання щодо транскордонного переміщення валютних цінностей та їх ускладнення заборонаю деяких країн ЄС на імпорт сільськогосподарської продукції з України. *Права та свободи людини в умовах особливого періоду* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Київ : Видавничий центр «Кафедра», 2023. 186 с.

17. Ткачук Н. М., Прус Л. Р. Особливості здійснення державної митної справи в умовах воєнного стану. *Державна митна політика України: відповідь на глобальні виклики та перспективи міжнародного співробітництва* : збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного круглого столу. 2024. С. 18–21.

18. Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 № 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2012-%D0%BF#Text>

19. Про Деякі питання транскордонного переміщення фізичними особами валютних цінностей : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.2019 №203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2019-%D0%BF#Text>.

20. Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті : Постанова Національного банку України від 02.01.2019 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#Text>

21. Про затвердження Інструкції про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні : Постанова Національного банку України від 25.09.2018 № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103500-18#Text>

22. Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями : Постанова Національного банку України від 02.01.2019 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-19#Text>

23. Przewóz przez granicę zewnętrzną Unii Europejskiej środków pieniężnych. URL: <https://granica.gov.pl/j/index.php/812>

24. Tax and customs services. URL: <https://puesc.gov.pl/en/uslugi/zloz-zgloszenie-dewizowe>.

Хачатрян А. А.,
*аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
<https://orcid.org/0000-0002-7726-7657>*

ГАРМОНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ І МОДЕРНІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

HARMONIZATION OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND MODERNIZATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF HONORARY CONSULS' ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

У статті проаналізовано питання гармонізації міжнародно-правових стандартів та модернізації адміністративно-правового регулювання діяльності почесних консулів в умовах європейської інтеграції України. Автор виходить із актуальності перегляду та оновлення нормативного забезпечення консульської сфери з огляду на виклики зовнішньої політики, цифровізації управління та глобальних стандартів взаємодії. Почесні консули розглядаються як суб'єкти оперативної дипломатії, покликані заповнити прогалини традиційного дипломатичного представництва.

Зазначено, що сучасне українське законодавство залишається фрагментарним і недостатньо узгодженим із міжнародними нормами, що ускладнює ефективне виконання функцій почесними консулами. У цьому контексті автор пропонує двовекторну модель реформування: по-перше, адаптацію внутрішнього законодавства відповідно до міжнародних зобов'язань України, зокрема Угоди про асоціацію з ЄС; по-друге, створення інституційного середовища, яке б забезпечувало реалізацію правового статусу почесних консулів, їхню підзвітність і взаємодію з органами публічної влади.

У дослідженні охарактеризовано зміст міжнародно-правових стандартів, визначено їх функціональне значення в правовому просторі Європейського Союзу, а також зосереджено увагу на необхідності врахування демократичних принципів, таких як прозорість, ефективність, підзвітність і пріоритет прав людини. Проаналізовано нормативні акти та стратегічні документи, які визначають політику України у сфері захисту прав людини, розвитку громадянського суспільства та зовнішньополітичної діяльності. Особливу увагу приділено потребі вдосконалення підзаконних актів, оновлення Положення про дипломатичні представництва, а також узгодження норм українського адміністративного права з положеннями Віденських конвенцій 1961 і 1963 років.

Автор наполягає, що ефективне функціонування почесних консулів можливе лише за умови усунення адміністративних і юридичних бар'єрів, створення системи превентивного контролю, а також розширення компетенцій Міністерства закордонних справ України як координуючого органу. Запропоновані напрями розвитку передбачають концептуальне оновлення адміністративно-правової моделі, в якій інститут почесних консулів слугуватиме не лише інструментом дипломатії, а й засобом інтеграції державного управління в європейське правове середовище.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, гармонізація законодавства, дипломатичне представництво, європейська інтеграція, консульська діяльність, міжнародно-правові стандарти, МЗС України, почесні консули, правовий статус, публічне управління.

The article explores the harmonization of international legal standards and the modernization of administrative and legal regulation concerning the activities of honorary consuls in the context of Ukraine's European integration. The author emphasizes the necessity of revising and updating the regulatory framework governing consular affairs, particularly in response to the challenges posed by geopolitical dynamics, digital transformation in public administration, and the evolution of global diplomatic standards.

The paper argues that the current Ukrainian legislation remains fragmented and insufficiently aligned with international norms, which hampers the effective operation of honorary consuls. In this regard, the author proposes a dual-track

reform strategy: (1) the alignment of national legislation with Ukraine's international obligations, including those stemming from the EU–Ukraine Association Agreement; and (2) the development of an institutional environment conducive to the full realization of consular functions, accountability, and interaction with public authorities.

The study delves into the nature and role of international legal standards, particularly their operational relevance within the EU legal space. The discussion highlights the need to adhere to democratic governance principles such as transparency, effectiveness, accountability, and the primacy of human rights. Strategic policy documents and legislative acts that frame Ukraine's human rights agenda, civil society development, and foreign policy priorities are examined in detail. Particular attention is given to the refinement of secondary legislation, revision of the Regulation on Foreign Diplomatic and Consular Missions in Ukraine, and harmonization of administrative law with the provisions of the Vienna Conventions of 1961 and 1963.

The author contends that ensuring the efficient functioning of honorary consuls requires eliminating bureaucratic and legal obstacles, instituting preventive oversight mechanisms, and expanding the coordinating role of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. The proposed reforms envision a renewed administrative and legal model where honorary consuls serve not only as diplomatic facilitators but also as instruments of integrating national governance into the European legal order.

Key words: *administrative and legal regulation, consular affairs, diplomatic representation, European integration, foreign ministry of Ukraine, honorary consuls, international legal standards, legal harmonization, legal status, public administration.*

Вступ. Вітчизняна система публічного управління та права постає як динамічний «організм», що постійно еволюціонує під впливом сучасних викликів європейської інтеграції, цифрової трансформації та посилення зовнішньополітичного чинника. У цій багатовимірній структурі інститут почесних консулів формує особливий сегмент, у якому перетинаються прагматичний державний інтерес, інноваційні дипломатичні підходи та управлінська креативність. Почесні консули – це не лише «фігури для протоколу», а ключові актори міждержавної комунікації, оперативної дипломатії та реального забезпечення прав і свобод громадян, особливо в ситуаціях, коли можливості традиційної дипломатичної служби є обмеженими.

Сучасна Україна, орієнтована на європейські цінності та стандарти, не може дозволити собі зберігати фрагментарність чи архаїчність у сфері регулювання діяльності почесних консулів. Європейський досвід демонструє чітку тенденцію до розширення функціоналу цього інституту, гармонізації адміністративно-правових процедур і впровадження уніфікованих стандартів, що сприяють ефективній інтеграції у правовий простір ЄС. У такому контексті закономірно виникає питання: «Якою має бути стратегія реформування цієї сфери в Україні?» – і відповідь, попри всю очевидність, вимагає концептуального осмислення, системного підходу та певної наукової «смівості».

Гармонізація правових стандартів і модернізація адміністративно-правового регулюван-

ня інституту почесного консульства не лише вимога часу, а й умова підвищення його ефективності та легітимності в сучасному європейському політичному просторі. Саме цій проблематиці присвячено цю статтю, у межах якої буде здійснено комплексний аналіз відповідних стандартів, а також визначено шляхи їх імплементації й адаптації в українських реаліях.

Відтак, на часі перехід від декларативної риторики до напрацювання чітких юридичних і адміністративних механізмів. Адже європейська інтеграція, насамперед, щоденна фахова праця над удосконаленням правової та інституційної архітектури, в якій кожен почесний консул стає своєрідним «індикатором» ефективності та дієвості реформаторських процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового статусу почесних консулів, їхнього місця в системі сучасної дипломатії та особливостей взаємодії з органами державної влади вже певний час знаходяться в полі зору вітчизняних науковців. Серед фундаментальних праць варто виділити дослідження В.І. Муравйова, який комплексно розкриває міжнародно-правові основи інституту консульських представництв, а також нові тенденції розвитку дипломатичної служби в умовах євроінтеграції.

Досить детально правовий статус і функції почесних консулів аналізували К.В. Балабанов та В.М. Шевченко, які наголошують на необхідності чіткого нормативного закріплення ролі почесного консульства у зовнішньополітичній діяльності держави. Окремі аспекти статусу

іноземців, у тому числі почесних консулів, розглядали О.В. Дзера та В.К. Гіжевський, фокусуючи увагу на адміністративно-правових процедурах і гарантіях їх діяльності в Україні.

У контексті гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами значний внесок зробили І.М. Кресіна та Н.С. Кузнецова, які досліджують сучасні тенденції правового регулювання дипломатичних і консульських інституцій. Аналітичну цінність мають праці О.Є. Капліної, яка розкриває питання співвідношення міжнародних і національних правових норм у сфері діяльності дипломатичних представництв.

Водночас більшість авторів сходяться на думці, що сучасна нормативна база залишається недостатньо адаптованою до динаміки європейських інтеграційних процесів. Вітчизняна доктрина лише окреслює основні напрями реформування. Поза увагою є питання імплементації міжнародно-правових стандартів, механізмів ефективності правового регулювання діяльності почесних консулів.

Мета статті полягає у комплексному аналізі міжнародно-правових стандартів та сучасних підходів до адміністративно-правового регулювання діяльності почесних консулів в умовах європейської інтеграції України, а також у розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення нормативної бази та імплементації ефективних механізмів взаємодії почесних консулів з органами публічної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основоположні питання дипломатії та консульських відносин мають яскраво виражений міжнародний контекст. Він відбивається на загальносвітовому та національному рівнях через закріплення та розвиток у відповідних державних політиках, стратегічних документах і законодавстві. Всі подібні міждержавні взаємини мають відбуватися у чіткому цивілізованому руслі зумовлених врахуванням різності культур, традицій й інших ключових соціальних і політичних аспектів їхніх країн-учасниць. Водночас консульська діяльність за будь-яких зовнішніх і внутрішніх обставин та умов обов'язково реалізується з дотриманням міжнародно-правових стандартів, зокрема з належної організації діяльності інституту почесних консулів.

У юридичній довідковій та енциклопедичній літературі правовий стандарт визначається як формалізований і уніфікований документ, що встановлює загальні принципи й правила діяльності, а також вимоги до її результатів з метою впорядкування конкретної сфери правозастосування [1, с. 73; 2]. З огляду на це, наукова спільнота трактує міжнародно-правові стандарти як: єдині принципи та норми поведінки суб'єктів міжнародного права, закріплені в міжнародних правових актах; оптимальні юридичні вимоги до національних правових систем, спрямовані на забезпечення сумісності в межах міжнародного співтовариства; результат правового прогресу у сфері міжнародного права та міждержавного співробітництва; джерела права, що фіксують ці стандарти у формі принципів і норм, обов'язкових до виконання; обов'язкові елементи змісту міжнародних договорів; основу для узгодження міжнародного та національного права на системному рівні. Інтенсивна стандартизація, що є характерною ознакою сучасного глобалізованого світу, сприяла формуванню демократичного устрою, в якому системні міжнародні відносини ґрунтуються на чітких і прозорих правових механізмах.

З урахуванням зазначеного, міжнародно-правові стандарти мають такі властивості: відбивають основоположні засади і загальнообов'язкові, взаємопов'язані юридичні норми з закріплення і реалізації правового статусу суб'єктами міжнародного права; зафіксовані у приписах багаторівневого, цільового комплексу міжнародно-правових актів універсального і регіонального характеру; визначають юридичні вимоги і правила щодо формування спеціальних механізмів та елементів національних правових систем із узгодженням сукупності конкретних юридичних засобів; мають істотний вплив за укладання та підписання міжнародних договорів, а також правового забезпечення відповідних міжнародно-правових зобов'язань суб'єктів міжнародного права; виступають підґрунтям процесів міжнародної уніфікації та гармонізації, а також щодо приведення національних законодавств у відповідність до норм правових систем міжнародних організацій.

Суттєві глобальні виклики перед нашою країною зумовлюють подальшу об'єктивну

постановку, чітку та всеосяжну реалізацію довгострокової національної стратегії у доєднання до демократичної, цивілізованої спільноти. Лише логічне завершення триваючих процесів європейської та євроатлантичної інтеграції дозволить українському громадянському суспільству вийти на необхідний, високий рівень паритетного міжнародного співробітництва. Зокрема вступ до ЄС з виконанням документально прописаних і ратифікованих українського стороною міжнародно-правових зобов'язань, реформування публічної сфери з чітким урахуванням людиноцентрованого підходу уможливить суверенне й незалежне державне будівництво.

Означені аспекти мають здійснюватися за багатьма напрямками, де всеосяжні принципи і засади міжнародного права є підґрунтям міждержавних взаємин, а дипломатія – ключовим інструментом дієвої комунікації.

Вважаємо за найбільш доцільне перспективні вектори розвитку адміністративно-правової сфери організації діяльності та забезпечення функціонування почесних консулів іноземних держав і відповідних консульських установ змодельовати у двох площинах з урахуванням перманентних змін умов і чинників європейської інтеграції України за сучасних трансформацій глобального світопорядку. Так, напрям міжнародно-правового розвитку має доволі широкий вираз, який через призму системної реалізації взаємопов'язаних державних стратегій і планів внутрішньополітичної і зовнішньополітичної діяльності, спрямований на спільну розбудову уповноваженими суб'єктами владних повноважень та інститутами громадянського суспільства стабільного, найбільш сприятливого державно-політичного, правового, соціального, економічного, безпекового, фінансового й іншого необхідного середовища у країні для налагодження стійких, ефективних і партнерських дипломатичних відносин з державами-членами ЄС та РЄ.

Консульські посадові особи здійснюють свою професійну діяльність не лише з дотриманням норм міжнародного права та законодавства ЄС, але й представляють і виражають ціннісні орієнтири та демократичні принципи європейського співтовариства. Саме тому, наша держава, яка прагне до повноправного член-

ства в ЄС, проголошує про це в конституційних положеннях, має розвинути відповідний державно-суспільний устрій. Тільки за таких умов стає можливим дієве функціонування почесних консулів іноземних держав, де національне законодавство гармонізоване з приписами міжнародного права та адаптоване до права ЄС.

У короткострокові та середньострокові терміни мають бути довиконано міжнародно-правові зобов'язання, насамперед у рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014) [3], а також реалізовано низку положень відповідних вітчизняних нормативно-правових актів. Перший адміністративно-правовий блок (суспільно-гуманітарний) з виконання міжнародних правових зобов'язань стосується втілення у практичну площину Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 № 756-р, та Плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 р., затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.02.2023 № 160-р [4; 5].

Розвинуте громадянське суспільство є первинною основою новітньої української держави, де забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина становить сутність та зміст функціонування публічних механізмів і суб'єктів владних повноважень.

Другий адміністративно-правовий блок (зовнішньополітичний) з виконання міжнародних правових зобов'язань стосується питань втілення у практичну площину Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 № 1106, Плану заходів щодо забезпечення розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 408, Плану дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 р. № 327-р [6; 7].

Напрямок національно-правового розвитку адміністративно-правових засад зі сприяння діяльності почесних консулів іноземних держав в умовах європейської інтеграції України тісно переплітається з запропонованою та детально описаною нами вище міжнародною складовою. Він спрямований на стабільне утвердження та здійснення у суспільно-державній площині відповідних міжнародно-правових стандартів, норм і демократичних європейських принципів щодо правотворчої та правозастосовної діяльності центральних і місцевих органів державної влади й органів місцевого самоврядування з метою цілеспрямованого і систематичного забезпечення організації діяльності та функціонування почесних консульських посадових осіб і консульських установ через раціональне та дієве вдосконалення адміністративно-правового регулювання з питань гарантування здійснення їхнього правового статусу, усунення формальних і надлишкових юридичних та адміністративних бар'єрів і перешкод, суб'єктивних чинників у цій сфері.

Перша ланка адміністративно-правового розвитку направлена на концептуальне покращення українського законодавства у контексті повного розуміння з головними європейськими партнерами щодо конкретної взаємоузгодженості процесів формування і реалізації державних політик й основоположних організаційно-правових підвалин дипломатичної та консульської діяльності. Мають бути вироблені та впроваджені сучасні вітчизняні адміністративно-правові та інформаційно-комунікаційні інструменти, які корелюються з правом ЄС та чітко відповідають вимогам усталеної адміністративної практики закордонних суб'єктів владних повноважень.

Друга ланка адміністративно-правового розвитку передбачає детальний перегляд виконання гармонізації норм адміністративного законодавства України з приписами положень Віденської конвенції про дипломатичні зносини (1961), Віденської конвенції про консульські зносини (1963), а також з аспектами міжнародних дипломатичних традицій та звичаїв у питаннях гарантування здійснення професійної діяльності почесними консулами іноземних держав і консульських установ за повного сприяння органів публічної влади приймаючої

держави. Водночас передбачається узгодити між собою приписи відповідних нормативно-правових актів, усунути юридичні колізії, неточності тощо.

Окремо варто відзначити на обопільності чіткого дотримання прав і обов'язків суб'єктів таких правовідносин, коли під час належної реалізації державно-владних повноважень згідно з вимогами всіх міжнародно-правових і національних норм почесні консули зі свого боку не можуть зловживати правовим статусом, вчиняти неправомірні та інші дії, які негативно впливають на ділову репутацію, завдають будь-якої шкоди міждержавним відносинам. Отже, наразі у профільних адміністративно-правових актах необхідно звернути особливу увагу, насамперед, на обґрунтованому посиленні взаємодії та співпраці, передбаченні додаткових заходів контролю та звітування почесних консулів перед дипломатичними представництвами в Україні держави, що акредитує. Окрім того, до Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні від 10.06.1993 необхідно до переліку цих консульських установ включити почесні представництва.

Висновки. Інститут почесних консулів відіграє дедалі вагомішу роль у системі зовнішньополітичної діяльності України, поєднуючи представницькі функції з локальною інтеграцією в адміністративно-правове поле. Успішна діяльність почесних консулів можлива лише за умови чіткого нормативного регулювання, яке відповідає сучасним міжнародним викликам, вимогам європейської інтеграції та принципам публічного управління. Дослідження підтвердило наявність суттєвих прогалин у чинному законодавстві України у сфері регламентації статусу і процедур взаємодії почесних консулів із органами публічної влади.

Міжнародно-правові стандарти, які відображають усталені європейські підходи до консульської діяльності, мають стати основою формування оновленої адміністративно-правової моделі. До ключових принципів належать суверенна рівність держав, пріоритет міжнародних договорів, дотримання прав людини, прозорість процедур, ефективність управлінських рішень і публічна підзвітність.

Модель реформування потребує впровадження двох взаємопов'язаних векторів: міжнародного – орієнтованого на виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС, та національного – спрямованого на внутрішню адаптацію правової системи до міжнародних стандартів. Критично важливим є також посилення координаційної ролі МЗС України, розширення його функціоналу як координатора і гаранта правового статусу почесних консулів.

Запропоновані напрями вдосконалення включають перегляд чинних нормативно-правових актів, усунення колізій, чітке закріплення обов'язків і повноважень почесних консулів, а також посилення механізмів контролю та звітування. Оновлення правового середовища повинно супроводжуватися розбудовою інституційної спроможності держави до ефективного управління консульськими процесами в європейському контексті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 5 : Адміністративне право / редкол.: Ю. П. Битяк (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
3. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-п#Text>.
4. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України; План від 23.06.2021 № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-р#Text>
5. Про затвердження плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.02.2023 № 160-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2023-р#Text>
6. План заходів щодо забезпечення розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 408. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-п#Text>.
7. План дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2023-р#Text>

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-15>

Бут Ю. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного інституту публічного права*

ПРАВОМІРНІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

THE LEGALITY OF RESTRICTING HUMAN RIGHTS DURING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Стаття присвячена дослідженню проблеми правомірності обмеження прав людини при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Зауважується, що під час проведення слідчих (розшукових) дій може відбуватися обмеження конституційних прав людини, зокрема, права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на невтручання в особисте чи сімейне життя. Встановлено, що втручання у конституційні права людини дозволяється для забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Визначено, що обмеження прав людини при проведенні слідчих (розшукових) дій полягає у застосуванні уповноваженими службовими особами примусового впливу до учасників слідчих (розшукових) дій з метою збирання та перевірки доказів у кримінальному провадженні. Обґрунтовано, що обмеження конституційних прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має відповідати як засаді законності, так і засаді верховенства права.

Встановлено, що у практиці Європейського суду з прав людини вироблено стандарт оцінки втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій, який характеризується таким трикоковим тестом: належність, необхідність, пропорційність (розумність). Зауважується, що необхідність як вимога до втручання у права людини під час проведення слідчої (розшукової) дії означає, що наслідки проведення слідчих (розшукових) дій, якими обмежується реалізація прав та свобод людини, не повинні бути надмірними та мають суворо обумовлюватися метою, що переслідується. Пропорційність при втручанні у права людини під час проведення слідчої (розшукової) дії передбачає, що використані засоби мають бути пропорційними очікуваним результатам, а із можливих варіантів обрано найменш обтяжливий для особи, який дозволить досягнути мети слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: *верховенство права, конституційні права, законність, пропорційність, необхідність, обмеження прав та свобод, обшук, кримінальне провадження.*

The article is devoted to the research of the problem of the legality of restricting human rights during investigative (search) actions.

It is noted that during investigative (search) actions, constitutional human rights may be restricted, in particular, the right to inviolability of dwelling or other possession of a person, the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence, the right to non-interference into personal or family life. It has been established that interference with constitutional human rights is permitted to ensure the just requirements of morality, public order and the general welfare in a democratic society.

It is defined that the restriction of human rights during investigative (search) actions lies in the application of coercive influence by authorized officials to participants of investigative (search) actions in order to collect and verify evidence in criminal proceedings. It is substantiated that the restriction of constitutional human rights during investigative (search) actions must comply with both the principle of legality and the principle of the rule of law.

It has been established that in the practice of the European Court of Human Rights the standard for assessing the interference with human rights during investigative (search) actions, which is characterized by the following three-step test: legality, necessity, proportionality (reasonableness), has been developed. It is noted that the necessity as the requirement for the interference with human rights during investigative (search) actions means that the consequences of

conducting investigative (search) actions, which limit the exercise of human rights and freedoms, should not be excessive and should be strictly determined by the goal pursued. Proportionality in the interference with human rights during investigative (search) actions implies that the used means should be proportional to the expected results and, from the possible options, the least burdensome for the person which will allow achieving the goal of the investigative (search) action is chosen.

Key words: *the rule of law, constitutional rights, legality, proportionality, necessity, restrictions of right and freedoms, search, criminal proceedings.*

Постановка проблеми. Збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій є основою будь-якого кримінального провадження. Разом з цим варто враховувати, що під час проведення слідчих (розшукових) дій можуть обмежуватися права людини, гарантовані як нормами міжнародного права, так і Конституціями правих держав світу. Зокрема, під час проведення обшуку житла можуть обмежуватися такі конституційні права людини як право на недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), право на невтручання в особисте чи сімейне життя (ст. 32 Конституції України) [1].

Втім, втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має відповідати як засаді законності, так і засаді верховенства права. Так, у ст. 8 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України визначено, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2]. Законність, в свою чергу, передбачає, що будь-які обмеження основоположних прав та свобод людини під час кримінального провадження загалом, та під час проведення слідчих (розшукових) дій можуть застосовуватися тільки на підставі Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ст. 9 КПК України) [2].

Тобто, під час проведення слідчих (розшукових) дій закон дозволяє обмеження конституційних прав людини, але таке обмеження повинно бути належним, обґрунтованим та пропорційним, адже в протилежному випадку варто говорити про порушення прав людини.

У зв'язку з наведеним вище, як для законотворчої практики, так і для правозастосування актуальними є питання визначення та характеристики критеріїв правомірності обмеження конституційних прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Стан дослідження. Проблемні питання проведення слідчих (розшукових) дій завжди перебували в центрі уваги науковців. Їх дослідженню присвячені праці таких вчених-процесуалістів як Ю. П. Аленін, В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, В. І. Галаган, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Михайленко, М. Я. Никоненко, В. В. Рожнова, Л. Д. Удалова, В. М. Тertiшник, О. О. Торбас, М. Є. Шумило, Г. Ю. Юдківська тощо. Втім, питання правомірності обмеження прав людини при проведенні слідчих (розшукових) дій є недостатньо дослідженим, а тому потребує додаткової уваги.

Метою статті є визначення та характеристика критеріїв правомірності обмеження конституційних прав людини при збиранні доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Слідчі (розшукові) дії проводяться з метою збирання доказів та перевірки уже зібраних доказів. Ця діяльність досить часто відбувається з обмеженням таких основоположних прав людини як право на недоторканність житла чи на повагу до приватного життя. Це обумовлено тим, що в окремих випадки суспільні інтереси вимагають обмеження конституційних прав, зокрема для захисту прав і законних інтересів інших членів суспільства. Так, у Рішенні Конституційного Суду України від 31 травня 2011 року зауважується, що обмеження права особи на недоторканність житла, яке визначено в Конституції України і міжнародно-правових актах, визнається легітимним втручанням держави в права людини з метою забезпечення загального блага [3].

Відповідно до п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина може зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги до прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [4].

Щодо права на недоторканність житла, то відповідні положення закріплені у п. 1 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та у ст. 12 Загальної декларації прав людини, де зазначено, що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію [5; 4].

Окрім цього, у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції), де визначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [6]. Вчені справедливо відмічають, що ст. 8 Конвенції гарантує право на чотири блага – повагу до приватного життя, сімейного життя, житла і кореспонденції [7, с. 123].

У зв'язку з наведеним, прецедентна практика Європейського суду з прав людини виробила умови, які виправдовують втручання у права людини, гарантовані статтями 8–11 Конвенції, а саме: втручання здійснено «згідно із законом»; воно є «необхідним у демократичному суспільстві»; застосовано для досягнення «легітимної мети» [8, с. 144].

У Конституції України відповідні положення також знайшли своє закріплення. Зокрема, у ст. 30 Конституції України визначено, що не допускається проникнення до житла чи до

іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку [1].

Щодо таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, то винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинам чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо (ст. 31 Конституції України). А в ст. 32 Конституції України передбачено, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Вищенаведене свідчить, що втручання у гарантовані Конституцією та міжнародно-правовими актами права людини мають здійснюватися: – згідно із законом; – бути необхідними у демократичному суспільстві; переслідувати легітимну мету (забезпечення інтересів національної та громадської безпеки, економічного добробуту, запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я чи моралі, прав і свобод інших осіб).

Варто зауважити, що проведення слідчих (розшукових) дій нерідко супроводжується заходами примусового характеру. Як вірно зауважує В. В. Михайленко, обмеження прав людини при проведенні слідчої (розшукової) дії становить примусовий вплив, що застосовується відносно учасників слідчих (розшукових) дій уповноваженими органами і особами в цілях забезпечення кримінального процесуального доказування [7, с. 114].

Такі обмеження конституційних прав людини повинні відповідати вимозі законності та засаді верховенства права. Це питання неодноразово було предметом розгляду судових інстанцій. Адже досить складно встановити межу, яка визначає правомірність чи проти-

правність обмеження прав людини під час проведення певних слідчих (розшукових) дій.

Так, Г. Ю. Юдківська справедливо відмічає, що втручання в права людини має бути пропорційним його меті. Саме на аналізі пропорційності втручання здебільшого і побудована практика Європейського суду з прав людини, саме на пошуку справедливого балансу між захистом публічного інтересу і захистом фундаментальних прав конкретної людини, що зазвичай прив'язано до конкретних обставин кожної держави в конкретний проміжок часу. Вчена зауважує, що оцінка пропорційності є завжди трикроковим тестом: належність, необхідність, розумність [9, с. 118].

Таким чином, втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій буде правомірним, якщо таке втручання є належним, необхідним та пропорційним (розумним).

Належність обмеження прав людини при проведенні слідчої (розшукової) дії визначається можливістю досягнення мети відповідної слідчої (розшукової) дії. Тобто, використані засоби мають бути належними для досягнення визначеної мети [9, с. 118].

Аналізуючи вказане положення крізь призму проведення обшуку І. В. Гловюк зауважує, що належність означає, що може бути досягнута мета обшуку (виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб), і проявляється у оцінці того, що відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування, та того, що відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду, а також відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи, а не в іншому місці [10, с. 22–23].

Необхідність як умова легального обмеження прав людини під час кримінального провадження означає, що використання саме таких засобів має найменш обтяжуючий ефект для тієї чи іншої цінності [9, с. 118]. Необхідність як вимога втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій передба-

чає, що наслідки проведення слідчих (розшукових) дій, якими обмежується реалізація прав та свобод людини, не повинні бути надмірними та мають суворо обумовлюватися метою, що переслідується.

Вчені відмічають, що «за наявності варіативності в застосуванні заходів процесуальних обмежень слід надавати перевагу тому, який передбачає найменший обсяг втручання в гарантоване право. Зазначене зумовлено тим, що якщо можна досягти легітимної мети меншими обмежувальними заходами, необхідність застосування суворіших буде необґрунтованою. Водночас необхідність більшого обсягу втручання може бути обґрунтованою, якщо держава доведе, що менший не дасть змоги досягнути легітимної мети й завдань кримінального провадження» [11, с. 77].

В контексті необхідності проведення обшуку І. В. Гловюк зауважує, що необхідність проведення обшуку обумовлюється тим, що у конкретному кримінальному провадженні при розгляді клопотання слід довести, що за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи [10, с. 23].

Розумність та пропорційність (співмірність) як прояв розумності при втручанні у права людини під час проведення слідчої (розшукової) дії передбачає, що використані засоби мають бути пропорційними очікуваним результатам. Тобто тягар, який несе особа, не повинен бути надмірним. При цьому із можливих варіантів, визначених законодавством, обрано найменш обтяжливий для особи, який призвів до досягнення мети слідчої (розшукової) дії. Втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має застосовуватися лише у випадках, якщо не існує менш обтяжливих заходів для досягнення мети [9, с. 118–119].

У рішенні Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року наголошується на тому, що принцип пропорційності є одним із елементів верховенства права, який означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових

актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею [12].

Європейський суд з прав людини у справі «Gavrilova and others v. Russia» (№ 2625/17) від 15 березня 2021 року зауважує, що пропорційність втручання передбачає досягнення справедливого балансу між вимогами суспільних інтересів та вимогами забезпечення захисту основоположних прав людини. Цей баланс порушується в разі, якщо відповідна особа повинна нести «індивідуальний та надмірний тягар» [13, с. 46–47]. Такий висновок ґрунтується на тому, що розумність передбачає оптимальну збалансованість на нормативному рівні державних, суспільних та особистих інтересів в царині кримінального провадження [14, с. 63].

Окрім цього, Європейський суд з прав людини у справі наголошує, що необхідно розглядати обставини кожної справи, щоб з'ясувати, чи в конкретній справі відповідне втручання було пропорційним цілі, яку воно переслідувало. Так, при визначенні пропорційності втручання у права людини при проведенні обшуку необхідно встановити: тяжкість правопору-

шення, у зв'язку з яким проводилася ця слідча (розшукова) дія; обставини, за яких ухвалено відповідне рішення, зокрема наявність інших доказів на той момент; статус приміщення, яке підлягало обшуку; заходи, вжиті з метою обмеження в розумних межах вплив обшуку і можливі наслідки для репутації особи, в приміщенні якої ці дії проводилися [15].

Висновки. Вищенаведене дозволяє стверджувати, що втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має застосовуватися відповідно до засади верховенства права та його вимоги – принципу пропорційності. Обмеження прав людини під час проведення слідчих (розшукових) дій має здійснюватися згідно із законом, бути необхідними у демократичному суспільстві та переслідувати легітимну мету. Втручання у права людини під час проведення слідчих (розшукових) буде правомірним, якщо воно є належним, необхідним та пропорційним (розумним). Європейський суд з прав людини, аналізуючи пропорційність втручання у права людини, оцінює дотримання справедливого балансу між захистом публічного інтересу і захистом основоположних прав конкретної людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. ; зі змін. та доповн. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
3. Рішення Конституційного Суду України від 31 трав. 2011 р. № 4-рп/2011. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-11#Text>
4. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена 10 грудня 1948 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 4 листоп. 1950 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
7. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
8. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр. і допов. Київ, 2015. 208 с.
9. Юдківська Г.Ю. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 4 (13). С. 118-123.
10. Гловюк І. В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія. Одеса, 2018. С. 12–39.
11. Зайцев Д. О. Реалізація принципу пропорційності при обмеженні права особи на недоторканність житла чи іншого володіння : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2025. 269 с.
12. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>

13. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (березень 2021 року). Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_ESPL_03_2021.pdf
14. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. О. Г. Шило ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2021. 352 с.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 року (Заява N 41604/98). Ліга: Закон. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2552>

Влад В. Ф.,

*доктор філософії з права,
доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності,
Міжрегіональної Академії управління персоналом
<https://orcid.org/0000-0002-7180-8096>*

Вацюк В. О.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності,
Міжрегіональної Академії управління персоналом
<https://orcid.org/0000-0001-8705-6223>*

СУЧАСНІ МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

MODERN METHODS OF CRIME PREVENTION

У статті «Сучасні методи подолання злочинності» нами аналізуються основні підходи до боротьби зі злочинністю в Україні, зокрема в контексті взаємодії правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень. У роботі розглядаються як традиційні, так і сучасні методи протидії злочинності, що базуються на поєднанні теоретичних напрацювань та практичного досвіду правоохоронної діяльності.

Дослідження підкреслює зростаючу складність криміногенної ситуації в умовах глобалізації, поширення транскордонних загроз та необхідності координації дій між правоохоронними органами. Ми наголошуємо на тому, що уніфікація підходів до боротьби зі злочинністю є важливим завданням для ефективного функціонування правоохоронної системи.

У статті висвітлюються ключові проблеми, які ускладнюють подолання злочинності, серед яких: різниця в законодавстві різних держав, непередбачувані соціально-економічні та природні фактори, а також відмінності в методах розслідування різних категорій кримінальних правопорушень. Детально аналізується специфіка збору доказів у справах про умисні вбивства та кіберзлочини, що демонструє значні відмінності у методах роботи правоохоронців залежно від характеру злочину.

Ми виокремлюємо низку загальних стратегій подолання злочинності, запропонованих міжнародними експертами, зокрема посилення роботи з жертвами злочинів, підвищення ефективності правоохоронних органів, профілактичні заходи в криміногенних районах, боротьба з розповсюдженням наркотиків і нелегальної зброї, поліпшення соціально-економічних умов та ресоціалізація засуджених осіб.

Особливу увагу приділено сучасним методам протидії злочинності, серед яких метод переконання, метод рекомендації та метод разового впливу. Метод переконання передбачає виховний та роз'яснювальний підхід, спрямований на формування у правопорушників позитивних соціальних установок. Метод рекомендації ґрунтується на наданні консультаційної та інформаційної підтримки особам, які можуть вчинити правопорушення. Метод разового впливу застосовується у конкретних ситуаціях та використовується в межах соціального патронажу, офіційних попереджень та оперативно-розшукової діяльності.

Результати дослідження свідчать, що ефективне подолання злочинності вимагає комплексного підходу, який включає не лише правоохоронні заходи, а й соціально-економічні ініціативи та профілактичні стратегії. Автори роблять висновок про необхідність посилення координації між правоохоронними органами та впровадження інноваційних підходів у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, протидія злочинності, подолання злочинності, правоохоронні органи, злочинець.

In the article “Modern Methods of Crime Prevention,” we analyze the main approaches to combating crime in Ukraine, particularly in the context of law enforcement interaction during criminal investigations. The study examines both traditional and modern crime prevention methods, which are based on a combination of theoretical developments and practical law enforcement experience.

The research highlights the increasing complexity of the criminogenic situation in the context of globalization, the spread of transnational threats, and the necessity for coordinated efforts among law enforcement agencies. We emphasize that the unification of approaches to crime prevention is a crucial task for the effective functioning of the law enforcement system.

The article addresses key issues that complicate crime prevention, including differences in the legal frameworks of various countries, unpredictable socio-economic and natural factors, and variations in investigative methods for different categories of crimes. A detailed analysis is provided on the specifics of evidence collection in cases of intentional homicides and cybercrimes, demonstrating the significant differences in law enforcement methodologies depending on the nature of the offense.

We identify several general crime prevention strategies proposed by international experts, including enhanced victim support, improved efficiency of law enforcement agencies, preventive measures in high-crime areas, combating drug and illegal weapons distribution, improving socio-economic conditions, and resocializing convicted individuals.

Special attention is given to modern crime prevention methods, including the persuasion method, the recommendation method, and the single-impact method. The persuasion method involves an educational and explanatory approach aimed at fostering positive social attitudes among offenders. The recommendation method is based on providing consultative and informational support to individuals at risk of committing offenses. The single-impact method is applied in specific situations and is used within the framework of social patronage, official warnings, and operational investigative activities.

The study's findings indicate that effective crime prevention requires a comprehensive approach that includes not only law enforcement measures but also socio-economic initiatives and preventive strategies. The authors conclude that strengthening coordination among law enforcement agencies and implementing innovative approaches to crime prevention are essential for combating criminal activity.

Key words: *criminal offense, crime prevention, crime control, law enforcement agencies, offender.*

Актуальність теми. У даній науковій статті розглядаються основні способи, форми та засоби взаємодії правоохоронних органів України з точки зору науки та аналізу практичної діяльності правоохоронних органів України у сфері взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень та мають особливе значення під час подолання злочинності.

Дослідження охоплює теоретичні основи та практичні аспекти ефективної співпраці між різними правоохоронними структурами, підкреслюючи її важливість для підтримання правопорядку та національної безпеки у сфері досудового розслідування кримінальних правопорушень та спрямовані на подолання факторів протидії досудовому розслідуванню правоохоронними органами України.

Постановка проблеми. Пояснити зростаючу складність злочинності в умовах глобалізованого світу, зростання транскордонних загроз та необхідність скоординованих зусиль між правоохоронними органами та уніфікації системи подолання протидії кримінальним правопорушенням.

Мета дослідження. Розглянути основні засоби, методи та форми взаємодії правоохоронних органів України у сфері протидії кримінальним правопорушенням, які полягають у виробленні власних наукових стратегій для оптимізації такої взаємодії правоохоронних органів України у сфері подолання злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день важливість подо-

лання злочинності правоохоронними органами всередині будь-якої держави є надзвичайно важливим явищем. Дане питання стосується багатьох правових та соціальних галузей, і на сьогоднішній день, просто не існує єдиних методів подолання протидії як самій злочинності, так і подоланню протидії розслідуванню кримінальних правопорушень. На це питання існує багато пояснень, серед яких ми можемо виділити такі передумови відсутності єдиної методики протидії злочинності:

1. Наявність у різних державах світу різного законодавства, яке прямо чи опосередковано впливає на способи та методи боротьби зі злочинністю;

2. Наявність різних ситуацій (в тому числі і раптових), які впливають на рівень злочинності через що неможливо передбачити та застосувати деякі новітні технології у сфері протидії злочинності (наприклад, у зв'язку із сильними землетрусами, ураганами, повеннями не завжди є можливість правоохоронними органами використовувати відеофіксацію з камер відеоспостережень через відсутність електроенергії);

3. Різні способи подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень у різних сферах життєдіяльності людини надто різняться. Наприклад, неможливо порівняти методику та тактику протидії розслідуванню кримінальних правопорушень пов'язаних із вчиненням умисного вбивства, яке передбачене ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу

України та вчинення несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, яке передбачене статтею 361 Кримінального кодексу України [1].

Це в свою чергу пов'язано із тим, що під час проведення досудового розслідування вчиненого кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 115 КК України слідчі та оперативні працівники мають на меті пошук такого знаряддя вчинення злочину, як вогнепальна або холодна зброя; проведення дактилоскопічної експертизи з метою пошуку відбитків пальців; проведення балістичної експертизи; пошук та допит свідків та ін.

Під час же проведення досудового розслідування кримінального правопорушення передбаченого ст. 361 Кримінального кодексу України, а саме вчинення несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку слідчим та оперативним працівникам слід відшукати та зафіксувати:

1. Докази факту несанкціонованого втручання, а саме:

а) лог-файли серверів та систем безпеки (історія входів, змін даних, спроб доступу);

б) журнали подій операційної системи та програм;

в) знімки (дампи) пам'яті та жорстких дисків (щоб відновити видалені файли або дії підозрюваного);

г) дані про використані IP-адреси, MAC-адреси, VPN, проксі-сервери;

г) сліди запуску шкідливого програмного забезпечення (вірусів, троянів).

2. Докази причетності конкретної особи, а саме:

а) комп'ютер або інший пристрій підозрюваного (збережені файли, історія браузера, встановлені програми);

б) облікові записи, паролі, криптовалютні гаманці (якщо була фінансова мотивація);

в) переписка в месенджерах, соцмережах, електронна пошта (де можуть бути обговорення атаки або продажу даних);

г) флеш-накопичувачі, жорсткі диски, сервери (де можуть зберігатися вкрадені або змінені дані).

3. Крім того, слідчим та оперативним працівникам слід встановити й наслідки злочину:

а) відновлені або втрачені файли та бази даних (чи були вони змінені, видалені, пошкоджені);

б) показання потерпілих (юридичних чи фізичних осіб, які постраждали від атаки);

в) експертні висновки (комп'ютерно-технічна експертиза підтверджує факт злому чи маніпуляцій із даними).

Відповідно, до всього вищезазначеного, під час досудового розслідування вчинення несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку основними методами збору доказів є наступні:

а) обшуки та виїмка техніки; комп'ютерно-технічна експертиза;

б) аналіз трафіку мережі;

в) встановлення зв'язків між IP-адресами та особами; оперативно-розшукові заходи (наприклад, контроль трафіку підозрюваного), а це, як ми можемо спостерігати доволі відрізняється від особливостей проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень передбачених ст. 115 КК України.

Проте, незважаючи на все вищезазначене, ми можемо виокремити загальні методи протидії злочинності у різних регіонах держав, а також й у різних державах світу. Серед основних таких методів протидії злочинності, на думку John K. Roman є наступні:

1. Посилена робота із жертвами злочинів;

2. Запровадження більш ефективної роботи співробітників правоохоронних органів;

3. Приділяти більшу увагу найбільш криміногенним районам міст та регіонів;

4. Приділяти більшу увагу місцям де є ймовірність формування криміногенних думок та поглядів (наприклад, школа, бар);

5. Посилення наукової підтримки діяльності співробітників правоохоронних органів;

6. Покращення ринку зайнятості у державі, що в свою чергу може призвести до зменшення рівня злочинності;

7. Проводити перевиховання осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі шляхом їх кращої ресоціалізації, тобто повер-

нути їх на правильний та правовий шлях життєдіяльності та співіснування із суспільством;

8. Посилити боротьбу із розповсюдженням психотропних речовин та наркотичних засобів;

9. Зменшити рівень розповсюдження, збуту та реалізації вогнепальної зброї у державах світу;

10. Подолати бідність;

11. Забезпечення мало захищеної верстви населення житлом;

12. Приділення більшої уваги освітньому вихованню малолітніх та неповнолітніх осіб для запобігання вчинення ними неправомірних дій [2].

Під час розслідування кримінальних правопорушень вчинених у сфері будівництва ми зіштовхуємось з іншими особливостями які на пряму впливають і на застосування методів боротьби зі злочинністю. Неоднорідність злочинних схем розкрадання у сфері будівництва, а також суміжних злочинів спричиняють наявність значної та різноманітної кількості об'єктів слідоутворення, які містять інформацію про розкрадання у сфері будівництва. Умовно ці об'єкти можна об'єднати в такі групи:

- 1) документи;
- 2) приміщення;
- 3) товарно-матеріальні цінності;
- 4) грошові кошти.

Аналіз судової практики дозволяє висновувати, що, незважаючи на розмаїття об'єктів слідової інформації, головними носіями матеріальних слідів розкрадань, учинених у сфері будівництва, є документи, які під час розслідування розглядуваних кримінальних правопорушень постають беззаперечними та першочерговими джерелами доказів.

У таких випадках об'єктами слідової інформації стосовно розкрадань у сфері будівництва є:

- 1) платіжні доручення;
- 2) податкові накладні;
- 3) акти прийому виконаних робіт;
- 4) договір підряду;
- 5) акт прийому виконаних будівельних робіт відповідно до договору підряду;
- 6) акт прийому-передачі документів (організаційна документація, податкова документація та бухгалтерська звітність, реєстри бухгалтерського обліку);

7) оборотно-сальдові відомості, реєстри синтетичного і аналітичного обліку за всіма використовуваними рахунками бухгалтерського обліку, звітність за страховими внесками до позабюджетних фондів, документи щодо роботи з податковою інспекцією;

8) договори купівлі-продажу з постачальниками, покупцями та іншими контрагентами;

9) документи від постачальників;

10) прибуткові накладні;

11) акти на списання матеріальних цінностей;

12) журнал обліку виданих довіреностей;

13) заява на видачу готівки; копії виписки за особовими рахунками;

14) договір банківського рахунка;

15) заява про надання кредиту;

16) копії свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи;

17) копія договору щодо надання посередницьких послуг;

18) акт ревізії [3, с. 139].

Проте, незважаючи на все вищезазначене, все таки існують деякі сучасні методи подолання злочинності, які можуть бути використані для подолання більшості кримінальних правопорушень.

Одним із таких основних методів є метод переконання. Переконання як метод запобігання злочинам передбачає здійснення комплексу виховних та роз'яснювальних заходів, спрямованих на зміну антисоціальних установок особи та закріплення позитивної соціальної орієнтації. Це є одним із ключових методів індивідуальної профілактики правопорушень.

У процесі переконання реалізуються такі профілактичні завдання:

- а) запобігання злочинній поведінці;
- б) подолання негативних соціальних установок, що можуть спричинити правопорушення;
- в) нейтралізація негативного впливу середовища на особу.

Остаточною метою індивідуального впливу є формування у людини стійких переконань і світогляду, що відповідають сучасним уявленням про соціально значущі якості особистості. Це вважається досягнутим, коли особа дотримується правових і моральних норм не під примусом, а свідомо.

Закріплення досягнутих результатів здійснюється через правове та етичне виховання, використовуючи відповідні методи. Окрім виховного впливу, до форм переконання належать правова просвіта та навчання.

Наступним методом протидії злочинності може виступати метод рекомендації. Метод рекомендації не має категоричного характеру, оскільки не передбачає встановлення обов'язкових норм. Він реалізується у формі методичної та інформаційної підтримки, основним інструментом якої є консультування.

Зміст цього методу охоплює різні аспекти, зокрема: роз'яснення важливості соціально прийнятної поведінки, інформування про небезпеку та незаконність певних дій, попередження посадовими особами щодо недопустимості правопорушень, надання варіантів розв'язання проблемних ситуацій тощо.

Головна ідея методу полягає в тому, що особа, отримавши необхідну інформацію, самостійно ухвалює рішення щодо використання найбільш доцільних рекомендацій.

Ще одним найпопулярнішим і найпоширенішим методом протидії злочинності є метод разового впливу на правопорушника. Метод разового впливу передбачає здійснення ціле-

спрямованих дій з боку суб'єкта профілактики в межах його професійної або оперативної діяльності з метою запобігання правопорушенням. Він застосовується у конкретних випадках, коли відбуваються зміни в середовищі людини або за його межами, що можуть вплинути на її поведінку. Також цей метод використовується для коригування раніше вжитих заходів у зв'язку з новими обставинами або виправлення недоліків у профілактичній роботі.

Найчастіше метод разового впливу реалізується в межах соціального патронажу, під час офіційного попередження про неприпустимість протиправних дій, а також у процесі проведення оперативно-розшукових профілактичних заходів.

Отже, у висновку вважаємо за необхідне зазначити про те, що система протидії кримінальних правопорушенням та подолання злочинності є досить неоднорідною та залежить від багатьох факторів, які на певний період часу панують у певному середовищі суспільства або у державі в цілому.

Крім того, методи боротьби зі злочинністю у демократичних або тоталітарних державах також можуть відрізнятися один від одного, що має ряд певних суттєвих відмінностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 01.02.2025).
2. John K. Roman. Vital city. 20 Strategies for Reducing Crime in Cities. URL: <https://www.vitalcitynyc.org/articles/twenty-strategies-for-reducing-crime-in-cities>
3. Запотоцький А.П. Типові сліди розкрадань у сфері будівництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 2 (99), 2016. С. 135–144.

Войнарович А. Б.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Козак Р. І.,
*аспірантка кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка
<https://orcid.org/0009-0008-0704-0466>*

ПОНЯТТЯ НЕРЕАБІЛІТУЮЧИХ ПІДСТАВ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

THE CONCEPT OF NON-REHABILITATING GROUNDS FOR CLOSING CRIMINAL PROCEEDINGS

У статті досліджено та проаналізовано поняття «нереабілітуючі підстави закриття кримінального провадження». Розкрито суть та процесуальні особливості поняття нереабілітуючі підстави закриття кримінального провадження, адже вказана дефініція в Україні законодавчо не закріплена.

Сформульовано та з'ясовано підстави закриття кримінального провадження. Слід зауважити, що нормативне регулювання процедури закриття кримінального провадження за так званими нереабілітуючими підставами є недосконалим, однак їх доволі часто використовують в правозастосовній практиці, що спричиняє не завжди позитивні наслідки як для окремих осіб, так і для кримінального провадження загалом.

Окрім того, особливої наукової уваги потребують не лише нормативне регулювання інституту закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами, а дослідження практики його використання, а й визначення правової природи поняття «нереабілітуючі підстави» та наслідків їх застосування. Проведений аналіз свідчить, що суди в переважній більшості не правильно застосовують нереабілітуючі підстави, але і бувають випадки закриття кримінального провадження за підставами, які не реабілітують, що фактично передбачає констатацію факту, що особа вчинила кримінальне правопорушення, яке призводить до несприятливих наслідків для неї, зокрема ставить під сумнів її невинуватість, адже передумовою для закриття кримінальних проваджень за нереабілітуючими підставами є встановлення винуватості особи у вчиненні злочину, який їй інкримінують.

Проаналізовано, що закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами залишає нез'ясованим питання про доведеність винуватості підозрюваного (обвинуваченого), оскільки, встановивши такі підстави, доказування винуватості припиняється (за винятком проваджень, необхідних для реабілітації померлого), а матеріали досудового розслідування (якщо обставини для закриття виникають на цій стадії) для дослідження до суду не передають (окрім вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності).

На підставі отриманих результатів з судової практики з цієї проблематики, виокремлено проблеми застосування нереабілітуючих підстав у кримінальному провадженні та з'ясовано найбільш поширені підстави, які відображають судову практику.

Ключові слова: закриття кримінального провадження, підстави для закриття кримінального провадження, нереабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження, реабілітація.

The article investigates and analyzes the concept of “non-rehabilitative grounds for closing criminal proceedings”. The essence and procedural features of the concept of non-rehabilitative grounds for closing criminal proceedings are revealed, since this definition is not legally enshrined in Ukraine.

The grounds for closing criminal proceedings are formulated and clarified. It should be noted that the regulatory regulation of the procedure for closing criminal proceedings on so-called non-rehabilitative grounds is imperfect, but they are quite often used in law enforcement practice, which does not always have positive consequences for both individuals and criminal proceedings in general.

In addition, special scientific attention is required not only by the regulatory regulation of the institution of closing criminal proceedings on non-rehabilitative grounds, but also by studying the practice of its use, as well as by determining the legal nature of the concept of “non-rehabilitative grounds” and the consequences of their application. The analysis shows that the vast majority of courts do not correctly apply non-rehabilitative grounds, but there are also cases of closing criminal proceedings on grounds that do not rehabilitate, which actually involves establishing the fact that a person

committed a criminal offense that leads to adverse consequences for him, in particular, calls into question his innocence, because the prerequisite for closing criminal proceedings on non-rehabilitative grounds is establishing the person's guilt in committing the crime with which he is charged.

It is analyzed that the closure of criminal proceedings on non-rehabilitative grounds leaves the question of whether the suspect's (accused's) guilt has been proven unclear, since, having established such grounds, the proof of guilt is terminated (with the exception of proceedings necessary for the rehabilitation of the deceased), and the materials of the pre-trial investigation (if the circumstances for closure arise at this stage) are not transferred to the court for study (except for resolving the issue of exemption from criminal liability).

Based on the results obtained from judicial practice on this issue, the problems of applying non-rehabilitative grounds in criminal proceedings were identified and the most common grounds that reflect judicial practice were clarified.

Key words: *closure of criminal proceedings, grounds for closing criminal proceedings, non-rehabilitative grounds for closing criminal proceedings, rehabilitation.*

Постановка проблеми. Аналіз практики застосування інституту закриття кримінального провадження дає змогу дійти висновку, що закриття за підставами, які прийнято називати «нереабілітуючими», доволі поширене у кримінальному судочинстві.

На нашу думку, існують теоретичні та прикладні проблеми, пов'язані як із інститутом закриття кримінального провадження загалом, так і з нереабілітуючими підставами для його закриття, зокрема. Проблематика закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами полягає насамперед у тому, що законодавство України не містить нормативних визначень таких понять, як закриття кримінального провадження, підстави для закриття кримінального провадження і нереабілітуючі підстави для його закриття. Вважаємо прогалиною Кримінального процесуального кодексу України (далі по тексту – КПК України) також те, що не встановлено та нормативно не визначено переліку власне нереабілітуючих підстав для закриття кримінального провадження, що спричиняє чимало проблем у правозастосуванні.

У сучасних дослідженнях науковці обговорюють низку проблем, пов'язаних із закриттям кримінального провадження стосовно фізичної особи. Однак важко знайти науково обґрунтовані висновки щодо поняття та ознак підстав для закриття кримінального провадження, які нереабілітують. Тому нормативне визначення поняття та чітке розуміння нереабілітуючих підстав закриття кримінального провадження – важлива передумова подальшого їх застосування у практичній діяльності.

Викладене вище зумовлює необхідність вироблення наукових та нормативних підхо-

дів стосовно понять, які визначають нереабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику нереабілітуючих підстав для закриття кримінального провадження у вітчизняній доктрині кримінального процесу розглянуто у науково-практичних коментарях до КПК України, у нечисленних наукових публікаціях, автори яких розмежовують підстави для закриття кримінального провадження (Г. Глобенко, Л. Лобойко, Д. Шилова та ін.), зокрема крізь призму реабілітуючих підстав для закриття кримінального провадження (А. Панова, В. Савчук). Окрім того, серед науковців поширена думка щодо необхідності та нагальності реформування кримінального процесуального законодавства саме у частині закриття кримінального провадження. Це зумовлено тим, що під час правозастосовної діяльності у законодавстві постійно виявляють все нові прогалини, які потребують відповідних динамічних змін.

Аналіз досліджень та публікацій свідчить про відсутність комплексного та цілісного підходу до визначення і наукового розуміння поняття «нереабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження» та особливостей механізму і наслідків закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами.

Мета статті – дослідження правової природи поняття та формування комплексного науково-нормативного розуміння нереабілітуючих підстав для закриття кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У процесуальній літературі науковці використовують різні підходи до визначення поняття та змісту

закриття кримінального провадження. Зокрема Т. О. Біліченко розуміє закриття кримінального провадження як закінчення досудового розслідування, що відбувається через наявність обставин, які виключають кримінальне провадження, або підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Подальше розслідування після закриття кримінального провадження неможливе, поки постанову про закриття кримінального провадження не скасовано в установленому КПК України порядку [7].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «закрити» означає «припинити діяльність кого-, чого-небудь, заборонити щось» [8].

На нашу думку, закриття кримінального провадження потрібно розглядати щонайменше у двох аспектах: як процесуальний інститут та процесуальне рішення, яким повністю або частково завершується кримінальна процесуальна діяльність.

Як процесуальний інститут закриття кримінального провадження являє собою систему кримінальних процесуальних норм, що регулюють процедуру розгляду та вирішення питання про неможливість продовження кримінального провадження, яку реалізують слідчий, дізнавач, прокурор, суд, аналізуючи та оцінюючи зібрані у провадженні докази на підставах, визначених у КПК України. Вони роблять висновок про недоцільність чи неможливість продовжувати досудове розслідування чи судовий розгляд, ухвалюючи відповідне рішення про це.

Як процесуальне рішення закриття кримінального провадження – це процесуальний документ визначеної законом форми, яким завершують провадження стосовно конкретної особи чи певного факту як на стадії досудового розслідування так і судових стадіях, та визначають долю підозрюваного (обвинуваченого), якщо такий є: він не повинен зазнавати передбачених кримінальним та іншими законами правових наслідків кримінального правопорушення, всі заходи процесуального примусу стосовно нього, застосовані через підозру чи обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, мають бути скасовані.

У спрощеному вигляді закриттям кримінального провадження вважають рішення, яке приймає уповноважена особа, про відмову від подальшого продовження кримінального провадження щодо певних подій та конкретних осіб через відсутність правових передумов, необхідних для цього. Кримінальне провадження уповноважений суб'єкт може закрити у будь-який момент за наявності відповідних підстав та умов для цього.

Висвітлюючи суть закриття кримінального провадження що до фізичної особи, необхідно зазначити, що це одна із форм закінчення кримінального провадження (досудового розслідування та судового провадження), що полягає у прийнятті процесуального акта про завершення кримінального переслідування щодо особи, стосовно якої здійснювалось кримінальне провадження чи певного діяння. Воно виражається у рішенні уповноваженої на те посадової особи. На стадії досудового розслідування це постанова слідчого, дізнавача, прокурора, а під час судового провадження – рішення суду, в яких вказують підстави, які унеможливають подальше здійснення кримінального провадження.

Підставами для закриття кримінального провадження є передбачені кримінальним або кримінальним процесуальним законом обставини, встановлені під час досудового розслідування або судового розгляду, які унеможливають подальше здійснення кримінального провадження (повністю або стосовно конкретного підозрюваного/обвинуваченого) або ж вказують на недоцільність його проведення, що зобов'язує слідчого, дізнавача, прокурора, чи суд прийняти відповідне рішення, або спричиняють звільнення від кримінальної відповідальності особи, щодо якої провадження відбувалося. Вичерпний перелік цих обставин наведено у ч.ч. 1, 2 ст. 284 КПК України. Слід згадати те, що окремо у ч. 3 ст. 284 КПК України визначені підстави закриття кримінального провадження щодо юридичної особи.

У процесуальній літературі висловлено різні бачення з приводу класифікації підстав для закриття кримінального провадження. Найпоширеніші класифікації за такими ознаками: за повноваженнями суб'єкта, який приймає

рішення про закриття кримінального провадження; за місцем закріплення юридичних норм, на яких оснований підстави для закриття кримінального провадження; за наявністю у службової особи обов'язку або права закрити кримінальне провадження; залежно від остаточності прийнятого рішення про закриття кримінального провадження; за юридичними наслідками, що настають після закриття кримінального провадження. Власне за останньою ознакою підстави для закриття провадження прийнято поділяти на реабілітуючі та нереабілітуючі, тобто, буквально, такі, що реабілітують особу, яка зазнала кримінального переслідування, і такі, що не реабілітують.

У КПК України не наведено визначення ані поняття «реабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження», ані поняття «реабілітація», а також нормативно не закріплено поняття «нереабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження», що ускладнює розуміння цих понять. Доктрина кримінального процесу також обходить стороною однозначне вирішення цього питання. Науковці не виробили єдиного підходу до розмежування підстав для закриття кримінального провадження за ознакою настання юридичних наслідків після його закриття.

Важливість досліджуваної класифікації, власне, зумовлена наслідками, яких зазнає особа у результаті закриття кримінального провадження. Для з'ясування цих наслідків потрібно проаналізувати терміни «реабілітація» і відповідно їй відсутність – «нереабілітація».

Згідно із Великим тлумачним словником сучасної української мови, термін «*реабілітація*» у широкому загальному значенні – це «поновлення доброго імені», «репутації несправедливо запламованої» або «безпідставно звинуваченої людини» [8, с. 398]. Окрім того, у Словнику української мови слово «*реабілітація*» як юридичний термін означає «відновлення в правах людини, стосовно якої скасовано судовий вирок» [6]. Якщо скористатись методом зворотного виведення і методом аналогії права, «*нереабілітація*» мала б означати не поновлення у правах людини, стосовно якої скасовано судовий вирок.

Тож термін «реабілітація» означає відновлення прав, які були обмежені. Тобто, якщо

буквально тлумачити вказаний термін, кожна із реабілітуючих підстав для закриття кримінального провадження сама по собі мала б відновлювати обмежені під час досудового розслідування права особи, стосовно якої прийнято таке рішення.

У КПК України законодавець обмежився лише ст. 130 КПК України, визначивши, що шкоду, заподіяну незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, який здійснює досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовує держава за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. У Законі України від 1 грудня 1994 року «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» також не подано визначення поняття «реабілітація». Ст. 2 цього Закону регламентує випадки виникнення права на відшкодування шкоди, які пов'язані із постановленням таких актів: виправдувального вироку суду; обвинувального вироку суду чи іншого рішення суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду), в якому встановлено факт: незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; незаконного взяття і тримання під вартою; незаконного здійснення у ході кримінального провадження обшуку, виїмки; незаконного накладення арешту на майно; незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян; незаконного проведення оперативно-розшукових заходів; закриття кримінального провадження через відсутність події кримінального правопорушення, у разі відсутності у діянні складу кримінального правопорушення або недостатності доказів для доведення винуватості особи у суді й вичерпання можливостей їх отримати; закриття справи про адміністративне правопорушення. Тож очевидно, що у разі закриття кримінального провадження за підставами, визначеними п.1–3 ч. 1 ст. 284 КПК України, виникає право на відшкодування шкоди.

Із урахуванням викладеного зазначимо, що реабілітація – це передусім визнання особи такою, яка не скоювала злочин, фактично кон-

статація цього факту. Всі інші наслідки реабілітації, а саме відновлення прав, відшкодування шкоди, спричиненої досудовим розслідуванням, впливають із встановлення першого факту (невинуватості). Тому потрібно розрізняти поняття відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури й суду, та поняття реабілітації, яке охоплює перше.

У загальному вигляді такими, що реабілітують, вважають підстави, встановлення яких зумовлює визнання певної особи, яку необґрунтовано підозрювали чи обвинувачували у вчиненні кримінального правопорушення, невинуватою або визнання, що подія, у зв'язку з якою здійснювалося кримінальне провадження, не була суспільно небезпечною або не відбулася.

Однак відшкодування шкоди, заподіяної підозрюваному (обвинуваченому) незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури й суду, не надає саме по собі право визнавати особу невинуватою, оскільки така реабілітація стосується конкретних незаконних процесуальних дій, які не дають підстав визнати, що особа невинна (наприклад, незаконно вибраний запобіжний захід, привід тощо). Така реабілітація насамперед пов'язана із матеріальним відшкодуванням та скасуванням незаконних рішень.

Про реабілітацію йдеться і тоді, коли в ході досудового розслідування (незалежно від того, допущені порушення під час окремих процесуальних дій чи ні) встановлено, що особа, стосовно якої здійснювалося розслідування, не вчиняла кримінального правопорушення. Така реабілітація передбачає відновлення доброго імені особи в суспільстві, а також відшкодування шкоди, заподіяної у зв'язку зі здійсненням досудового розслідування. Саме така реабілітація пов'язана із підставами для закриття кримінального провадження.

Зауважимо, що назва «реабілітуючі підстави», з огляду на викладене, не є точною. Закриття кримінального провадження за такими підставами, як і ухвалення виправдовувального вироку, ще не є реабілітацією. Реабілітацію вважають закінченою після відшкодування майнової, компенсації моральної шкоди та поновлення невинуватої особи

в її правах. Тому доцільніше говорити про підстави, що дають право на реабілітацію. Щоб забезпечити чітке розуміння, уникнути колізій та суперечностей, мінімізувати правову невизначеність, перелік підстав, що дають право на реабілітацію, та наслідків закриття кримінального провадження за цими підставами необхідно визначити у КПК України.

На підставі викладеного вище та методу зворотного виведення можна дійти висновку, які підстави для закриття кримінального провадження потрібно вважати nereабілітуючими.

У спрощеному вигляді nereабілітуючими підставами є ті, які не дають права на реабілітацію, за яких факт настання події кримінального правопорушення не заперечений, склад кримінального правопорушення є та існують докази винуватості відповідних осіб, але внаслідок спеціальної вказівки кримінального чи кримінального процесуального законів ці особи не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. У науковій літературі за цими самими ознаками виділяють ще й так звані «нейтральні (формальні) підстави» [13].

Переважає більшість науковців до реабілітуючих підстав для закриття кримінального провадження зараховують відсутність події кримінального правопорушення (п.1 ч.1 ст. 284 КПК України), відсутність у діянні складу кримінального правопорушення (п.2 ч.1 ст. 284 КПК України), а також не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді й вичерпання можливостей для їх отримання (п.3 ч.1 ст. 284 КПК України). Із урахуванням проаналізованих вище наслідків за результатами закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами та підходу законодавця у ст. 2 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», саме у результаті закриття кримінального провадження за п. 1–3 ч. 1 ст. 284 КПК України виникає право на відшкодування завданої шкоди й особу вважають невинуватою у скоєнні кримінального правопорушення.

Логічно, що всі інші підстави для закриття кримінального провадження необхідно зараховувати до nereабілітуючих, тобто таких, що

не зумовлюють виникнення права на відшкодування шкоди, відновлення доброго імені та реабілітацію.

Насамперед потрібно звернути увагу на позицію Колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду в справі № 449/1689/19, яка наголосила, що нереабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження означають, що стосовно особи зібрано достатньо доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення, однак у силу певних обставин кримінальне провадження щодо цієї особи виключається. Зазначена підстава дозволяє суду в більш спрощеній формі завершити кримінальне провадження. У разі згоди особи на завершення кримінального провадження у зазначеній формі, без використання своїх прав на доведення своєї невинуватості у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення, всі процесуальні витрати, понесені органом досудового розслідування та пов'язані з розслідуванням кримінального провадження, повинна відшкодувати саме вона [16].

Водночас Конституційний Суд України ухвалив рішення, зазначивши, що закриття кримінального провадження за підставами, які не реабілітують, фактично передбачає констатацію факту, що особа вчинила кримінальне правопорушення, яке призводить до несприятливих наслідків для неї, зокрема ставить під сумнів її невинуватість. Водночас закриття кримінального провадження без згоди особи обмежує її право на захист від звинувачень у вчиненні дій, які їй інкримінували [21].

Доречно наголосити, що закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами залишає нез'ясованим питання про доведеність винуватості підозрюваного (обвинуваченого), оскільки, встановивши такі підстави, доказування винуватості припиняється (за винятком проваджень, необхідних для реабілітації померлого), а матеріали досудового розслідування (якщо обставини для закриття виникають на цій стадії) для дослідження до суду не передають (окрім вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності).

У наукових дослідженнях іноді висловлюють думку, що обов'язковою передумовою

для закриття кримінальних проваджень за нереабілітуючими підставами є встановлення винуватості особи у вчиненні злочину, який їй інкримінують [9, с. 98]. З цією позицією важко погодитися, адже твердження про те, що винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення може бути встановлена ухвалою суду чи постановою слідчого, дізнавача або прокурора про закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами без постановлення обвинувального вироку суду прямо та повністю суперечать нормам Конституції України та КПК України, принаймні у контексті засади презумпції невинуватості та забезпечення доведення вини.

Швидше за все, така позиція спричинена нормативним регулюванням кримінально-правових та кримінальних процесуальних відносин ще «соціалістичного» періоду. Тогочасний кримінальний процес віддзеркалював розвиток розшукової форми кримінального судочинства із додаванням окремих елементів змагальності, що загалом була далекою від сучасних засад кримінального провадження.

Висновки. Беручи до уваги вищевикладене, пропонуємо таке визначення *«нереабілітуючі підстави закриття кримінального провадження»* – це обставини, які передбачені у кримінальному чи кримінальному процесуальному законі та які означають, що зібрано достатньо доказів для того, щоб підозрювати (обвинувачувати) особу у вчиненні кримінального правопорушення чи для доведення цього (або є обґрунтоване припущення про те, що можуть бути зібрані такі докази), однак через наявність певних фактів кримінальне провадження що до цієї особи (інколи стосовно певної події) продовжувати неможливо чи недоречно; за наявності таких підстав спеціально уповноважені державою посадові особи, які законно та в межах своїх повноважень здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд кримінального провадження, приймають процесуальне рішення у відповідній формі про закриття кримінального провадження. Закриття кримінального провадження за таких обставин не зумовлює виникнення в підозрюваного та обвинуваченого права на процесуальну реабілітацію, не відновлює доброго імені особи і не є виправданням підозрюваного чи обвинуваченого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/кримінальний%20процесуальний%20кодекс%20україни>
3. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: з поправками, внесен. відповідно до положень Протоколів № 11 та 14 (з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12 та 13) від 17 серпня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>
7. Біліченко Т. О. Підстави закриття кримінального провадження: поняття, сутність, види. Глобальна організація союзнницького лідерства : електр. вид. 2015. URL: <https://goal-int.org/pidstavi-zakrittya-kriminalnogo-provadhennya-ponyattya-sutnist-vidi/>
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 398.
9. Глобенко Г. І. Закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 97–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_19_24
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16.11.2017 р. № 2213-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19#Text>
11. Кримінальний процес України у питаннях та відповідях : навч. посіб. 3-тє вид., переробл. і доповн. / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. Харків, 2012. 275 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/kkr/kpr_pitan_vidp.pdf
12. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.
13. Ляш А.О. Закриття кримінального провадження за новим КПК України: деякі питання. *Адвокат*. 2013. № 1(48). С. 25–28.
14. Маляренко В. Т., Вернидубов І. В. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 4. С. 31–41.
15. Науковий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді, кандидата юридичних наук Беляневич В.Е. URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-vidskoduvanna-kompensacii-skodifizicnij-osobi-aka-poterpila-vid-kriminalnogo-pravoporushennja-statta-1177-ck>
16. Постанова Колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 2 грудня 2021 р. Справа № 449/1689/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101673844>
17. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 лютого 2024 р. Справа № 930/497/23. Провадження № 51-4798км23. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/100109239>
18. Постанова Колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 вересня 2021 р. Справа № 342/1560/20. Провадження № 51-2331км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109239>
19. Постанова Колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 лютого 2024 р. Справа № 930/497/23. Провадження № 51-4789км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116862991>
20. Податковий кодекс України: Закон України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n12247>
21. Рішення Конституційного Суду України за конституційною скаргою Кротюка О.В. щодо відповідності Конституції України пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України від 9.06.2022 р. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytucijnyy-sud-vyznav-punkt-4-chastyny-pershoyi-statti-284-kryminalnogo-procesualnogo>
22. Словник української мови в 11 т. Т. 3. К. : Наукова думка, 1972. 744 с.

Гладченко Д. М.,
аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0009-0005-6572-2690>

**АНАЛІЗ АКТУАЛЬНОГО СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ
ЗА СТ. СТ. 407, 408 КК УКРАЇНИ
ТА ОГЛЯД КРИМІНАЛЬНО-ЗАКОНОДАВЧОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ
ЦИМ ВІЙСЬКОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**ANALYSIS OF THE CURRENT CRIMINAL SITUATION
UNDER ARTICLES 407 AND 408 OF THE CRIMINAL CODE
OF UKRAINE AND THE OVERVIEW OF THE CRIMINAL LAW POLICY
TO COUNTERACT TO THESE MILITARY CRIMINAL OFFENCES
UNDER MARTIAL LAW**

У статті здійснено аналіз актуального стану злочинності за ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби» та ст. 408 «Дезертирство» розділу XIX Особливої частини Кримінального кодексу України в умовах російського повномасштабного вторгнення.

Порівняно показники кількості суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 407 і ст. 408 кримінального закону, облікованих впродовж 2021–2024 рр., зокрема розраховано темпи їх приросту.

Досліджено роль вищезазначених суспільно небезпечних учинів у структурі української військової та загальнонаціональної злочинності. Встановлено, що вони є не тільки найбільш поширеними представниками власного вузькоспеціалізованого інституту військових кримінальних правопорушень, а й загалом – одними з найрозповсюдженіших кримінально караних діянь, визначених національним законодавством про кримінальну відповідальність. Крім того, за окремими статистичними показниками проаналізовано ефективність досудового розслідування протиправних учинів, визначених ст. ст. 407, 408 Кримінального кодексу України.

За наслідками аналізу статистичної звітності 2021–2024 рр. констатовано наявність безпрецедентної кримінально-правової кризи загальнонаціонального масштабу, викликаной лавиноподібним поширенням злочинного самовільного залишення військової частини або місця служби (зокрема дезертирства).

Здійснено огляд сучасної кримінально-законодавчої політики протидії стрімкому розповсюдженню кримінально караного «СЗЧ» в умовах російського повномасштабного вторгнення.

Розглянуто зміни та доповнення до законодавства про кримінальну відповідальність, внесені Законами України від 13.12.2022 р. № 2839-IX, від 13.07.2023 р. № 3233-IX та від 20.08.2024 р. № 3902-IX. Проаналізовано явні та потенційні мотиви прийняття зазначених нормативно-правових актів і надано оцінку результатам впровадження їх новел. Зокрема констатовано наявність стійкої тенденції до гуманізації процесу боротьби з військовими кримінальними правопорушеннями, регламентованими ст. ст. 407, 408 Кримінального кодексу України, в умовах воєнного стану (зокрема з підстав необхідності належного кадрового забезпечення Сил оборони України).

Ключові слова: *військовослужбовець, самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство, воєнний стан, декриміналізація, звільнення від кримінальної відповідальності, питома вага.*

The article analyses the current state of crime under Art. 407 'Unauthorised leaving of a military unit or place of service' and Art. 408 'Desertion' of Chapter XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine in the context of the Russian full-scale invasion.

The author compares the indicators of the number of socially dangerous acts under Art. 407 and Art. 408 of the criminal law recorded during 2021–2024, and calculates the growth rates of their number.

The article examines the role of the acts defined in Articles 407 and 408 of the Criminal Law in the structure of military and national crime in Ukraine. It is established that they are the most common military criminal offences and one of the most common criminal offences in general. In addition, the article analyses the effectiveness of pre-trial investigation of criminal offences under Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine by certain statistical indicators.

Based on the results of the analysis of statistical reports, the article states that there is an unprecedented criminal law crisis of a national scale caused by the avalanche-like spread of unauthorised leaving of a military unit or place of service and desertion.

The author reviews the current criminal law policy of combating military criminal offences under Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine.

The article examines the amendments and additions to the legislation on criminal liability directly aimed at combating unauthorised abandonment of a military unit or place of service and desertion in the context of a full-scale invasion introduced by the Law of Ukraine No. 2839-IX of 13.12.2022, the Law of Ukraine No. 3233-IX of 13.07.2023 and the Law of Ukraine No. 3902-IX of 20.08.2024. The author analyses possible motives for their adoption and assesses their effectiveness.

The article states that there is a tendency towards humanisation of the criminal law policy of counteracting the rapid spread of military criminal offences, Articles 407, 408 of the Criminal Code of Ukraine (in particular, on the grounds of the need for proper personnel support of the Defence Forces of Ukraine).

Key words: *military personnel, unauthorised leaving of a military unit or place of service, desertion, martial law, decriminalisation, exemption from criminal liability, proportion.*

Постановка проблеми. Одним з найсерйозніших викликів для обороноздатності України в умовах збройної агресії російської федерації проти нашої держави стало стрімке поширення військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби» та ст. 408 «Дезертирство» розділу XIX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України, кримінальний закон, закон про кримінальну відповідальність) [1].

Проблема широкого розповсюдження т.з. «СЗЧ» серед українських військовослужбовців вперше гостро постала ще далекого 2014 р., але саме з початком 2022 р. російського повномасштабного вторгнення вона отримала не просто «друге дихання», а перетворилася на безпрецедентне кримінально-правове кризове явище загальнонаціонального масштабу.

У відповідь на вищезазначений загрозливий розвиток криміногенної ситуації в українському військовому середовищі, національний нормотворець впродовж 2022–2024 рр. прийняв цілу низку різноманітних доповнень та змін до закону про кримінальну відповідальність, які характеризуються унікальними особливостями та потребують їх комплексного дослідження як системи послідовних і взаємопов'язаних кримінально-законодавчих заходів (через призму розуміння актуального стану «СЗЧ»-злочинності, аналізу правової природи і послідовності впровадження вищезгаданих нововведень, явних й потенційних мотивів їх затвердження в умовах воєнного стану).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на великий суспільний резонанс проб-

леми, якій присвячена ця стаття, українська наукова спільнота неодноразово приділяла увагу її дослідженню.

Так, аналізу стану злочинності за ст. ст. 407, 408 КК України присвячено роботи П.І. Ткаченка, П.Г. Висоцького, Є.М. Пащенко, А.В. Плотнікової та інших авторів.

Водночас власні думки щодо кримінально-законодавчих заходів протидії вищезгаданим військовим кримінальним правопорушенням, реалізованих в умовах воєнного стану, неодноразово висловлювали автор цієї наукової праці, Т.Б. Ніколаєнко, О. Осінський, П.Г. Висоцький, А.В. Плотнікова й інші вітчизняні вчені-правники.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити комплексний аналіз стану злочинності за ст. ст. 407, 408 КК України в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти нашої держави та дослідити особливості розвитку національної кримінально-законодавчої політики протидії цим військовим кримінальним правопорушенням на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо «останнього доповномасштабного» 2021 р. було обліковано не багато не мало 2028 діянь, передбачених ст. 407 КК України [2], то з початком російської неприхованої інтервенції спостерігається надзвичайне погіршення ситуації зі станом злочинності за цією кримінально-правовою нормою:

1) статистична звітність за 2022 р. охопила вже 6183 випадки кримінально караного самовільного залишення військової частини або місця служби (без ознак дезертирства) [3], що одразу на 204.88% більше за аналогічні показники попереднього 2021 р.;

2) 2023 р. за ст. 407 кримінального закону кваліфіковано 16515 учинів [4]. Показники за досліджуваною нормою зросли на 108.24% у порівнянні з 2022 р. і на 843.89% перевершили статистику 2021 р.;

3) 66240 випадків злочинного «СЗЧ» (без ознак дезертирства) було обліковано впродовж 2024 р. [5]. Це на 301.09% більше, ніж 2023 р., а показники 2021 р. взагалі були перевищені на шокуючі 3166.27% (ТРИ ТИСЯЧІ сто шістдесят шість цілих двадцять сім сотих відсотка).

Не пасе задніх за масштабами поширення і більш суспільно небезпечне військове кримінальне правопорушення, передбачене ст. 408 КК України: якщо 2021 р. за ст. 408 кримінального закону було кваліфіковано «скромні» 117 учинів [2], то вже 2022 р. їх кількість зросла одразу на неймовірні 2647% (ДВІ ТИСЯЧІ шістсот сорок сім відсотків) – було обліковано 3214 випадків цього військового кримінального правопорушення [3].

В подальші ж роки суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 408 КК України, продовжували встановлювати все новій й нові рекорди розповсюдження в українському військовому середовищі:

1) 7771 випадок дезертирства зафіксовано впродовж 2023 р. (значення 2022 р. за аналогічною нормою перевершені на 141.79%, а 2021 р. – одразу на 6541.88%) [4];

2) 2024 р. за ст. 408 кримінального закону кваліфіковано 23209 діянь [5]: відбулося майже троекратне зростання кількості облікованих правопорушень такого виду порівняно з 2023 р. – на 198.66%, а статистичні числа 2021 р. були переважені на фантастичні 19736.75% (ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЬ ТИСЯЧ сімсот тридцять шість цілих сімдесят п'ять сотих відсотка).

При цьому, досліджувані протиправні діяння досягли настільки значимої ролі у структурі армійського криміналу, що їх можна сміливо ототожнювати із військовою злочинністю як такою – станом на кінець 2024 р. спільна питома вага військово-кримінального «СЗЧ-дуету», регламентованого ст. ст. 407, 408 КК України, досягла 95,26% від загальної кількості всіх військових кримінальних правопорушень, облікованих у цей звітний період [5].

Так, 2021 р. частка самовільного залишення військової частини або місця служби (без ознак дезертирства) склала 66.78% від загальної кількості зафіксованих тоді злочинів та кримінальних проступків проти встановленого законодавством порядку несення (проходження) військової служби [2]. І хоча у 2022 р. значення цього співвідношення впали до 44.92% [3] (та тлі стрімкого збільшення частки «сестринського» дезертирства), однак надалі спостерігається їх впевнене й послідовне зростання: 2023 р. питома вага діянь, передбачених ст. 407 кримінального закону, у структурі військової злочинності зросла до показника у 57.61% [4], а за підсумками 2024 р. взагалі досягла 70.54% [5]. У такий спосіб «СЗЧ», криміналізоване ст. 407 КК України, послідовно продовжує міцно тримати «ганебну пальму першості» найбільш розповсюдженого військового кримінального правопорушення.

Водночас значно більш карколомними перипетіями власного «кар'єрного росту» відзначилося дезертирство, яке 2021 р. складало скромні 3.85% від загальної кількості облікованих учинів проти встановленого законодавством порядку проходження/несення військової служби [2]. Проте 2022 р. його питома вага в межах структури військової злочинності становила вже 23.35% [3], 2023 р. зросла до 27.11% [4], а впродовж 2024 р. хоча і трішки знизилася, проте склала не менш значні 24.72% [5]. У такий спосіб зазначене військове кримінальне правопорушення із команди «аутсайдерів» стрімко повернуло до когорти лідерів армійського криміналу, займаючи друге місце за поширеністю серед усіх суспільно небезпечних діянь, регламентованих положеннями розділу XIX Особливої частини КК України.

Не менш красномовно про кризовий характер та всеукраїнський масштаб досліджуемого кримінально-правового явища також свідчить роль, яку кримінально протиправне «СЗЧ» почало відігравати у загальнонаціональній структурі злочинності нашої держави після початку повномасштабної агресії рф.

Доречно згадати, що М. І. Панов та Ю. П. Дзюба свого часу наводили діяння, передбачені ст. ст. 407, 408 кримінального закону, як характерні приклади представників умовної групи «спеціальних військових злочи-

нів» – складових розділу XIX Особливої частини КК України, які не мають аналогів серед «невійськових» кримінальних правопорушень [6, с. 6]. І така «спеціалізованість» явно обумовлювала відносно малопоширеність зазначених кримінально протиправних учинів (навіть в умовах вже не мирного «передповномасштабного» 2021 р. за статистичними показниками розповсюдження вони впевнено відставали від десятків інших «загальнокримінальних» суспільно небезпечних діянь [2]).

Але ситуація стрімко змінилася з початком російського неприхованої інтервенції і за підсумками 2024 р. правопорушення, передбачені ст. 407 КК України, неочікувано «очолили» українську злочинність – зайняли ПЕРШЕ місце за поширенням серед всіх облікованих військових і «невійськових» кримінальних проступків та злочинів у цей звітний період. Що ж до ст. 408 кримінального закону, то визначені нею кримінально протиправні учини посіли шосте місце за розповсюдженням в розрізі дослідження загальнонаціональної злочинності: до ганебної п'ятірки лідерів дезертирству не дала потрапити «класика кримінального жанру», регламентована ст. 190 «Шахрайство», ст. 185 «Крадіжка» та ст. 115 «Умисне вбивство», а також інший «кримінально-правовий андердог», реанімований саме агресивними діями кремля проти нашої держави – діяння за ст. 438 «Воєнні злочини» («Порушення законів та звичаїв війни») закону про кримінальну відповідальність [5].

Також про кризовий перебіг ходу подій яскраво свідчить дослідження статистичних показників, що характеризують ефективність досудового розслідування військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 407, 408 КК України.

Так, якщо на кінець «доповномасштабного» 2021 р. без рішень про закінчення або зупинення їх досудового розслідування залишилося 54.64% облікованих в цей період діянь за ст. 407 та 23.08% більш суспільно небезпечних учинів за ст. 408 кримінального закону [2], то дані подальших років демонструють різке погіршення ситуації:

1) у 2022 р. «невирішеним» залишилося досудове розслідування 77% діянь за ст. 407 КК України та одразу 92.38% випадків дезертирства [3];

2) до кінця 2023 р. не закінчилось чи не було зупинене досудове розслідування 86.73% фактів кримінально протиправного самовільного залишення військової частини або місця служби (без ознак дезертирства) та 97.98% учинів за ст. 408 закону про кримінальну відповідальність [4];

3) за підсумками 2024 р. без рішень про закінчення чи зупинення досудового розслідування залишилися вже 89.45% виявлених військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407 КК України, та шокуючі 97.59% діянь, визначених ст. 408 кримінального закону [5].

З наведеного можна зробити висновок, що національна правоохоронна система впродовж 2022–2024 рр. послідовно втрачає ініціативу у боротьбі з військовими кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. ст. 407, 408 КК України, і не забезпечує належної кримінально-правової реакції на стрімке поширення цих протиправних учинів. Водночас вищевикреслена проблематика досудового розслідування обумовлює складність (а то й, взагалі, виключає можливість) надання більш об'єктивної оцінки стану «СЗЧ»-злочинності шляхом комплексного аналізу статистичної звітності та практики українських судів, оскільки можна обґрунтовано стверджувати, що переважна більшість кримінальних проваджень за ст. ст. 407, 408 кримінального закону в умовах воєнного стану просто не просувається далі стадії досудового розслідування.

Отож, статистичні дані підтверджують, що впродовж 2022–2024 рр. в Україні стрімко розгорнулася та остаточно утвердилася безпрецедентна кримінально-правова криза загальнонаціонального масштабу, викликана лавиноподібним поширенням кримінально караного самовільного залишення військової частини або місця служби (зокрема дезертирства).

У відповідь на вищеописаний гострий виклик воєнної пори українським нормотворцем була внесена ціла палітра змін та доповнень до національного законодавства про кримінальну відповідальність, першочергово спрямованих саме на забезпечення ефективної протидії розповсюдженню «локомотивів» військової злочинності, передбачених ст. ст. 407,

408 КК України, а також подоланню суспільно небезпечних наслідків їх вчинення.

Так, перший крок на шляху боротьби зі стрімким поширенням кримінально караного «СЗЧ» нормотворець зробив 13.12.2022 р., прийнявши Закон України № 2839-IX (далі – Закон № 2839-IX). Цим нормативно-правовим актом (далі – НПА), серед іншого, внесено зміни до ст. ст. 69, 75 Загальної частини КК України, а саме доповнено переліки діянь, засудження за які виключає можливість застосування кримінально-правових механізмів призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, та звільнення від відбування покарання з випробуванням, цілою низкою військових кримінальних правопорушень, зокрема і передбачених ст. ст. 407, 408 кримінального закону (у разі їх вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці) [1; 7].

Супровідні документи до проєкту Закону № 2839-IX не надають детальних роз'яснень щодо мотивів впровадження саме вищенаведених новел кримінального закону [8]. Однак «репресивний» задум нормотворця видається цілком очевидним – сформулювати сувору кримінально-правову реальність, за якої потенційний потяг окремих військовослужбовців до вчинення кримінально караного «СЗЧ» та деяких інших військових кримінальних правопорушень має превентивно пригнічуватися перспективами:

1) невідворотності призначення покарання саме у виді позбавлення волі на строк до десяти/дванадцяти років [1] (з огляду на законодавчу заборону застосування інших, більш м'яких санкцій, ніж передбачені ч. 5 ст. 407 / ч. 4 ст. 408 кримінального закону);

2) абсолютної неможливості уникнення реального відбуття покарання у виді позбавлення волі на вищезгадані тривалі строки через нормативне блокування механізму звільнення від нього з випробуванням.

Проте окресленому вище законодавчому підходу, погіршуючому становище суб'єктів військових кримінальних правопорушень, явно не вдалося покращити криміногенну ситуацію у армійській сфері та стабілізувати стан військового правопорядку, про що наочно свідчить досліджена вище за текстом статистична звітність 2023 р., яка продемонструвала

продовження безпрецедентного росту рівня злочинності за ст. ст. 407, 408 КК кримінального закону [4]. Тому надалі законодавець вирішив утримуватися від впровадження «репресивних» заходів боротьби із цими суспільно небезпечними діяннями, водночас вдавшись до кардинальної зміни стратегії.

Так, наступним кроком нормотворця стало прийняття Закону України від 13.07.2023 р. № 3233-IX (далі – Закон № 3233-IX), що поклав початок тенденції до гуманізації процесу протидії злочинному «СЗЧ». Зокрема цим НПА здійснено звуження змісту військових кримінальних правопорушень, регламентованих положеннями ч. ч. 4, 5 ст. 407 КК України, шляхом часткової декриміналізації передбачених ними діянь – було скасовано кримінальну протиправність самовільного залишення військової частини або місця служби (без ознак дезертирства) тривалістю не більше трьох діб, вчиненого в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, та в умовах воєнного стану [1; 9].

Оскільки законодавець у супровідних документах до проєкту Закону № 3233-IX взагалі не висловився щодо мотивів проведення вищеприписаної декриміналізації (не міститься навіть формальних згадок про цю новелу, оскільки вона не була передбачена первинною редакцією законопроекту), автор цієї статті у своїх попередніх наукових працях інтерпретував факт затвердження вищезгаданих змін виключно як акт вияву гуманізму до українських військовослужбовців (з огляду на особливо важкі умови їх публічної служби) шляхом врівноваження суворих кримінально-законодавчих заходів, раніше запроваджених Законом № 2839-IX [10, с. 160]. Зокрема він висловив думку, що новелами Закону № 3233-IX спеціально створено такий правовий контекст, за якого українським військовослужбовцям, які все ж вдалися до «СЗЧ» в умовах воєнного стану (а також в умовах особливого періоду, крім воєнного стану), «надаються» три «некриміналізовані» доби для усвідомлення суспільної небезпечності та потенційної злочинної протиправності своєї поведінки і її подальшого вчасного припинення (чим створюється можливість уникнення особою суворих правових наслідків, пов'язаних з безальтернативним призначенням

покарання у виді позбавлення волі на тривалий строк, яке підлягає виключно реальному відбуттю) [10, с. 156]. Однак подальший розвиток національної кримінально-законодавчої політики дозволяє ретроспективно припустити наявність й інших, більш прозаїчних потенційних мотивів прийняття Закону № 3233-IX.

Так, боротьба із злочинним самовільним залишенням військової частини або місця служби продовжилася прийняттям Закону України від 20.08.2024 р. № 3902-IX (далі – Закон № 3902-IX), ключовим нововведенням якого стало доповнення ст. 401 «Поняття військового кримінального правопорушення» розділу XIX Особливої частини КК України новою частиною п'ятою, яка встановила можливість звільнення осіб, що під час дії воєнного стану вперше вчинили військові кримінальні правопорушення, визначені ст. ст. 407, 408 кримінального закону, від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, у разі їх добровільного звернення із клопотаннями до слідчого, прокурора чи суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження військової служби такими особами [1; 11].

Оскільки зазначена кримінально-правова новела очевидно має «поліпшуючий становище військовослужбовця-правопорушника» характер, можна констатувати, що з прийняттям Закону № 3902-IX свого часу розпочата Законом № 3233-IX гуманізація кримінально-законодавчої політики протидії стрімкому розповсюдженню злочинного «СЗЧ» з разового заходу впевнено перетворилася на тенденцію, яка торкнулася і ст. 408 КК України – вперше «нерепресивних» змін зазнало правове регулювання більш суспільно небезпечного дезертирства, лібералізації якого нормотворець раніше послідовно уникав [1; 11].

Наявна спрямованість законодавця саме на милосердний підхід додатково підкреслюється фактом «форсованої гуманізації» проекту майбутнього Закону № 3902-IX. Так, на противагу діючій ч. 5 ст. 401 кримінального закону, її первинний зміст був значно менш «лояль-

ним до особи» і передбачав ініціацію процесу звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. ст. 407, 408 КК України, шляхом їх добровільного звернення із заявою про намір повернутися до військової частини чи місця служби виключно до моменту закінчення досудового розслідування (в актуальній редакції такі застереження відсутні, що фактично дозволяє звільняти осіб від кримінальної відповідальності навіть на стадії судового провадження [1; 11]), а коло осіб, яким мало бути адресовано таке добровільне звернення з боку суб'єктів вищезгаданих злочинів, було обмежено слідчим та прокурором (в остаточній прийнятій версії положення серед переліку таких осіб також присутній суд [1; 11]) [12]. І вищеописаного більш суворого бачення правової конструкції майбутньої ч. 5 ст. 401 кримінального закону ініціатори доповнення КК України зазначеним положенням притримувалися навіть станом на 16.08.2024 р. в межах підготовки законопроекту до другого читання (себто за чотири дні до прийняття Закону № 3902-IX) [13].

Водночас, на противагу «безродним» кримінально-законодавчим новелам Закону № 3233-IX, пояснювальна записка до проекту майбутнього Закону № 3902-IX прямо визначає завданням запровадження передбачених ним екстраординарних змін кримінального закону «встановлення механізмів і правових гарантій повернення військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину або місце служби, та продовження військової служби такими особами» [14]. І в цьому контексті варто тимчасово вийти за межі питання боротьби із «СЗЧ» та звернути увагу на раніше прийнятий Закон України від 06.09.2023 № 3380-IX (далі – Закон № 3380-IX), яким внесено зміни до ст. 415 КК України та викладено в новій редакції ст. ст. 416, 417 закону про кримінальну відповідальність. Як наслідок, санкції цих військових кримінальних правопорушень набули ознак альтернативності і станом на початок 2025 р. передбачають не тільки покарання у виді позбавлення волі на певний строк (як це було до набрання сили Законом № 3380-IX), а й інші, значно більш м'які види покарань: службове обмеження для військовослужбовців,

обмеження волі і тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців [1, 15]. При цьому, мотивація прийняття цих гуманізуючих КК України новел Закону № 3380-IX, зокрема, базувалася на «необхідності збереження у лавах Збройних Сил України високваліфікованого особового складу, який має виключні знання та навички з управління бойовими машинами» [16].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що в межах сучасного процесу трансформації вітчизняного кримінально-правового інституту військових кримінальних правопорушень впродовж 2022–2024 рр. впевнено закріпилася тенденція до впровадження доповнень та змін до кримінального закону, які фактично спрямовані не стільки на ліквідацію гострих проявів військової злочинності (першочергово – масового поширення «СЗЧ»), скільки на мінімізацію їх суспільно небезпечних наслідків, пов'язаних із вкрай негативним розвитком ситуації із кадровим забезпеченням Сил оборони України в умовах воєнного стану. Водночас, з огляду на зміст та правову природу розглянутих вище за текстом новел Закону № 3233-IX (які, як вже зазначалося, не отримали належного пояснення з боку нормотворця щодо цілей їх впровадження), автор цієї наукової праці воліє уточнити свої попередні умовиводи щодо потенційних мотивів прийняття цих гуманізуючих нововведень та ретроспективно зазначити, що і вони також могли бути ухвалені саме з прагматичною метою забезпечення «невибуття» певного кола військовослужбовців, що вдалися до порушення військової дисципліни, з процесу відсічі й стримування збройної агресії російської федерації проти України внаслідок їх притягнення до кримінальної відповідальності (подібно до новел Законів № 3233-IX та № 3380-IX).

Крім того, констатоване вище за текстом системне зниження ефективності досудового розслідування діянь, передбачених ст. ст. 407, 408 кримінального закону, що спостерігається після початку неприхованої інтервенції рф, також може бути ще одним потенційним мотивом впровадження кримінально-законодавчих заходів вдосконалення інституту військових кримінальних правопорушень гуманізуючого характеру, передбачених Законами № 3233-IX

та № 3902-IX. Так, шляхом унеможливлення притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовців складових Сектору безпеки та оборони України за прояви «СЗЧ», ступінь суспільної небезпечності яких вимушено не потребує криміналізації в екстраординарних умовах російської повномасштабної агресії, а також внаслідок закриття певної частини кримінальних проваджень за ст. ст. 407, 408 КК України внаслідок звільнення підозрюваних / обвинувачених від кримінальної відповідальності через втрату чинності законом, що встановлював кримінальну протиправність діяння, цілком можна досягти суттєвого «розвантаження» органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у кризовий період і зосередити їх зусилля на досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо більш суспільно небезпечних посягань на військовий правопорядок.

Висновки. Підводячи підсумки цього наукового дослідження, його автор вважає за необхідне зазначити таке.

Під час розгляду проекту майбутнього Закону № 3902-IX Головне науково-експертне управління апарату Верховної Ради України висловило побоювання, що прийняття його новел (досліджених вище за текстом цієї статті) може спричинити зниження ефективності наявного інституційного механізму протидії «СЗЧ»-діянням та негативно вплинути на мотивацію військовослужбовців до виконання загального військового обов'язку [17].

Проте, на стійке переконання автора цієї статті, ніякі зміни та доповнення до національного законодавства про кримінальну відповідальність, ані «репресивні» (подібні внесеним Законом № 2839-IX), ані «гуманістичні» (наприклад, запроваджені Законами № 3902-IX та № 3233-IX) – не зможуть вплинути на мотивацію військовослужбовців до виконання загального військового обов'язку і ефективність існуючого інституційного механізму протидії військовим кримінальним правопорушенням так, як на них перманентно впливає існуюча безпекова дійсність України.

Жорстокі фронтові реалії наймасштабнішого європейського збройного конфлікту за останні 80 років, український тил під безперервними ракетними, авіаційними та інформаційно-

психологічними ударами ворога, вимушене залучення до виконання військової обов'язку сотень тисяч громадян України шляхом їх призову під час мобілізації – тільки від цих факторів реально залежить мотивація наших військовослужбовців і подальший розвиток кризової ситуації, пов'язаної зі стрімким розповсюдженням діянь, передбачених ст. ст. 407, 408 кримінального закону. Ефективність протидії військовій злочинності перебуває у прямій залежності від ступеня гостроти вищезазначених обставин.

Автор цієї наукової роботи воліє повторно висловити висновки зі свого попереднього дослідження про те, що в умовах російського повномасштабного вторгнення поступово відбулася втрата національною кримінально-законодавчою політикою ролі дійового актора в питаннях боротьби зі стрімким поширенням «СЗЧ». Нормотворець фактично використав весь можливий арсенал реалістичних доповнень та змін до кримінального закону, а в межах «поля для нормативно-правового маневру» залишилося місце тільки для найбільш радикальних законодавчих кроків (наприклад, посилення і так вкрай суворих санкцій ч. 5 ст. 407 та ч. 4 ст. 408 КК України чи навпаки – повної декриміналізації діянь, передбачених зазначеними положеннями) – однак до них нормотво-

рець продовжує не вдаватися, найвірогідніше, розуміючи невеликі перспективи їх позитивного впливу і усвідомлюючи ризики розбалансування вітчизняної кримінально-правової системи внаслідок їх можливого впровадження [18, с. 191].

Водночас, навіть попри вищевисловлену песимістичну оцінку, потрібно віддати належне українському законодавцю, який за наявних екстраординарних обставин явно не намагається «загравати» із темою «законів воєнного часу» (що так люблять згадувати окремі публічні спікери, правову компетентність яких можна небезпідставно ставити під сумнів) та погіршувати морально-політичний клімат військового середовища запровадженням надмірних за своєю суворістю кримінально-правових заходів. Навпаки, можна обґрунтовано стверджувати, що національний нормотворець послідовно виявляє належне розуміння всієї тяжкості умов, за яких проходять службу наші захисники, і приймає доповнення та зміни до кримінального закону, пов'язані із протидією «СЗЧ», виходячи з реалістичних і прагматичних цілей, досягнення яких дійсно сприяє наближенню Перемоги України у жорстокому протистоянні з московським агресором.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (в останній редакції ЗУ від 26.02.2025 р. № 4268-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2021 року : звітність Офісу Генерального прокурора за формою № 1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=215627
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2022 року : звітність Офісу Генерального прокурора за формою № 1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 року : звітність Офісу Генерального прокурора за формою № 1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=241804
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2024 року : звітність Офісу Генерального прокурора за формою № 1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=260042
6. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. : Харків. Право. 2011. 184 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/ViiskoviZlochini_2011.pdf
7. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13.12.2022 р. № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text>

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці». URL: <https://itd.rada.gov.ua/4ed6579c-0d59-4b2b-83a4-12adbb299e28>

9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023 р. № 3233-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text>

10. Гладченко Д.М. Правовий аналіз змін військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 407, 425 Кримінального кодексу України, внесених відповідно до Закону України від 13 липня 2023 р. № 3233-IX : *Нове українське право*. Вип. 4. 2023. С. 152–162. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/525/476>

11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 р. № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text>

12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Проект Закону. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2390736>

13. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» (реєстр. № 11322 від 06.06.2024), підготовлений до другого читання : висновок Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності. URL: <https://itd.rada.gov.ua/d00e1ecd-7ef2-4b7f-894c-4f0070386e44>

14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» : супровідний документ до законопроекту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/76d2a678-8895-4987-9a00-cd239d051b51>

15. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України щодо удосконалення положень чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння : Закон України від 06.09.2023 р. № 3380-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3380-20#Text>

16. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення положень чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння» : супровідний документ до законопроекту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1796491>

17. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» : висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/f5231a0f-1c81-4c02-8ccc-805d6bfd2713>

18. Гладченко Д.М. Аналіз кримінально-правової новели Закону України від 20.08.2024 р. № 3902-IX – спеціального виду звільнення осіб, що вперше під час дії воєнного стану вчинили військові кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 407, 408 КК України, від кримінальної відповідальності : *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип. 6. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 188 – 195. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2024/31.pdf

Граб А. В.,

*аспірант кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

**ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ,
ТА ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ
ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ У ДОХІД ДЕРЖАВИ:
СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ**

**ON THE CORRELATION BETWEEN THE CRIMINAL LAW PROHIBITION,
DEDICATED TO LIABILITY FOR ILLICIT ENRICHMENT,
AND THE INSTITUTION OF RECOGNIZING UNJUSTIFIED ASSETS
AND THEIR RECOVERY INTO THE STATE'S REVENUE: CURRENT STATE
AND PROSPECTS**

У статті розглянуто актуальні питання, що стосуються сучасного стану, а також перспектив удосконалення, співвідношення кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, та інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави.

Доведено, що наявний взаємовиключний характер кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України повинен бути усунений у законодавчому порядку. Паралельне застосування вказаних проваджень щодо необґрунтованих активів відповідатиме як національним інтересам (невідворотність відповідальності), так і міжнародним стандартам щодо ефективної боротьби з корупцією. Крім цього, пропонується підхід унеможливить випадки, коли внаслідок відповідного цивільного провадження щодо конфіскації необґрунтованих активів особа уникає кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Досліджено релевантний зарубіжний досвід, який продемонстрував доцільність відкриття паралельного цивільного провадження щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в той час, коли щодо особи вже здійснюється кримінальне провадження. Доведено, що у випадку одночасного або відтермінованого притягнення однієї особи до цивільної та кримінальної відповідальності за набуття необґрунтованих активів, не порушуються презумпція невинуватості, а також принцип, передбачений у ч. 1 ст. 61 Конституції України (ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення). Наголошено на тому, що встановлення українським законодавцем максимального порогу вартості активів, який би обмежував механізм застосування вітчизняної моделі UWO, є нетиповим рішенням на тлі досвіду інших країн.

Пропонується виключити пункт 5 із примітки ст. 368-5 КК України, а також внести відповідні зміни до ст. 290 ЦПК України. Аргументовано положення про те, що завдяки пропонованим законодавчим змінам вдасться усунути можливість штучної підміни кримінального провадження цивільно-правовим. Зроблено висновок про те, що з урахуванням суспільної небезпеки незаконного збагачення та високого рівня корупції в Україні впровадження пропонованих законодавчих змін сприятиме стримуванню потенційних корупціонерів.

Ключові слова: *незаконне збагачення, кримінальна відповідальність, цивільне провадження, визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави, презумпція невинуватості.*

The article addresses pressing issues related to the current state and prospects between the criminal law prohibition, dedicated to liability for illicit enrichment, and the institution of recognizing unjustified assets and their recovery into the state's revenue.

It is argued that the existing mutually exclusive nature of criminal proceedings under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine and civil proceedings under Article 290 of the Civil Procedure Code of Ukraine should be eliminated through legislative reform. The parallel application of both proceedings concerning unjustified assets would align with national interests (ensuring the inevitability of liability) and international standards for effective anti-corruption efforts. Moreover, this approach would prevent situations in which a person avoids criminal liability for illicit enrichment due to ongoing civil confiscation proceedings.

The article examines relevant foreign experience, which confirms the feasibility of initiating parallel civil proceedings for asset confiscation while criminal proceedings against the individual are already underway. It is demonstrated that holding a person accountable through both civil and criminal mechanisms, whether simultaneously or sequentially, does not violate the presumption of innocence or the principle enshrined in Article 61(1) of the Constitution of Ukraine (no one may be held legally liable of the same kind twice for the same offense). The study highlights that Ukraine's legislative cap on the value of assets for applying the national model of unexplained wealth orders (UWO) is an atypical measure compared to international practice.

The author proposes removing paragraph 5 of the note to Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine and amending Article 290 of the Civil Procedure Code accordingly. It is argued that these legislative changes would eliminate the possibility of artificially substituting criminal proceedings with civil ones. The article concludes that, given the social danger of illicit enrichment and the high level of corruption in Ukraine, implementing the proposed legislative reforms would serve as a deterrent for potential corrupt actors.

Key words: *illicit enrichment, criminal liability, civil proceedings, recognition of unjustified assets and their recovery for the benefit of the state, presumption of innocence.*

Постановка проблеми. Кожна країна, яка системно підходить до протидії корупційній діяльності, так чи інакше зіштовхується з проблемою повернення необґрунтованих активів. Корупція настільки швидко поширюється й «адаптується» до змін у соціально-політичних, економічних сферах життєдіяльності суспільства, що законодавець нерідко просто не встигає віднаходити ефективні важелі для її стримування [1, с. 20]. Щоб корупція в Україні позбулася кризового типу, державним інституціям та їх представникам слід чітко усвідомлювати неприпустимість корупції та втілювати зміни, яких вимагають сучасні реалії [2, с. 151]. Свого часу одним із дієвих важелів протидії корупції в Україні став запуск інституту визнання необґрунтованими активів (далі – ВНА) та їх стягнення в дохід держави. Водночас на підставі Закону України від 31 жовтня 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» (далі – ЗУ від 31 жовтня 2019 р.) було відновлено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення у межах ст. 368-5 «Незаконне збагачення» Кримінального кодексу України (далі – КК України). Однак аналіз цивільного та кримінального законодавства і практики його застосування свідчить, що питання взаємодії кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, із процедурою ВНА вимагає рішучих змін. De lege lata кримінальне провадження, відкрите за ст. 368-5 КК України, виключає цивільне провадження за ст. 290 Цивільного процесуального кодек-

су України (далі – ЦПК України), однак така взаємовиключність видається сумнівною. Тим більше, що зарубіжний досвід демонструє, що паралельне застосування цивільного та кримінального проваджень, наслідком яких може бути конфіскація необґрунтованих активів, не суперечить конституційним правам людини і має на меті забезпечити найефективніший спосіб повернення незаконно набутого майна у власність держави, не створюючи штучних можливостей уникнути кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичні та практичні аспекти взаємодії різних за своєю природою, але схожих за метою рубежу протидії корупції механізмів притягнення осіб до відповідальності за виявлені в них активи, що перевищують їх законні доходи, досліджувалися Н.М. Ахтирською, Я.В. Вороніжським, О.З. Гладуном, І.В. Панаїдом, Т.Р. Хамзіним та іншими вітчизняними науковцями. Сказане актуалізує висунення конкретних пропозицій щодо внесення змін до цивільного та кримінального законодавства, які б усунули проблемні аспекти взаємодії зазначених механізмів.

Мета статті полягає у з'ясуванні сучасного стану і перспектив взаємодії процедури конфіскації необґрунтованих активів у цивільному провадженні та кримінального провадження щодо незаконного збагачення.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш радикальних і водночас ефективних юридичних інструментаріїв, розроблених для подолання складності винесення обвинувальних вироків у випадках незаконного збагачення, є запровадження норм, які дозволяють конфіскацію необґрунтованих активів без попе-

реднього засудження особи. Найбільш поширеними є дві моделі – механізм непоясненого багатства (*unexplained wealth order* – UWO) та конфіскація поза кримінальним засудженням особи (*non-conviction-based confiscation* – NCBC). За своєю природою модель UWO, ймовірно, є найближчою до незаконного збагачення з тією відмінністю, що UWO є цивільно-правовим заходом (особа не визнається винуватою) у злочині, а незаконне збагачення – найчастіше кримінальним правопорушенням, яке карається позбавленням волі. Деякі юрисдикції обрали виключно некримінальні наслідки в рамках своїх систем протидії незаконному збагаченню [3, с. 9–10]. Як зазначає Я.В. Вороніжський, зазвичай криміналізація незаконного збагачення є характерною для держав, які займають низькі позиції в рейтингу сприйняття корупції [4, с. 55]. Так, у 2024 р. Україна отримала 35 балів зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (*Corruption Perceptions Index* – CPI), посівши 105-те місце зі 180-ти країн за цим показником [5].

Українська модель ВНА, будучи втіленням механізму UWO, закріплена у главі XII ЦПК України. Відповідно до ч. 2 ст. 290 ЦПК України позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави пред'являється щодо активів, набутих після дня набрання чинності ЗУ від 31 жовтня 2019 р., якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності цим Законом, але не перевищує межу, встановлену ст. 368-5 КК України. Верхня межа зазначеного позову може бути відсутньою, але за умови, якщо кримінальне провадження за ст. 368-5 КК України, предметом злочину в якому були ці активи, закрито на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), й відповідне рішення набуло статусу остаточного. До того ж відповідно до ч. 6 ст. 290 ЦПК України при визначенні різниці між вартістю набутих активів і законними доходами відповідно до ч. 2 цієї статті не враховуються активи, враховані при кваліфікації діяння у триваю-

чому кримінальному провадженні за ст. 368-5 КК України, у рішенні про закриття кримінального провадження (крім випадків його закриття на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 КПК України) або у вирокі суду за зазначеною статтею КК України, які набрали законної сили [6].

Нині кримінальна відповідальність за незаконне збагачення настає за набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи. Відповідно до п. 5 примітки ст. 368-5 КК України при визначенні різниці між вартістю набутих активів та законними доходами не враховуються активи, які є предметом провадження у справах про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави, а також активи, стягнуті в дохід держави в рамках такого провадження [7]. Тобто законодавець при відновленні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення обрав взаємовиключний підхід, не допускаючи здійснення одночасно двох видів проваджень (кримінального та цивільного) щодо одних і тих самих активів.

На думку Т.Р. Хамзіна, повернення активів без обвинувального вироку дозволяє уникнути обмежень кримінального процесу й не чекати завершення тривалого судового переслідування. Адже спеціальна конфіскація застосовується лише після обвинувального вироку, постановлення якого з урахуванням апеляції може займати декілька років, тоді як цивільна конфіскація може бути застосована у значно коротші терміни [8, с. 198, 205–206]. У цьому й полягає одна з основних цілей реалізації завершального рубежу протидії корупції – принцип *crime doesn't pay* не порушуватиметься, а необґрунтовані активи будуть повертатись у власність держави якомога раніше. Довга тривалість кримінальних проваджень, пов'язаних із конфіскацією активів, стає тягарем для країни. До винесення остаточного рішення у справі, де обвинуваченого буде визнано винуватим, майно, що підлягатиме конфіскації, через амортизацію може втратити свою вартість, що безпосередньо вплине на державний бюджет [9, с. 14]. З іншого боку, враховуючи необхідність

дотримання стандарту доведення «поза розумним сумнівом» у кримінальних провадженнях, відкритих за ст. 368-5 КК України, існує висока ймовірність, що особу визнають невинуватою не через відсутність складу злочину, а через недостатність доказів. Звісно, враховуючи абз. 3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України, в такому разі щодо активів має бути поданий позов про визнання їх необґрунтованими та стягнення в дохід держави, однак постає питання про доцільність саме такої послідовності проваджень.

І.В. Панаїд вважає, що криміналізація незаконного збагачення не може залежати від цивільного провадження щодо стягнення необґрунтованих активів, оскільки відповідні правові інститути виконують різні функції. Водночас п. 5 примітки ст. 368-5 КК України дозволяє уникати кримінальної відповідальності за рахунок відповідного цивільного провадження, що може звести нанівець роль відповідної кримінально-правової заборони всупереч прийнятим Україною зобов'язанням за ст. 20 Конвенції ООН проти корупції. Зважаючи на те, що механізм штучного «переведення» кримінального провадження в цивільно-правову площину вихолощує його суть і виключає досягнення завдань такого провадження, згаданий автор пропонує виключити п. 5 із примітки ст. 368-5 КК України [10, с. 109–110].

О.З. Гладун також звернув увагу на те, що розмежування кримінальної та цивільної процедури стягнення необґрунтованих доходів виключно на основі вартості активів як єдиного кількісного критерію створює ризики уникнення кримінальної відповідальності. Для ілюстрації своєї думки дослідник наводить таку ситуацію: прокурором САП виявлено необґрунтовані активи, якими володіє високопосадовець, вартість яких не перевищує розмір, необхідний для притягнення до кримінальної відповідальності. Відтак прокурор ініціює цивільне провадження щодо їх стягнення у ВАКС. Надалі працівниками НАБУ виявлено інші необґрунтовані активи цього високопосадовця, вартість яких у сукупності з вартістю виявлених прокурором активів перевищує вказаний поріг. Водночас почати досудове розслідування за цим фактом неможливо через наявність відповідного провадження у цивільній справі. Тому прокурор буде змушений від-

мовитися від такого позову з метою закриття провадження у цій справі. Але якщо судове рішення про стягнення необґрунтованих активів уже ухвалене, то кримінальне провадження за таким фактом взагалі не може бути розпочате. Тому О.З. Гладун зробив висновок про те, що задля більш ефективної протидії проявам незаконного збагачення процедури кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України мають доповнювати одна одну, а не виключати. До того ж реальної загрози порушення прав і свобод людини від паралельного застосування кримінального та цивільного механізмів припинення незаконного збагачення не вбачається, а єдиним кримінально-правовим значенням рішення суду про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави має бути неможливість спеціальної конфіскації цих активів за обвинувальним вироком [11, с. 84].

Видаються слушними й міркування Н.М. Ахтирської про те, що вилучення меншої за розміром сумнівної суми на підставі рішення суду за позовом прокурора, а значно більш підозрілих активів «імунітетних осіб» – виключно в процесі «марудної» кримінально-процесуальної процедури демонструє непропорційність, яка сприймається як дискримінація та неоднаковий підхід до конфіскації. Авторка вказує на доцільність розробки законопроекту щодо застосування конфіскації без ухвалення обвинувального вироку безвідносно розміру сумнівних активів [12, с. 130–131].

Тут доречно нагадати, що Головне юридичне управління ВРУ у зауваженнях на законопроект, згодом ухвалений як ЗУ від 31 жовтня 2019 р., також критично оцінило розглядуване співвідношення. Мовилось про те, що обмеження, встановлені п. 5 примітки ст. 368-5 КК України і ч. 6 ст. 290 ЦПК України, не вписуються в загальну логіку вітчизняної кримінально-правової доктрини, згідно з якою кваліфікуючі ознаки складу злочину, пов'язані з розміром (вартістю) відповідних активів, впливають на кваліфікацію. До того ж слушно вказували парламентські експерти, кримінальне провадження, як правило, є пріоритетним відносно будь-яких інших проваджень, оскільки саме в його межах здійснюється пересліду-

вання діянь з найвищим ступенем суспільної небезпеки. Саме в межах кримінального провадження повинен передусім перевірятися факт набуття особою активів, передбачених ст. 368-5 КК України. І лише у випадку визнання відсутності у набутті таких активів складу злочину у зв'язку з відсутністю його предмета відповідної вартості слід порушувати питання про пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та стягнення їх у дохід держави. Реалізація ж концепції, передбаченої законопроектом, на практиці може створити ризики ухилення від кримінальної відповідальності за рахунок «розподілу» таких активів за різними провадженнями, що також може бути використано в цілях вибіркового правосуддя [13, с. 3].

Вже згадуваний Т.Р. Хамзін, розглядаючи ефективність застосування інституту цивільної конфіскації порівняно з кримінальною відповідальністю за незаконне збагачення, вказує не просто на доцільність істотного підвищення верхньої межі вартості активів, до яких може бути застосований механізм ВНА, а й взагалі на можливість виключення такої верхньої межі. Застосування вказаного механізму має бути можливим незалежно від кримінального переслідування особи [8, с. 205].

Як бачимо, чимало вітчизняних дослідників ставлять питання про вдосконалення взаємодії кримінальної відповідальності за незаконне збагачення та ВНА. Надалі розглянемо релевантний зарубіжний досвід.

Показовим у цьому сенсі є досвід Грузії, яка серед країн – кандидаток у Європейський союз (далі – ЄС) отримала найвищу оцінку в Індексі сприйняття корупції за 2024 р. – 53 бали зі 180-ти можливих (на сьогодні процес вступу до ЄС тимчасово призупинено) [5]. В законодавстві Грузії передбачена процедура конфіскації в межах адміністративного судочинства, яка регулюється п. 1 ст. 37 КПК Грузії та пунктами 4–11 ст. 21 Кодексу адміністративного судочинства Грузії та яка спрямована на стягнення незаконно (необґрунтовано) набутого майна з державних посадових осіб, членів їхніх сімей, близьких родичів та «пов'язаних осіб» (без попереднього засудження відповідної посадової особи). Для початку процедури адміністративної конфіскації необхідно, щоб

посадовій особі було пред'явлено обвинувачення у правопорушеннях, вчинених під час перебування на посаді, які суперечили інтересам державної служби, відповідного підприємства (організації), або в одному з таких правопорушень, як, зокрема, відмивання грошей, привласнення, ухилення від сплати податків. Ця вимога діє незалежно від того, чи посадова особа все ще перебуває на посаді. Тому, якщо особа обвинувачується в будь-якому з зазначених правопорушень, а слідчий прокурор має обґрунтовану підозру, що майно, яке належало їй, членам її сім'ї, близьким або «пов'язаним особам», могло бути придбане незаконно, то прокурор може подати до суду позов відповідно до п. 1 ст. 37 КПК Грузії. Цей позов спрямований на конфіскацію незаконно отриманого майна та необґрунтованого багатства [14, с. 45]. Тобто на законодавчому рівні допускається одночасне застосування як процедури адміністративної конфіскації майна, так і кримінального провадження щодо особи, обвинуваченої у незаконному збагаченні.

Цікаво, що у 2015 р. питання про правомірність процедури адміністративної конфіскації, здійснюваної паралельно з кримінальним провадженням, було розглянуто ЄСПЛ у справі «Gogitidze and Others v. Georgia», зокрема на предмет її (процедури) відповідності п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). За матеріалами справи, першого заявника (Серго Гогітідзе), який раніше обіймав державну посаду, крім скоєння інших злочинів, було обвинувачено у зловживанні повноваженнями і вимаганні. Вже наступного дня прокуратура порушила справу в суді про конфіскацію неправомірно надбаного майна. У своїй конституційній скарзі перший заявник зазначив, що конфіскація його майна і членів його сім'ї зводилася до кримінального покарання, що накладалось на нього на момент відсутності остаточного засудження, яке встановило б його винуватість, і що його не повинні були змушувати нести тягар доведення своєї невинуватості, тобто законності спірного майна. Серго Гогітідзе також скаржився на те, що конфіскація майна за відсутності остаточного обвинувачення, яке б встановлювало його винуватість у корупції, є порушенням принципу презумпції невинуватості. Конституційний

Грузії рішенням від 13 липня 2005 р. відхилив цю скаргу, визнавши її необґрунтованою. ЄСПЛ зазначив, що цивільне провадження *in rem* у вказаній справі не впливає з кримінального провадження, а швидше є засобом контролю за користуванням майном у контексті ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції і не може дорівнювати «визначенню кримінального обвинувачення» у контексті п. 1 ст. 6 Конвенції та має розглядатися в межах цивільної складової цієї статті. Ба більше: процедура конфіскації *in rem* передувала кримінальному переслідуванню першого заявника, а не навпаки. Отже, другий (ширший) аспект п. 2 ст. 6 Конвенції, роль якого полягає у запобіганні порушенню принципу презумпції невинуватості після того, як відповідні кримінальні справи завершилися не засудженням (виправдання, смерть обвинуваченого тощо), тут не має жодного значення. ЄСПЛ вирішив, що постанова про конфіскацію майна застосовується в цивільному судочинстві *in rem*, без кримінального обвинувачення, і це має не каральний, а профілактичний та/або компенсаційний характер [15].

Далі розглянемо відповідний досвід Болгарії – країни, яка у 2024 р. посіла 76-те місце в Індексі сприйняття корупції [5]. У Болгарії вже не перший рік діє Комісія з питань протидії корупції та конфіскації незаконно набутого майна (далі – Комісія), створена відповідно до законів «Про протидію корупції» та «Про конфіскацію незаконно набутого майна» (набрали чинності 06.10.2023 р.). Згідно з главою 10 Закону «Про конфіскацію незаконно набутого майна» Комісія ініціює провадження про конфіскацію незаконно набутого майна, якщо існує обґрунтоване припущення того, що майно було набуто незаконно. Обґрунтоване припущення існує тоді, коли після проведення перевірки встановлюється істотна розбіжність у майні особи, яка перевіряється. Сама ж перевірка з-поміж інших підстав розпочинається з акту директора відповідного територіального управління, коли особа обвинувачується у злочинах, пов'язаних із відмиванням грошей, корупцією, організованою злочинністю, наркотиками тощо. Вказана перевірка розпочинається і продовжується незалежно від зупинення або закриття кримінального провадження [16].

Ще у 2013 р. ЄСПЛ розглянув справу *Dimitar Krastev v. Bulgaria*, деякі висновки щодо якої є актуальними й у контексті досліджуваної проблематики. В офісі заявника (очільника підрозділу кримінальної поліції в одному з районів Пловдива) 24.09.1999 р. було проведено обшук у зв'язку із внутрішнім розслідуванням щодо нього. Під час обшуку було знайдено сейф, з якого вилучили цінні речі, попри протести заявника щодо того, що деякі з цих предметів (ювелірні вироби та гроші) були його особистими речами та речами його сім'ї, які він зберігав у сейфі, оскільки боявся залишити їх вдома. З-поміж іншого заявник посилався на п. 2 ст. 6 Конвенції та скаржився на те, що причиною конфіскації предметів, вилучених з його сейфа, був той факт, що він не довів їх законного походження. ЄСПЛ зауважив, що конфіскація відбулася в той час, коли органи обвинувачення вирішили зняти обвинувачення із заявника, і ґрунтувалася на ненаданні ним достатніх доказів того, що він був власником відповідних предметів. Таким чином, вирішив ЄСПЛ, конфіскація не мала вигляд санкції та не несла в собі жодного натяку на вину, адже вона не була результатом засудження заявника й конфісковані предмети не були визнані незаконно набутими. Тому п. 2 ст. 6 Конвенції не підлягає застосуванню, оскільки вину особи так і не було доведено [17].

Рада Європи у 2013 р. зробила слушні застереження стосовно того, що держави не повинні прагнути до порушення провадження у справі про цивільну конфіскацію там, де є чіткі докази злочинності, а орган обвинувачення здатний порушити кримінальну справу. Хоч можуть бути випадки, коли обидва провадження порушуються «в тандемі», а цивільна конфіскація спрямована на позбавлення особи переваг протиправної поведінки. Крім цього, цивільна конфіскація *in rem* спрямована проти власності, а не проти особи, через що принцип презумпції невинуватості не буде порушуватись [18, с. 18]. Також Рада Європи спростувала можливий аргумент, який полягає в тому, що цивільні позови про конфіскацію такого типу мають за основу звинувачення у злочині, із негативними наслідками для особи. На практиці жодна юрисдикція не визнала провадження щодо цивільної конфіскації такими, що фактично

є кримінальними. У Великій Британії, у справі *Charrington* (2005) EWCA Civ 335, Апеляційний Суд пояснив, що не було пред'явлено звинувачення, арешту, засудження, покарання чи судимості. За відсутності таких ознак провадження було цивільним. У справі *Gilligan v CAB* (2001) Верховний суд Ірландії встановив, що національне законодавство про цивільну конфіскацію передбачає механізм, за допомогою якого держава може вилучати майно громадянина, якщо доведено на основі балансу ймовірностей, що таке майно набуто злочинним шляхом. До того ж така конфіскація не є покаранням й не потребує дотримання процедур кримінального провадження [18, с. 30–31].

Конституційний Суд Косово у рішенні від 20.06.2024 р. щодо конституційності Закону «Про Державне бюро з перевірки та конфіскації необґрунтованих активів» також розглянув питання, чи не суперечить цивільна конфіскація принципу презумпції невинуватості, і чи не буде особа, активи якої конфіскуються, сприйнята як злочинець, а отже, чи не вплине це на її основні права та свободи. Цікаво, що, надаючи негативну відповідь на вказане питання, Конституційний Суд Косово спирався, зокрема, на судову практику США, яка визначила, що процедура цивільної конфіскації не суперечить принципу «*ne bis in idem (non bis in idem)*», оскільки не передбачає повторного кримінального переслідування з майбутнім покаранням, бо лише позбавляє людину права, яке їй не належить [19, с. 88].

У США у справі *US v Ursery* (1996) 135 L Ed 2D549 обвинувачені особи вже були притягнуті до кримінальної відповідальності, але зіткнулися з цивільним провадженням про конфіскацію. Положення П'ятої поправки Конституції країни про подвійне притягнення до кримінальної відповідальності забороняє повторне судове переслідування за те саме правопорушення. Питання полягало в тому, чи можна цивільний позов про конфіскацію розглядати як повторне обвинувачення. Верховний Суд постановив, що ні: цивільна конфіскація *in rem* не може становити покарання за злочинне правопорушення, це було лише вилучення майна, на яке власник не мав права [18, с. 31].

В США існує один із найбільш відомих механізмів цивільної конфіскації *in rem*, який засто-

совується проти самих підозрюваних активів. Під час такого провадження уряд зобов'язаний довести відповідно до цивільного стандарту (доказування шляхом «переваги доказів»), що майно, про яке йдеться, становить собою або є похідним від доходів, які можна простежити, від широкого кола правопорушень (включаючи відмивання грошей, корупційні злочини та інші «білокомірцеві» злочини). Якщо це буде встановлено, то майно буде конфісковано незалежно від того, чи було постановлено обвинувальний вирок за відповідний злочин. У дев'яти провінціях Канади також є подібні механізми, які дозволяють виконавчому органу ініціювати цивільний позов безпосередньо проти відповідного майна. Якщо суд переконується на основі балансу ймовірностей у тому, що майно є доходом від злочинної діяльності, то він видає наказ про його конфіскацію незалежно від того, чи було розпочато будь-яке відповідне кримінальне провадження [20, с. 29].

В Україні можливість одночасного настання двох видів юридичної відповідальності свого часу була предметом розгляду об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Останній зробив висновок про те, що недоговірне зобов'язання з набуття майна без достатньої правової підстави має в першу чергу компенсаційний характер; натомість у межах правовідносин, у яких реалізується кримінальна відповідальність, виконується каральна функція права. У цьому разі одночасне притягнення однієї особи до цивільної та кримінальної відповідальності не суперечить передбаченому у ч. 1 ст. 61 Конституції України принципу, згідно з яким ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Наведене конституційне положення не виключає можливості настання двох видів юридичної відповідальності, якщо одним діянням особа вчиняє два різні правопорушення, тобто склади яких містять різні елементи та базуються на різних фактах. У таких випадках стається ідеальна сукупність правопорушень двох видів (наприклад, злочину та цивільно-правового делікту). Таким чином, відмінності у складі правопорушення слугують підставою для притягнення особи до різних видів юридичної відповідальності [21].

Аналізуючи досліджуване Верховним Судом питання, Є.О. Письменський зазначив, що порушення принципу *non bis in idem* здебільшого виключається саме в тих випадках, коли функції застосовуваних видів юридичної відповідальності є різними (репресивна та компенсаційна). Крім того, враховуючи протилежну спрямованість видів юридичної відповідальності, які за характером впливу наслідків, обмежень на правопорушника поділяють на відновлювальну (компенсаційну) і каральну (штрафну), вони за певних обставин можуть наставати одночасно [22, с. 61–62].

Протилежний підхід до взаємодії кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України щодо одних і тих самих активів, який би міг передбачати, що після повідомлення про підозру в рамках кримінального провадження цивільна конфіскація не може бути розпочата до ухвалення остаточного рішення у кримінальному провадженні, викликає одразу декілька застерег: затримка в ініціюванні цивільної конфіскації може дозволити підозрюваним вивести або приховати активи, що ускладнить їх подальше повернення державі; очікування завершення кримінального процесу може затягнути повернення активів на роки; існує ризик того, що підозра може бути використана як інструмент для блокування цивільної конфіскації, навіть якщо кримінальне провадження не має достатніх підстав для обвинувачення. Водночас відсутність чітко визначених законодавчих підстав щодо можливості паралельного застосування досліджуваних проваджень щодо необґрунтованих активів створить вкрай небажану правову невизначеність.

Отже, конфіскація майна у провадженні, відмінному від кримінального, не просто не перешкоджає принципу презумпції невинуватості, закріпленому у п. 2 ст. 6 Конвенції, а й не залежить від наявності обвинувального вироку у паралельному кримінальному провадженні. В таких країнах, як Грузія, Болгарія, Велика Британія, Ірландія, США, Канада, де законодавчо закріплена можливість конфіскації активів поза кримінальним провадженням, як національними судами, так і ЄСПЛ було підтверджено, що така конфіскація (цивільна, адміністративна) не суперечить принципу *non*

bis in idem. Відмежування ж цивільного провадження щодо конфіскації активів від кримінального провадження на основі певного кількісного критерію (як це закріплено в абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК України) є особливістю вітчизняного законодавця, відмінною від висвітленого зарубіжного досвіду.

При цьому слід пам'ятати, що цивільна конфіскація активів не повинна використовуватись як основний інструмент у випадках, коли є чіткі докази злочину і підозрюваний може бути притягнутий саме до кримінальної відповідальності. Водночас існує небезпека того, що особа, чиї активи були конфісковані цивільним шляхом, буде розглядатися громадськістю та медіа як «засуджена», навіть якщо висновок полягатиме в тому, що це майно «ймовірно» є злочинним майном або доходом [18, с. 17–18]. Складно заперечити наявність такого ризику, особливо враховуючи те, що в Україні позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави пред'являється щодо активів, які презюмуються як ті, що набуті злочинним шляхом. Та, на відміну від кримінального провадження, активи не можуть вважатись злочинними, оскільки відсутній обвинувальний вирок суду. До того ж за наслідками цивільної конфіскації майна особа, активи якої було стягнуто в дохід держави, не вноситься до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Більшість дослідників, надаючи свої рекомендації щодо покращення наявних моделей UWO, акцентують свою увагу на важливості встановлення мінімального порогу вартості для процедури UWO, щоб гарантувати те, що ресурси виділяються на справи зі значною грошовою або державно-політичною цінністю [3, с. 101]. Водночас про максимальний поріг вартості активів, який би обмежував застосування вказаного механізму, взагалі не йдеться.

Висновки. Задля усунення штучно створеного взаємовиключного характеру процедури кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України, що створює можливості особам уникати кримінальної відповідальності внаслідок цивільного провадження щодо конфіскації необґрунтованих активів, п. 5 із

примітки ст. 368-5 КК України пропонується виключити.

Крім цього, в абз. 1 ч. 2 ст. 290 ЦПК України слова і цифри «але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України» доцільно виключити.

Ч. 6 ст. 290 ЦПК України пропонується викласти у такій редакції: «При визначенні різниці між вартістю набутих активів і законними доходами відповідно до частини другої цієї статті не враховуються активи, враховані у рішенні про закриття кримінального провадження за статтею 368-5 Кримінального кодексу України, крім випадків його закриття на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України, або у вироку суду за зазначеною статтею Кримінального кодексу України, які набрали законної сили».

Завдяки пропонованим законодавчим змінам процедура цивільної конфіскації *in rem* краще виконуватиме свою функцію як ефективний спосіб повернення необґрунтованих активів у власність держави. Водночас при визначенні різниці між вартістю набутих активів і законними доходами як у кримінальному, так і цивільному провадженні не виникатиме ситуація, яка дозволяє уникнути тієї чи іншої

відповідальності. Зазначений тип співвідношення двох механізмів, які можуть діяти паралельно, продемонстрував свою доцільність вже не в одній країні світу та не буде суперечити принципу презумпції невинуватості. Враховуючи суспільну небезпеку незаконного збагачення та високий рівень корупції в Україні, наявність кримінальної відповідальності за вчинення вказаного делікту є важливим стримуючим фактором для потенційних корупціонерів. У випадках, коли особі інкримінується порушення кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, можливість відкриття паралельного цивільного провадження щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави дозволить ефективніше вирішувати питання повернення таких активів (компенсаційна функція юридичної відповідальності). При цьому якщо стороні обвинувачення вдасться поза розумним сумнівом довести наявність складу злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, це уможливить інший вид (кримінальна) юридичної відповідальності, який виконуватиме вже каральну функцію. У цьому разі не вбачатиметься порушення передбаченого у ч. 1 ст. 61 Конституції України принципу *non bis in idem*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шведова Г.Л. Корупція (політико-кримінологічне дослідження) : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 24 с.
2. Кікалішвілі М.В. Основні проблеми в здійсненні сучасної антикорупційної політики України. *Правові новели*. 2019. № 9. С. 146–153.
3. Jean-Pierre Brun, Jeanne Hauch, Rita Julien, Jeffrey Owens, Yoonhee Hur. Unexplained Wealth Orders: Toward a New Frontier in Asset Recovery. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. StAR. 2023. p. 123. URL: <https://star.worldbank.org/publications/unexplained-wealth-orders-toward-new-frontier-asset-recovery> (дата звернення: 20.04.2025).
4. Вороніжський Я.В. Інститут визнання необґрунтованими активів у європейському векторі України. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 1. С. 52–63.
5. Індекс сприйняття корупції: вебресурс Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org> (дата звернення: 20.04.2025).
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.04.2025).
7. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.04.2025).
8. Становлення антикорупційної юстиції в Україні : монографія / під заг. ред. Кравчука О.О., Мойсака С.М. Київ: ВАІТЕ, 2024. 340 с.
9. The confiscation system of unjustified wealth in the Republic of Kosovo and its compatibility with the european law. Dragusha, F. (Student). 24 Sept 2021. p. 44. URL: <https://repositorio.ucp.pt/bitstreams/9f528af8-af2b-4c6f-8b01-f91a38f0eb50/download> (дата звернення: 20.04.2025).
10. Панаїд І.В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (стаття 368-5 Кримінального кодексу України) : дис. ... докт. філософії : за спец. 081 «Право». Харків, 2024. 223 с.

11. Гладун О.З. Проблеми криміналізації незаконного збагачення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 78–87.
12. Ахтирська Н.М. Принцип «баланс вірогідності» vs принцип «поза розумним сумнівом»: міжнародний досвід конфіскації без обвинувального вироку. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8–9 груд. 2022 р.)* / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 128–131.
13. Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів»: офіційний веб-портал «Верховна Рада України». 24 с. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1031&skl=10 (дата звернення: 20.04.2025).
14. Legal approaches to evidentiary challenges in money laundering prosecutions and confiscation proceedings – a constitutional review. EU Global Facility on Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism and The Siracusa International Institute for Criminal Justice and Human Rights. October 2023. p. 144. URL: https://www.global-amlcft.eu/wp-content/uploads/2024/03/Report-SII_updateNovember2023_compressed.pdf (дата звернення: 20.04.2025).
15. Case of Gogitidze and others v. Georgia. (Application no. 36862/05). Strasbourg. 12 May 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-154398> (дата звернення: 20.04.2025).
16. Закон за отнемане на незаконно придобитото имущество (загл. изм. - дв, бр. 84 от 2023 г., в сила от 06.10.2023 г.). URL: <https://www.cacaf.bg/web/files/documents/20/files/ZONPI..pdf> (дата звернення: 20.04.2025).
17. Case of Dimitar Krastev v. Bulgaria. (Application no. 26524/04). Strasbourg. 12 February 2013. (дата звернення: 20.04.2025).
18. Impact study on civil forfeiture. Project on criminal assets recovery in Serbia (CAR Serbia). Council of Europe, 2013. URL: <https://rm.coe.int/impact-study-on-civil-forfeiture-en/1680782955> (дата звернення: 20.04.2025).
19. Judgment in case № KO46/23. Constitutional review of Law № 08/L-121 on the State Bureau for Verification and Confiscation of Unjustified Assets. The Constitutional Court of the Republic of Kosovo. Prishtina, 29 July 2024. p. 182. URL: <https://gjk-ks.org/decisions/details/7816?title=Vler%C3%ABsim+i+kushtetutshm%C3%ABris%C3%ABs%C3%AB+Ligjit+Nr.+08/L-121+p%C3%ABr+Byron%C3%AB+Shtet%C3%ABrore+p%C3%ABr+Verifikimin+dhe+Konfiskimin+e+Pasuris%C3%AB+s%C3%AB+Pajustifikueshme> (дата звернення: 20.04.2025).
20. Dornbierer, Andrew. 2024. Good practices in asset recovery legislation in selected OSCE participating States. Working Paper 51, Basel Institute on Governance and Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2024-05/WP51_final.pdf (дата звернення: 20.04.2025).
21. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 листопада 2020 р. у справі № 159/3357/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014931> (дата звернення: 20.04.2025).
22. Про застосування принципу non bis in idem (ст. 61 Конституції України) у практиці Верховного Суду : збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Конституційні засади кримінального права України» (22 грудня 2020 року). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут права, Кафедра кримінально-правової політики та кримінального права. Київ, 2020. С. 59–63.

Корнякова Т. В.,

*доктор юридичних наук, професорка, Заслужений юрист України,
завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0001-5993-0745>*

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: КОМПАРАТИВІСЬКИЙ АНАЛІЗ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

CRIMINALISATION OF MILITARY CRIMINAL OFFENCES: COMPARATIVE ANALYSIS AND WARTIME CHALLENGES

У статті представлено компаративістський аналіз підходів до криміналізації правопорушень у військовій сфері. Сьогодні є нагальна потреба в глибокому порівняльному дослідженні для виявлення найкращих практик, що сприятимуть підвищенню ефективності військового правопорядку в Україні та забезпеченню відповідності міжнародним стандартам.

Обрані країни (Республіка Хорватія, Литовська та Чеська республіки) мають досвід збройних конфліктів, мають спільні кордони з Україною, мають досвід інтеграції до європейських та євроатлантичних безпекових структур або перебувають у подібному геополітичному контексті. Важливо зазначити, що у проаналізованих кодексах представлена чітка диференціація покарань залежно від умов вчинення злочину (мирний час, воєнний стан, бойова обстановка), що є спільною та визначальною рисою. Цей підхід свідчить про безумовний пріоритет національної безпеки та боєздатності у кризові періоди. Особливої уваги заслуговує деталізація криміналізації ухилення від військової служби та мобілізації, яка дозволяє більш точно кваліфікувати діяння та застосовувати адекватні заходи впливу. Також виявлено значну увагу до злочинів проти військової дисципліни, субординації та морального стану військовослужбовців, що є критичним для підтримання внутрішньої стійкості війська. У деяких кодексах було виділено норми, спрямовані на боротьбу з неуставними стосунками та захистом прав військовослужбовців.

Кримінально-правова заборона за військові кримінальні правопорушення є глибоко соціально обумовленою. Вона слугує не лише каральній функції, а й виконує ключову превентивну роль, захищаючи фундаментальні цінності суспільства: військову дисципліну, боєздатність армії, життя та здоров'я військовослужбовців, авторитет Збройних Сил та міжнародні зобов'язання держави. Ефективність функціонування збройних сил, підтримання дисципліни та бойового духу безпосередньо залежать від якості та дієвості відповідного кримінального законодавства.

Досвід Хорватії, Литви та Чехії показує, що комплексне та деталізоване кримінальне законодавство у військовій сфері, яке постійно адаптується до умов загроз та враховує міжнародні стандарти, є життєво важливим для ефективного функціонування сучасних збройних сил. Запозичення окремих положень, таких як криміналізація необережного невиконання наказу, посилення відповідальності за злочини, що загрожують боєздатності, чи чітке закріплення права на невиконання незаконного наказу, може суттєво посилити оборонну здатність України та забезпечити її відповідність найкращим європейським практикам.

Ключові слова: *військові кримінальні правопорушення, військовослужбовець, воєнний стан, військова дисципліна, кримінальна відповідальність, криміналізація, протидія, покарання, міжнародне співробітництво, зарубіжний досвід.*

The article presents a comparative analysis of approaches to criminalisation of offences in the military sphere. Today, there is an urgent need for an in-depth comparative study to identify best practices that will help to improve the effectiveness of military law and order in Ukraine and ensure compliance with international standards.

The selected countries (the Republic of Croatia, the Republic of Lithuania and the Czech Republic) have experience of armed conflicts, share common borders with Ukraine, have experience of integration into European and Euro-Atlantic security structures or are in a similar geopolitical context. It is important to note that the analysed codes provide for a clear differentiation of punishments depending on the conditions of the crime (peacetime, martial law, combat situation), which is a common and defining feature. This approach demonstrates the absolute priority of national security and combat capability in times of crisis. Particularly noteworthy is the detailing of the criminalisation of evasion of military

service and mobilisation, which allows for a more accurate qualification of acts and the application of adequate measures of influence. Significant attention is also paid to crimes against military discipline, subordination and morale, which is critical to maintaining the internal stability of the army. Some codes highlighted provisions aimed at combating non-statutory relationships and protecting the rights of servicemen.

The criminal law prohibition of military criminal offences is deeply socially conditioned. It serves not only a punitive function, but also plays a key preventive role, protecting the fundamental values of society: military discipline, the combat capability of the army, the life and health of servicemen, the authority of the Armed Forces and the international obligations of the state. The effectiveness of the armed forces, the maintenance of discipline and morale directly depend on the quality and effectiveness of the relevant criminal legislation.

The experience of Croatia, Lithuania and the Czech Republic shows that comprehensive and detailed criminal legislation in the military sphere, which is constantly adapted to the threat environment and takes into account international standards, is vital for the effective functioning of modern armed forces. Adopting certain provisions, such as criminalising reckless disobedience, increasing liability for crimes that threaten combat capability, or clearly enshrining the right to disobey an unlawful order, could significantly enhance Ukraine's defence capability and ensure that it is in line with best European practices.

Key words: *military criminal offences, serviceman, martial law, military discipline, criminal liability, criminalisation, counteraction, punishment, international cooperation, foreign experience.*

Відповідальність за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служб є багатограним викликом, що потребує комплексного вирішення. Ефективність функціонування Збройних Сил України, особливо в умовах триваючої повномасштабної війни, безпосередньо залежить від чіткості та адекватності кримінально-правового регулювання військової дисципліни. Проте, існуюче законодавство, що криміналізує військові кримінальні правопорушення, стикається з численними викликами воєнного часу, вимагаючи постійної адаптації та вдосконалення.

Компаративістський аналіз підходів до криміналізації таких діянь у законодавстві країн, які мають досвід збройних конфліктів, спільні кордони з Україною, досвід інтеграції до європейських та євроатлантичних безпекових структур або перебувають у подібному геополітичному контексті, виявляє значні відмінності та спільні риси у визначенні суспільної небезпеки, кваліфікації та санкціях. Це створює нагальну потребу в глибокому порівняльному дослідженні для виявлення найкращих практик, що сприятимуть підвищенню ефективності військового правопорядку в Україні та забезпеченню відповідності міжнародним стандартам.

Питання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення було предметом наукового інтересу багатьох вітчизняних вчених, зокрема Н. Антонюка, А. Вознюка, О. Звонарьов, І. Казакова, І. Копотуна,

І. Костюка, С. Клименко, М. Мазура, О. Малетова, С. Мирошниченка, В. Навроцького, С. Петкова, О. Тригуба, М. Хавронюка, С. Харитонова, О. Фесенка та зарубіжних вчених K Ambos, E. Armbricht, A. Heinze, P. Rackow, Jacques de Maillard [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Водночас стан опрацювання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення у контексті зарубіжного законодавства продовжує залишатися актуальним.

Метою цієї статті є проведення порівняльного аналізу кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення.

Характеризуючи сутність компаративістського аналізу в контексті військових злочинів необхідно зазначити наступне. Компаративістський аналіз (порівняльно-правове дослідження) – це метод, що дозволяє вивчати правові явища шляхом їх зіставлення в різних правових системах. У контексті криміналізації військових правопорушень це означає: по-перше, які діяння, що порушують військовий правопорядок, підлягають криміналізації у більшості країн. Це допомагає зрозуміти універсальні цінності та інтереси, що підлягають захисту засобами кримінального права; по-друге, чим відрізняється кримінальне законодавство різних держав у цій сфері, що пов'язано з укладом і традиціями у історичний, політичний, соціальний або військовий сферах; по-третє, як міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право впливають на національні системи криміналізації кримінальних правопорушень у військовій сфері; по-четверте,

вивчення успішного досвіду інших країн для вдосконалення національного кримінального законодавства.

Ключовими аспектами компаративістського аналізу криміналізації військових кримінальних правопорушень виступають наступні. Визначення поняття «військових кримінальних правопорушень». У цьому контексті важливо визначити як різні правові системи визначають, що є військовим злочином. Також, визначення підходів до поняття об'єкта та суб'єкта (кадрові військові, резервісти, мобілізовані, військовозобов'язані під час зборів) цих діянь. Країни мають різні визначення та коло діянь, що криміналізуються у військовій сфері: дезертирство та самовільне залишення частини; невиконання наказу та непокоря; зловживання владою або перевищення повноважень; порушення правил поведінки зі зброєю чи майном; статутні відносини тощо.

У межах порівняльного аналізу має значення вплив умов на криміналізацію діяння. Тобто як статус «воєнного часу» або «бойової обстановки» впливає на тяжкість покарання та кваліфікацію військових кримінальних правопорушень.

Для України, яка перебуває у стані війни та активно реформує свою правову систему, компаративістський аналіз криміналізації військових правопорушень має особливе значення: виявлення прогалин, недоліків або застарілих норм у вітчизняному КК та запозичення кращого світового досвіду; забезпечення відповідності українського законодавства міжнародним стандартам, що особливо важливо в контексті євроінтеграції; вивчення успішних моделей протидії дезертирству, корупції у військовій сфері та іншим злочинам; надання науково обґрунтованих пропозицій щодо криміналізації чи декриміналізації певних діянь, а також перегляду санкцій за військові кримінальні правопорушення.

Таким чином, компаративістський аналіз є потужним інструментом для глибокого розуміння природи військових кримінальних правопорушень, виявлення їхньої соціальної обумовленості в різних правових системах та розробки обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства.

Вибір зарубіжного законодавства для компаративістського аналізу військових кримінальних правопорушень обумовлений його релевантністю для України, особливо в умовах триваючої повномасштабної війни. Ключовим критерієм є геополітична близькість та досвід країн, що або безпосередньо пройшли через збройні конфлікти (як Хорватія), або ж межують із зоною бойових дій, усвідомлюючи постійну військову загрозу чий мають пострадянський досвід та інтеграція в НАТО (Польща, Чехія, Литва, Латвія, Естонія). Аналіз законодавства скандинавських країн (Швеція, Фінляндія), що нещодавно приєдналися до НАТО або мають сильну оборонну політику, дозволить охопити моделі криміналізації, сформовані в умовах високої готовності до оборони та потенційних загроз. Цей підхід забезпечить глибинний аналіз різноманітних правових механізмів захисту військового правопорядку.

Хорватія має власний досвід збройного конфлікту (війна за незалежність у 1990-х), що значно вплинув на формування її військового кримінального права. Це обумовило фокус на злочинах, пов'язаних з війною. КК Хорватії, як і український КК, містить окремі положення щодо військових злочинів, які зосереджені в окремому розділі XXXIV Кримінальні злочини проти збройних сил [10].

Представлені статті Кримінального кодексу Хорватії (статті 357-380) виявляють системний та багатогранний підхід до криміналізації військових правопорушень, спрямований на всебічне забезпечення військового правопорядку, особливо в умовах загроз національній безпеці. Кодекс чітко диференціює відповідальність залежно від умов вчинення злочину, значно посилюючи покарання у стані війни або безпосередньої загрози незалежності та єдності Республіки Хорватія.

Першочерговою є криміналізація порушень дисципліни та субординації. Статті 357 КК Хорватії Невиконання/відмова від виконання наказу та ст. 359 КК Хорватії Опір варті/вартівому, передбачають покарання до трьох років у мирний час, але значно суворіші у воєнний. Особливої уваги заслуговує стаття 360 КК Хорватії Відмова підкорятися, що стосується групової непокоря, застосування сили або погрози, з покаранням від одного до восьми років,

а при обтяжуючих обставинах (зброя, організованість, воєнний час) – до десяти років. Смерть особи внаслідок таких дій карається позбавленням волі до п'ятнадцяти років, що підкреслює високу суспільну небезпеку таких діянь.

Кодекс також детально регламентує відповідальність за зловживання зброєю та порушення правил поведінки з нею (ст. 358 КК Хорватії), включно з відмовою від її використання, якщо це не пов'язано з ідейними переконаннями, схваленими встановленим порядком. Це свідчить про прагнення забезпечити як дисципліну, так і повагу до норм права.

Нестатутні відносини та жорстоке поведіння з підлеглими (ст. 362 КК Хорватії) є окремим кримінальним правопорушенням, що підкреслює важливість дотримання прав людини в армії, як у мирний час так і воєнний час. Покарання посилюється у разі настання тяжких наслідків для здоров'я або при рецидиві.

Важливим блоком є злочини, пов'язані з недбалістю ставленням до службових обов'язків та матеріального забезпечення (статті 363-366 КК Хорватії). Сюди входять порушення правил несення варті, подання неправдивих звітів, невжиття заходів захисту військових підрозділів та безпеки під час навчань. Ці норми спрямовані на запобігання шкоді боеготовності та життю особового складу через безвідповідальність.

Особливо актуальними для воєнного часу є статті щодо ухилення від військової служби (ігнорування призову, каліцтво, обман – статті 367, 368 КК Хорватії) та злочини під час бойових дій (статті 372-377 КК Хорватії). Серед останніх виділяються перехід на бік ворога (від 5 років), здача в полон до вичерпання можливостей опору (від 3 до 15 років), невиконання обов'язків та залишення позицій під час бою (від 3 до 15 років), а також підлив бойового духу. Суворість цих санкцій демонструє пріоритет національної безпеки та захисту держави.

Важливою є стаття 380 КК Хорватії, яка роз'яснює відповідальність за виконання злочинного наказу: військовослужбовець винен лише тоді, коли знав або було очевидно, що виконує неправомірний акт, при цьому злочини проти людства та воєнні злочини завжди вважаються очевидно неправомірними. Це поло-

ження є ключовим для гармонізації з міжнародним кримінальним правом та захисту прав військовослужбовців.

Кримінальний кодекс Хорватії демонструє зрілу та ретельно розроблену систему криміналізації військових правопорушень, що відображає її власний досвід збройних конфліктів та прагнення до ефективного забезпечення оборонної здатності держави.

Хорватський досвід чіткого розмежування відповідальності за виконання злочинного наказу (ст. 380 КК Хорватії) є важливим для гармонізації українського законодавства з міжнародним кримінальним правом, особливо щодо воєнних злочинів.

Кримінальний кодекс Республіки Польща демонструє системний та деталізований підхід до криміналізації військових злочинів, виокремлюючи їх у окрему частину Військова частина (ст. 317-363 КК Польщі): Глава XXXVIII Загальні положення для військовослужбовців, Глава XXXIX Злочини проти обов'язку несення військової служби, Глава XL Злочини проти засад військової дисципліни, Глава XLI Злочини проти правил поведінки з підлеглими, Глава XLII Злочини проти засад поведінки зі зброєю та військовою технікою, Глава XLIII Злочини проти засад несення служби, Глава XLIV Злочини проти військового майна [11]. Криміналізація діянь у військовій сфері підкреслює визнання особливої природи військового правопорядку як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони. Польське законодавство не просто криміналізує основні порушення, а й диференціює їх за об'єктом посягання, виділяючи окремі глави для злочинів проти обов'язку служби, дисципліни, правил поведінки з підлеглими, поведінки зі зброєю, несення служби та військового майна. Така структуризація дозволяє більш точно кваліфікувати діяння та застосовувати відповідні санкції, відображаючи комплексний підхід до забезпечення функціонування Збройних Сил через всеосяжну кримінально-правову регламентацію всіх ключових аспектів військової діяльності.

Кримінальний кодекс Литовської Республіки значною мірою відповідає міжнародним та європейським стандартам, що проявляється у всеосяжному підході до забезпечення вій-

ськового правопорядку та захисту прав людини; у системності у криміналізації військових правопорушень, виокремлюючи їх у окрему Главу XLVI (ст.ст. 314-330) [12]. Зокрема, криміналізація знущань над військовослужбовцями (ст. 320 КК Литви) та насильницьких дій щодо підлеглих (ст. 319 КК Литви) узгоджується з вимогами щодо заборони жорстокого поводження та приниження гідності. Важливою особливістю Литовського КК є пряме закріплення відсутності відповідальності за невиконання завідомо незаконного наказу (ч. 3 ст. 317 КК Литви), що є ключовим положенням міжнародного гуманітарного права та кримінального права, яке захищає військовослужбовців від відповідальності за воєнні злочини, вчинені за наказом. Ця норма відображає принцип *nuremberg principles*, де індивідуальна відповідальність не виключається наказом вищого. Значне посилення покарань за військові злочини у воєнний час підкреслює зобов'язання держави щодо забезпечення боєздатності у критичних умовах, що також є важливим аспектом національної безпеки в європейському контексті. Виокремлюється норма щодо тлумачення понять. Так, у ч. 1 ст. 330 КК Литви зазначено, що воїном визнається громадянин Литовської Республіки, що несе обов'язкову (рядову або в активному резерві), професійну або добровільну військову службу; у ч. 2 ст. 330 призовником визнається військовозобов'язаний, який у порядку та у спосіб, що передбачені Законом «Про обов'язкову військову службу», до встановленого віку не відбув обов'язкову рядову або альтернативну службу і не має звільнення від неї. Загалом, Литовський КК забезпечує всеосяжний захист військового правопорядку, охоплюючи як злочини проти служби, так і проти особистості та майна в армії.

Кримінальний кодекс Чеської Республіки підходить до криміналізації військових правопорушень з високим рівнем деталізації та акцентом на захисті боєздатності держави, особливо в умовах загроз. Як і в низці європейських КК, військові злочини, у КК Чеської Республіки, виділені в окремі глави (Глава X «Кримінальні правопорушення проти військової служби» та Глава XII «Військові кримінальні правопорушення»), що підкреслює їх особливе значення [13].

У кримінальному законодавстві Чехії чітко розділені поняття «злочинів проти військової служби» та «військові кримінальні правопорушення». У Главі X переважно зосереджені злочини, пов'язані з призовом на службу (ст.ст. 369–374 КК), включаючи ухилення від призову в мирний та воєнний час, невиконання обов'язку заступити на службу, навіть з необережності. Це ширше, ніж просто дезертирство, і націлене на забезпечення комплектування Збройних Сил Чеської Республіки. У Главі XII міститься низка діянь, що підривають дисципліну, боєздатність та моральний стан (ст.ст. 375–397).

Посилена відповідальність у воєнний час: як і в кодексах Хорватії та Литви, КК Чеської Республіки передбачає більш суворе покарання за більшість військових злочинів, якщо вони вчинені під час воєнного стану або бойової ситуації. Це спільна риса, що відображає європейську практику захисту державності в умовах кризових ситуацій.

Чеський КК не тільки криміналізує умисне невиконання наказу, але й окремо виділяє невиконання наказу з необережності (ст. 376 КК Чехії), що свідчить про високі вимоги до службової сумлінності. Покарання за умисне невиконання наказу, особливо під час бойових дій, є надзвичайно суворим (до 20 років позбавлення волі).

Окремі положення присвячені супротиву та примусу до порушення військового обов'язку (ст. 377 КК Чехії), а також образі між військовослужбовцями (ст.ст. 378-380 КК Чехії), включно з насильством. Ці норми спрямовані на збереження внутрішньої ієрархії та здорових відносин у військовому колективі, запобігаючи зловживанням.

Розділ 4 Глави XII присвячений «Кримінальним правопорушенням, які створюють загрозу для боєздатності або збройних сил». Загалом, КК Чеської Республіки відображає комплексний та суворий підхід до військових злочинів, з особливим акцентом на захисті боєздатності та морального стану армії в умовах загроз.

Аналіз зарубіжних кримінальних кодексів у сфері військових злочинів виявляє низку спільних рис та унікальних підходів, які можуть бути цінними для вдосконалення КК

України, особливо в умовах триваючої повномасштабної агресії.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що компаративний аналіз зарубіжних кримінальних кодексів показує, що ефективна криміналізація військових правопорушень є ключовим стовпом національної безпеки, особливо під час війни. Кримінальне законодавство зарубіжних країн демонструють системний та деталізований підхід, виокремлюючи військові злочини (військові кримінальні правопорушення) в окремі глави та значно посилюючи покарання за них у воєнний час. Особливо цінним є фокус на захисті боєздатності армії, підтримання суворої дисципліни та субординації, а також чітке розмежування відповідальності, включно

з випадками невиконання незаконних наказів. Такий досвід свідчить про необхідність постійного вдосконалення військового законодавства України для адекватного реагування на виклики воєнного часу та забезпечення безкомпромісної обороноздатності держави.

Узагальнюючи зарубіжний досвід необхідно зазначити, що комплексне та деталізоване кримінальне законодавство у військовій сфері, яке адаптується до умов загроз та враховує міжнародні стандарти, є критично важливим для ефективного функціонування сучасних збройних сил. Запозичення окремих положень зарубіжних кримінальних кодексів може суттєво посилити оборонну здатність України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гученко К. В., Мірошніченко С. С. Компаративістський аналіз дезертирства (ст. 408 КК України) в Україні та Європейських державах. *Наукові перспективи*. 1(55) 2025. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/19446/19449>
2. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія / С. О. Харитонов. Харків : Право, 2018. 328 с.
3. Малетова О.С., Тригуб О.М. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/129.pdf>
4. Fesenko, O., Kozakova, I., & Shnytko, O. (2022). On the issue of legal liability for war crimes. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 2(74), P. 237-243. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.74>
5. Chow, C.-H. N., & Yeh, I. (2021). Influence Factors in the Effectiveness of National Defense Anti-Corruption Governance. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 73, P. 262-275. URL: <https://doi.org/10.33788/rcis.73.16>
6. Kostiuk, I. (2024). Forensic classification of military criminal offences and the place of abuse of power or authority by a military official. *Law Journal of the National Academy of internal affairs*, (14, no. 4), P. 66–77.
7. Short, R., Dickson, H., Greenberg, N., & MacManus, D. (2018). Offending behaviour, health and wellbeing of military veterans in the criminal justice system. *PLoS one*, 13(11), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0207282>
8. K Ambos. *Treatise on international criminal law: Volume III: International criminal procedure*. 2024. 720 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=KaAwEQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Kai+Ambos&ots=_mvfcOiBOU&sig=mOZJ91hfr_4OnvGEiCW0A8HSioc&redir_esc=y#v=onepage&q=
9. Звонарьов О.Ю. Клименко С. В. Воєнні злочини в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал* № 3. 2023. С. 394-399.
10. Criminal Code of the Republic of Croatia. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12380>
11. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову В. С. Станіч. К. : ОВК, 2016. 138 с.
12. Кримінальний кодекс Литовської Республіки /переклад на укр. мову К.В. Менченя, під ред. О.В. Коротюк. К. ОВК. 2021. 158 с.
13. Кримінальний кодекс Чеської Республіки /переклад на укр. мову О.В. Коротюк. К. ОВК. 2022. 264 с.

Цуркан-Сайфуліна Ю. В.,
докторка юридичних наук, професорка,
заступниця директора з наукової роботи
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0003-3125-4655>

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ

WAR CRIMES IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION: CRIMINAL LAW QUALIFICATION AND CHALLENGES OF PUNISHMENT ENFORCEMENT

Статтю присвячено кримінально-правовому аналізу воєнних злочинів, вчинюваних в умовах збройної агресії, та виявленню проблем реалізації покарання за такі злочини.

Висвітлено нормативне визначення воєнних злочинів за національним законодавством і міжнародним правом, акцентовано увагу на критеріях кваліфікації цих правопорушень відповідно до положень Кримінального кодексу України та міжнародного гуманітарного права.

Наголошено на актуальності дослідження, зумовленої безпрецедентною кількістю воєнних злочинів, що фіксуються під час сучасного збройного конфлікту в Україні, та нагальній потребі забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності винних осіб.

Деталізовано теоретичні й практичні труднощі кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів у контексті національного та міжнародного законодавства, включно з недосконалістю ст. 438 КК України, яка має бланкетний характер і відсилає до міжнародних договорів без розкриття конкретного складу злочину.

Вказано на труднощі реального виконання призначених покарань, зумовлені як правовими, так і фактичними чинниками (знаходження значної частини воєнних злочинців поза юрисдикцією України, недоступність території, активна фаза бойових дій, застосування процедур спеціального заочного провадження, обміни військовополонених тощо).

Особлива увага приділяється питанню взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом, яка після ратифікації Римського статуту в 2024 році набула нової юридичної якості.

Наголошено також на необхідності комплексної модернізації правозастосовних інструментів, зокрема шляхом стандартизації доказування, цифрової фіксації злочинів та підвищення кваліфікації слідчих.

Практична значущість отриманих результатів полягає у тому, що сформульовані висновки та пропозиції можуть бути використані у нормотворчій діяльності, вдосконаленні правозастосовної практики, розробці методик розслідування, побудові взаємодії з міжнародними інституціями та формуванні правової політики України в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: воєнні злочини, збройна агресія, збройний конфлікт, кримінально-правова кваліфікація, реалізація покарання, невідворотність покарання, кримінальна відповідальність, притягнення до відповідальності, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, кримінальне законодавство, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, заочне провадження.

The article is devoted to a criminal law analysis of war crimes committed in the context of armed aggression, with a focus on the problems related to the enforcement of punishment for such crimes. It examines the legal definitions of war crimes under both national legislation and international law, highlighting the criteria for the qualification of these offenses in accordance with the provisions of the Criminal Code of Ukraine and international humanitarian law.

The study emphasizes the relevance of this issue, given the unprecedented number of war crimes recorded during the ongoing armed conflict in Ukraine and the urgent need to ensure the inevitability of criminal liability for the perpetrators. It elaborates on the theoretical and practical difficulties of qualifying war crimes within the framework of national and international law, including deficiencies in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which is of a blanket nature and refers to international treaties without specifying the constituent elements of the crime.

The article identifies challenges in the actual execution of imposed punishments, caused by both legal and factual factors, such as the physical inaccessibility of a significant number of perpetrators due to their location beyond Ukraine's jurisdiction, the ongoing hostilities, the limited access to occupied territories, and the application of special in absentia procedures and prisoner exchanges.

Special attention is given to Ukraine's interaction with the International Criminal Court, which gained new legal dimensions following the ratification of the Rome Statute in 2024. The article also underscores the necessity of a comprehensive modernization of law enforcement tools, including the standardization of evidence gathering, the digital documentation of crimes, and the enhancement of investigator qualifications.

The practical significance of the findings lies in the fact that the formulated conclusions and proposals can be utilized in legislative activity, the improvement of law enforcement practices, the development of investigation methodologies, the establishment of cooperation with international institutions, and the formation of Ukraine's legal policy during the ongoing armed conflict.

Key words: war crimes, armed aggression, armed conflict, criminal law qualification, punishment enforcement, inevitability of punishment, criminal liability, prosecution, international humanitarian law, international criminal law, criminal legislation, Rome Statute, International Criminal Court, in absentia proceedings.

Постановка проблеми. Воєнні злочини як грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права становлять одну з найскладніших категорій правопорушень у контексті сучасної збройної агресії проти України. З огляду на безпрецедентний масштаб порушень, зафіксованих із 2014 року та особливо після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, перед українською правовою системою постало завдання належної кримінально-правової кваліфікації таких діянь, забезпечення ефективного розслідування та реалізації механізмів покарання винних осіб. Водночас чинне кримінальне законодавство, зокрема ст. 438 КК України, має фрагментарний характер і не охоплює всі складові воєнних злочинів, які передбачені міжнародним правом, що ускладнює як доведення складу злочину, так і застосування адекватних процесуальних інструментів у ході досудового розслідування та судового розгляду.

Проблема поглиблюється практичною неможливістю реалізації традиційних форм кримінального переслідування: значна частина воєнних злочинців перебуває на тимчасово окупованих територіях або в межах держави-агресора, що унеможлиблює їх фізичну доставку до суду. У зв'язку з цим виникає потреба адаптації національної юстиції до умов війни, зокрема через застосування спеціальних механізмів заочного провадження, цифрової фіксації доказів, а також поглиблення співпраці з Міжнародним кримінальним судом. У цьому контексті актуальним є запит на оновлення нормативної бази, гармонізацію кримінального законодавства з Римським статутом та забезпе-

чення реальної невідворотності покарання як ключової умови відновлення справедливості, дотримання прав людини та виконання міжнародно-правових зобов'язань України.

Метою цього дослідження є визначення проблем кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів, учинених в умовах збройної агресії проти України, та обґрунтування шляхів удосконалення механізмів притягнення винних до відповідальності. Особлива увага приділяється узгодженню положень ст. 438 Кримінального кодексу України з міжнародними стандартами, зокрема положеннями Римського статуту, а також виявленню процесуальних труднощів реалізації покарання, включаючи питання доказування, заочного провадження та міжінституційної взаємодії у сфері воєнної юстиції.

Проблематика кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів в умовах збройної агресії досліджується насамперед у контексті розмежування понять «воєнний» та «військовий» злочин, узгодження положень Кримінального кодексу України з міжнародними нормами, а також реалізації процедур заочного провадження у справах, де підозрювані перебувають поза межами юрисдикції України. Окрему увагу в наукових працях приділено проблемам бланкетного характеру ст. 438 КК України, складності доведення контекстуального елементу злочину, специфіці доказування та забезпеченню доступу до місць вчинення злочинів у зоні бойових дій. Суттєвий внесок у розвиток цієї теми зроблено в роботах І. Глов'юк, Є. Діденка та ін. які розглядають питання доказування, юрисдикції, взаємодії

з МКС та імплементації міжнародних стандартів у національну кримінальну політику щодо воєнних злочинів.

Проблематика також охоплює практичні аспекти застосування спеціального заочного провадження та механізмів виконання вироків щодо осіб, які перебувають на окупованих територіях або в країні-агресорі. З огляду на складність таких проваджень, вагоме значення мають цифровізація фіксації доказів, забезпечення безпеки свідків, а також стандартизація підходів до розслідування у справах про воєнні злочини. Попри обмежену кількість системних праць на цю тему, вже сформоване первинне теоретико-прикладне підґрунтя дозволяє об'єктивно оцінити потребу в оновленні кримінального законодавства України з урахуванням викликів міжнародного збройного конфлікту та сучасних вимог до гуманітарного правосуддя.

Основний виклад матеріалу. Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року та перейшла у фазу повномасштабної війни у 2022 році, супроводжується масовими воєнними злочинами. Станом на кінець січня 2025 року в Україні зареєстровано понад 150 тисяч воєнних злочинів [17] – умисних убивств цивільних, катувань, зґвалтувань, атак на житлові райони, мародерства, депортації населення та інших порушень законів і звичаїв війни. Розслідування та належна правова оцінка цих діянь є надзвичайно актуальними для української правової системи і міжнародної спільноти.

На думку Репецького В. більшість науковців вважають, що поняття «воєнний злочин» виникло у другій половині XIX століття, коли було прийнято Женевську конвенцію 1864 р. про поліпшення долі поранених і хворих воїнів в діючих арміях та ряд інших документів, що регулювали порядок ведення воєнних дій [14, с. 120].

Дуфенюк О. наголошує, що поняття «воєнного злочину» відсутнє в Кримінальному кодексі України, але воно є фундаментальним у міжнародному гуманітарному праві [4, с. 370].

Воєнні злочини належать до категорії найтяжчих міжнародних злочинів поряд зі злочинами агресії, злочинами проти людяності та геноцидом [2].

Україна як держава, на території якої вчиняються воєнні злочини, стикається з низкою викликів: як кваліфікувати різноманітні прояви цих злочинів за національним кримінальним законодавством у відповідності з міжнародними стандартами; як ефективно збирати докази і притягувати винних до відповідальності в умовах триваючого конфлікту; яким чином використати механізми міжнародного правосуддя, зокрема МКС, доповнюючи національне правосуддя, – і водночас забезпечити невідворотність покарання навіть заочно засуджених осіб. Вирішення цих питань має не лише практичне значення для правосуддя у конкретних справах, але й стратегічне значення для утвердження верховенства права, відновлення справедливості та запобігання новим воєнним злочинам.

Під воєнними злочинами розуміють дії, вчинені під час та у зв'язку зі збройним конфліктом (міжнародного чи неміжнародного характеру), які грубо порушують закони та звичаї війни, тобто норми міжнародного гуманітарного права [6, с. 30].

Як зазначають дослідники, воєнний злочин – це свідоме порушення загальновизнаних правил ведення війни, що тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність на національному або міжнародному рівні [2].

Воєнні злочини слід відрізняти від так званих «військових злочинів», під якими в національних правових системах зазвичай розуміють військові дисциплінарні чи службові правопорушення (наприклад, непоко́ра, дезертирство) – останні не підпадають під юрисдикцію міжнародних судів і врегульовуються виключно національним законодавством [16].

Натомість поняття «воєнні злочини» охоплює порушення саме норм міжнародного гуманітарного права, спрямованих на захист осіб та об'єктів під час війни.

Женевські конвенції 1949 р. та Додатковий протокол I 1977 р. зобов'язують держави криміналізувати такі тяжкі порушення МГП у національному законодавстві [7]. Зокрема, до грубих порушень Женевських конвенцій віднесено діяння проти осіб чи майна, що особливо охороняються цим правом: умисне вбивство; катування або нелюдське поводження; умисне

спричинення сильних страждань або серйозних ушкоджень; незаконне депортування чи переміщення цивільних; захоплення заручників; свідоме позбавлення військовополонених права на справедливий суд тощо.

Крім того, сучасне міжнародне право до воєнних злочинів відносить низку інших серйозних порушень законів та звичаїв війни – як у міжнародних, так і у внутрішніх конфліктах. Перелік таких діянь найповніше зафіксований у ст. 8 Римського статуту МКС, яка містить близько 50 складів воєнних злочинів [12], включно з умисними ударами по цивільних об'єктах, невідбирковими бомбардуваннями, використанням забороненої зброї, згвалтуваннями в умовах конфлікту, мародерством тощо. Таким чином, міжнародне право окреслює широке коло дій, що кваліфікуються як воєнні злочини, проте об'єднує їх наявністю збройного конфлікту як контекстуального елемента і спрямованістю проти охоронюваних правом війни інтересів.

Кваліфікація воєнних злочинів – це процес правової оцінки діяння, пов'язаного зі збройним конфліктом, із визначенням відповідного складу злочину за кримінальним законом. Проблеми тут виникають через необхідність узгодження національних норм з міжнародно-правовими вимогами. Як зазначалося, ст. 438 КК України є бланкетною – вона відсилає до міжнародних договорів, ратифікованих Україною [3, с. 571].

Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства [8].

Положення конвенцій та міжнародних правил, а також міжнародних звичаїв війни автоматично інтегруються у зміст ст. 438 [10].

Як зазначає І.Головнюк, Для кваліфікації за ст. 438 КК України має бути встановлений, доведений та в необхідному обсязі описаний у процесуальних документах контекстуальний елемент воєнного злочину в усіх складових: наявності міжнародного збройного конфлікту, *pexus*, усвідомлення наявності міжнародного збройного конфлікту. Відсутність контекстуального елемента виключає правильність кваліфікації діяння за ст. 438 КК України [1, с. 250].

Це дає можливість максимально широко охопити всі воєнні злочини нормою національного закону, забезпечивши виконання міжнародних зобов'язань щодо криміналізації воєнних злочинів. Українські суди при розгляді справ за ст.438 ККУ змушені посилалися на конкретні положення міжнародного гуманітарного права, які були порушені, аби обґрунтувати склад злочину.

У серпні 2024 року Україна ратифікувала Римський статут МКС [15].

Розслідування воєнних злочинів ставить перед правоохоронними органами особливі завдання щодо збирання і оцінки доказів. Предмет доказування у таких провадженнях включає не лише звичайні елементи складу злочину (подію, винність, мотив тощо), але й контекстуальні обставини, що відрізняють воєнний злочин від інших правопорушень. Необхідно встановити факт існування збройного конфлікту (міжнародного чи неміжнародного), зв'язок між діянням і цим конфліктом, а також порушення конкретної норми міжнародного гуманітарного права [5, с. 284].

Наприклад, умисне вбивство цивільної особи поза ситуацією збройного конфлікту кваліфікується як вбивство за кримінальним правом загальної юрисдикції, але те саме діяння, вчинене під час війни над військовополоненим або цивільним, є воєнним злочином (порушенням законів та звичаїв війни). Тому доказування включає встановлення так званого «конфліктного контексту». Як підкреслюється в наукових дослідженнях, багатоаспектність складу воєнного злочину – різні форми злочинних діянь плюс обов'язковий зв'язок з воєнними подіями – є однією з ключових особливостей процесу доказування [5, с. 287].

Другою важливою особливістю є умови, в яких доводиться збирати докази. Більшість воєнних злочинів скоюються на територіях, охоплених бойовими діями чи тимчасово окупованих ворогом. Безпосередньо під час активної фази конфлікту слідчі часто не мають доступу до місця події. Як зазначають практики, головною перешкодою ефективному розслідуванню є саме продовження бойових дій у районах, де були вчинені злочини [3, с. 573].

Водночас поточний збройний конфлікт відрізняється безпрецедентним обсягом цифрових

доказів. Практично кожен злочин може бути зафіксований на фото чи відео очевидцями за допомогою смартфонів, камер спостереження, дронів. В Україні створено державні платформи для збирання таких даних: зокрема, Офіс Генерального прокурора разом з партнерами запустив портал warcrimes.gov.ua для прийому повідомлень і медіадоказів від громадян [3, с. 571], ці платформи дозволяють централізувати інформацію та забезпечувати її належне документування для суду.

Особливого підходу потребує допит свідків і потерпілих у справах про воєнні злочини. Багато свідків – це цивільні мешканці, що пережили травматичний досвід (окупацію, тортури, втрату близьких), або військовослужбовці, які перебували у полоні. Психологічний стан таких осіб вимагає делікатного поводження. Допити іноді проводяться у кілька етапів, за участі психологів чи з використанням відеофіксації, щоб зменшити повторну травмизацію потерпілих. В умовах воєнного стану змінюється й процедура документування показань – допускається відео- чи аудіозапис там, де це раніше було винятком [11].

Проте загальні принципи допустимості доказів мають дотримуватися: навіть війна не є підставою відмовитися від стандартів справедливого судочинства. Наприклад, докази, отримані з порушення права на захист або шляхом жорстокого поводження, не можуть прийматися судом.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) відіграє ключову роль у притягненні до відповідальності за воєнні злочини, особливо коли національні суди не в змозі забезпечити правосуддя. МКС заснований Римським статутом 1998 року, який визначає чотири категорії злочинів під його юрисдикцією: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресія. Стаття 8 Римського статуту містить найширший перелік воєнних злочинів, охоплюючи діяння як у міжнародних, так і у внутрішніх конфліктах. МКС не замінює національні суди, а діє на засадах комплементарності (доповнюваності), тобто бере до розгляду лише ті справи, які не можуть або не хочуть ефективно розслідувати національні юстиції [15].

Для України питання юрисдикції МКС є особливим, оскільки держава тривалий час

не ратифікувала Римський статут, попри підписання його ще в 2000 році. Перешкодами називалися конституційні колізії та побоювання щодо переслідування українських військових. Лише після початку повномасштабного вторгнення, у 2022 році, Україна активніше залучила механізми МКС.

Варто розуміти, що юрисдикція МКС доповнює, але не підміняє собою українську юрисдикцію. МКС втрутиться лише якщо українська правоохоронна система не здатна або не бажає провести реальне розслідування і суд.

Навіть коли винну особу встановлено і справу розглянуто судом, постає питання реального виконання покарання. В умовах триваючої війни значна частина воєнних злочинців фізично недосяжна для українського правосуддя – вони перебувають на території держави-агресора або на окупованих землях. Це зумовлює поширену практику заочного засудження. Кримінальний процесуальний кодекс України, з урахуванням воєнного стану, передбачає можливість спеціального заочного провадження щодо осіб, які оголошені в розшук і переховуються в країні-агресорі (ч. 3 ст. 615 КПК) [11].

Українські суди активно застосовують цю процедуру у справах про воєнні злочини. За даними на кінець 2024 року, переважна більшість вироків за ст. 438 ККУ винесено заочно, 41 вирок у справах про порушення законів та звичаїв війни, з них 40 вироків – заочно [13].

Загалом з початку повномасштабної агресії українські суди засудили за воєнні злочини понад 150 осіб, але менше двох десятків з них були присутні на лаві підсудних – решта отримали вирoki заочно. Ці цифри показують масштаб проблеми: лівова частка воєнних злочинців поки що фізично знаходиться поза досяжністю українських правоохоронців [17].

Заочне засудження має подвійний характер. З одного боку, воно дозволяє не відкладати правосуддя на невизначений час і виносити обвинувальні вирoki навіть за відсутності обвинуваченого. Таким чином фіксується історична правда про злочин і юридично визнається вина конкретної особи. Це важливо для справедливості щодо потерпілих та суспільства, яке очікує реакції держави. Відповідно до конвенції ООН, для воєнних злочинів немає строків давності [9].

Щодо призначення покарання, українські суди демонструють суворий підхід у справах про воєнні злочини. Закон передбачає покарання аж до довічного позбавлення волі за найбільш тяжкі з них (ст. 438 ч. 2 КК) [10].

Україна наразі перебуває на передовій як буквального, так і правового фронту боротьби з воєнними злочинами. Перспективи у цій сфері вимальовуються як на національному, так і на міжнародному рівні.

Перспективи для України полягають у тому, щоб із країни, яка стала жертвою жажливих воєнних злочинів, перетворитися також на взірць держави, яка максимально ефективно забезпечила правосуддя над злочинцями. Комплекс заходів – від вдосконалення законів і судової практики до використання міжнародних судових інстанцій – має створити цілісну систему невідворотності покарання. Це важливо не лише для відновлення справедливості щодо минулого, але й для майбутнього: усвідомлення неминучості відповідальності стане найкращою профілактикою нових воєнних злочинів, зміцнить міжнародний правопорядок і репутацію України як правової демократичної держави.

Висновки. Воєнні злочини, що вчиняються в умовах збройної агресії проти України, становлять складну юридичну категорію, яка потребує належного нормативного врегулювання та ефективної правозастосовної практики. Ключовим викликом є бланкетний характер ст. 438 Кримінального кодексу України, яка не

містить вичерпного переліку складів воєнних злочинів і відсилає до міжнародних договорів, що ускладнює кваліфікацію правопорушень. Визначальне значення має наявність контекстуального елементу – збройного конфлікту – який повинен бути доведений у кожному конкретному кримінальному провадженні.

Реалізація кримінальної відповідальності за воєнні злочини ускладнюється як правовими, так і фактичними чинниками: відсутністю доступу до територій вчинення злочинів, неможливістю обвинувачених, необхідністю застосування процедур спеціального заочного провадження. Водночас наявність цифрових доказів, створення національних платформ для фіксації злочинів, участь Міжнародного кримінального суду після ратифікації Римського статуту відкривають додаткові можливості для забезпечення справедливості.

Належна імплементація міжнародно-правових норм, гармонізація національного законодавства, а також зміцнення процесуальних гарантій в умовах війни мають стати основою сучасної моделі воєнної юстиції. Практичне значення дослідження полягає у визначенні напрямів вдосконалення кримінального права та процесу щодо воєнних злочинів, зокрема в частині кваліфікації, доказування, заочного судочинства та міжінституційної співпраці, що є необхідним для забезпечення невідворотності покарання та утвердження верховенства права в умовах міжнародного збройного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глов'юк І.В. Виклад контекстуального елементу у вироках за статтею 438 КК України: аналіз судової практики. *Topical Issues of Procedural Law in Ukraine : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 228–255. URL: <https://www.researchgate.net/publication/390564284> (дата звернення: 18.05.2025).
2. Гнатовський М., Короткий Т. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Юридична газета онлайн*. 18.04.2022. URL: <https://yur-gazeta.com> (дата звернення: 18.05.2025).
3. Діденко Є.В. Кримінально-правова та процесуальна характеристика воєнних злочинів в Україні (після повномасштабного вторгнення РФ). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2(10). С. 569–573. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303701/295738> (дата звернення: 18.05.2025).
4. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88> (дата звернення: 18.05.2025).
5. Єфіменко Т.С. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 33. № 3. С. 284–294. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/336/341> (дата звернення: 18.05.2025).
6. Іваночко О. Поняття воєнного злочину в міжнародному та національному праві. *Центральноукраїнський вісник права*. 2023. № 3. С. 28–37. URL: <https://cu.j.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/20/18> (дата звернення: 18.05.2025).

7. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. Ратифікована Україною 08.07.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.05.2025).
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.05.2025).
9. Конвенція ООН про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 р. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-6&chapter=4&clang=_en (дата звернення: 18.05.2025).
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.05.2025).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.05.2025).
12. Мазур М. Римський статут містить 50 складів воєнних злочинів, а в нашому законодавстві - одна фраза. Укрінформ. 24.06.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3878297-sudda-vs-rimskij-statut-mistit-50-skladiv-voennih-zlociniv-a-v-nasomu-zakonodavstvi-odna-fraza.html> (дата звернення: 18.05.2025).
13. МІПЛ (Медійна ініціатива за права людини). В Україні за рік засудили 60 російських воєнних злочинців - інфографіка. 16.01.2025. URL: <https://mipl.org.ua> (дата звернення: 18.05.2025).
14. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf (дата звернення: 18.05.2025).
15. Римський статут Міжнародного кримінального суду, прийнятий 17 липня 1998 р. Ратифікований Україною 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 18.05.2025).
16. Розмежування понять «воєнний» та «військовий» злочини. *Militaryni*. URL: <https://militaryni.com/uk/blogs/rozmezhuвання-ponyat-voennyj-ta-vijskovuj-zlochyn/> (дата звернення: 18.05.2025).
17. Суспільне. Заочне правосуддя: як Україна судить російських окупантів за воєнні злочини. Центр політико-правових реформ. URL: <https://suspilne.media/969913-zaocne-pravosudda-ak-ukraina-sudit-rosijskih-okupantiv-za-voenni-zlocini/> (дата звернення: 18.05.2025).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 343.137.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-22>

Гавриленко В. В.,

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри міжнародного та європейського права

Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

<https://orcid.org/0009-0002-6144-4716>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЩОДО ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

IMPLEMENTATION OF PROVISIONS OF INTERNATIONAL LEGAL ACTS REGARDING THE PRINCIPLES OF ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES INTO UKRAINIAN LEGISLATION

У статті досліджуються питання імплементації положень міжнародно-правових актів щодо принципів організації та діяльності судових та правоохоронних органів в українське законодавство. Зазначено, що серед міжнародних джерел особливе місце займає Європейська Конвенція про захист прав людини. Вона є основоположним міжнародним актом, який повністю вже виконав свою роль щодо визначення стандартів функціонування національних правоохоронних органів, але продовжує бути обов'язковим міжнародним документом про систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини під час функціонування цих органів. Доведено, що положення Конвенції пронизують всі законодавчі акти України стосовно діяльності органів правоохоронної системи. Поряд із наведеними іншими міжнародними джерелами обґрунтовано, що українське законодавство системно запозичило міжнародні стандарти, починаючи від базових, основних та закінчуючи суто функціональними, що відображають специфіку діяльності кожного правоохоронного органу. Зроблено висновок, що завдяки імплементації стало можливим перейняти та запозичити сучасний світовий правовий досвід, наукові напрацювання юристів та рекомендації практиків-представників багатьох національних судових та правоохоронних органів, що запозичені принципи виступають як загальне мірило поведінки, за допомогою якого люди мають певне уявлення про органи як державні структури, які дійсно покликані захистити їх та гарантувати їм конституційні права і свободи. Підкреслено, що правильно сформульована у національному законодавстві на підставі міжнародних стандартів певна кількість принципів набуває якостей особливого рівня права в сфері правоохоронної діяльності держави, вона постає над рівнем норм, визначає їх ціннісну орієнтацію (спрямованість) саме на реалізацію функціональності органів. Показано, що принципи можуть виступати, за певних обставин, відправним началом при вирішенні конкретних юридичних справ, особливо при застосуванні аналогії закону у разі наявності прогалин у законодавстві. Якщо систему принципів, яку визначено у національному законодавстві, дійсно створено на підставі міжнародних стандартів, вона безперечно буде відображати існуючу в конкретній державі систему цінностей та розвивати її, бо принципи показують як повинні функціонувати у національній державі судові та правоохоронні органи, не регулюючи безпосередньо їх діяльність.

Ключові слова: імплементація, міжнародно-правові стандарти, принципи діяльності судових та правоохоронних органів.

The article examines the issues of implementation of the provisions of international legal acts on the principles of organization and operation of judicial and law enforcement agencies into Ukrainian legislation. It is noted that the European Convention on Human Rights holds sources a special place among international sources. It is a fundamental international act that has fully fulfilled its role in defining standards for the functioning of national law enforcement agencies, but it is still a binding international document on the system of supranational control over the observance of human rights in the functioning of these agencies. It is proved that the Convention's provisions permeate all legislative acts of Ukraine concerning the activities of law enforcement agencies. In addition to the other international sources cited, the author proves that Ukrainian legislation has systematically borrowed international standards, ranging from basic and fundamental to purely functional standards rendering the specifics of each law enforcement agency. It is concluded that

the relevant implementation contributed to adopting and borrowing modern world legal experience, scientific developments of lawyers and recommendations of practitioners representing different national judicial and law enforcement agencies. Thus, the borrowed principles serve as a general measure of conduct, which gives people a specific idea of the agencies as state units that are really intended to protect them and guarantee their constitutional rights and freedoms. The author emphasizes that some principles correctly formulated in national legislation and based on international standards acquire the qualities of a special level law in the field of law enforcement activities of the State; they rise above the level of norms and determine their value orientation (focus) on the implementation of the bodies' working order. The author shows that principles can, under particular circumstances, be a starting point for resolving specific legal cases, especially when applying the analogy of law in the event of a gap in legislation. If the system of principles defined in national legislation is truly based on international standards, it will undoubtedly reflect and develop the system of values existing in a particular state because the principles show how the judiciary and law enforcement agencies should function in a national state without directly regulating their activities.

Key words: *implementation, international legal standards, principles of activity of judicial and law enforcement agencies.*

Проблема дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати стан імплементації в законодавство України існуючих міжнародних принципів та стандартів щодо організації та діяльності правоохоронних органів.

Метою статті є обґрунтування тези про те, що в українське законодавство системно імplementовано міжнародні принципи та стандарти щодо організації та діяльності правоохоронних органів, але із притаманними Україні особливостями побудови національного правопорядку. **Завданнями** є аналіз наукових праць, міжнародних джерел та національних законодавчих актів, у яких визначені питання імплементації базових міжнародних принципів в організацію та діяльність судових та правоохоронних органів.

Результати дослідження. У наукових вітчизняних публікаціях, зокрема науковиці В. В. Полякової, висловлюється слушна думка, з якою можна повністю погодитися, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (European Convention on Human Rights) [1] «в ієрархії джерел конституційного права займає місце безпосередньо після Конституції України, що має найвищу юридичну силу». Але, в той же час вона стверджує, що «досі є розбіжності в українській правовій системі та правозастосовній практиці з положеннями Європейської Конвенції про захист прав людини» [2, с. 146].

На нашу думку, розбіжності, особливо у правозастосовній практиці були, є і будуть надалі, оскільки одна справа визначити міжнародний стандарт, друга – імplementувати його у національне законодавство і зовсім інша – реалізувати цей стандарт у практичній діяльнос-

ті органів правоохоронної системи. Не може бути реалізація правозастосовної практики без помилок у діях з боку представників правоохоронних органів, без випадків зловживання або перевищення службовим становищем, без необережності або службової недбалості, навіть без елементів свавілля або корупції тощо. Людський фактор перманентно буде вносити свої корективи у правозастосовну практику, на підставі чого постійно будуть удосконалюватися накази, відомчі положення та інструкції і, навіть в певних випадках, законодавчі акти.

Треба віддати належне Конвенції як основоположному міжнародному акту, який повністю виконав та продовжує виконувати свою роль щодо визначення стандартів функціонування національних правоохоронних органів. В цьому є її неоціненна та визначна роль. Але, вітчизняні науковці, даючи їй високу оцінку, все ж йдуть далі та розглядають Конвенцію, наприклад науковці Н. О. Васюк та М. Г. Рожкова, як обов'язковий міжнародний договір про систему *наднаціонального контролю* за дотриманням прав людини [3].

На нашу думку, стосовно *наднаціонального контролю* можна погодитися частково і лише у тому плані, що в процесі правозастосовної практики положень національного законодавства, прийнятих на підставі міжнародних стандартів Конвенції, ЄСПЛ, який утворений цим міжнародним актом, приймає рішення стосовно скарг громадян на неправомірні відносно них дій з боку правоохоронних органів. Ці рішення в певній мірі дійсно можна сприймати як контроль, за результатами якого національні законотворці удосконалюють існуючі правові приписи, наближаючи реалізацію

міжнародних стандартів від певного рівня до більш високого і повного.

З цього приводу дуже влучно висловлюється науковець П. М. Рабинович, який підкреслює суто абстрактний зміст норм Конвенції та прецедентний характер рішень ЄСПЛ: «справжній смисл багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конститується, з'ясовується лише після їх тлумачення і застосування у рішеннях Суду. Практика Суду (а це сотні рішень) розвивається за відверто прецедентним принципом. І тому знання й урахування прецедентних рішень Суду, засвоєння специфіки його професійного мислення, його «правового менталітету» – одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні» [4].

Визначені у Конвенції норми «в надто абстрактній, часто оціночній формі» у якості міжнародних стандартів, можемо побачити і у національному законодавстві про організацію та діяльність правоохоронних органів. Але, національні норми також мають абстрактну форму у вигляді визначених у законодавстві принципів діяльності органів. Наприклад, у Законі України «Про Службу безпеки України» зазначено, що «Діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством» [5, ст. 5]. Як бачимо, з усіх наведених принципів найбільш конкретним та не абстрактним є принцип про недопущення розголошення відомостей про особисте життя людини.

У якості прикладу стосовно принципу беззастережного дотримання основного права людини на життя ми можемо побачити право-

ві приписи у Законі України «Про національну поліцію», де у статті 46 визначені всі виняткові випадки застосування вогнепальної зброї. За абстрактною формою вони повністю передають зміст приписів статті 2 Конвенції, але, виходячи з національних особливостей та правових звичаїв, дещо їх розширюють, наприклад, для «зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського» [6, п. 4, ст. 46], для «припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю» [6, п. 5 ст. 46] тощо.

Виходячи з приписів міжнародно-правового акту, військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України (ДПСУ) як правоохоронного органу спеціального призначення, також мають право використовувати та застосовувати вогнепальну зброю, озброєння та бойову техніку у тих самих випадках, що визначені у Конвенції, однак у ширшому колі випадків. Але це не означає факт їх розширення на противагу положенням-стандартам Конвенції. За нормами Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [7, ст. 3], користуючись принципами законності, поваги і дотримання прав та свобод людини та громадянина, які є міжнародними стандартами, правове регулювання використання та застосування зброї, озброєння та бойової техніки повністю знаходиться у національному правовому полі і не суперечить нормам-зобов'язанням Конвенції.

Стосовно інших правоохоронних органів України, то у національному законодавстві про організацію та здійснення ними діяльності питання використання та застосування співробітниками цих органів фізичних засобів впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї регламентується бланкетними (відсылними) нормами. Так, стосовно працівників Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), це визначено у статті 18 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»: «Працівники Національного бюро мають право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю під час виконання службових обов'язків у випадках, на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію» [8, ст. 18].

Аналогічні статті є в Законах України «Про Службу безпеки України» [5, ст. 26], «Про розвідку» [9, ст. 30], «Про національну гвардію» [10, розділ 4] та ін.

З усіх правоохоронних органів найбільш повно, на наш погляд, забезпечено міжнародними стандартами національне законодавство про діяльність поліції. Це зрозуміло, оскільки саме «професійно-етична поведінка поліцейських відіграє важливу роль у країнах-підписантах міжнародного документу, найчастіше поліцію закликають до дії в умовах, небезпечних для її працівників, і що їх обов'язки ускладнюються ще більше, якщо недостатньо визначений кодекс поведінки для співробітників поліції» [11, преамбула].

Наведену вище цитату ми взяли з Декларації про поліцію, яка була прийнята в 1979 році. Хоча вона не має юридичної ваги міжнародного договірної документи, поліцейські органи багатьох держав поклали її положення в основу для розробки своїх стандартів. Декларація також заклала підвалини для формулювання принципів діяльності поліції в Європейському кодексі поліцейської етики 2001р. та Рекомендацій з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві 2006 р.

Декларація, крім преамбули, складається з трьох самостійних частин (розділів): «Етика», «Статус» і «Війна і надзвичайний стан – іноземна окупація». Принципи перших двох розділів стосуються всіх співробітників і організацій силових відомств, включаючи такі органи, як секретні служби, військова поліція, збройні сили або воєнізовані загони, які виконують функції поліції, що зобов'язані охороняти закон, розслідувати злочини і підтримувати громадський порядок і державну безпеку. Третій розділ не відноситься тільки до військової поліції. В кожній частині можна знайти принципи, які були потім втілені у національні законодавчі акти. Так, у розділі «Етика» поліцейському визначено дотримуватися таких принципів:

- виконувати обов'язки чесно, безпристрасно і з гідністю;
- за будь-яких обставин утримуватися від сумарних страт, катувань й інших форм нелюдського або принижуючого поводження з людиною;

– утримуватися від виконання наказів, що, як йому відомо або повинно бути відомо, є протиправними;

– діяти за своїм розумінням, якщо допущене правопорушення спричинило за собою негайну або непоправну і серйозну шкоду правохоронюваням

– не отримувати будь-яке покарання за відмову виконувати протиправний наказ;

– виявляти необхідну рішучість для досягнення мети, якої потребує або яку дозволяє закон, але ніколи не перевищувати межу розумного застосування сили;

– застосовувати зброю після одержання яasnих і чітких інструкцій щодо засобів і обставин застосування;

– зберігати в таємниці всю інформацію, що не підлягає розголошенню, із якої він зустрічається, якщо це не суперечить його обов'язкам або закону;

– отримувати від суспільства, якому він служить, моральну і фізичну підтримку.

А тепер дослідимо принципи, яких мають дотримуватися поліцейські згідно з Європейським кодексом поліцейської етики (СКПЕ).

Ці принципи визначено у п'ятому розділі СКПЕ під назвою «Керівні принципи діяльності/операцій поліції», до яких відносяться:

– повага до права будь-якої людини на життя;

– утримання від будь-яких тортур, випадків нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

– застосування сили лише у випадках абсолютної необхідності і лише для досягнення законних цілей;

– систематична перевірка законності своїх запланованих дій;

– виконання лише тих наказів, які правомірно видані начальниками, але утримання від виконання тих наказів, які є явно протиправними, з обов'язком доповіді про такі накази без страху покарання;

– виконання завдань справедливо, керуючись, зокрема, принципами неупередженості та недискримінаційного підходу;

– повага до права людини на приватне життя, за винятком випадків абсолютної необхідності і лише для досягнення законних цілей;

- збір, зберігання і використання даних особистого характеру відповідно до міжнародних принципів захисту даних і, зокрема, обмеження тими, що необхідно для досягнення законних, справедливих і конкретних цілей;

- дотримання основоположних прав кожної людини на свободу думки, совісті, релігії, висловлення поглядів, мирних зібрань, пересування і безперешкодного користування своїм майном;

- виявлення чесності і поваги до суспільства з проявом особливої уваги до становища осіб, які належать до найбільш уразливих груп;

- боротьба з будь-якими проявами корупції в поліції [12, п. 35–46, розділ V].

Порівнюючи принципи діяльності поліцейських, які ми навели з двох міжнародних актів, можна побачити їх відмінність у формулюванні, але майже повну однаковість за змістом.

Усі вище наведені принципи з міжнародно-правових актів у якості стандартів імплементовано в українське законодавство про діяльність поліції, але з декількома національними особливостями. Так, у Законі України «Про національну поліцію» [6] можна побачити, що принципи, так би мовити, розкидано по всьому тексту законодавчого акту. Частка принципів знаходиться у загальних положеннях (першому розділі) стосовно забезпеченню охорони прав і свобод людини та завдань поліції, частка – безпосередньо у другому розділі Закону, який має назву «Принципи діяльності поліції», де визначено такі принципи як: верховенство права; дотримання прав і свобод людини; законність; відкритість та прозорість; політична нейтральність; взаємодія з населенням на засадах партнерства та безперервність. Насамкінець, третя частина принципів сформульовано у статті 18 Закону, у який йдеться про основні обов'язки поліцейського, та у розділі п'ятому, де детально визначено порядок здійснення поліцейських заходів, особливо заходів примусу.

Найбільш повно міжнародні принципи-стандарті імплементовано у Правилах етичної поведінки поліцейських (наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179) [13], які не тільки повторюють принципи ЄКПЕ, але й значно їх розширюють. У Правилах крім загальних положень, які також дублюють принципи із Закону України «Про національну поліцію»,

визначено вимоги до поведінки поліцейського: що він повинен робити під час виконання службових обов'язків та що йому категорично заборонено. В окремому розділі Правил визначено поведінку поліцейського із затриманою людиною, де безпосередньо імплементовано такі міжнародні стандарти як:

- обмеження свободи людини можливо тільки на підставах та в порядку, визначених законом;

- заборона катування затриманих осіб, здійснення відносно них жорстокого, нелюдського або такого, що принижує людську гідність ставлення;

- застосування заходів поліцейського примусу до затриманої особи можливо лише у передбачених законом випадках з дотриманням вимог законності, необхідності, пропорційності та ефективності заходу.

Весь комплекс саме етичних норм поведінки поліцейського із громадянами, населенням, представниками територіальних громад та громадськими об'єднаннями, іншими державними органами зосереджений в окремому розділі Правил, який має назву «Взаємодія поліції із громадськістю та іншими державними органами». Йдеться про тактовність, доброзичливість, ввічливість, розсудливість, відкритість, почуття справедливості, заборону бути зверхнім, погрожувати, іронізувати, використовувати ненормативну лексику тощо.

Безперечним позитивним моментом Правил є те, що в ньому також в окремому розділі імплементовані міжнародні принципи поведінки самих керівників поліцейських органів, – що вони повинні робити і що їм заборонено. Відносно заборон, а саме: перекладання своєї відповідальності на підлеглих, використання службового становища в особистих інтересах або інтересах третіх осіб, проявів зарозумілості, грубості, некоректності стосовно підлеглих, – всі ці принципи теж імплементовані у Правила з міжнародно-правових актів.

Досліджуючи питання даного підрозділу роботи, необхідно звернути увагу на дуже цікавий міжнародний документ під назвою «Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві» (далі Рекомендації) [14], які були розроблені за ініціативою Верховного комісару у справах націо-

нальних меншин (ВКНМ) у 2005 році. Як зазначено у вступі документу метою Рекомендацій є «надання державам практичних порад щодо розробки політики та законодавства відповідно до міжнародних норм і стандартів та на основі міжнародного досвіду і кращої практики, які можуть врівноважити та задовольнити потреби і інтереси всіх груп населення, включно із особами, що належать до національних меншин» [14, с. 3].

Рекомендації (всього їх двадцять три) об'єднані у шість підрозділів, де у Розділі 1 визначено загальні принципи, на підставі яких необхідно тлумачити всі рекомендації, а державам рекомендується прийняти відповідну політику та створити законодавчу базу в даній сфері. У Розділах 2–6 надаються рекомендації уряду, поліції та громадам національних меншин щодо конкретних дій.

Україна є багатонаціональною державою, у якій «до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою» [15, ст. 3]. Тому Рекомендації є вкрай важливими для українського суспільства в цілому та для діяльності поліцейських та інших правоохоронних органів взагалі, оскільки «ефективна правоохоронна діяльність у багатонаціональному суспільстві залежить від встановлення відносин довіри, побудованих на основі регулярних контактів і практичного співробітництва між поліцією та меншинами. Зиск від такого співробітництва отримують всі сторони. Меншини – від того, що поліція стає більш сприйнятливою до їхніх проблем і більш дієвою до вимог щодо забезпечення особистого захисту і доступу до правосуддя. Покращуються результати діяльності самої поліції, оскільки налагоджене спілкування та співробітництво з населенням є ключовими факторами ефективної правоохоронної діяльності в будь-якій громаді», – йдеться у Рекомендаціях [14, с. 4].

Якщо проаналізувати українське законодавство щодо діяльності судових та правоохоронних органів з боку міжнародного документу, яким є Рекомендації, то можна стверджувати, що міжнародні стандарти ще не повністю втілено у вітчизняне законодавство. Наявності у Законі України «Про національну поліцію»

правового припису, що «у діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками» [6, п. 5, ст. 7] явно недостатньо, не кажучи вже про Правила етичної поведінки поліцейських (наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179) [13], де такі приписи мають бути обов'язково, оскільки цього вимагають Рекомендації: «Кодекси поведіння співробітника поліції повинні включати професійні стандарти поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві, а програми навчання поліції повинні містити спеціальні компоненти, спрямовані на досягнення цих стандартів. При порушенні цих стандартів повинні вживатися дисциплінарні заходи, а їх зразкове виконання має отримувати службове і громадське визнання» [14, с. 6].

Як зразок вдалої імплементації міжнародних стандартів-принципів в національне законодавство можна навести нормативно-правові акти щодо організації та діяльності української прокуратури.

Одним із позитивних моментів є наведення переліку основних міжнародно-правових актів, які стали джерелами імплементації. Так, у Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів (затверджена Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017 р.) є безпосереднє посилання на основні міжнародно-правові документи, які складають нормативну базу діяльності вітчизняної прокуратури: «Нормативною базою... є також міжнародно-правові документи, в тому числі Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і рішення Європейського Суду з прав людини, Керівні принципи ООН щодо ролі прокурорів, прийняті на Восьмому конгресі ООН у 1990 році, Стандарти професійної відповідальності та виклади основних обов'язків і прав прокурорів, ухвалені Міжнародною асоціацією прокурорів у 1999 році, Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів (Будапештські принципи), ухвалені Конференцією генеральних прокурорів країн – членів Ради Європи у 2005 році, та інші» [16, ст. 3].

Аналізуючи наведені вище міжнародні документи та порівнюючи їх з Законом України «Про прокуратуру» [17] і Кодексом професійної етики та поведінки прокурорів [16], можна стверджувати, що всі міжнародні принципи, за невеликим виключенням, імплементовано у національне законодавство. Навіть іноді імплементация виглядає у формі рецепції, тобто прямого запозичення правових приписів з міжнародного акту. Наприклад, якщо взяти Керівні принципи ООН, то в ньому визначено принцип уникнення прокурором всіх видів дискримінації під час здійснення своїх функцій, а саме: «allpolitical, social, religious, racial, cultural, sexual or any other kind of discrimination», що у перекладі означає «політичної, соціальної, релігійної, расової, культурної, статевої чи будь-якої іншої дискримінації» [18, п. 13 «а»]. У Кодексі цей принцип майже повністю повторений, за виключенням політичної дискримінації, хоча, на нашу думку, цей вид дискримінації можна було б також визначити. Що стосується Закону, то в ньому чомусь цього принципу взагалі немає.

Але, в Керівних принципах ООН не були визначені такі дуже важливі принципи як «незалежність» та «підзвітність». Ця прогалина була відновлена Консультативною радою європейських прокурорів (КРЕП) у Страсбурзі, 23 листопада 2018 року з прийняттям Висновку № 13(2018), під назвою «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів» [19]. Слід зазначити, що принцип «незалежності» був імплементований в українське законодавство, а от принцип «підзвітності» чомусь ні.

Існують невеличкі відмінності у визначенні принципів у самому українському законодавстві про діяльність прокуратури. Так, у Законі України «Про прокуратуру» визначений принцип «територіальності», якого немає у Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів. І навпаки, в останньому є принцип «конфіденційності», якого немає у Законі, хоча він є у Керівних принципах ООН.

Після вище наведених міркувань необхідно, на нашу думку, звернути увагу на питання про кількість принципів, які мали б визначатися у національному законодавстві про діяльність правоохоронних органів на підставі міжнародних стандартів. Дійсно, а скільки їх має

бути, може для всіх органів має бути однакова кількість принципів з однаковим змістом та формулюванням?

Майже у всіх наукових публікаціях мова йде, як правило, про *основні (базові)* принципи або про *основні* стандарти навіть якщо іноді наводиться повний їх перелік із визначенням конкретної цифри без слів «тощо» або «та інші». Так, науковець В. М. Галуцько, досліджуючи *основні* принципи діяльності правоохоронних органів, відносить до них такі: верховенство права; законності; пріоритету прав та свобод людини і громадянина; рівності; заборони зловживання владою; справедливості; захисту даних та поваги до приватної інформації; дотримання вимог конфіденційності інформації під час виконання запитів; прозорості; відкритості для зовнішньої перевірки, прозорості для перевірок та нагляду; доступності адміністративної влади та адміністративних послуг; електронного урядування та використання електронної пошти; ефективності та результативності; взаємної відповідальності держави і людини [20, с. 29]. Тобто, він вважає, що основних принципів має бути аж *чотирнадцять*. У той же час у Законах України «Про прокуратуру» їх *десять*, «Про національну поліцію» – *сім*, «Про оперативно-розшукову діяльність» – *три*, «Про національну гвардію України» – *дев'ять*, «Про Національне антикорупційне бюро України» – *дев'ять*, «Про контррозвідвальну діяльність» – *дев'ять*, «Про Державне бюро розслідувань» – *вісім*, «Про Бюро економічної безпеки України» – *дванадцять*, «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» – *шість* тощо. А ось у Законі України «Про розвідку» – не визначено *жодного* принципу, хоча розвідувальні органи також є правоохоронними.

Треба зазначити, що не існує міжнародних стандартів, які б імперативно зобов'язували національних законотворців визначати у законодавчих актах певний перелік принципів організації та діяльності правоохоронних органів. Кількість принципів також, на нашу думку, не може бути однаковою для кожного правоохоронного органу, бо специфіка діяльності кожного органу дуже відрізняється і має суттєві особливості, які, зрозуміло, мають відображатися як у кількості принципів, так й їх змістові.

ному наповненні. З іншого боку, безперечно, не може бути іншої крайності, коли у національному законодавчому акті щодо діяльності правоохоронного органу не визначено жодного принципу, тобто виходить, що він функціонує безпринципно, без жодного встановленого державою орієнтиру. Цього не може бути в демократичній, правовій, соціально орієнтованій країні, де життя, права та свободи людини, її честь і гідність визнаються найвищою цінністю, де правоохоронні органи діють не тільки у чітко визначених правових рамках своєї функціональності, але й в у строгому наборі сформульованих принципів, що акумулюють у собі основні юридичні, людські, моральні, етичні світові та національні ідеї.

В цьому сенсі доречно нагадати про міжнародно-правовий документ «Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримки правопорядку» (Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.), в якому зазначається, що Генеральна Асамблея «приймає Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримки правопорядку, що міститься у додатку до цієї резолюції, та постановляє направити його урядам з рекомендацією позитивно розглянути питання щодо його використання в рамках національного законодавства або практики як *звід принципів, яких повинні дотримуватися посадові особи під час підтримки правопорядку* (курсив наш. – автор)» [21 преамбула].

Висновок. Підсумовуючи дослідження питань статті та висловлені міркування стосовно основних принципів організації та здійснення судової і правоохоронної діяльності, необхідно сказати, що більшість з них імплементовано з міжнародно-правових актів у якості стандартів. Тим самим стало можливим перейняти та запозичити сучасний світовий правовий досвід, наукові напрацювання юристів та рекомендації практиків-представників багатьох національних судових та правоохоронних органів.

Принципи, що визначаються у законодавчих актах, розчиняються в безлічі норм, що регулюють діяльність судових та правоохоронних органів, пронизують усю правову матерію,

виводяться із неї та створюють певний каркас, на який потім нанизуються цілі, завдання, компетенція, права, обов'язки матеріально-технічне забезпечення органів тощо.

Принципи, якщо їх кількість та зміст відповідають реаліям сучасності, є стрижнем усієї системи права, що регулює національний правопорядок у державі, додають праву про органи логічності, послідовності, збалансованості.

Незважаючи на те, що принципи мають вищий рівень абстрагованості від врегульованих відносин, звільнені від конкретики та подробиць реальних ситуацій, вони окреслюють саме ту сферу та надають їй певних людських характеристик, в якій мають функціонувати органи, а саме: демократичність, людяність, порядність, чуйність, самовідданість, співчуття тощо.

Принципи виступають як загальне мірило поведінки, не вказуючи на права та обов'язки, за допомогою якого люди мають певне уявлення про органи як державні структури, які дійсно покликані захистити їх та гарантувати їм конституційні права і свободи.

Правильно сформульована у національному законодавстві на підставі міжнародних стандартів певна кількість принципів набуває якостей особливого рівня права в сфері правоохоронної діяльності держави, вона постає над рівнем норм, визначає їх ціннісну орієнтацію (спрямованість) саме на реалізацію функціональності органів.

Принципи можуть виступати, за певних обставин, відправним началом при вирішенні конкретних юридичних справ, особливо при застосуванні аналогії закону у разі наявності прогалин у законодавстві.

Якщо визначена у національному законодавстві система принципів дійсно створена на підставі міжнародних стандартів, вона безперечно буде відображати існуючу в конкретній державі систему цінностей та розвивати її, бо принципи показують як повинні функціонувати у національній державі судові та правоохоронні органи, не регулюючи безпосередньо їх діяльність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15 supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 .and 16. Rome, 4.XI.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
2. Полякова В.В. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як джерело права в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 1. С. 145–148.
3. Васюк Н. О., Рожкова М. Г. Конвенція про захист прав людини і основних свобод як обов'язковий міжнародний договір про систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід* № 13/2013. С. 117 – 119. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/13_2013/30.pdf
4. Рабинович П. М. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. Український портал практики Європейського суду з прав людини*. № 1, 1999. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=31>
5. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
6. Про національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
7. Про державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 27, ст.208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD#Text>
8. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 47, ст.2051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD#Text>
9. Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>
10. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 17, ст. 594. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD#Text>
11. Декларація про поліцію. Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція 690 (1979). URL: <http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=4775>
12. Європейський кодекс поліцейської етики. Рекомендація Rec.(2001)10. Принята Комітетом міністрів Совета Европы 19 сентября 2001 года на 765-м засіданні Представителів міністрів. URL: <https://rm.coe.int/0900001680928736>
13. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських. Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>
14. Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. *Верховний комісар у справах національних меншин*. Лютий 2006 р. 48 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/4/32236.pdf>
15. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 36, ст.529. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>
16. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затверджено Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>
17. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст.12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96#Text>
18. Guidelines on the Role of Prosecutors. Adopted 07 September 1990 BY the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/prosecutors.pdf>
19. Консультативна рада європейських прокурорів (КРСП): Висновок № 13(2018) «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів». Страсбург, 23 листопада 2018 р. URL: <https://rm.coe.int/opinion-13-ccpe-2018-ukr/1680939322>
20. Галуцько В. М. Основні принципи діяльності правоохоронних органів як елемент публічної адміністрації. *Судова та слідча практика в Україні*. Випуск 1, 2016. С. 27 – 29. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/1234567>
21. Кодекс поведіння должностных лиц по поддержанию правопорядка. Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН 17 декабря 1979 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text

УДК 341.38:343.848:343.224.1-053.6(477+4)"1940/60"

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-23>

Мануїлова К. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1940–1960-ТІ РР.): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF RESOCIALIZATION OF JUVENILE OFFENDERS IN THE POST-WAR PERIOD (1940–1960S): COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES

У статті досліджується питання міжнародного досвіду ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у повоєнний період. Проводиться порівняльний аналіз України та європейських країн. Проблема ресоціалізації неповнолітніх правопорушників залишається актуальною як у історичному та і у сучасному контексті. У післявоєнний період (1940–1960-ті рр.) багато країн стикалися зі зростанням підліткової злочинності, викликаним соціально-економічними наслідками війни, руйнуванням сімейних інститутів та масовими міграціями. У цей період формувалися різні державні стратегії перевиховання неповнолітніх правопорушників, які згодом вплинули на розвиток сучасної ювенальної юстиції.

У статті робиться акцент на особливості цього періоду, а саме на підходах до ресоціалізації неповнолітніх, які значно відрізнялися залежно від політичного устрою та соціально-економічних умов у різних країнах. У соціалістичних державах, зокрема в Україні як частині СРСР, превалювали карально-виховні методи, що включали систему трудових колоній, спецшкіл та активне залучення молоді до піонерсько-комсомольського руху як засобу ідеологічного перевиховання.

Натомість у країнах Західної Європи, таких як Франція, Велика Британія та Західна Німеччина, поступово утверджувалася концепція соціальної реабілітації через освітні програми, психологічну підтримку та профілактичні заходи, спрямовані на запобігання рецидивам. У деяких державах були створені спеціалізовані ювенальні суди, які фокусувалися не лише на покаранні, а й на соціальній інтеграції підлітків.

У статті розглядається та аналізується міжнародний досвід ресоціалізації неповнолітніх у післявоєнний період, що дає змогу оцінити ефективність різних підходів та визначити, які з них стали основою сучасних реформ у сфері ювенальної юстиції. Проводиться порівняльний аналіз політики України та європейських країн, що дозволяє глибше зрозуміти вплив історичних, політичних і правових факторів на формування стратегії роботи з підлітками-правопорушниками та сприяє виробленню оптимальних механізмів реінтеграції молоді у суспільство.

Зроблено висновок, що дослідження цієї теми сприяє глибшому розумінню еволюції кримінально-правової політики щодо неповнолітніх і може бути корисним для розробки сучасних стратегій соціальної реабілітації молоді, яка опинилася у конфлікті із законом.

Ключові слова: ресоціалізація, неповнолітні правопорушники, міжнародне право, міжнародний досвід, підлітки, післявоєнний період, кримінально-правова політика України, європейські країни, профілактика злочинності.

The article examines the issue of international experience in the resocialization of juvenile offenders in the post-war period. A comparative analysis of Ukraine and European countries is conducted. The problem of the resocialization of juvenile offenders remains relevant both in the historical and modern context. In the post-war period (1940–1960s), many countries faced an increase in juvenile crime caused by the socio-economic consequences of the war, the destruction of family institutions and mass migrations. During this period, various state strategies for the reeducation of juvenile offenders were formed, which subsequently influenced the development of modern juvenile justice. The article focuses on the peculiarities of this period, namely, on approaches to the resocialization of juveniles, which differed significantly depending on the political system and socio-economic conditions in different countries. In socialist states, in particular in Ukraine as part of the USSR, punitive and educational methods prevailed, including a system of labor colonies, special schools and the active involvement of youth in the pioneer-Komsomol movement as a means of ideological re-education.

In contrast, in Western European countries, such as France, Great Britain and West Germany, the concept of social

rehabilitation was gradually established through educational programs, psychological support and preventive measures aimed at preventing relapses. In some states, specialized juvenile courts were created, which focused not only on punishment, but also on the social integration of adolescents.

The article reviews and analyzes the international experience of resocialization of minors in the post-war period, which makes it possible to assess the effectiveness of different approaches and determine which of them became the basis of modern reforms in the field of juvenile justice. A comparative analysis of the policies of Ukraine and European countries is conducted, which allows for a deeper understanding of the influence of historical, political and legal factors on the formation of a strategy for working with juvenile offenders and contributes to the development of optimal mechanisms for the reintegration of youth into society.

It is concluded that the study of this topic contributes to a deeper understanding of the evolution of criminal law policy regarding minors and can be useful for the development of modern strategies for the social rehabilitation of youth who have found themselves in conflict with the law.

Key words: *resocialization, juvenile offenders, international law, international experience, adolescents, post-war period, criminal law policy of Ukraine, European countries, crime prevention.*

Постановка проблеми. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період (1940–1960-ті рр.) є складним і багатоаспектним процесом, що перебував під впливом соціально-економічних, політичних та правових факторів. Війна залишила по собі численні соціальні проблеми, зокрема зростання дитячої безпритульності, дезорганізацію сімейних структур і поширення злочинності серед молоді. Перед державами постала необхідність розробки ефективних механізмів перевиховання та реінтеграції таких підлітків у суспільство.

У різних країнах сформувалися відмінні моделі ресоціалізації, які базувалися на особливостях їхньої правової системи, рівня демократизації суспільства та міжнародних зобов'язань. У соціалістичних державах, зокрема в Україні як частині СРСР, застосовувалися примусові заходи впливу, такі як трудові колонії та спеціалізовані навчальні заклади. Натомість у країнах Західної Європи переважали гуманістичні підходи, що включали освітні та психологічні програми, індивідуальну роботу з правопорушниками, а також спеціалізовані ювенальні суди. Важливим залишається питання про роль міжнародного права у формуванні державних політик щодо ресоціалізації неповнолітніх. Конвенційні норми, зокрема Декларація прав дитини (1959), Пекінські правила та Європейська конвенція з прав людини, заклали основи для реформування систем ювенальної юстиції. Однак ступінь їх реалізації в різних країнах суттєво відрізнявся.

Метою статті є дослідження міжнародного досвіду ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у повоєнний період (1940–1960-ті рр.):

порівняльний аналіз України та європейських країн.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у повоєнний період зверталися такі українські науковці як: Кутєпов М. Ю. [1], Можайкіна О. С. [2], Ортинська Н. В. [3], Силка О., Романюк І. [4], Швачка В. Ю. [5], Юзікова Н. С. [6] та інші.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни багато держав зіткнулися з наслідками економічної кризи, зруйнованою інфраструктурою та великою кількістю безпритульних дітей. В Україні, як і в інших частинах СРСР, значна кількість неповнолітніх залишилася без батьківського нагляду, що сприяло поширенню злочинності, жебрацтва та антигромадської поведінки. Подібні тенденції спостерігалися і в європейських країнах, особливо у Німеччині та Франції, де війна призвела до втрати соціального контролю над молоддю. Саме тому, ресоціалізація неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період (1940–1960-ті рр.) була важливою складовою кримінально-правової політики багатьох держав, які стикнулися зі зростанням злочинності серед підлітків.

Політичні, соціально-економічні та культурні фактори значною мірою визначали підходи до роботи з неповнолітніми правопорушниками, що обумовило суттєві відмінності між країнами.

У післявоєнний період підходи до ресоціалізації суттєво різнилися залежно від політичного режиму, що визначав основні засади державної політики щодо неповнолітніх правопорушників. Авторитарні та демократичні

системи мали різне бачення процесу виправлення та соціальної адаптації молоді, що відобразилося у виборі методів і засобів ресоціалізації. В одних країнах акцент робився на примусовому перевихованні та колективному впливі, тоді як в інших – на соціальній підтримці та превентивних заходах.

Також важливу роль відігравали соціально-економічні чинники: рівень відновлення післявоєнної економіки, доступність освіти та соціальних програм, рівень безробіття серед молоді. В умовах нестабільності державні стратегії часто орієнтувалися на швидке вирішення проблеми підліткової злочинності, що призводило до переважання каральних або дисциплінарних методів. Водночас поступове усвідомлення важливості реабілітаційного підходу сприяло формуванню нових моделей ресоціалізації, які поєднували елементи правового захисту, освіти та соціальної інтеграції.

Розвиток міжнародно-правових стандартів також впливав на трансформацію підходів до ресоціалізації неповнолітніх. Поступово почало визнаватися, що ефективна робота з правопорушниками повинна ґрунтуватися не лише на покаранні, а й на створенні умов для їхнього повернення до суспільства. Це стало важливим кроком у формуванні сучасних систем ювенальної юстиції, орієнтованих на захист прав дитини та попередження рецидивної злочинності.

На нашу думку слід більше детально зупинитись на прикладах ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період. Оскільки вони відображають особливості кримінально-правової політики різних країн і дозволяють оцінити ефективність застосованих підходів. Аналіз конкретних моделей ресоціалізації допоможе виявити спільні риси та відмінності у стратегіях держав, визначити їхні сильні та слабкі сторони, а також простежити вплив міжнародних стандартів на розвиток ювенальної юстиції.

У післявоєнний період проблеми дитячих колоній були однією з нагальних проблем в Україні. Зростання кількості безпритульних та бездоглядних дітей, багато з яких залишилися сиротами через війну, призвело до необхідності розширення системи виховних та трудових колоній. Ці заклади мали на меті не

лише ізоляцію неповнолітніх правопорушників, а й їхнє перевиховання через працю та дисципліну.

Проте умови утримання дітей у таких установах залишалися складними: колонії часто страждали від недостатнього фінансування, браку кваліфікованих педагогів та дефіциту ресурсів для забезпечення належного рівня освіти й виховання. Державна політика у цій сфері акцентувала увагу на трудовому перевихованні, що відповідало радянському підходу до ресоціалізації, проте не завжди забезпечувало ефективне повернення дітей у суспільство. З метою подолання проблеми дитячої безпритульності, бездоглядності та хуліганства 15 червня 1943 року Рада Народних Комісарів СРСР ухвалила постанову № 659, яка передбачала посилення заходів у цій сфері. Зокрема, НКВС СРСР було доручено не лише використовувати вже функціонуючі трудові колонії для засуджених неповнолітніх, а й створити нові виховні установи. Упродовж 1943 року планувалося відкриття трудових виховних колоній для безпритульних дітей, а також для підлітків, які неодноразово допускали дрібні правопорушення чи скоювали незначні злочини [4, с. 26–30].

Однак, навіть після ухвалення постанови та створення нових виховних колоній, проблеми у цій сфері залишалися актуальними. В умовах післявоєнної розрухи ресурси для утримання таких закладів залишалися обмеженими, а матеріально-технічна база не відповідала потребам великої кількості неповнолітніх. Багато установ розміщувалися в пристосованих приміщеннях, що не забезпечували належних житлових і санітарних умов.

Крім того, система перевиховання значною мірою базувалася на дисциплінарних та примусових заходах, що часто унеможливлювало індивідуальний підхід до кожної дитини. Основний акцент робився на трудовій діяльності, яка розглядалася як засіб виховання і соціалізації, проте при цьому недостатньо уваги приділялося освіті та психологічній підтримці. Це призводило до того, що значна частина вихованців після звільнення з колоній стикалася з труднощами адаптації в суспільстві та нерідко поверталася до протиправної поведінки.

З часом радянська влада змушена була вдосконалювати систему ювенальної юстиції та методи роботи з неповнолітніми правопорушниками. Почали запроваджуватися нові підходи, спрямовані на зменшення рецидивної злочинності серед молоді, розвиток профілактичних програм і покращення умов утримання дітей у виховних колоніях. Водночас міжнародний досвід поступово почав впливати на радянську кримінально-правову політику, що стало важливим етапом у розвитку системи ресоціалізації неповнолітніх у післявоєнний період.

Одним із важливих прикладів післявоєнної політики ресоціалізації неповнолітніх правопорушників є досвід Франції, яка зіткнулася з подібними проблемами, як і інші європейські країни. Зростання рівня дитячої бездоглядності та злочинності після Другої світової війни вимагало комплексного підходу до виховання та інтеграції молоді, яка потрапила у складні життєві обставини. Французька держава визнала необхідність створення спеціалізованих закладів, що не лише ізолювали неповнолітніх від кримінального середовища, а й сприяли їхньому подальшому поверненню до суспільства.

У цьому контексті було запроваджено центри виховання для неповнолітніх правопорушників (*Centres d'éducation surveillée* – це тип пенітенціарної установи у Франції для неповнолітніх правопорушників. Вони замінили виправні колонії, які з 1927 року називали будинками наглядового виховання, і зникли в 1970-х роках), які поєднували освітню, психологічну та соціальну підтримку з програмами професійної підготовки.

Створення незалежного департаменту з питань виховання неповнолітніх у складі Міністерства юстиції стало ключовим кроком у реформуванні системи ресоціалізації у Франції. Відокремлення виховних установ від пенітенціарної системи дозволило запровадити нові підходи до роботи з підлітками, орієнтовані на їхню освітню, соціальну та психологічну реабілітацію.

У рамках цієї реформи було відкрито низку спеціалізованих навчальних закладів, що мали на меті не лише контроль за неповнолітніми правопорушниками, а й їхню посту-

пову інтеграцію в суспільство через освіту та професійну підготовку. Водночас державний сектор забезпечував виховання лише частини неповнолітніх, довірених правосуддям, тоді як значну роль у системі відігравали приватні ініціативи. Для координації цього процесу та контролю за функціонуванням установ було створено спеціальну групу інспекторів, відповідальних за нагляд за дотриманням стандартів у навчальних центрах. Такі реформи стали важливим етапом у розвитку французької системи ювенальної юстиції, що в подальшому вплинула на формування європейських підходів до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників [7].

Після Другої світової війни Велика Британія зіткнулася зі зростанням рівня злочинності серед неповнолітніх, що вимагало реформування підходів до їхньої ресоціалізації. Традиційна пенітенціарна система поступово поступалася місцем більш гуманним методам роботи з молоддю, що скоїла правопорушення. Британська модель ґрунтувалася на поєднанні каральних і реабілітаційних заходів, що включали спеціалізовані установи, ювенальні суди та соціальні програми.

Одним із ключових елементів цієї системи стала **борстальська система**, що передбачала навчання, професійну підготовку та сувору дисципліну як основні засоби перевиховання. Борстальська система, англійська виправна система, призначена для молоді від 16 до 21 року, названа на честь старої в'язниці в Борсталі, Кент. Система була запроваджена в 1902 році, але її основну форму надав сер Олександр Патерсон, який став комісаром в'язниці в 1922 році. Кожна установа складається з будинків, в яких в ідеалі міститься не більше 50 молодих правопорушників, з господарем або господаркою та домашнім персоналом. Навчання вимогливе, засноване на напруженій і цікавій роботі цілий день. Існували курси професійної підготовки з шістьма годинами вечірньої освіти в Борсталі або в місцевих технічних коледжах. Період навчання, який регулюється прогресом ув'язненого через систему оцінок, у середньому становить близько 15 місяців. Після звільнення ув'язнений переходить під нагляд Центральної асоціації післяопераційного догляду та може бути від-

кликаний для подальшого навчання, якщо це необхідно [8].

Водночас розвиток *ювенальних судів* дозволив застосовувати індивідуальний підхід до кожного випадку, враховуючи обставини злочину та потреби молодшої людини. Реабілітаційні програми були спрямовані не лише на виправлення поведінки, а й на соціальну адаптацію неповнолітніх після звільнення. Цей підхід дозволяв враховувати не лише правопорушення, але й соціальні та психологічні фактори, які могли вплинути на поведінку неповнолітніх. Завдяки ювенальним судам, було можливим впровадження більш гнучкої системи покарань, що включала альтернативи ув'язненню, такі як нагляд за поведінкою, участь у реабілітаційних програмах або направлення до спеціалізованих установ для лікування та розвитку соціальних навичок.

Реабілітаційні програми, зокрема, передбачали інтенсивне навчання та трудову діяльність, а також психологічну допомогу для допомоги неповнолітнім у подоланні особистих проблем і адаптації до норм соціуму. Підхід Великої Британії орієнтувався на повернення молодих людей до суспільства, де вони могли б стати корисними його членами, і таким чином сприяти зменшенню рецидивної злочинності серед молоді.

Ще одним вагомим прикладом є Німеччина. У Німеччині правосуддя щодо неповнолітніх, яке охоплює осіб віком від 14 до 20 років, базується на принципах гуманізму та реабілітації. З моменту прийняття Закону про ювенальну юстицію в 1923 році, німецька система правосуддя поєднує кримінальні покарання з соціальними заходами, що сприяють перевихованню правопорушників. Законодавчі реформи, зокрема в 1953, 1990 і 2008 роках, акцентували увагу на освітніх і відновних підходах. Проте в той же час система не схильється до суворих покарань, а використовує ув'язнення лише як крайню міру [9].

Після Другої світової війни Німеччина була розділена на дві частини, що значно вплинуло на розвиток її системи ювенальної юстиції та підходів до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

У **Західній Німеччині (ФРН)** після 1949 року, коли країна стала частиною захід-

ного блоку, був відновлений демократичний курс, орієнтований на права людини та реабілітацію. Підходи до ресоціалізації неповнолітніх базувалися на принципах гуманізму, індивідуального підходу та психологічної підтримки. За основу були взяті соціальні та педагогічні методи, які сприяли не лише покаранню, але й вихованню та соціальній адаптації молодих людей. У ФРН було створено спеціалізовані установи для неповнолітніх правопорушників, зокрема виховні колонії та реабілітаційні центри, де акцент робився на освіті, професійній підготовці, психологічній допомозі та інтеграції в суспільство. Підхід до неповнолітніх правопорушників у ФРН передбачав можливість їхнього повернення в суспільство через активну участь у соціальних програмах, навчанні та працевлаштуванні. Усі ці заходи були спрямовані на те, щоб допомогти підліткам змінити свою поведінку та уникнути рецидивів.

Натомість у **Східній Німеччині (НДР)**, де панував соціалістичний режим, система виховання неповнолітніх правопорушників була набагато суворішою і використовувала радянські методи примусового виховання. У НДР функціонувала система трудових колоній, де неповнолітні піддавалися не лише дисциплінарним покаранням, але й працювали в умовах, що часто нагадували військові табори. Примусова праця, обмеження свободи та суворий контроль з боку влади були основними методами перевиховання. Система ювенальної юстиції в Східній Німеччині прагнула формувати лояльність до держави через фізичне і психологічне підкорення. Підлітки, що потрапляли до цих установ, піддавалися інтенсивній ідеологічній обробці, де особлива увага приділялася формуванню «правильного» соціалістичного громадянина, здатного виконувати свою роль у радянській суспільній структурі. Підхід у НДР до ресоціалізації був значно жорсткішим і менш орієнтованим на індивідуальні потреби правопорушників.

Отже, різниця між підходами Західної та Східної Німеччини в контексті ресоціалізації неповнолітніх правопорушників в основному полягала в тому, що в ФРН переважала гуманістична модель, орієнтована на реабілітацію через освіту та соціальну підтримку, тоді

як у НДР застосовувалися жорсткі радянські методи, спрямовані на контроль та перевиховання через дисципліну і примус.

Висновки. Отже, міжнародний досвід ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у післявоєнний період 1940–1960-х років, включаючи приклади з України та європейських країн, демонструє значні різниці в підходах до цієї проблеми, залежно від політичних і соціальних умов кожної країни. У той час як в Україні радянська система орієнтувалася на жорсткий контроль, трудову перевихованість та примусову дисципліну, в країнах Західної Європи, таких як Франція та Велика Британія, переважав більш гуманістичний підхід, спрямований на реабілітацію через освіту та соціальну адаптацію неповнолітніх правопорушників.

Особливо яскраво ця різниця виявлялася у порівнянні між Західною та Східною Німеччиною, де в першій було впроваджено демократичні методи, орієнтовані на індивідуальний підхід і реабілітацію, тоді як у другій застосовувалися радянські методи примусового виховання. Це підкреслює важливість соціальних, політичних та ідеологічних факторів у формуванні практик ювенальної юстиції в різних країнах.

Досвід різних країн, зокрема в аспекті ресоціалізації неповнолітніх, є важливим для розробки сучасних підходів до ювенальної юстиції, що орієнтуються на гуманні методи, освіту та підтримку в адаптації молодих людей після правопорушень, сприяючи їх ефективному поверненню до суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кутепов М. Ю. Досвід США, Франції та Японії щодо виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/64-1.pdf>
2. Можайкіна О. С. Профілактика протиправної поведінки неповнолітніх: аналіз досвіду США та Великобританії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. Вип. 16. С. 170–177.
3. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Львів – 2017. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1717/dysertaciynarobotanazdobuttyanaukovogostupenyadoktorayurydychnyhnaukortynskoyinv.pdf>
4. Силка О., Романюк І. Основні засади діяльності дитячих трудових виховних колоній в Україні 1942–1945 рр. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2019. Вип. 29. С. 26–30.
5. Швачка В. Ю. Правова соціалізація особи в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2008. 200 с.
6. Юзікова Н. С. Формування у неповнолітніх мотивації до застосування жорстокості та агресії при вчиненні злочинів. *Вісник Академії митної служби України*. 2011. № 2. С. 150–155.
7. Jacques Bourquin, Mathias Gardet. Éducation surveillée. URL: <https://enfantsenjustice.fr/?education-surveillee>
8. Borstal system. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Borstal-system>
9. Youth Justice in Germany. Oxford Handbooks Online. URL: https://rsf.uni-greifswald.de/storages/uni-greifswald/fakultaet/rsf/lehrstuehle/lis-duenkel/Veroeffentlichungen/Duenkel_-_Youth_Justice_in_Germany_-_Oxford_Handbooks_Online.pdf

Манько Д. Г.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0002-7677-397X>*

Цховребов Р. Т.,
*аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0009-0002-1831-4668>*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕАКЦІЇ НА ГЛОБАЛЬНУ ЦИФРОВІЗАЦІЮ

CERTAIN ASPECTS OF THE INTERNATIONAL LEGAL RESPONSE TO GLOBAL DIGITALIZATION

У статті досліджено окремі аспекти міжнародно-правової реакції на процеси глобальної цифровізації. Проаналізовано ключові напрями правового реагування на цифрові трансформації, включаючи кібербезпеку, захист персональних даних, регулювання штучного інтелекту та цифрової економіки. Особливу увагу приділено діяльності міжнародних організацій (ООН, ЄС, Ради Європи тощо) у формуванні нормативних підходів до цифрових викликів. Обґрунтовано необхідність гармонізації національних і міжнародних правових механізмів для забезпечення ефективного, етично виваженого та людиноцентричного правового реагування на цифровізацію.

Встановлено, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) дедалі глибше проникають у правову сферу, змінюючи її структуру, функції та зміст. В умовах цифрової трансформації суспільства право не лише адаптується до нових реалій, а й стає активним чинником формування цифрового порядку. Це зумовлює появу нових правових наслідків, які мають комплексний, багатовимірний характер.

Цифрове середовище формує необхідність у юридичному визнанні автентичності електронних версій документів, нових підходів до систематизації, тлумачення й техніко-юридичного оформлення цифрових актів. Це також змінює архітектуру і стиль нормативної мови, вимагаючи юридико-технологічної досконалості.

ІКТ породжують низку нових об'єктів правовідносин: цифрові дані, профілі, цифрові активи, алгоритми, ШІ-системи, блокчейн-мережі, інтернет речей. Встановлення правового статусу цих об'єктів є необхідною умовою забезпечення правової визначеності та стабільності. Особливої уваги набуває питання власності на дані, права на конфіденційність, на інформаційне самовизначення.

Звернено увагу на те, що сучасні тенденції правового регулювання інформаційно-комунікаційних відносин свідчать про поступовий перехід до моделі впливу, яка базується на принципах техногуманізму й технологічної нейтральності, екстериторіальності дії правових норм і превентивного захисту основоположних прав людини у цифровій сфері.

Зроблено висновок про актуальність розроблення універсальних стандартів правового регулювання у цифровій сфері, посилення співпраці держав у сфері глобального цифрового правопорядку.

Ключові слова: *Європейський союз, інформаційно-комунікаційні технології, міжнародне право, міжнародний правовий порядок, правова глобалізація, цифрова сфера.*

The article examines certain aspects of the international legal response to the processes of global digitalization. The key areas of legal response to digital transformations are analyzed, including cybersecurity, personal data protection, regulation of artificial intelligence and the digital economy. Particular attention is paid to the activities of international organizations (UN, EU, Council of Europe, etc.) in the formation of regulatory approaches to digital challenges. The need to harmonize national and international legal mechanisms to ensure an effective, ethically balanced and human-centered legal response to digitalization is substantiated.

It is substantiated that information and communication technologies (ICT) are increasingly penetrating the legal sphere, changing its structure, functions and content. In the conditions of digital transformation of society, law not only adapts to new realities, but also becomes an active factor in the formation of the digital order. This leads to the emergence of new legal consequences that are complex, multidimensional in nature.

The digital environment necessitates the legal recognition of the authenticity of electronic versions of documents, new approaches to systematization, interpretation and technical and legal registration of digital acts. This also changes the architecture and style of regulatory language, requiring legal and technological perfection.

ICTs generate a number of new objects of legal relations: digital data, profiles, digital assets, algorithms, AI systems, blockchain networks, the Internet of Things. Establishing the legal status of these objects is a necessary condition for ensuring legal certainty and stability. Particular attention is paid to the issues of data ownership, the right to confidentiality, and informational self-determination.

Attention is drawn to the fact that modern trends in the legal regulation of information and communication relations indicate a gradual transition to a model of influence based on the principles of technohumanism and technological neutrality, extraterritoriality of the action of legal norms and preventive protection of fundamental human rights in the digital sphere.

The conclusion is made about the relevance of developing universal standards of legal regulation in the digital sphere and strengthening cooperation between states within the global digital legal order.

Key words: *European Union, information and communication technologies, international law, international legal order, legal globalization, digital sphere.*

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема інтернету, а також масштабна цифровізація більшості сфер суспільного життя у глобальному вимірі стали ключовими чинниками формування єдиного цифрового простору. Сьогодні інтернет перестав бути лише комунікаційною платформою, перетворившись на складову поліфункціональної інфраструктури, що суттєво впливає на соціальні взаємодії. Ця трансформація часто відбувається поза межами національних регуляторних рамок, створюючи нові виклики для правових систем і суверенітету держав у контексті глобалізованого цифрового середовища.

Слід погодитися з міркуваннями науковців, що «XXI століття стало початком ери глобальної інформатизації та комп'ютеризації всього світу і інтеграції людства до нового інформаційного суспільства, в якому домінуючу роль в усіх сферах життя гратимуть інформаційно-телекомунікаційні ресурси та технології» [2, с. 8].

Мова сучасного права та міжнародних відносин поповнилася низкою нових понять, зокрема, пов'язаних із цифровізацією: «електронна демократія», «кібербезпека», «кіберзлочинність», «цифрова валюта», «цифрова ідентичність», «штучний інтелект» тощо. Значна частина цих понять вже отримала відповідну міжнародно-правову регламентацію.

Ще в 2003 році на міжнародному рівні було поставлено питання про правові наслідки впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Саме тоді, під час Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, організованого Міжнародним союзом електрозв'язку

у Женеві, було ухвалено Женевську декларацію принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання нового тисячоліття» [22]. У ній підкреслено важливість забезпечення рівного доступу до цифрових технологій, а також необхідність подолання технологічного розриву між розвиненими країнами і тими, що розвиваються, а також всередині самих держав.

У 2005 році в Тунісі відбувся другий етап Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства, який завершився ухваленням Туніського зобов'язання та Туніської програми щодо розвитку інформаційного суспільства. У рамках цього заходу вперше на глобальному рівні була актуалізована проблема управління інтернетом як одним із базових компонентів цифрового середовища. Питання стосувалося необхідності забезпечення більш справедливого, інклюзивного та міжнародного підходу до регулювання цифрового простору, що набуло особливої ваги для країн, які прагнули забезпечити рівний доступ до базових ІТ-технологій.

У Туніському зобов'язанні підкреслювалося, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) є ефективним інструментом сприяння миру, безпеці, стабільності, розвитку демократії, соціальній згуртованості, належному врядуванню та утвердженню верховенства права на національному, регіональному й міжнародному рівнях. Крім того, держави-учасниці саміту домовилися про початок процесу інтернаціоналізації управління інтернетом, результатом якого стало створення Форуму з питань управління Інтернетом (IGF) [22].

Перше його засідання відбулося в Афінах у 2006 році. Підтримку процесу інтернаціоналізації активно висловлювали країни, що розвиваються, а також Європейський Союз.

У Женеві в травні 2010 року на черговій Всесвітній зустрічі було заявлено, що кожна держава світу пов'язує своє соціально-економічне зростання з впровадженням ІКТ, розробляючи національні стратегії цифрового розвитку. У Посланні Генерального секретаря ООН з нагоди Всесвітнього дня телекомунікацій та інформаційного суспільства від 17 травня 2010 року наголошувалося, що телекомунікації та ІКТ перетворилися з базових сервісів на потужні засоби сприяння сталому розвитку, покращення якості життя й навіть збереження життя людей [20].

Розширення сфери застосування базових ІТ-технологій супроводжується активізацією міжнародного співробітництва. У цьому контексті Україна бере участь у діяльності профільних міжнародних організацій, спрямованих на розвиток правового регулювання цифрового середовища та інформаційної взаємодії.

Економічна і соціальна рада ООН, своєю чергою, готує аналітичні звіти та статистичні дані про рівень застосування ІКТ у країнах світу, що слугує базою для формування міжнародних стандартів розвитку цифрових технологій і рекомендацій для національних стратегій цифровізації.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) є спеціалізованою установою ООН, що діє в галузі освіти, науки, культури та комунікації з метою зміцнення миру й безпеки шляхом міжнародного співробітництва. У сфері комунікацій ЮНЕСКО активно працює над подоланням цифрового розриву між розвиненими країнами та тими, що розвиваються, сприяючи безперешкодному доступу до інформації в усіх регіонах світу.

Ключовим пріоритетом діяльності ЮНЕСКО у цифрову епоху є перехід до «суспільства знань», що реалізується через утвердження принципів свободи слова, доступу до інформації, знань і освіти. У цьому контексті ЮНЕСКО впроваджує низку програм, пов'язаних із розвитком базових ІТ-технологій, зокрема: «Пам'ять світу», «Інформація для

всіх», Міжнародна програма розвитку комунікацій, Програма захисту цифрової спадщини [19].

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) функціонує як міжнародна платформа, де формуються рекомендації й політики щодо правового врегулювання використання цифрових технологій у сфері інтелектуальної власності [21]. У її структурі діє Постійний комітет з інформаційних технологій, який готує пропозиції для Генеральної Асамблеї ВОІВ, а також забезпечує міждержавні консультації щодо проблематики цифрових послуг, включно з використанням штучного інтелекту (AI), AR/VR-технологій і хмарних сервісів у сфері авторського права.

Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ) ще з 1947 року працює над розробленням міжнародних стандартів у галузі телекомунікацій, зокрема забезпечує координацію використання радіочастот і розраховує Індекс розвитку ІКТ (ICT Development Index). Основною метою діяльності МСЕ є забезпечення доступності інформації та зв'язку для всіх людей світу як основи соціально-економічного зростання [17].

На сучасному етапі міжнародна спільнота визнає необхідність узгодження дій для захисту цифрових прав людини, забезпечення інформаційної безпеки, захисту критичних цифрових технологій від загроз несанкціонованого доступу та інших форм кіберзлочинності. Це особливо важливо в контексті зростання ролі базових ІТ-технологій у сфері оборони, охорони здоров'я, освіти, публічного адміністрування тощо.

Вплив глобалізації та цифровізації призводить до трансформації парадигми мислення, вдосконалення інститутів громадянського суспільства, органів влади та структур, а також правової системи. Тому цифровий простір потребує створення моделі правового регулювання, яка відповідатиме технологічній реальності [18, с. 130].

У сфері правового регулювання цифрових відносин існують дві концептуально протилежні моделі. Перша – концепція «інтернет-анархії», відповідно до якої віртуальний простір не має бути предметом жорсткого правового регулювання. Вона ґрунтується на позиції, що інтернет виник і розвивався

як відкритий простір без державного втручання, і ця модель має зберігатися й надалі. Представником такої концепції був Джон Перрі Барлоу, який у 1996 році опублікував «Декларацію незалежності кіберпростору», в якій виступив проти цензури та контролю з боку держав [4]. Друга концепція виходить із потреби системного нормативного врегулювання цифрових відносин, адже відсутність контролю призводить до зростання кількості правопорушень як у реальному, так і у віртуальному середовищі. Особливість таких правопорушень – ускладнена ідентифікація правопорушників, що знижує ефективність саморегуляції в інтернеті. Відтак прибічники цієї концепції наполягають на необхідності застосування публічного права для врегулювання інтернет-відносин, зокрема у сфері базових ІТ-технологій [1; 3].

Зіткнення цих двох концепцій вимагає пошуку балансу між інтересами свободи цифрового простору та забезпеченням цифрової безпеки. Проте з огляду на динамічний розвиток ІТ-середовища, досягти такого балансу складно.

Окремою проблемою міжнародного правового порядку залишається відсутність єдиних стандартів захисту даних у їх трансграничному обміні. Відмінності в підходах до конфіденційності, криптографії, прав споживачів і нагляду за обробкою персональної інформації в різних країнах створюють перешкоди для формування ефективного режиму правового захисту. Як наслідок, провідні міжнародні організації, зокрема ООН, ЮНЕСКО, МСЄ та ВОІВ, виступають за розроблення спільних правових механізмів, що дозволять гармонізувати вимоги до цифрової безпеки та захисту базових ІТ-технологій у глобальному масштабі.

Ці виклики ускладнюють досягнення консенсусу в питаннях формування міждержавних угод або створення єдиної міжнародної організації, яка б координувала розвиток і управління глобальними цифровими технологіями. У відповідь на це держави, в тому числі Україна, активно модернізують своє законодавство, зокрема шляхом узгодження стратегій кібербезпеки, цифрової трансформації та гармонізації з правом ЄС, що уможливорює поступово долати фрагментованість регулювання і забезпечити захист прав людини у цифрову еру.

Дослідження правовідносин у сфері створення та використання базових ІТ-технологій з метою забезпечення цифрової безпеки в сучасному світі потребує комплексного аналізу національного та міжнародного законодавства, а також врахування наявного досвіду регулювання цієї сфери. Безпека цифрового середовища стала одним із найактуальніших викликів для всіх країн, оскільки безпосередньо впливає на темпи розвитку цифрової економіки, дотримання прав людини та забезпечення сталого функціонування держави в умовах глобальної цифровізації.

Європейський Союз протягом останніх двох десятиліть послідовно вибудовує комплексну нормативно-правову базу для цифрового середовища, прагнучи створити єдиний цифровий ринок і забезпечити баланс між інноваціями, конкуренцією та правами людини. Ще в 1990-х роках ЄС почав ухвалювати рамкові директиви у сфері телекомунікацій і захисту інформації (Директива 95/46/ЄС про захист персональних даних, Директива 2000/31/ЄС про електронну комерцію тощо), які заклали основу для гармонізації законодавства держав-членів.

У 2010-х роках ЄС перейшов до нової стратегії – «Цифрового єдиного ринку» (Digital Single Market Strategy, 2015–2020), результатом якої стало впровадження низки важливих актів прямої дії – регламентів і директив, що охоплюють практично всі аспекти цифрових відносин. Одним із наріжних каменів європейського підходу став «Загальний регламент про захист даних» (GDPR), що набув чинності у 2018 році [16]. GDPR встановив суворі вимоги до обробки персональних даних, екстериторіальний принцип дії та значні штрафи за порушення (до 4% світового обороту компанії).

У період 2023–2025 років практика застосування GDPR досягла нового рівня: національні органи щодо захисту даних активно штрафують транснаціональні корпорації за порушення, створюючи прецеденти. Наприклад, у 2023 році Ірландська комісія із захисту даних оштрафувала компанію «Meta» на рекордну суму €1,2 млрд за незаконне передання даних європейців до США всупереч правилам GDPR [6].

Це рішення стало можливим після того, як Суд ЄС скасував механізм «Privacy Shield» (справа Schrems II, 2020), визнавши, що США не забезпечують адекватний рівень захисту. У відповідь в 2023 році ЄС і США уклали нову рамкову угоду – «EU-US Data Privacy Framework», котру Європейська Комісія 10 липня 2023 р. визнала адекватною, відновивши законні шляхи трансферу даних через Атлантику [7]. Попри це увага до питання захисту даних залишається підвищеною: країни ЄС допрацьовують національні закони з урахуванням GDPR, створено Європейську раду щодо захисту даних для узгодження дій регуляторів, а також триває робота над новими інструментами регулювання даних у цифровій економіці.

Період 2023–2025 років ознаменувався в ЄС набуттям чинності двох масштабних регламентів, що докорінно змінюють правила гри для цифрових платформ, – Акту про цифрові послуги (DSA) та Акту про цифрові ринки (DMA). DSA (Регламент (ЄС) 2022/2065) встановлює комплекс обов'язків для онлайн-посередників щодо видалення незаконного контенту, прозорості алгоритмів, захисту прав користувачів і аудиту систем модерації. Особливо суворі вимоги висувуються до дуже великих онлайн-платформ (VLOPs) з аудиторією понад 45 млн користувачів – їх Єврокомісія визначила у квітні 2023 р. (17 платформ, серед яких Facebook, Google, TikTok, YouTube, Instagram та ін., а також 2 пошуковики). Для цих гігантів DSA передбачає незалежні перевірки та безпрецедентно високі штрафи за недотримання правил (до 6% глобального обороту). Уже наприкінці 2023 року Єврокомісія продемонструвала готовність застосовувати DSA: так, у грудні 2023 р. було відкрито офіційне провадження щодо соцмережі X (Twitter) за ймовірні порушення DSA стосовно дезінформації та шкідливого контенту [7].

Це сигналізує про серйозність намірів ЄС забезпечити безпечний цифровий простір для користувачів і притягати платформи до відповідальності за системні ризики.

DMA (Регламент (ЄС) 2022/1925), зі свого боку, спрямований на обмеження монополізму найбільших IT-компаній, які виконують роль «воратарів» основних цифрових послуг.

У вересні 2023 року Єврокомісія офіційно визначила шість корпорацій як *gatekeepers* – Alphabet (Google), Amazon, Apple, ByteDance (TikTok), Meta, Microsoft – які сумарно надають 22 ключові платформи (пошуковики, соцмережі, маркетплейси тощо).

З березня 2024 р. ці компанії зобов'язані виконувати перелік «обов'язків і заборон» DMA, зокрема: не нав'язувати власні сервіси користувачам, забезпечити можливість видалення попередньо встановлених додатків, ділитися даними з конкурентами на вимогу користувачів, гарантувати взаємодію месенджерів між платформами тощо.

Порушення DMA так само караються штрафами до 10% річного обороту, а в разі систематичного ігнорування – аж до примусового поділу бізнесу. Фактично, ЄС уперше запровадив *ex ante* регулювання для *Big Tech*, намагаючись запобігти зловживанням ще до їх настання. У поєднанні DSA і DMA формують нову «цифрову конституцію» єдиного ринку, що має глобальний вплив, оскільки великі компанії змушені адаптувати свої продукти під євронорми (наприклад, відмовитися від таргетингу реклами на основі чутливих даних, відкрити доступ до своїх магазинів додатків стороннім розробникам тощо).

У відповідь на зростання кіберзагроз і гібридних атак Європейський Союз послідовно розвиває правову базу кібербезпеки. Ще в 2016 році було ухвалено Директиву NIS щодо безпеки мереж та інформаційних систем [12], яка зобов'язала держав-членів створити національні стратегії кібербезпеки і запровадити обов'язки для операторів критичної інфраструктури. У 2022 році ухвалено Директиву NIS2 (ЄС) 2022/2555 [14], яка суттєво розширила сферу дії. Паралельно діє Регламент про кібербезпеку (Cybersecurity Act) [11], що започаткував європейську систему сертифікації безпеки IT-продуктів. У 2023 році запропоновано проєкт «Акту про кіберстійкість» (Cyber Resilience Act) [10].

У сфері електронної ідентифікації ЄС, спираючись на досвід Регламенту eIDAS 2014 року [15], у 2024 році ухвалив оновлений Регламент eIDAS 2.0. Новий регламент вводить поняття «європейський цифровий гаманець» [5], цей «гаманець» дозволить громадянам зберігати

електронні документи та використовувати їх на всій території ЄС.

У стратегічній перспективі Європейський Союз орієнтується на реалізацію цілей «Цифрового компаса 2030» [8], що передбачає розвиток цифрових навичок, безпечної інфраструктури, цифровізації бізнесу і державних послуг. Цілі закріплено у рішенні (ЄС) 2022/2481 [13].

Паралельно ЄС формує нормативно-правову базу для регулювання штучного інтелекту. У 2021 році було запропоновано Регламент про штучний інтелект (AI Act) [9], що встановлює вимоги залежно від рівня ризику використання ШІ.

Правові наслідки впровадження ІКТ мають системний характер і охоплюють усі рівні правової сфери. У відповідь на цифрові виклики формуються нові правові інститути, зокрема: право на цифрову недоторканність, право на автономне цифрове самовизначення та ін. Ці права доповнюють традиційні права людини, вони потребують чіткої нормативної фіксації та ефективних механізмів захисту, заснованих на принципах людиноцентричності цифрової трансформації та «поміркованості у використанні ІКТ», що має забезпечувати баланс між ефективністю та правовими й етичними цінностями.

Відтак забезпечення ефективної міжнародно-правової реакції на глобальну цифровізацію має поєднувати модернізацію нормативної бази, забезпечення етико-правового балансу між технологічною ефективністю та правами людини, чітку ідентифікацію прав,

обов'язків і відповідальності у цифровій сфері.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що правове регулювання відносин у цифровому середовищі дедалі більше набуває рис особливого правового феномену, який охоплює елементи міжнародного права, права Європейського Союзу та акти національного права окремих правових систем. У відповідь на глобалізацію цифрових процесів різні країни та міжнародні організації розробляють спеціалізовані правові акти, спрямовані на врегулювання питань кібербезпеки, цифрової ідентичності, захисту персональних даних, регулювання штучного інтелекту та базових ІТ-технологій.

Сучасні тенденції правового регулювання інформаційно-комунікаційних відносин свідчать про поступовий перехід до моделі впливу, яка базується на принципах техногуманізму й технологічної нейтральності, екстериторіальності дії правових норм і превентивного захисту основоположних прав людини у цифровій сфері. Україна, орієнтуючись на європейські стандарти, послідовно імплементує ключові положення права ЄС у національну правову систему, що є передумовою її інтеграції в єдиний цифровий ринок і підвищення стійкості до викликів інформаційної епохи.

Зазначені положення підкреслюють актуальність подальшого розроблення універсальних стандартів правового регулювання у цифровій сфері та посилення співпраці держав у сфері глобального цифрового правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрєєв К. О. Правове регулювання штучного інтелекту: світовий досвід та перспективи для України. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 38 с.
2. Концептуальні основи захисту інформаційного суверенітету України : монографія / О. В. Задерейко, О. В. Троянський, Р. І. Чанишев, А. І. Дика. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2022. 75 с. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.22733>
3. Лефтеров В. О. Психологічні особливості впливу цифрового середовища на особистість. *Психологія життєвого простору особистості в сучасних умовах кризи, глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14–15 верес. 2023 р.) / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2023. С. 187–190. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.26409>
4. Barlow, J. P. A Declaration of the Independence of Cyberspace. 1996. URL: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>
5. Council of the European Union. European digital identity (eID): Council adopts legal framework on a secure and trustworthy digital wallet. In *Consilium*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/03/26/european-digital-identity-eid-council-adopts-legal-framework-on-a-secure-and-trustworthy-digital-wallet/>
6. Data Protection Commission announces conclusion of inquiry into Meta Ireland. In Data Protection Commission.

Data Protection Commission. URL: <https://www.dataprotection.ie/en/news-media/press-releases/data-protection-commission-announces-conclusion-of-inquiry-into-meta-ireland>

7. European Commission adopted an adequacy decision for the EU–U.S. Data Privacy Framework on 10 July 2023. URL: commerce.gov

8. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. In *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-compass>

9. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act). In *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-laying-down-harmonised-rules-artificial-intelligence>

10. Proposal for a Regulation on horizontal cybersecurity requirements for products with digital elements (Cyber Resilience Act). In *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/cyber-resilience-act>

11. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Cybersecurity Act. In *ENISA*. URL: <https://www.enisa.europa.eu/topics/cybersecurity-act>

12. Directive on security of network and information systems (NIS Directive). In *ENISA*. URL: <https://www.enisa.europa.eu/topics/nis-directive>

13. Decision (EU) 2022/2481 establishing the Digital Decade Policy Programme 2030. In *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/2481/oj>

14. Directive (EU) 2022/2555 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS2 Directive). In *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj>

15. Regulation (EU) No 910/2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions (eIDAS Regulation). In *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/910/oj>

16. General Data Protection Regulation (GDPR). (n.d.). In *Consilium.europa.eu*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/data-protection-regulation/>

17. Measuring digital development: ICT Development Index 2024. *Geneva: ITU*. URL: <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/idi2024/>

18. Manko D., Zghama A., Atamanova N., Arabadzhy A., Ustinov D. Legal regulation of the digital environment: digitization of the state-legal and law enforcement sphere. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, Iss. 70. P. 130.

19. Memory of the World: About the Programme. *UNESCO*. (n.d.). URL: <https://www.unesco.org/en/memory-world/about>

20. Message on World Telecommunication and Information Society Day. *United Nations Secretary-General*. 2010, May 17. URL: <https://www.un.org/en/events/telecommunicationday/2010/sgmessage.shtml>

21. Standing Committee on Information Technologies (SCIT). *World Intellectual Property Organization*. (n.d.). URL: https://www.wipo.int/meetings/en/topic.jsp?group_id=64

22. Declaration of Principles: Building the Information Society – A Global Challenge in the New Millennium. *Geneva: WSIS*. 2003. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/533621>

Саух А. С.,
аспірант

Київського університету права Національної академії наук України
<https://orcid.org/0009-0004-6283-0728>

НАСИЛЬНИЦЬКА ПЕРЕДАЧА ДІТЕЙ З ОДНІЄЇ ГРУПИ В ІНШУ ЯК ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ДІЯННЯ (*ACTUS REUS*), ЩО СТАНОВИТЬ ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ

THE FORCIBLE TRANSFER OF CHILDREN FROM ONE GROUP TO ANOTHER AS AN OBJECTIVE ASPECT OF THE ACT (*ACTUS REUS*) CONSTITUTING THE CRIME OF GENOCIDE

Дана наукова стаття присвячена дослідженню насильницької передачі дітей з однієї етнічної, расової чи національної групи в іншу як важливої об'єктивної сторони злочину геноциду (*actus reus*).

Стаття підкреслює, що міжнародне гуманітарне право забороняє примусове переміщення і депортацію осіб, які потребують захисту. Виявлено, що багато переміщень дітей були неправомірними, оскільки не мали законних підстав, таких як безпека або медичні потреби. У більшості випадків не було отримано згоди батьків або опікунів, що є додатковим порушенням. Дослідження розглядає масштаб проблеми, акцентуючи увагу на тривалому розлученні дітей зі своїми сім'ями, що призводить до психологічних травм і труднощів у возз'єднанні.

Аналізуючи свідчення та заяви представників російської влади, стаття вказує на очевидну політику знищення української національності, підкреслюючи, що насильницька передача дітей може бути одним із найгірших проявів не лише порушення права, а й геноциду.

Дослідження виявляє прогалини в існуючому правовому регулюванні, які ускладнюють боротьбу з такими злочинами, а також звертає увагу на недооцінку насильницької передачі дітей в рамках геноциду.

Стаття підкреслює важливість врахування насильницької передачі дітей як складової *actus reus*, що має серйозні наслідки для правового захисту жертв.

Особливий акцент ставиться на юридичних аспектах геноциду, зокрема на насильницькій передачі дітей як формі злочину геноциду. Визначаються ключові елементи, необхідні для кваліфікації таких дій як геноцид, включаючи намір знищення або часткового знищення певної групи. Окреслюються також й інші форми насильства, пов'язані з цими діями. Стаття закликає до підвищення уваги міжнародних інституцій до даної теми, заявляючи, що необхідно прискорити викриття та притягнення до відповідальності за ці злочини.

Ключові слова: геноцид, діти, насильницька передача, збройний конфлікт, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, *actus reus*.

This scientific article is devoted to the study of the forcible transfer of children from one ethnic, racial or national group to another as an important objective aspect of the crime of genocide (*actus reus*).

The article emphasizes that international humanitarian law prohibits the forcible transfer and deportation of persons in need of protection. It was found that many of the transfers of children were unlawful, as they did not have legitimate grounds, such as security or medical needs. In most cases, the consent of parents or guardians was not obtained, which is an additional violation. The study examines the scale of the problem, focusing on the prolonged separation of children from their families, which leads to psychological trauma and difficulties in reunification.

Analyzing the testimonies and statements of representatives of the Russian authorities, the article points to an obvious policy of destroying the Ukrainian nationality, emphasizing that the forcible transfer of children may be one of the worst manifestations not only of a violation of law, but also of genocide.

The study identifies gaps in the existing legal framework that make it difficult to combat such crimes, and also draws attention to the underestimation of the forcible transfer of children within the framework of genocide.

The article emphasizes the importance of considering the forcible transfer of children as a component of the *actus reus*, which has serious consequences for the legal protection of victims.

Particular emphasis is placed on the legal aspects of genocide, in particular on the forcible transfer of children as a form of the crime of genocide. The key elements necessary for qualifying such acts as genocide are identified, including the intent to destroy or in part destroy a specific group. Other forms of violence associated with these acts are also

outlined. The article calls for increased attention by international institutions to this topic, stating that it is necessary to accelerate the exposure and prosecution of these crimes.

Key words: *genocide, children, forcible transfer, armed conflict, International Criminal Court, Rome Statute, actus reus.*

Постановка проблеми. У сучасному кримінальному праві питання, пов'язані з геноцидом та захистом прав дітей, викликають значну увагу у дослідників, правозахисників та міжнародних організацій. Однією з найбільш тривожних форм цього злочину є насильницька передача дітей з однієї етнічної, расової або національної групи в іншу. Це явище, яке часто супроводжує збройні конфлікти та етнічні чистки, належить до об'єктивної сторони злочинного діяння (*actus reus*) у контексті міжнародного кримінального права.

В умовах, коли геноцид вважається одним з найстрашніших злочинів проти людяності, важливим аспектом є правове визначення і класифікація насильницької передачі дітей як прояву геноциду. Хоча розуміння геноциду традиційно пов'язане з масовими вбивствами та фізичним знищенням групи, насильницька передача дітей має серйозні психологічні відбитки на самих жертвах та їх сім'ях, формуючи нові ідентичності і віддаляючи молоде покоління від його культурних коренів.

Ця стаття має на меті розглянути об'єктивну сторону насильницької передачі дітей з однієї групи до іншої, як акту геноциду та заклик до посилення правової відповідальності за цей вид злочину.

Постановка завдання. У даній статті ставиться мета комплексного аналізу насильницької передачі дітей з однієї етнічної, расової або національної групи в іншу в контексті її розгляду як об'єктивної сторони злочину геноциду (*actus reus*).

Це завдання спрямоване на глибше розуміння та належне правове оцінювання насильницької передачі дітей, що, на жаль, досі залишається менш дослідженим аспектом в контексті геноциду, та на формування комплексного підходу до її запобігання і покарання.

Виклад основного матеріалу. 3 лютого 2022 року РФ почала масові примусові депортації українських дітей до різних частин Росії, Білорусі та окупованого Криму.

У резолюції 49/1 від 4 березня 2022 року Рада з прав людини при ООН [1] засудила пору-

шення прав людини, а також утиски та порушення міжнародного гуманітарного права, що сталися внаслідок агресії Російської Федерації проти України, та вирішила створити Незалежну міжнародну комісію з розслідування порушень з метою розслідувати всі ймовірні порушення та утиски прав людини, порушення міжнародного гуманітарного права та пов'язані із ними злочини. Комісія визначила, що застосування збройної сили Російською Федерацією проти України було актом агресії, як визначено в резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї [2].

Комісія виявила низку ситуацій, у яких російська влада переміщувала дітей з територій, які перебували під її контролем в Україні, на окуповані території України або депортувала їх до Російської Федерації. Це стосувалося дітей, які втратили батьків або тимчасово втратили з ними зв'язок під час військових дій; діти, батьки яких перебували на фільтраційних пунктах; дітей, які перебувають у закладах, та дітей, які відбули у таборах відпочинку [2].

Міжнародне гуманітарне право [3] стверджує, що індивідуальне або масове примусове переміщення, а також депортація осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію держави-окупанта або на територію будь-якої іншої країни, окупованої чи ні, заборонені, незалежно від їх мотивів. Однак держава-окупант може здійснити повну або часткову евакуацію певної території, якщо цього вимагають безпека населення або настійні військові причини, але це не може передбачати переміщення за межі окупованої території, якщо це не є неминучим; евакуація має бути тимчасовою. Міжнародне гуманітарне право [4] також стверджує, що жодна зі сторін конфлікту не повинна організовувати евакуацію дітей, крім своїх власних громадян, до іноземної країни, за винятком тимчасової евакуації, якщо цього вимагають переконливі причини здоров'я чи лікування дітей або, за винятком окупованої території, їх безпеки. Потрібна письмова згода батьків або законних опікунів, а якщо їх

неможливо знайти, то осіб, відповідальних за піклування про дітей.

Комісія виявила, що певні ситуації передачі дітей, які вона розглядала, загалом не відповідали вимогам, встановленим міжнародним гуманітарним правом [2].

У більшості випадків переміщення не було виправдано поважною причиною, такою як вимоги безпеки чи медичні причини. У розглянутих ситуаціях немає інформації про те, що російська влада запитувала згоду батьків дітей, законних опікунів або осіб, які несуть юридичну відповідальність за дітей, як того вимагає закон. Крім того, через низку обставин багато переміщень стали тривалими. Діти та їхні родини зіткнулися з низкою труднощів у налагодженні контакту та возз'єднанні зі своїми сім'ями, що призвело до тривалого розлучення сім'ї. До комісії надходили повідомлення про те, що в деяких ситуаціях під час передачі соцслужби повідомляли дітям, що їх віддадуть на усиновлення, або до дитячого будинку [2].

У зв'язку з цим міжнародне гуманітарне право вимагає, щоб сторони конфлікту всіма можливими способами сприяли возз'єднанню сімей, розлучених внаслідок збройних конфліктів [4]. Невиправдана затримка у поверненні цивільних осіб є воєнним злочином [4]. Згідно з міжнародним правом, якщо дитина розлучена з одним або обома батьками внаслідок затримання, депортації чи смерті, держави-учасниці повинні, на запит, знайти батьків, або, якщо доречно, іншого члена сім'ї та повідомити необхідну інформацію про місцезнаходження відсутнього члена(ів) сім'ї, за винятком випадків, коли надання інформації зашкодить благополуччю дитини [5]. Міжнародне гуманітарне право також стверджує, що окупаційна держава в будь-якому випадку не може змінювати особистий статус дітей [3]. Згідно з міжнародним правом, дитина має право на збереження своєї особистості, включаючи національність, ім'я та сімейні стосунки, як це визнається законом, без незаконного втручання [5]. Але РФ на кожному кроці порушує права людини, зокрема дітей, насильницьки забираючи їх з сімей, депортуючи обманним шляхом до Росії та віддаючи їх на усиновлення, тим самим змінюючи їх національну приналежність, що становить злочин геноциду.

Важливо, що насильницька передача дітей, зокрема, в контексті конфліктів або етнічних чисток, визнається міжнародними судами як серйозне порушення прав людини.

Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу може розглядатися як одна з форм геноциду, відповідно до норм міжнародного права. Об'єктивна сторона діяння (*actus reus*) в цьому контексті виникає в діях, які мають на меті знищення, повністю або частково, національної, етнічної, расової чи релігійної груп.

У рамках Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [6] насильницька передача дітей підпадає під визначення геноциду, якщо ці дії розглядаються в умовах систематичного переслідування цілей, спрямованих на знищення певної групи.

Одним із основних елементів цього злочину є його об'єктивна сторона (*actus reus*), що включає в себе фактичні дії, які становлять злочин. У даному випадку це насильницька передача дітей, яка може включати в себе депортацію, перевезення або укриття дітей для їх асиміляції в іншій групі.

Actus reus – це фундаментальне поняття в кримінальному праві, яке стосується «винного діяння» або фізичного компоненту злочину.

Об'єктна сторона (*actus reus*) насильницької передачі дітей є ключовим компонентом у визначеному злочині, пов'язаному з геноцидом. У контексті міжнародного права ця дія може розглядатися як одна із специфічних форм геноциду, адже вона має на меті знищення певної групи людей або підірив їхньої культурної та національної ідентичності.

Основними аспектами об'єктної сторони є:

Визначення акту насильницької передачі дітей: Насильницька передача дітей означає акт переміщення або передачі дітей шляхом примусу, що має на меті знищення (повністю або частково) певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Це процес, при якому дітей силоміць забирають зі своїх сімей або спільнот і переселяють в інші групи, зазвичай з призначенням асиміляції чи знищення культурних зв'язків.

Форма геноциду: Це може відбуватися через державну або іншу організаційну політику, що передбачає викрадення, насильницьке

усиновлення або передачу дітей до іншої групи з метою асиміляції.

Дії, що складають об'єктивну сторону:

Викрадання дітей: примусове вивезення дітей унаслідок насильства або страху.

Примусова передача: включає в себе обман, примушення або використання фізичної сили для передачі дітей.

Системність: ці дії мають бути частиною більшого плану або політики, спрямованої на знищення групи.

Мета дій: Насильницька передача дітей має на меті знищення культури, ідентичності та історії певної групи чи спільноти шляхом обмеження або знищення її поколінь.

Юридичний контекст: У міжнародному праві відповідно до Конвенції запобігання і покаранню злочину геноциду та в рамках статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), а також інших міжнародних угод, що регулюють права людей, включаючи дітей, такі дії можуть кваліфікуватися як геноцид, що є підставою для кримінальної відповідальності

Такі дії можуть бути частинами більш широкої політики знищення або перетворення певної групи і часто супроводжуються іншими формами насильства, такими як фізичні напади, катування або вбивства. Насильницька передача дітей порушує численні міжнародні правові норми, включаючи Конвенцію ООН про права дитини та Римський статут.

Важливо зазначити, що правова кваліфікація таких дій як геноцид залежить від намірів тих, хто їх вилучає, і від контексту, в якому вони відбуваються. Якщо вони мають на меті знищення, часткове чи повне, певної групи, це може відповідати визначенню геноциду.

Геноцидальний намір впирається в особливий елемент злочину геноциду. Як каже правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA Онисія Синюк, що прослідковується досить чітко загальна політика рф і що нам «пощастило» з Росією, бо російські представники політикуму і очільники держави дуже широко висловлюються і розповідають про свої наміри і про свої міркування щодо українців, української нації і держави [7].

Тімоті Снайдер з цього приводу пише: «Якщо ви запитаете мене як історика, що незвичне у цій війні, то це те, що кривдники постійно говорять про геноцид. Це незвич-

но. Навіть німці такого не робили. І ще одне. Є рівень загального розуміння, а є справжнє розуміння. І люди розуміють. Просто дивлячись, читаючи, очевидно, що Росія здійснює геноцид. Також є практичний рівень процесуального ведення справи. Наскільки я розумію, прокурори дуже-дуже консервативні і обережні стосовно цієї теми і вважають, що дуже складно довести умисел. Ознаки геноциду у цій війні сильні» [7].

Таким чином випадки насильницької передачі дітей з однієї людської групи до іншої здійснюються як частина репресивної політики щодо постраждалої групи, і можуть відбуватися як під час збройного конфлікту, так і поза зв'язку з ним. Зазначене діяння може бути кваліфіковане як одна з форм геноциду за наявності спеціальної мети – знищення захищеної групи, цілком чи частково. На користь наявності ознак геноциду під час насильницького вивезення українських дітей до Російської Федерації свідчить значна кількість фактів зібрана українською стороною, зокрема, заяви російських політиків та офіційних пропагандистів Кремля, інституціолізований характер передачі українських дітей до російських родин і у зв'язку з цим введення спрощеного порядку отримання російського громадянства, обмеження спілкування з родиною, патріотичне виховання дітей-сиріт, заборона спілкуватися українською мовою та проявляти лояльність до України, переведення на навчання за російськими освітніми програмами, мілітаризація, індоктринація, долучення до російського православ'я тощо [8]. Як цілком слушно зазначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець, зазначені форми насильницького передавання дітей слід визнавати формою не культурного, а фізичного або біологічного геноциду [9].

Для констатації акту геноциду, що полягає у насильницькій передачі дітей з однієї людської групи в іншу (відповідно до п. е ст. 6 Статуту МКС) [10], необхідними елементами є такі:

- виконавець здійснював насильницьку передачу однієї або більше осіб;
- така особа або особи належали до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи;
- передача здійснювалася із вказаної групи до іншої групи;

– така особа або особи були віком до 18 років;

– виконавець знав або повинен був знати, що така особа чи особи були віком до 18 років.

При цьому зазначається, що термін «наси́льницька» не обмежується фізичною силою і може включати загрозу застосування сили або примусу [11].

Отже, серед вищезазначених елементів, які характеризують окремі дії, пов'язані з геноцидом, можна виділити кілька загальних аспектів:

– дії не обов'язково повинні стосуватися великої кількості осіб, достатньо, щоб вони були спрямовані навіть тільки проти однієї жертви. У зв'язку з цим злочин геноциду, залежно від специфіки діяння, може за зовнішніми ознаками нагадувати інші традиційні злочини, такі як вбивство або викрадення. Для того, щоб розмежувати геноцид від інших злочинів, необхідно визначити наявність наміру у особи знищити, повністю чи частково, відповідну національну, расову, релігійну або етнічну групу;

– потерпілий має належати до конкретної національної, етнічної, расової чи релігійної групи;

– дії повинні бути контекстуально пов'язані з очевидною лінією аналогічної поведінки, яка була націлена на цю групу, або ж могли викликати ситуацію, що призвела до такого знищення. Таким чином, особа, визнана винною, не лише повинна вчинити дію, що підпадає під визначення злочину геноцид, але й продемонструвати своїм іншим поведінкам намір на знищення, повністю або частково, певної національної, расової, релігійної або етнічної групи.

Проте наявні правові механізми, метою яких є захист прав дитини та запобігання геноциду, не завжди адекватно реагують на ці виклики. Недостатня правова регламентація та недостатня увага до даної проблеми в міжнародних кримінальних судах ускладнюють притягнення до відповідальності винних осіб. Тому необхідно посилювати тиск на міжнародні інституції з метою доведення наміру та об'єктивної сторони в діях рф щодо насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, сприяючи тим самим скорішому притягненню до відповідальності винних в контексті скоєння злочину геноциду.

Висновки. Об'єктна сторона насильницької передачі дітей є критично важливою для розуміння та розслідування геноцидних дій. Розуміння *actus reus* має вирішальне значення як для практикуючих юристів, так і для тих, хто вивчає кримінальне право, оскільки воно окреслює фізичний компонент, необхідний для притягнення когось до юридичної відповідальності за злочин.

Дослідження насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу як об'єктивної сторони злочину геноциду відкрило кілька важливих аспектів, які потребують подальшого вивчення та правового регулювання. По-перше, було підтверджено, що насильницька передача дітей являє собою не лише окремий злочин, а й ключовий елемент, що свідчить про наміри рф щодо фізичного та культурного знищення цілого народу. Це підкреслює необхідність включення даного явища до основних класифікацій злочинів, пов'язаних з геноцидом.

По-друге, правове регулювання даного питання демонструє значні прогалини у міжнародному праві, оскільки існуючі механізми не завжди забезпечують адекватний захист для жертв. На прикладі історичних та сучасних кейсів видно, що навіть при наявності міжнародних норм, практична реалізація правосуддя часто ускладнюється відсутністю чітких визначень і критеріїв, що стосуються насильницької передачі дітей.

Крім того, результатами дослідження підтверджено, що судова практика міжнародних трибуналів потребує вдосконалення, щоб більш ефективно адресувати справи, що стосуються насильницької передачі дітей, зокрема через розширення понять *actus reus*. Важливим є також підвищення рівня обізнаності суспільства та аналіз ситуацій, в яких діти стають жертвами насильницьких дій, адже це може позитивно вплинути на запобігання подібним злочинам у майбутньому.

На основі проведеного аналізу, доцільно розробити рекомендації щодо посилення міжнародного співробітництва у сфері правосуддя, вдосконалення механізмів захисту дітей, а також підвищення рівня правової просвіти серед населення про цю важливу тему. Це забезпечить не лише кращу правову захищеність дітей, а й сприятиме попередженню подібних злочинів у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Резолюція Ради з прав людини Генеральної Асамблеї ООН від 04 квітня 2023 р. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/COI-ukraine-resolution-29-March-2023-UA.pdf>
2. Протокол засідання Незалежної міжнародної слідчої комісії по Україні при Раді з прав людини ООН на 52й сесії. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-08/A_HRC_52_CRP.4_En%20%28003%29.pdf
3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
5. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
6. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
7. Синюк: «Головне – притягнення до відповідальності, навіть якщо це не так швидко, як ми хочемо». URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=101183>
8. The United Nations Secretary General, “E/447 Draft Convention for the Prevention and Punishment of Genocide, Dated June 26, 1947,” in *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*, Vol. 1, 235.
9. Лубінець Д. Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресора щодо українських дітей. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/politychna-otsinka-ta-pravova-kvalifikatsiia-dii-derzhavy-ahresora-shchodo-ukrainskykh-ditei#ref10>
10. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
11. Хаустова М.Г. Сутність поняття злочину геноциду в міжнародному праві. *Порівняльно-аналітичне право* № 1, 2019. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35769>

Тимчук О. Л.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
Національного університету «Запорізька політехніка»*

ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ КОМІСІЇ ТА СУЧАСНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

THE ACTIVITIES OF THE VENICE COMMISSION AND MODERN INTERNATIONAL LAW

У статті аналізується діяльність Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія), яка ухвалює висновки та інші документи з питань, що належать до її компетенції, активно спираючись на загально-визнані принципи і норми міжнародного права. При цьому Венеціанська комісія заявляє, що при ухваленні своїх висновків на перше місце ставляться європейські стандарти, закріплені в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у практиці Європейського суду з прав людини.

У статті досліджуються питання специфіки тлумачення, яке дає Венеціанська комісія під час ухвалення різноманітних документів з урахуванням сучасного міжнародного права. Наголошено на тому, що Венеціанська комісія, здійснюючи відповідне тлумачення, активно спирається на загальновизнані принципи та норми міжнародного права, зокрема на міжнародні договори, прийняті під егідою ООН, а також на європейські стандарти, включно з практикою Європейського суду з прав людини, у власному специфічному розумінні. Крім того, висновки та інші акти, що ухвалюються Венеціанською комісією, є актами «м'якого права» і мають рекомендаційний характер, тобто тлумачення норм міжнародного права цим органом є різновидом не міжнародно-правового, а доктринального тлумачення комплексного характеру. Це дає змогу Венеціанській комісії доволі активно модернізувати інструментарій міжнародного права, створюючи власне розуміння окремих загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в сучасній інтерпретації. Подібна діяльність робить значний внесок в осучаснення загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, оскільки вони, навіть незважаючи на те, що є нормами «жорсткого права» і мають базовий характер для держав, проте не є застиглими в часі категоріями.

Проаналізовані декілька важливих висновків Венеціанської комісії щодо права міжнародних договорів, виборів, дотримання основних прав людини. Наголошується на тому, що більшість висновків Венеціанської комісії щодо України стосуються питань судочинства та судової влади. Деякі інші висновки цієї інституції стосувалися таких законодавства про деолігархізацію, прав національних меншин та спірних питань альтернативної військової служби.

Ключові слова: Рада Європи, демократія, верховенство права, права людини, «м'яке право».

The article analyzes the activities of the European Commission for Democracy through Law (the Venice Commission), which adopts opinions and other documents on issues within its competence, actively relying on the generally recognized principles and norms of international law. At the same time, the Venice Commission states that in adopting its opinions, the European standards enshrined in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as in the case law of the European Court of Human Rights, are of primary importance.

The article examines the specifics of the interpretation given by the Venice Commission when adopting various documents with due regard to modern international law. The author emphasizes that the Venice Commission, when making the relevant interpretation, actively relies on the generally recognized principles and norms of international law, in particular, international treaties adopted under the auspices of the United Nations, as well as on European standards, including the case law of the European Court of Human Rights, in its own specific sense. In addition, the opinions and other acts adopted by the Venice Commission are acts of «soft law» and are advisory in nature, i.e., the interpretation of international law by this body is a type of doctrinal interpretation of a complex nature rather than international law. This allows the Venice Commission to modernize the instruments of international law quite actively, creating its own understanding of certain generally recognized principles and norms of international law in the modern interpretation. Such activities make a significant contribution to the modernization of universally recognized principles and norms of international law, since they are not frozen in time, even though they are «hard law» and are basic for states.

The author analyzes several important conclusions of the Venice Commission on the law of international treaties, elections, and observance of fundamental human rights. It is emphasized that most of the conclusions of the Venice

Commission on Ukraine relate to the issues of justice and the judiciary. Some other conclusions of this institution concerned legislation on de-oligarchization, the rights of national minorities, and controversial issues of alternative military service.

Key words: *Council of Europe, democracy, rule of law, human rights, «soft law».*

Постановка проблеми. Застосування норм міжнародного права здійснюється як на міжнародно-правовому, так і на внутрішньодержавному рівнях. При цьому на міжнародно-правовому рівні міжнародними організаціями та міждержавними органами норми міжнародного права активно застосовуються та реалізуються. Водночас конвергенція міжнародних норм і національного права неминуче породжує нові формати міждержавної взаємодії. Особлива роль в такій взаємодії належить Венеціанській комісії як спеціалізованому органу Ради Європи із консультативними функціями.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти діяльності Венеціанської комісії та її вплив на український конституціоналізм аналізували, зокрема, В.Барський, Н.Бігун, Д.Дворніченко, В.Дубас, С.Головатий, М.Пивовар. Водночас питання відображення норм міжнародного права в діяльності Венеціанської комісії залишається маловивченим, потребуючи розгляду.

Метою статті є аналіз висновків Венеціанської комісії та відображення в них норм і принципів сучасного міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Проект під назвою Європейська комісія «За демократію через право» (офіційна назва Венеціанської комісії) був уперше запропонований головою Конституційного суду Італії Антоніо Ла Перголою. Венеціанська комісія була створена у 1990 р. на конференції 18 держав-членів Ради Європи на підставі Часткової угоди для сприяння демократичним перетворенням у країнах Центральної та Східної Європи. На момент свого створення до її складу входило 18 держав, при цьому від початку заснування Венеціанської комісії її учасниками могли стати лише держави-члени Ради Європи. Проте у лютому 2002 р. Часткова угода була відкрита для приєднання держав-нечленів цієї міжнародної організації, включаючи країни, які географічно розташовані за межами європейського континенту. Наразі сторонами Часткової угоди є 61 держава світу, у тому числі всі 46 держав-членів Ради Європи. При цьому ще чотири держа-

ви є спостерігачами (Ватикан, Японія, Аргентина та Уругвай).

Характерна риса Венеціанської комісії полягає в тому, що вона має статус незалежного консультативного органу Ради Європи, зберігаючи свою автономію стосовно її органів. Цю специфіку закріплено і щодо її персонального складу: до неї входять незалежні експерти, які здобули міжнародну популярність завдяки досвіду роботи в демократичних інститутах або внеску в зміцнення права і розвиток теоретичних наук. Члени Венеціанської комісії беруть участь у її діяльності в індивідуальному порядку і не підкоряються жодним інструкціям (ч. 1 ст. 2 Статуту) [1].

До компетенції Венеціанської комісії належать насамперед проблеми демократії та конституціоналізму, включно з виборчим правом, правами людини, законодавством про судову систему, інститутом омбудсмена. У зв'язку з цим низка дослідників вважають, що компетенція цього органу не має певних правових меж і «у її розпорядженні є цілий експертний арсенал у сферах конституційного, адміністративного та кримінального права, публічного міжнародного права, права прав людини та гуманітарного права» [2, р.185-186]. Ухвалення нових конституцій у Центральній і Східній Європі за сприяння Венеціанської комісії в 1990-х рр. дало змогу говорити про «інтернаціоналізацію конституційного права», появу «міжнародного конституціоналізму», «конвергенцію конституцій», спільну «європейську конституційну спадщину» [3]. В західній літературі це нерідко позначається як «транснаціональність», що відображає європейські цінності, функції, статус та інтернаціональний членський склад Венеціанської комісії [4]. Суттєвий вплив Венеціанська комісія здійснила і на розвиток українського конституціоналізму, що докладно проаналізувала В.Дубас [5].

Правові стандарти, які застосовує Венеціанська комісія, – це насамперед стандарти Ради Європи в галузі демократії, прав людини та верховенства права. Ступінь та юридична сила цих стандартів значно різняться. У галузі прав

людини розвинена прецедентна практика Європейського суду з прав людини містить великі та докладні стандарти «жорсткого» права, які доповнюються рекомендаціями Комітету міністрів, Парламентської асамблеї та наглядових органів Ради Європи, тобто актами «м'якого права». При цьому Венеціанська комісія проводить аналіз законів і законопроектів держав на відповідність як міжнародним, так і європейським стандартам демократії.

Найважливішим інструментом, що дозволяє Венеціанській комісії вирішувати широке коло правових завдань, є її здатність здійснювати тлумачення міжнародного та національного права, аналізувати законодавство окремих країн щодо відповідності критеріям і принципам, що визначаються міжнародними та регіональними стандартами. Венеціанська комісія також здійснює інтерпретацію норм Європейської конвенції з прав людини у рамках рекомендацій, створюючи досить стійку правову позицію, яка спирається на акти Ради Європи та Європейського суду з прав людини, а також на поняття і принципи, що впливають з «європейської конституційної спадщини».

Загалом Венеціанська комісія прагне забезпечити конституційне закріплення пріоритету європейських стандартів та врахування загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, таким чином сприяючи реалізації вимоги про відповідність національного права міжнародно-правовим зобов'язанням [6]. При здійсненні подібної діяльності Венеціанська комісія сприяє формуванню інтерпретативних доктрин міжнародно-правових документів у співпраці з іншими міжнародними органами, наприклад, міжнародними судами, які часто цитують її думки.

За роки свого функціонування Венеціанська комісія стала важливим актором у сфері надання конституційної допомоги в Європі. Протягом багатьох років завдяки своїй незалежності та неупередженості вона завоювала довіру держав, їх інститутів та громадянського суспільства, а також міжнародних органів. Водночас тенденції міжнародної нормотворчості у ХХІ ст. активно демонструють процес підвищення значущості різних актів «м'якого права», які, в тому числі за рахунок своєї «м'якої сили», можуть впроваджуватись у національне пра-

во держави більш варіативно, не вимагаючи безпосереднього внесення до законодавства, а отже, більш безболісно. Венеціанська комісія проводить свою експертизу без втручання у внутрішні справи суверенних держав, поважаючи їхній конституційний лад та різноманітність, і завжди це підкреслює. Завдання Венеціанської комісії полягає в тому, аби допомогти державі у вирішенні правових і політичних проблем, що виникають перед нею, уникаючи жорстких юридичних приписів і формулювань. Ще одним напрямком експертизи з боку Венеціанської комісії є перевірка національного законодавства на відповідність Європейській конвенції з прав людини та співвідношення з підходами, відображеними в рішеннях Європейського суду з прав людини.

Венеціанська комісія не прагне нав'язувати свої рішення і не має таких повноважень, оскільки це консультативний орган, а отже її рекомендації, сформульовані у висновках, не є юридично обов'язковими. Водночас рекомендації Венеціанської комісії, як правило, виконуються державами. При цьому важко точно виміряти ступінь виконання її рекомендацій: вони дуже сильно різняться за своїм характером, оскільки деякі з них ґрунтуються на юридично обов'язкових нормах, інші більшою мірою враховують норми «м'якого права». Висновки Венеціанської комісії часто використовуються міжнародними організаціями в процедурах моніторингу дотримання цієї державою своїх міжнародних зобов'язань, насамперед Парламентською асамблеєю Ради Європи. Європейська комісія як інституція ЄС також часто застосовує висновки Венеціанської комісії [7]. Як вже зазначалось, Венеціанська комісія широко практикує стандарти «м'якого права».

В останні роки спостерігається підвищення ролі й значення висновків Венеціанської комісії. У зв'язку з цим у доктрині міжнародного права утвердилася думка, що ефективність актів, що належать до «м'якого права», залежить, зокрема, і від інтерпретації такого роду актів у рамках національних правових систем держав. При цьому діяльність Венеціанської комісії впливає на роботу інших міжнародних організацій і консультативних органів, що підтверджується як позитивною, так і критичною оцінкою її роботи, яку можна побачити у зві-

тах і зверненнях представників країн-учасниць і міжнародних організацій [8]. Існують розбіжності в думках між державами, європейськими та міжнародними організаціями з приводу інтерпретації права і законодавства, здійснюваного Венеціанською комісією, критика з приводу втрати «гнучкості» висновків на угоду політичній прихильності європейському підходу. Однак іноді «гнучкість» таких стандартів частково коригується тим фактом, що зацікавлені держави пов'язані міжнародними конвенціями або угодами, які впливають на їхній конституційний вибір. У такому разі стандарти можуть стати більш суворими, ніж зазвичай. У цьому відношенні слід враховувати Європейську конвенцію з прав людини, яка стосується не лише захисту суб'єктивних позицій зацікавлених осіб, а й побудови державних органів; це стосується, наприклад, незалежності судової влади [9].

Під час підготовки своїх висновків Венеціанська комісія досліджує поставлені питання з різних боків, проводить аналіз на відповідність нормам чинного міжнародного права, що містяться в основоположних міжнародних договорах, зокрема, в пактах про права людини тощо. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, закладені в Статуті ООН і міжнародних договорах, мають багато в чому спільні цілі побудови демократії та захисту прав людини, як і Європейська конвенція з прав людини, протоколи до неї, інші міжнародно-правові акти Ради Європи. Водночас європейський каталог прав людини, сформований у рамках Ради Європи, у певних моментах ширший за універсальний каталог прав людини, прийнятий під егідою ООН.

У висновку Венеційської комісії щодо конституційних наслідків ратифікації Вірменією Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і побутовим насильством (Стамбульська конвенція) були застосовані загальновизнані принципи і норми міжнародного права, зокрема ті, що стосуються права міжнародних договорів. Так, Венеціанська комісія, спираючись на принцип суверенної рівності держав, зазначила, що вибір ратифікувати чи ні міжнародний договір і бути чи не бути пов'язаним його міжнародними зобов'язаннями – є суверенним правом кож-

ної держави. Держави не зобов'язані ратифікувати договори, що впливають із міжнародного права, хоча ті держави, які підписали договір, зобов'язані «утримуватися від дій, які могли б завдати шкоди об'єкту і меті договору». Рішення про ратифікацію договору відображає як правову оцінку цього документа, так і різні інші інтереси: політичні, ідеологічні, економічні, соціальні, культурні. При цьому національні рішення щодо типу взаємовідносин між міжнародним і внутрішнім правопорядками досить різноманітні. Вибір вищевказаних відносин також є суверенним актом держави. У зазначеному висновку Венеціанська комісія також посилалася на загальновизнані норми, закріплені в таких міжнародних договорах, як Європейська конвенція про захист прав людини, пакти про права людини, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про тортури та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведінки і покарання [10].

Окремий блок жорсткої оцінки Венеціанської комісії в сфері прав людини стосується законів або їх проєктів, які передбачають обмеження прав людини через законодавчі процедури та будь-які види відповідальності, включно з адміністративною та кримінальною. Наприклад, у Звіті про кримінальну відповідальність за мирні заклики до радикальних конституційних змін, Венеціанська комісія зазначила, що згідно з міжнародним правом у сфері захисту прав людини свобода вираження поглядів гарантується ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а на європейському рівні – згідно зі ст. 10 Європейської конвенції про права людини [11]. Крім того, існує велика судова практика у сфері захисту прав людини. На національному рівні та в законодавстві держав, як показує порівняльний аналіз, є істотні відмінності в правовій регламентації протестних виступів, навіть якщо йдеться про демократичні режими.

У висновку щодо сумісності з міжнародними стандартами у сфері прав людини Закону Туреччини про запобігання фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення наголошується, що Венеціанська комісія цілком поінформована про складну безпекову ситуацію, в якій перебуває Туреччина, та про

прагнення влади запровадити ефективні заходи для боротьби з тероризмом, включно із заходами проти його фінансування. Однак Венеціанська комісія наголошує, що турецька влада навіть за таких обставин має дотримуватися всіх своїх міжнародно-правових зобов'язань, зокрема міжнародним правом в сфері прав людини та міжнародним гуманітарним правом під час ухвалення будь-яких заходів щодо боротьби з тероризмом. При цьому у своєму висновку Венеціанська комісія підкреслила, що повага до прав людини та верховенство закону є невід'ємною частиною будь-якої успішної боротьби з тероризмом [12].

Загальновизнані принципи і норми права міжнародних договорів розглядалися Венеціанською комісією в Контрольному списку питань для оцінки дотримання верховенства права. Венеціанська комісія зазначила, що в міжнародному праві принцип *pacta sunt servanda* є вираженням принципу законності. Він не визначає, у який спосіб міжнародне звичає чи договірне право реалізується у національній правовій системі, однак держава «не має права посилається на своє внутрішнє законодавство для виправдання свого невиконання договору» або недотримання норм звичаєвого міжнародного права. Так чи інакше суворе дотримання міжнародного права на внутрішньодержавному рівні є ключовою вимогою [13].

У висновку Венеціанської комісії щодо компетенції Конституційного суду Албанії стосовно законності місцевих виборів було запропоновано можливі підходи до тлумачення Конституції Албанії та відповідного законодавства на основі міжнародних норм і стандартів, включно з власними документами. Венеціанська комісія вказала, що в міжнародному праві періодичні вибори регулюються, наприклад, ст. 3 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини та ст. 25(b) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Стосовно органів місцевого самоврядування, ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування, ухвалені в межах Ради Європи, передбачає вибори до представницького органу місцевого самоврядування. Очевидно, що в демократичній системі, де виборні органи підзвітні виборцям, такі представницькі органи повинні обиратися періодично [14]. В цілому вітчизня-

ні дослідники наголошують на тому, що «оцінка, яку дає актам національного законодавства окремих країн Венеціанська комісія, є справжнім індикатором того, чи відповідає обраний шлях конституційного розвитку держави європейським стандартам та цінностям» [15, с. 8].

Чимала кількість висновків Венеціанської комісії прямо стосуються нашої держави, при цьому в більшості з них мова йде про судову владу та судочинство [16]. З інших важливих рішень можна зазначити висновок 2014 р., в якому Венеціанська комісія засудила і визнала таким, що не відповідає міжнародному праву проєкт федерального закону РФ про прийняття нового суб'єкта до її складу, в якому фактично йшлося про анексію Росією Автономної республіки Крим [17]. У 2023 р. Венеціанська комісія надала відразу три висновки щодо України, які стосувалися закону про деолігархізацію, закону про статус національних меншин та закону про статус суддів КСУ. До перших двох із них були висловлені суттєві зауваження [18; 19]. Останній висновок Венеціанської комісії стосовно України датується березнем 2025 р. В ньому йдеться про мобілізацію під час дії воєнного стану особи, яка належить до релігійної громади Церкви адвентистів сьомого дня, віровчення яких не допускає застосування зброї або службу в збройних силах. У своєму висновку Венеціанська комісія зазначила, що за жодних обставин відмовник від військової служби за переконаннями совісті не може бути змушений носити або використовувати зброю навіть для самооборони країни [20]. Це рішення Венеціанської комісії отримало вельми неоднозначну оцінку в українському суспільстві.

Загалом діяльність Венеціанської комісії за допомогою формулювання висновків, досліджень у галузі права робить неоціненний внесок у створення правового середовища відповідно до європейських стандартів, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Рекомендації експертів Венеціанської комісії сприяли створенню досконалішої правової бази та наближенню до демократичних принципів і верховенства права в багатьох державах. Незважаючи на консультативний характер, Венеціанська комісія є одним із ключових органів, що просувають демократичну систему в міжнародному масштабі. При цьому досяг-

нення Венеціанської комісії дуже корисні як для процесу створення стандартів правової держави, так і для належного функціонування сучасних демократичних держав.

Висновки. Особливе місце серед багатьох різних експертних організацій сучасного світу займає Венеціанська комісія, яка є консультативним органом Ради Європи, що спеціалізується насамперед на проблематиці конституційного права. Аналіз діяльності Венеціанської комісії показує, що до найбільш важливих засобів, які дозволяють їй вирішувати широке коло юридичних проблем, слід віднести тлумачення національного права шляхом його зіставлення із критеріями, що містяться у міжнародних та регіональних стандартах. Венеціанська комісія зарекомендувала себе як ключова експертно-аналітична установа у сфері конституціоналізму та міжнародного права, яка сприяє реалізації принципів демократії, розподілу влад і верховенства закону.

Правові висновки Венеціанської комісії, не дивлячись на свій рекомендаційний харак-

тер, сприяють впровадженню європейських стандартів із врахуванням загальновизнаних принципів та норми сучасного міжнародного права. У своїх висновках Венеціанська комісія застосовує універсальні міжнародні акти в сфері прав людини, конвенції ухвалені в межах Ради Європи, а також практику Європейського суду з прав людини. Висновки Венеціанської комісії як акти «м'якого права», окрім питань прав людини, враховують й інші галузі сучасного міжнародного права, зокрема, право міжнародних договорів, право міжнародних організацій.

Більшість висновків Венеціанської комісії щодо України стосуються питань судочинства та судової влади. Висновок 2014 р. визнав таким, що суперечить міжнародному праву закон РФ, яким легітимізувалася анексія Криму. Окремі висновки цієї комісії за останні роки охоплювали такі важливі для нашої держави питання, як законодавство про деолігархізацію, права національних меншин та альтернативну військову службу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Resolution RES (2002) 3 Adopting the Revised Statute of the European Commission for Democracy through Law. URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL\(2002\)027-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL(2002)027-e)
2. Van Dijk P. The Venice Commission on certain aspects of the European Convention of Human Rights. Breitenmoser (ed.): Human Rights, Democracy and the Rule of Law – Liber amicorum Luzius Wildhaber, Zürich. URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Dijk_van_The_Venice_Commission.pdf
3. Bartole S. The Experience of the Venice Commission: Sources and Materials of its Elaboration of the International Constitutional Law. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI\(2016\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI(2016)016-e)
4. Craig P. Transnational Constitution-Making: The Contribution of the Venice Commission URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3668&context=facpub>
5. Дубас В. В. Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні»: дис. на здоб. д-ра філос. Львів. Національний у-т ім. І. Франка. 2022. 284 с.
6. Volpe V. Drafting Counter-Majoritarian Democracy. The Venice Commission's Constitutional Assistance. URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Volpe_Drafting_Counter_Majoritarian_Democracy.pdf
7. Granata-Menghini S. La Commission de Venise du Conseil de l'Europe: méthodes et perspectives de l'assistance constitutionnelle en Europe. URL: <https://droit.cairn.info/revue-les-nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel-2017-2-page-69?lang=fr>
8. Hoffmann-Riem W. The Venice Commission of the Council of Europe-Standards and Impact. *The European Journal of International Law*. 2014. Vol. 25. No. 2. P. 579–597. URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Hoffmann-Riem_Venice-Commission_Standards.pdf
9. Bartole S. Final Remarks: The Role of the Venice Commission. *Review of Central and East European Law*. 2000. Vol. 26. Iss. 3. P. 351 et. Seq. URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Bartole_role_venice_commission_E.pdf
10. Armenia-Opinion on the constitutional implications of the ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) adopted by the Venice Commission at its 120th Plenary Session (Venice, 11–12 October 2019). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD\(2019\)018-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD(2019)018-e)
11. Report on the criminal liability for peaceful calls for radical constitutional change from the standpoint of the European Convention on Human Rights, adopted by the Venice Commission at its 124th online Plenary session (8–9 October 2020). URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2020\)028-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2020)028-e)

12. Turkey Opinion on the compatibility with international human rights standards of Law No. 7262 on the Prevention of Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction recently passed by Turkey's National Assembly, amending, inter alia, the Law on Associations (No. 2860) , adopted by the Venice Commission at its 127th Plenary Session (hybrid, 2–3 July 2021). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2021\)023-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2021)023-e)
13. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e).
14. Albania-Amicus Curiae Brief on the competence of the Constitutional Court regarding the validity of the local elections held on 30 June 2019, approved by the Council for Democratic Elections at its 72nd meeting (hybrid, 14 October 2021) and adopted by the Venice Commission at its 128th Plenary Session (Hybrid (15-16 October 2021)). URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2021\)037-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2021)037-e)
15. Барський В. Р., Дворніченко Д. Ю. Вплив Європейської комісії «За демократію через право» на конституційні трансформації та демократичні перетворення в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 3–11.
16. Пивовар М., Бігун Н. Роль та функціонування Європейської комісії «За демократію через право» в умовах утвердження сучасного конституціоналізму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2022. № 3 (35). С. 397–404.
17. Opinion on «Whether Draft Federal constitutional Law No. 462741-6 on amending the Federal constitutional Law of the Russian Federation on the procedure of admission to the Russian Federation and creation of a new subject within the Russian Federation is compatible with international law» endorsed by the Venice Commission at its 98th Plenary Session (Venice, 21-22 March 2014). URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2014\)004-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2014)004-e)
18. Ukraine – Opinion on the Law on the prevention of threats to national security, associated with excessive influence of persons having significant economic or political weight in public life (oligarchs), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9–10 June 2023). URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2023\)018-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2023)018-e)
19. Ukraine - Opinion on the Law on national minorities (communities), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9–10 June 2023). URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2023\)021-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2023)021-e)
20. Ukraine - Amicus curiae brief on alternative (non-military) service. Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)006-e)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.9:094 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-27>

Олійник А.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ФОРМУВАННЯ СТІЙКОГО ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРЕВЕНТИВНА РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ

BUILDING A SUSTAINABLE DIGITAL SOCIETY: THE PREVENTIVE ROLE OF INFORMATION SECURITY AND CRIMINAL LAW POLICY IN CRIME PREVENTION

Стрімка та всеосяжна цифровізація суспільства, незважаючи на беззаперечні переваги, генерує нові виклики та загрози для людини, її прав і свобод. Зростання обсягів даних, розвиток штучного інтелекту та повсюдне проникнення цифрових технологій створюють унікальне середовище для розвитку нових форм злочинності. Стрімкий розвиток технологій вимагає не лише адаптації, а й проактивного формування стійкого цифрового середовища, здатного ефективно протистояти цим викликам. Тому дослідження превентивної ролі інформаційної безпеки та кримінально-правової політики є критично важливим для забезпечення довіри та стабільності у суспільстві, що дедалі більше залежить від цифрових технологій.

У сучасному цифровому світі, де технології глибоко інтегровані в усі сфери життя, формування стійкого цифрового суспільства стає імперативом національної безпеки та добробуту. У статті було визначено, що цей процес вимагає системного підходу, де ключову превентивну роль відіграють інформаційна безпека та кримінально-правова політика у запобіганні злочинності проти людини. Досліджено офіційні статистичні дані Офісу Генерального прокурора України, які свідчать про постійне та значне зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, що підкреслює нагальну потребу в ефективних превентивних механізмах.

У статті досліджено такий новий вимір безпеки, як когнітивна безпека, що полягає у здатності людини критично сприймати інформацію та захищати власну свідомість від маніпуляцій. Проаналізовано роль когнітивної війни, де свідомість стає полем бою, та підкреслено, що ефективна протидія цьому вимагає розвитку критичного мислення та медіаграмотності громадян. Визначено, що когнітивна безпека є яскравим прикладом синергії між технічними рішеннями інформаційної безпеки та кримінально-правовою політикою, що забезпечує відповідальність за поширення маніпуляцій.

Підсумовуючи, зазначено, що інформаційна безпека має стати основним напрямом кримінологічної політики України, а її реалізація потребує удосконалення на законодавчому, правозастосовному та організаційному рівнях. Акцентовано увагу на транснаціональному характері кіберзлочинів та необхідності розвитку системи кібербезпеки та законодавства, що забезпечить правоохоронним органам необхідні інструменти для ефективного запобігання та розслідування цих злочинів.

Ключові слова: національна безпека, цифрове середовище, інформаційна безпека, медіаграмотність, кіберзлочинність, інформація, політика, запобігання злочинності, кримінальне правопорушення.

The rapid and pervasive digitalization of society, despite its undeniable advantages, generates new challenges and threats to individuals, their rights, and freedoms. The growth of data volumes, the development of artificial intelligence, and the widespread penetration of digital technologies create a unique environment for the emergence of new forms of crime. The swift advancement of technologies demands not just adaptation, but also the proactive formation of a resilient digital environment capable of effectively countering these challenges. Therefore, research into the preventive role of information security and criminal law policy is critically important for ensuring trust and stability in a society increasingly dependent on digital technologies.

In the modern digital world, where technologies are deeply integrated into all spheres of life, the formation of a resilient digital society becomes an imperative for national security and well-being. The article defined that this process requires a systemic approach, where information security and criminal law policy play a key preventive role in preventing crime against individuals. Official statistical data from the Prosecutor General's Office of Ukraine were analyzed, which indicate a constant and significant increase in the number of criminal offenses in the field of information technologies, emphasizing the urgent need for effective preventive mechanisms.

The article investigated a new dimension of security: cognitive security, defined as a person's ability to critically perceive information and protect their own consciousness from manipulation. The role of cognitive warfare, where consciousness becomes the battlefield, was analyzed, and it was highlighted that effective countermeasures require the development of critical thinking and media literacy among citizens. It was determined that cognitive security is a prime example of synergy between information security's technical solutions and criminal law policy, which ensures accountability for the spread of manipulations.

In conclusion, it was noted that information security must become the primary direction of Ukraine's criminological policy, and its implementation requires improvement at the legislative, law enforcement, and organizational levels. Attention was focused on the transnational nature of cybercrimes and the need to develop a cybersecurity system and legislation that will provide law enforcement agencies with the necessary tools for effective prevention and investigation of these crimes.

Key words: *national security, digital environment, information security, media literacy, cybercrime, information, policy, crime prevention, criminal offence.*

Постановка проблеми. Цифрове суспільство – це суспільство, у якому цифрові технології глибоко інтегровані в усі сфери життя, трансформуючи спілкування, економіку, культуру, освіту, державне управління та повсякденну діяльність людини. Це не просто використання комп'ютерів чи інтернету, а якісно новий етап розвитку, де: інформація стає ключовим ресурсом, доступною в будь-який час і з будь-якого місця; цифрові комунікації (соціальні мережі, месенджери, відеозв'язок) домінують у взаємодії між людьми; економіка все більше базується на цифрових платформах, електронній комерції та інноваційних технологіях; життя людей стає все більш залежним від цифрових пристроїв та сервісів, формуючи нові звички, моделі поведінки та соціальні взаємодії.

Формування стійкого цифрового суспільства стає не просто технічною чи правовою задачею, а імперативом національної безпеки та добробуту, де ключову, превентивну роль відіграють інформаційна безпека та кримінально-правова політика у запобіганні злочинності проти людини.

Стан опрацювання проблематики. Проблемам забезпечення інформаційної безпеки, формування кримінально-правової політики, присвячені роботи багатьох учених. Це наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, як Д. С. Азаров, О. М. Бодунова, Я. Берзиньш, І. Р. Березовська, О. І. Бугера, М. В. Гуцалюк, Б. М. Головкін, Г. В. Дідківська, В. М. Дрьомін,

М. В. Карчевський, О. Г. Колб, А. М. Коломієць, О. В. Климчук, В. А. Ліпкан, В. В. Марков, Г. Г. Почепцов, М. М. Присяжнюк, О. В. Таволжанський, Ш. Шольберг, С. Хантінгтон, О. Е. Радутний, В. В. Топчій, Т. Л. Тропіна, А. В. Тунік, Д. М. Цехан, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Н. С. Юзікова, О. М. Яхно та інших.

Вказані видатні науковці, безперечно, зробили значний внесок у теорію і практику формування та забезпечення інформаційної безпеки та ролі кримінально-правової політики у запобіганні злочинності. Втім, на сьогодні питання, що стосуються формування стійкого цифрового суспільства, заходів запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій в умовах воєнного стану залишаються недостатньо вивченими та потребують подальшого правового врегулювання.

Метою статті є комплексний аналіз превентивної ролі інформаційної безпеки та кримінально-правової політики у запобіганні злочинності проти людини в умовах формування стійкого цифрового суспільства, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх синергійної взаємодії для забезпечення захисту прав і свобод особистості у цифровому просторі.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми зумовлена безпрецедентним зростанням цифрових загроз та кіберзлочинності, які щоденно ставлять під загрозу права та безпеку людини у віртуальному просторі. Сучас-

на епоха характеризується безпрецедентною цифровізацією всіх сфер життя, що, поряд із значними можливостями, створює нові та зростаючі загрози для прав і свобод людини. Зростання кіберзлочинності, особливо спрямованої проти особистості (фінансові шахрайства, кібербулінг, крадіжки ідентичності та порушення приватності), ставить під сумнів саму ідею безпечного та довірливого цифрового простору. Формування стійкого цифрового суспільства вимагає не лише реактивного реагування на злочини, а й розробки ефективних превентивних механізмів. Саме тому постає нагальна потреба в комплексному дослідженні превентивної ролі інформаційної безпеки та кримінально-правової політики, які, діючи синергічно, здатні мінімізувати ці загрози та забезпечити захист людини у віртуальному світі.

Актуальність дослідження також підтверджується офіційними статистичними даними. Так, кількість кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій постійно зростає. Відповідно до офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора, у 2024 році обліковано 4 055 кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, що на 214 кримінальних правопорушень більше ніж у 2023 році (цей показник становив 3 841 кримінальних правопорушень); на 640 більше ніж у 2022 році (цей показник становив 3 415 кримінальних правопорушень); на 745 у 2021 році (цей показник становив 3 310 кримінальних правопорушень); на 1557 у 2020 (цей показник становив 2 498 кримінальних правопорушень) [1]. Така тенденція свідчить про суттєве зростання, а саме на 38,4% порівняно із 2020 роком та на 5,3% порівняно із 2023 роком, кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень.

Особливої загрози кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій набувають в умовах воєнного стану, оскільки поряд із бойовими діями триває масштабна інформаційна агресія з боку російської федерації проти України. Кіберзлочинці активно використовуються для зламу державних інформаційних систем, поширення дезінформації серед населення, створення фальшивих акаунтів у соціальних мережах тощо. Значного поширення набуло й кібершахрайство, коли зловмисни-

ки, видаючи себе за представників офіційних структур, намагаються незаконно отримати доступ до банківських даних громадян для заволодіння їхніми грошовими коштами.

Таким чином, інформаційна війна завдає суспільству не меншої шкоди, ніж бойові дії. З огляду на це, в Україні розпочато реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства з метою підвищення ефективності протидії таким правопорушенням. Водночас нині рівень запобігання кіберзлочинам залишається недостатнім, зважаючи на постійне вдосконалення злочинцями методів здійснення таких дій.

Додатковою складністю у протидії кіберзлочинності є транснаціональний характер цих правопорушень, що дозволяє вчиняти їх з будь-якої точки світу, уникаючи юрисдикції національних правоохоронних органів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розвиток системи кібербезпеки, а також удосконалення законодавства, яке надасть правоохоронним органам необхідні інструменти для ефективного виявлення, розслідування і запобігання таким злочинам.

У сучасному цифровому світі загрози для людини виходять далеко за межі традиційного викрадення даних чи фінансового шахрайства. Дедалі більшої актуальності набуває поняття когнітивної безпеки – здатності людини критично сприймати та опрацьовувати інформацію, захищаючи власну свідомість від маніпуляцій, дезінформації та цілеспрямованого психологічного впливу. Це безпосередньо стосується превенції злочинності проти людини, оскільки маніпуляції свідомістю часто є першим кроком до вчинення шахрайства, вимагання, або навіть вербування у злочинні угруповання.

Професор Г. Г. Почепцов вказує на важливість когнітивної безпеки, особливо в умовах сучасного інформаційного суспільства. Когнітивна безпека охоплює заходи, спрямовані на захист розумових процесів та розвиток навичок критичного мислення в суспільстві. Пропаганда та маніпуляція інформацією можуть серйозно впливати на сприйняття реальності та призводити до негативних наслідків [2]. Зміна сприйняття та ментальних операцій може мати серйозні наслідки для індивіда та суспільства в цілому.

В умовах гібридної війни та поширення інформації, безпека людини охоплює не лише її фізичну цілісність чи фінансове благополуччя, а й ментальну стійкість та здатність до об'єктивного мислення. Злочинність проти людини в цифровому просторі тепер включає також психологічний тиск, кібербулінг, створення фейкових новин для дезорієнтації та інші форми впливу на її когнітивні процеси. При цьому, стійке цифрове суспільство не може бути таким без когнітивно стійких громадян. Суспільство, яке легко піддається маніпуляціям, є вразливим до дезінформації, що може призвести до соціальної дестабілізації, паніки та навіть прямого вчинення злочинів під впливом неправдивої інформації. Тому формування критичного мислення та медіаграмотності є невід'ємною частиною цифрової стійкості.

Когнітивна безпека реалізується через просвітницькі кампанії з медіаграмотності, розвитку критичного мислення, навчання розпізнаванню маніпулятивних технік та фейків. Це включає не лише захист даних, а й захист свідомості користувача від шкідливого інформаційного контенту. Технічні засоби можуть допомагати у виявленні ботів та тролів, але кінцеве рішення про довіру інформації приймає людина.

Пропаганда та маніпулювання інформацією застосовуються з метою впливу на когнітивні процеси людини шляхом формування спеціально сконструйованих інформаційних повідомлень, здатних активізувати певні шаблони та упередження. Такий вплив може спотворювати сприйняття дійсності та формувати хибні переконання й небажані уявлення. Щоб протистояти подібному впливу, необхідно розвивати критичне мислення, перевіряти інформацію через різноманітні джерела та здійснювати її самостійний аналіз. Окрім цього, важливим є підвищення рівня медіаграмотності, що дозволяє відрізняти достовірні джерела від маніпулятивних і споживати інформацію більш усвідомлено та обережно.

У сучасних умовах, особливо зважаючи на агресивну гібридну війну, людська свідомість перетворилася на основне поле бою. Метою ведення так званої когнітивної війни є не просто зміна поглядів людини, а й фундаментальна трансформація її способу мислення та подальших дій. Це підкреслює критич-

ну важливість концепції когнітивної безпеки (COGSEC).

COGSEC виходить за рамки традиційної інформаційної безпеки, акцентуючи увагу на усвідомленні того, як інформація може бути цілеспрямовано використана для маніпуляції думками, переконаннями та поведінкою людей у сучасному перенасиченому інформаційному середовищі. Когнітивна війна — це, по суті, форма конфлікту, де психологічний та інформаційний вплив застосовується для досягнення стратегічних цілей. Основною метою COGSEC є збереження когнітивної системи забезпечення об'єктивності, незалежності при прийнятті рішень [3].

У публікації 2014 р. латвійський дослідник Яніс Берзиньш (Jānis Bērziņš) наголошував, що «російський погляд на сучасну війну ґрунтується на ідеї, що основним полем бою є погляди, і, як наслідок, у війнах нового покоління має домінувати інформаційно-психологічна війна з метою змусити військове та цивільне населення супротивника підтримати нападника на шкоду власному уряду та країні» [4, с. 5–13].

У сучасних реаліях маніпуляції інформацією, дезінформація та пропаганда через соцмережі становлять критичну загрозу для стабільності як окремих держав, так і всієї міжнародної спільноти. Ці форми інформаційної війни підривають довіру до демократичних інститутів, руйнують суспільну згуртованість та загрожують національній безпеці.

Згідно зі Стратегією інформаційної безпеки України, затвердженою Указом Президента від 15 жовтня 2021 року, інформаційна політика Російської Федерації визнана прямою загрозою не лише для України, а й для інших демократичних країн. Російські спецслужби цілеспрямовано здійснюють спеціальні інформаційні операції, спрямовані на ключові демократичні процеси, зокрема вибори, та прагнуть посилити внутрішні розбіжності як в Україні, так і за її межами. Технології гібридної війни, які Росія застосовує проти України, швидко адаптуються та поширюються на інші держави. Відповіддю на таку дезінформаційну агресію є запровадження обмежувальних заходів (санкцій) та створення ефективного механізму моніторингу й притягнення до відповідальності за їх порушення [5].

Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» визначено актуальні питання щодо взаємодії уповноважених державних органів стосовно забезпечення інформаційної безпеки, системи їх повноважень щодо захисту інтересів українців і країни в цілому в інформаційній сфері [6].

Кримінально-правова політика має адаптуватися до нових викликів. Це може стосуватися криміналізації дезінформації, маніпуляцій громадською думкою, що мають злочинні наслідки, а також розробки механізмів відповідальності за психологічний тиск та домагання в цифровому просторі, які призводять до шкоди психічному здоров'ю. Крім того, важливою є правова просвіта громадян щодо їхніх прав у інформаційному просторі та механізмів захисту від психологічного впливу.

Так, когнітивна безпека є яскравим прикладом синергії між інформаційною безпекою та кримінально-правовою політикою. Технічні рішення інформаційної безпеки можуть виявляти джерела маніпуляцій, а кримінально-правовою політикою – забезпечувати правову відповідальність за їх поширення. Водночас, освіта та підвищення свідомості громадян є спільним завданням обох сфер, що безпосередньо впливає на здатність людини захистити себе від цифрових загроз на когнітивному рівні.

Інформаційна безпека у сучасних умовах має стати основним напрямом кримінологічної політики України та удосконалення у зв'язку з цим форм її реалізації на законодавчому, правозастосовному, організаційному та інших рівнях.

Під час військових конфліктів і в умовах воєнного стану інформаційний простір часто використовується як інструмент впливу на громадську свідомість, дестабілізацію суспільства та втручання у внутрішню й зовнішню політику держави. Інформаційні загрози можуть проявлятися у вигляді дезінформації, пропагандистських кампаній, кібератак, обмеження доступу до інформації та інших форм втручання в інформаційні ресурси й інфраструктуру. Забезпечення інформаційної безпеки передбачає створення ефективної системи протидії таким загрозам, розвиток кіберзахисту, моніторинг і нейтралізацію дезінформації, зміцнення інформаційної інфраструктури держави,

а також удосконалення механізмів інформаційної протидії та контрпропаганди [7].

Отже, державна політика щодо забезпечення інформаційної безпеки є важливою складовою національної безпеки. В її основі повинна бути системна превентивна діяльність органів державного управління щодо надання гарантій інформаційної безпеки особистості, соціальним групам, суспільству і державі в цілому. Аналіз свідчить про існування реальних загроз інформаційній безпеці України [8, с. 158].

Висновки. Підсумовуючи необхідно зазначити, що взаємозв'язок інформаційної безпеки та кримінально-правової політики розкриває багатогранну проблему, тісно пов'язану з національною безпекою та захистом інтересів як окремих громадян, так і держави в цілому. В умовах тривалого конфлікту та воєнного стану, інформаційна безпека перестає бути лише технічним питанням; вона стає ключовим елементом загальної системи оборони країни та запорукою її життєво важливих інтересів.

Отже, інформаційна безпека відіграє вирішальну превентивну роль у запобіганні шкоді, що завдається людині через упереджене інформування, маніпуляції та інші форми впливу на свідомість і поведінку громадян. Вона активно сприяє зміцненню стійкості суспільства до інформаційних атак, допомагаючи вчасно виявляти та ефективно боротися з дезінформацією й іншими інформаційними загрозами. Зрештою, надійний підхід до інформаційної безпеки, доповнений проактивною кримінально-правовою політикою, є незамінним для формування стійкого цифрового суспільства, яке ефективно запобігає злочинності проти людини та оберігає її права в дедалі складнішому та взаємопов'язаному світі. Тому формування стійкого цифрового суспільства – це комплексний процес, який вимагає постійної адаптації та вдосконалення. Провідна превентивна роль інформаційної безпеки та кримінально-правової політики полягає у створенні багатопланової системи захисту, яка не лише реагує на кримінальні правопорушення, але й активно запобігає їм, знижуючи вразливість людини та підвищуючи її безпеку в дедалі більш цифровізованому світі. Це вимагає міждисциплінарного підходу, постійного моніторингу кіберзагроз та тісної співпраці всіх зацікавлених сторін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushe-nnya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
2. Почепцов Г. Г. Теория комунікації. Київ : Ваклер, 2001. 656 с.
3. Протидія когнітивній війні: інформованість і стійкість. НАТО Ревю. 20.05.2021. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/05/20/protid-ya-kognitivnj-vjn-nformovanst-stjkst/index.html>
4. Jānis Bērziņš. Russia's New Generation Warfare in Ukraine: *Implications for Latvian Defense Policy*. *Policy Paper*. April 2014. № 02. P. 5–13.
5. Про рішення ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2022 року № 685/2021 / Офіційний веб-портал Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n33>
6. Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації: Рішення РНБО від 29 грудня 2016 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-16#Text>
7. Бондаренко В. О. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми. URL: <http://www.crime-research.iatp.org.ua/library/strateg.htm>
8. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : навч. посіб. Х. : Фоліо, 2002. 285 с.

Хом'яченко С. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права,
Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету
<https://0000-0002-1223-5881>*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ «ЗАБРУДНЮВАЧ ПЛАТИТЬ» В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

LEGAL PRINCIPLES FOR IMPLEMENTING THE "POLLUTER PAYS" PRINCIPLE IN ECONOMIC ACTIVITIES

У статті проаналізовано принцип міжнародного екологічного права «забруднювач платить». Акцентується увага на тому, що поданий принцип, який спочатку був віднесений до економічної політики, стверджував, що забруднювач несе відповідальність за витрати на заходи щодо запобігання та контролю забруднення. Визначено, що принцип «забруднювач платить» мав на меті інтерналізацію витрат на заходи щодо запобігання та контролю забруднення: вартість цих заходів має відображатися у ринковій ціні продукції. Вивчення міжнародно-правових норм та національних законодавств свідчить про широке впровадження принципу «забруднювач платить» у світовій практиці. Найбільш ефективно цей механізм працює у країнах із розвиненими правовими системами, де створені інституційні гарантії його практичної реалізації. Реальне функціонування цього принципу є ключовим інструментом гармонізації економічного прогресу та екологічної безпеки. Він не лише стимулює бізнес до екологічно відповідальної поведінки, але й слугує надійним засобом захисту конституційних прав громадян на безпечне довкілля та сталий розвиток суспільства. Запропоновано конкретні механізми реалізації означеного вище принципу на національному рівні з урахуванням європейських еколого-правових стандартів. Зроблено висновок, що раціональне використання екологічних ресурсів є кінцевою метою застосування принципу «забруднювач платить». У статті обґрунтовується необхідність вдосконалення механізмів компенсації екологічних збитків, а також аналізуються законодавчі превентивні заходи, спрямовані на мінімізацію шкоди довкіл्लю. Окрема увага приділяється пошуку оптимальних шляхів імплементації поданого принципу в національну правову систему з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних екологічних викликів.

Ключові слова: *екологічна відповідальність, господарська діяльність, принцип «забруднювач платить», інтерналізація витрат, компенсація екологічної шкоди, сталий розвиток.*

The article analyzes the principle of international environmental law “the polluter pays”. It is emphasized that the “polluter pays” principle was originally a principle of economic policy, which stated that the polluter is responsible for the costs of measures to prevent and control pollution. It is determined that the “polluter pays” principle was aimed at internalizing the costs of measures to prevent and control pollution: the cost of these measures should be reflected in the market price of products. The study of international legal norms and national legislation indicates the widespread implementation of the “polluter pays” principle in world practice. This mechanism works most effectively in countries with developed legal systems, where institutional guarantees for its practical implementation have been created. The real functioning of this principle is a key tool for harmonizing economic progress and environmental safety. It not only stimulates business to environmentally responsible behavior, but also serves as a reliable means of protecting the constitutional rights of citizens to a safe environment and sustainable development of society. Specific mechanisms for its implementation at the national level are proposed, taking into account European environmental and legal standards. It is concluded that the rational use of environmental resources is the ultimate goal of applying the “polluter pays” principle. The article justifies the need to improve mechanisms for compensating for environmental damage, and also analyzes legislative preventive measures aimed at minimizing environmental damage. Special attention is paid to finding optimal ways to implement this principle into the national legal system, taking into account international experience and modern environmental challenges.

Key words: *Environmental responsibility, economic activity, the principle of "pollutant", internalization of costs, compensation of environmental damage, sustainable development.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтенсивного промислового розвитку та зростання антропогенного навантаження на довкілля особливої ваги набуває принцип «забруднювач платить» – один із ключових підходів міжнародного екологічного права. Водночас шлях його практичної реалізації не є простим: недостатня ефективність механізмів відшкодування екологічних збитків, нечіткі критерії визначення розміру компенсації та ухилення забруднювачів від відповідальності. Це призводить до систематичного порушення екологічної рівноваги, деградації природних екосистем та зростання соціально-економічних витрат держави. Тому суспільне виробництво як процес освоєння природи, що здійснюється за допомогою праці, потрібно розглядати як єдність соціальних явищ, як визначену соціосистему ієрархічної субординації форм руху матерії. Центральне місце в ній належить людині, яка відіграє активну роль у цій взаємодії своєю перетворювальною діяльністю [1, с. 67].

Введення на території України 22 лютого 2022 року воєнного стану кардинально вплинуло на усі сфери життєдіяльності суспільства, зокрема й на господарську діяльність та її суб'єктів. В умовах воєнного стану господарська діяльність постійно стискається з різноманітними викликами, потребує адаптації, ретельного аналізу та прийняття необхідних ефективних рішень з боку держави та суб'єктів господарювання для її підтримки і стабільності [2, с. 174]. Зокрема, важливо забезпечити дотримання екологічних норм, враховуючи принцип «забруднювач платить», щоб компенсувати шкоду, заподіяну навколишньому середовищу, та стимулювати підприємства до екологічно відповідальної діяльності навіть у складних умовах.

Актуальність дослідження цього принципу зумовлена необхідністю пошуку балансу між економічним розвитком і охороною довкілля. З одного боку, механізм «забруднювач платить» має стати інструментом справедливого розподілу екологічних витрат, з іншого – стимулом для бізнесу до впровадження екологічно чистих технологій. У зв'язку з цим виникає потреба у вдосконаленні законодавчої бази, розробці ефективних методик оцінки збитків та гарантуванні прозорості їхнього стягнення.

Реалізація цього принципу на міжнародному та національному рівнях може стати ключовим чинником у профілактиці екологічних катастроф і гарантуванні сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Принципи міжнародного екологічного права були предметом ґрунтовних досліджень у працях провідних вітчизняних науковців. Так, Гетьман А.П. аналізував роль екологічних принципів у гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, тоді як Ільків Н.В. досліджувала їх вплив на формування міжнародних екологічних угод. Кобецька Н.Р. зосередилася на проблемах імплементації цих принципів у контексті сталого розвитку, а Краснова М.В. досліджувала їх застосування у контексті захисту сучасного типу прав людини і громадянина – екологічних прав громадян. Заржицький О.С. у своїх наукових розвідках підкреслював значення принципів екологічного права для гарантування екологічної безпеки, тоді як Шемшученко Ю.С. розглядав їх як основу для розвитку екологічної політики держави. Шульга М.В., своєю чергою, досліджував економічні механізми реалізації цих принципів, зокрема, через інститути екологічної відповідальності та стимулювання. Таким чином, дослідження принципів міжнародного екологічного права й досі є актуальними та потребують міждисциплінарного підходу, що поєднає правові, економічні та екологічні аспекти.

Метою статті є аналіз принципу «забруднювач платить» як інструменту міжнародного екологічного права, зокрема дослідження його ефективності у гарантуванні екологічної відповідальності суб'єктів господарювання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Питання застосування економіко-правових інструментів у сфері охорони довкілля є предметом наукових дискусій протягом останніх десятиліть. Міжнародна спільнота неодноразово констатувала обмежену ефективність чинних екологічних регуляторних механізмів, які, попри своє формальне існування, не сприяли формуванню екологічно відповідальної поведінки суб'єктів господарювання, повсюдному впровадженню ресурсощадних технологій або переходу на виробництво екологічно безпечної продукції.

Враховуючи той факт, що найбільш шкідливий вплив на довкілля спричиняється внаслідок господарської діяльності в окремих сферах економіки (наприклад, таких як енергетика, видобувна галузь, транспорт, металургія тощо), актуальним є питання екологізації саме господарського законодавства. Правове забезпечення екологічних вимог в процесі здійснення господарської діяльності є важливим засобом мінімізації шкідливого впливу на довкілля [3, с. 112].

Аналіз чинної практики свідчить про те, що традиційні адміністративно-заборонні методи регулювання не гарантували адекватних економічних стимулів для мінімізації антропогенного впливу на природні екосистеми, що в результаті призвело до недосагнення прогнозованих екологічних результатів. Водночас, концепція економічного стимулювання екологічно орієнтованої діяльності базується на теорії інтерналізації зовнішніх ефектів, згідно з якою ринкові механізми, за їх грамотного нормативного супроводу, здатні формувати систему фінансових мотивацій, спрямованих на корекцію екологічно значущої поведінки суб'єктів господарювання. Варто відзначити, що S. Ghosh відносить принцип «забруднювач платить» до економічної теорії «зовнішніх ефектів». Ця теорія ґрунтується на ідеї, що виробництво та/або споживання товарів чи послуг можуть створювати «зовнішні ефекти», які не враховуються у ринковій системі цін [4, с. 153].

Принцип «забруднювач платить» уперше було нормативно закріплено у 1972 році. Так, 26 травня 1972 року Рада Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) схвалила Рекомендацію про керівні принципи, що стосуються міжнародних економічних аспектів екологічної політики. Таким чином, відповідно до положень Рекомендації, урядам держав-учасниць ОЕСР було запропоновано дотримуватися відповідних керівних принципів, зміст яких розкривався у додатку до цього нормативного документа. Принцип «забруднювач платить» передбачає, що забруднювач повинен покривати видатки на проведення заходів із запобігання забрудненню та боротьби з ним, рішення, які було прийнято державними органами з метою гарантування прийнят-

ного стану довкілля. Іншими словами, вартість цих заходів має враховуватися у вартості товарів і послуг, які призвели до забруднення під час їхнього виробництва (надання) та/або споживання [5]. Його впровадження було зумовлено необхідністю врахування екологічних зовнішніх ефектів у системі ціноутворення. Автори документа обґрунтовували, що ринкова вартість товарів і послуг має відображати не лише прямі витрати виробництва, а й потенційні екологічні витрати, пов'язані із забрудненням довкілля в результаті господарської діяльності.

Окрім того, згідно з цією Рекомендацією під забрудненням розуміється «внесення людиною, прямо чи опосередковано, речовин або енергії в навколишнє середовище, що призводить до шкідливих наслідків такого характеру, який загрожує здоров'ю людини, завдає шкоди живим ресурсам та екосистемам, погіршує або заважає благоустрою та іншим законним видам використання навколишнього середовища» [5]. Потрібно зазначити, що у Рекомендації, зокрема, наголошувалося на тому, що уніфіковане застосування цього принципу у природоохоронній політиці країн-членів ОЕСР сприятиме раціональному використанню та оптимальному розподілу дефіцитних природних ресурсів. Понад те, у документі підкреслювався тісний взаємозв'язок між екологічною політикою окремих держав та їхньою загальною соціально-економічною стратегією. Соціально-економічні наслідки, які можуть виникати через стрімке впровадження жорстких антизабруднювальних заходів, розглядалися як обґрунтування для надання державної підтримки.

Сприяння у використанні економічних інструментів також можна знайти в інших регіональних та глобальних деклараціях, таких як Декларація Ріо-де-Жанейро. На конференції ООН у Ріо-де-Жанейро у 1992 році було закріплено соціально-екологічні принципи, які стали підґрунтям для всього міжнародного співтовариства і для кожної окремо взятої держави. Принцип «забруднювач платить» є одним із ключових елементів сучасної концепції сталого розвитку. Він виконує інтегративну функцію, узгоджуючи традиційно протилежні цілі: економічне зростання, екологічну безпеку та

соціальну стабільність. Сьогодні цей принцип визнаний міжнародною спільнотою як оптимальний механізм, що сприяє гармонізації інтересів різних учасників суспільного виробництва. Принцип «забруднювач платить» є своєрідним компромісом між екологією та економікою [6, с. 66].

Варто зазначити, на думку О. К. Вишнякова, що згаданий вище принцип ґрунтується на тому, що вартість забруднення довілля покладається не на платника податків, а на винуватця (того, хто забруднює) [7, с. 519].

Водночас, так званий принцип «забруднювач платить» – це інструмент екологічної політики, який зобов'язує відшкодовувати екологічні збитки тих, хто їх завдає. Принцип «забруднювач платить» набуває здебільшого форми податку, який стягується урядом за одиницю забруднення, що потрапила в повітря або воду (довкілля). Як політичний інструмент контролю забруднення навколишнього середовища податок на викиди теоретично зменшує забруднення, тому що суб'єкти господарювання скорочуватимуть викиди, аби уникнути сплати внеску. Аналітики припускають, що податок на забруднення, здебільшого, є економічно дієвішим засобом його зниження, ніж нормативні положення. Звідси, загальна вартість скорочення викидів до бажаного рівня буде нижчою у разі використання зазначеного податку, ніж за командно-контрольного підходу, спрямованого на той самий рівень зниження забруднення [8, с. 403].

Підтримка у використанні економічних інструментів також відображена у документах та договорах «м'якого права». Як приклад, Конвенція про зміну клімату 1992 року – у ній йдеться про вимогу щодо координування відповідних економічних інструментів провідними країнами-учасницями, та Конвенція про біорізноманіття 1992 року. В останній, хоча й не згадуються конкретні господарські інструменти, однак звучить заклик до сторін щодо «вживання економічно та соціально обґрунтованих заходів, що діють як стимули для збереження та сталого використання компонентів біологічного різноманіття» [9].

Таким чином, ми вважаємо що сутність принципу «забруднювач платить» зводиться до відповідальності того, хто забруднює, за шко-

ду якої він завдав. Тому забруднювачі мають покривати витрати на заходи, спрямовані на запобігання та зменшення забруднення. Принцип «забруднювач платить» став підґрунтям також екологічної політики Європейського Союзу. Сьогодні про означений вище принцип йдеться у багатьох інших положеннях директив ЄС щодо відшкодування витрат, відповідальності або зобов'язання вжити компенсаційних заходів у випадках заподіяння шкоди довкіллю. Ці положення покликані стимулювати забруднювачів запобігати або зменшувати забруднення. Однак на практиці все ж виникають проблеми із застосуванням принципу «забруднювач платить».

Варто відзначити, що в українському законодавстві цей принцип був закріплений у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, набув відображення у системі зборів (платежів) за забруднення та в Податковому Кодексі України: у ставці екологічного податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення (ст. 243); за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти (ст. 245); за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах (ст. 246); за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) (ст. 247); за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк (ст. 248).

Зважаючи на те, що податки на забруднення – це податки на виміряну або оцінену емісію забруднюючих речовин у повітря, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, шумовий вплив, платежі за діяльність, пов'язану з управлінням твердими відходами. Тому, ця група податків належить до традиційних податків Пігу. Їх завданням є стимулювання скорочення надмірного навантаження на НПС шляхом зміни поведінки виробників через задіяння механізмів заміщення технологій, факторів виробництва та готової продукції. Застосування цього виду податків є складним з погляду контролю за правильністю розрахунку податкових зобов'язань платниками податків. Тому їх запровадженню має передувати чітке встановлення цілей щодо скорочення видів певних речовин на чітко визначений рівень [10, с. 32].

Окрім того, з огляду на фіскальну спрямованість економічного механізму природокористування в Україні та недостатню ефективність контролю звітних даних, природокористувачі не мають стимулів щодо відшкодування в екологічні фонди, впровадження природоохоронних заходів. Звідси, виникає потреба у вдосконаленні системи для поліпшення її ефективності та зниження витрат на її функціонування, зокрема шляхом удосконалення принципу «забруднювач платить» – чіткого визначення витрат, уточнення поняття «забруднювач» та аналізу допустимих винятків з урахуванням екологічних інтересів і недискримінаційних умов торговельно-економічної взаємодії.

На думку Н. Р. Малишевої, є потреба у подальшому напрацюванні цього принципу щодо чіткого визначення меж витрат, тягар яких покладається на забруднювача, зокрема відшкодування збитків, що завдаються; уточнення самого поняття «забруднювач»; дослідження цього принципу у плані аналізу припустимих меж виключень із нього з урахуванням як інтересів охорони довкілля, так і недискримінації з погляду умов торгово-економічної взаємодії [11, с. 164–165].

Згідно із принципом «забруднювач платить» стандарти та штрафи, або можливе поєднання обох, є головними інструментами дій, доступних державним органам влади з метою уникнення забруднення. Стандарти включають: – Стандарти якості навколишнього середовища, що мають обов'язкову юридичну силу і встановлюють допустимі рівні забруднення, які не можна перевищувати. – Стандарти товарів (продукції), що встановлюють рівні забруднювачів, які не можна перевищувати у складі товарів чи їх викидах, або визначають якості чи характеристики дизайну товарів, шляхи їх використання. Коли доцільно, стандарти продуктів включають особливості тестування, пакування, маркування продукції. – Стандарти для певного устаткування, яке іноді називають «стандартами процесу»: (а) «стандарти викидів»; (б) «стандарти дизайну устаткування»; (в) «операційні стандарти». Мета штрафів – спонукати забруднювача до вживання необхідних заходів щодо зниження рівня забрудненості. Штрафи застосовуються залежно від розміру забруднення на основі відповідних адміністративних процедур [12, с. 89].

Крім того, одним із ключових питань є чітке визначення поняття «забруднення» або «забруднювач». У науковій літературі існує консенсус, що антропогенний вплив на довкілля проявляється у двох основних формах: безпосереднього забруднення (викиди шкідливих речовин, відходів тощо); і надмірної експлуатації та виснаження природних ресурсів. Тому, підґрунтям сталого управління природними ресурсами мають бути не лише заходи, спрямовані на запобігання та усунення забруднень, спричинених викидами отруйних речовин, але й такі дії, які б спонукали щодо розумного використання дефіцитних природних ресурсів. Таким чином, сучасна екологічна парадигма потребує переосмислення термінології та розширення трактування поняття «забруднення» з урахуванням аспектів нерационального природокористування.

Проте, реалізація принципу «забруднювач платить» супроводжується низкою системних труднощів, зокрема проблемами ідентифікації суб'єкта відповідальності за наявності множинних джерел забруднення, складністю оцінки кумулятивних та каскадних екологічних впливів, недовершеністю нормативно-правової бази в галузі екомоніторингу, відсутністю уніфікованих методик кількісної оцінки збитків, а також суттєвими протиріччями між екологічними вимогами та економічними інтересами суб'єктів господарювання. При цьому процедура відшкодування збитків, як важливий інструмент, не вичерпує всієї сутності поданого принципу, тому що його концептуальна основа передбачає комплексний підхід, який поєднує пріоритет превентивних заходів щодо запобігання екологічним порушенням з обов'язковістю цілковитого відновлення вже порушених природних систем. А це є відображенням сучасної тенденції розвитку екологічної політики, орієнтованої на управління ризиками та гарантування сталого розвитку.

Висновки. Ефективність застосування принципу «забруднювач платить» залежить від системного підходу до регулювання. Як уже зазначалося, цей принцип охоплює низку елементів: не лише повне відшкодування заподіяної шкоди, але й вжиття всіх необхідних заходів щодо запобігання її виникненню на кожному етапі господарської діяльності – від проектування та будівництва до введення в експлуатацію та подальшої роботи об'єкта. Послідовне впрова-

дження принципу «забруднювач платить» на всіх стадіях господарської діяльності, разом зі створенням ефективного механізму його реалізації, сприятиме формуванню придатного середовища для розвитку економічних відно-

син. Це не лише покращить ситуацію всередині країни, але й допоможе подолати бар'єри для виходу на міжнародні ринки, підвищуючи конкурентоспроможність національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шемшученко Ю.С., Костицький В.В. Про соціальну обумовленість сучасних проблем теорії та методології екологічного права. *Екологічне право України. Науково-практичний журнал*. 2017. № 1–2. С.66–74. URL: http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2017/1-2/1-2_2017.pdf
2. Хом'яченко С.І., Джура В.В. Правове регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану: досвід і виклики. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 3 (72). С.174–184. URL: https://law.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2025/02/yuv_3_72_2024verstka.pdf
3. Липницька Є.О. Екологізація господарського законодавства як засіб забезпечення сталого розвитку (на прикладі Господарського кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С.111–115. URL: <http://lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=138>
4. Ghosh S. Indian environmental law: Key concepts and principles. Hyderabad: Orient Blackswan. 2019. 342 p
5. Recommendation of the Council on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0102>
6. Шабанов Р.І. Сутність принципу «Забруднювач платить» як принципу міжнародного екологічного права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск 26, 2017 р. С.63-69 <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/47>
7. Вишняков О.К. Право Європейського Союзу : підручник. Одеса : Фенікс, 2013. 883 с.
8. Токмиленко О. С. Інтегрування екологічного принципу «забруднювач сплачує» у податкову систему України. *Будуємо нову Україну* : зб. конф., 26-27 листоп. 2014 р., м. Київ. Київ : Києво-Могилянська академія, 2015. 407 с.
9. Новицька Н.В. Екологічне оподаткування в Україні: стан та перспективи розвитку : дис...канд.екон.наук : 08.00.08. Ірпінь. 2016. 274с.
10. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text
11. Малишева Н.Р. Гармонизация экологического законодательства в Европе. К., 1996. 233 с.
12. Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник. Львів, 2004. 256 с.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Луценко І. М., Кондратенко В. В., Нестеренко О. М.

РОЛЬ БОЙОВОЇ СТРІЛЬБИ У ФОРМУВАННІ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК ПІД ЧАС
ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ: ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ БОЙОВИХ СИТУАЦІЙ..... 3

Тертишник В. М.

ЗАСАДА ЛЮДЯНОСТІ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ
ТА ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ..... 9

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Бельо Л. Ю.

ПРИВАТНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ
МОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 15

Карпенко Р. В.

ПРИНЦИП НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 21

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Возняковська К. А.

ЦИФРОВА САМОЗАЙНЯТИСТЬ ЧИ КРИМІНАЛЬНИЙ РИЗИК? ЮРИДИЧНА ПРИРОДА
ВЕБКАМ-МОДЕЛІНГУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: МІЖГАЛУЗЕВИЙ АНАЛІЗ,
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНОЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ..... 25

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Пилипенко П. Д., Ващишин М. Я.

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ІНСПЕКТУВАННЯ: ВИКЛИКИ У ФОРМУВАННІ
НАДНАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ..... 31

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Біленець Д. А.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ:
РОЛЬ КІБЕРПІДРОЗДІЛІВ НАЦПОЛІЦІ ТА СБУ..... 37

Кисько А. І.

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ..... 45

Наливайко О. Ю.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА СУДОВОЮ ВЛАДОЮ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ..... 51

Рекуненко Т. О.

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ
ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ..... 57

Свіденко А. О.

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ..... 64

Суховецький О. О., Георгієвський Ю. В.

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ
З КОМПЕТЕНЦІЙНИХ СПОРІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 72

Харайн І. І.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ВАЛЮТНИХ ЦІННОСТЕЙ
ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ..... 78

Хачатрян А. А.

ГАРМОНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ
І МОДЕРНІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЧЕСНИХ
КОНСУЛІВ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ..... 86

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Бут Ю. А.

ПРАВОМІРНІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....92

Влад В. Ф., Вацюк В. О.

СУЧАСНІ МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ98

Войнарович А. Б., Козак Р. І.

ПОНЯТТЯ НЕРЕАБІЛІТУЮЧИХ ПІДСТАВ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....103

Гладченко Д. М.

АНАЛІЗ АКТУАЛЬНОГО СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ ЗА СТ. СТ. 407, 408 КК УКРАЇНИ
ТА ОГЛЯД КРИМІНАЛЬНО-ЗАКОНОДАВЧОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ ЦИМ ВІЙСЬКОВИМ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....110

Граб А. В.

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ,
ТА ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ
ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ У ДОХІД ДЕРЖАВИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ.....119

Корнякова Т. В.

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: КОМПАРАТИВІСЬКИЙ АНАЛІЗ
ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ.....129

Цуркан-Сайфуліна Ю. В.

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ
ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ.....135

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Гавриленко В. В.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТИВ
ЩОДО ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....142

Мануїлова К. В.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ
У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1940–1960-ТІ РР.): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН.....151

Манько Д. Г., Цховребов Р. Т.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕАКЦІЇ НА ГЛОБАЛЬНУ ЦИФРОВІЗАЦІЮ157

Саух А. С.

НАСИЛЬНИЦЬКА ПЕРЕДАЧА ДІТЕЙ З ОДНІЄЇ ГРУПИ В ІНШУ
ЯК ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ДІЯННЯ (*ACTUS REUS*), ЩО СТАНОВИТЬ ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ.....164

Тимчук О. Л.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ КОМІСІЇ ТА СУЧАСНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО170

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Олійник А.

ФОРМУВАННЯ СТІЙКОГО ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА:
ПРЕВЕНТИВНА РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ
У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ.....177

Хом'яченко С. І.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ «ЗАБРУДНЮВАЧ ПЛАТИТЬ»
В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....183

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Lutsenko I. M., Kondratenko V. V., Nesterenko O. M.

THE ROLE OF COMBAT SHOOTING IN THE FORMATION OF PRACTICAL SKILLS DURING TACTICAL AND SPECIAL TRAINING: APPROACHES TO MODELING COMBAT SITUATIONS..... 3

Tertyshnyk V. M.

THE PRINCIPLE OF HUMANITY AND ITS IMPLEMENTATION IN THE ACTIVITIES OF INVESTIGATORS AND OTHER LAW ENFORCEMENT AGENCIES..... 9

CIVIL LAW AND PROCESS

Belo L. Yu.

PRIVATE-LAW ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S MARITIME SECURITY LEGAL POLICY.....15

Karpenko R. V.

THE PRINCIPAL OF THE NOTARY AND THE NOTARIAL COMMUNITY..... 21

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Vozniakovska K. A.

DIGITAL SELF-EMPLOYMENT OR CRIMINAL RISK? THE LEGAL NATURE OF WEBCAM MODELING IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: INTERDISCIPLINARY ANALYSIS, FOREIGN EXPERIENCE, AND PROSPECTS FOR REGULATORY LEGALIZATION IN UKRAINE..... 25

ENVIRONMENTAL LAW

Pylypenko P. D., Vashchyshyn M. Ya.

EUROPEAN MODEL OF ENVIRONMENTAL INSPECTION: CHALLENGES IN ESTABLISHING A SUPRANATIONAL ENVIRONMENTAL CONTROL MECHANISM.....31

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Bilenets D. A.

INFORMATION SECURITY IN THE FIELD OF STATE SECRETS PROTECTION: THE ROLE OF CYBER UNITS OF THE NATIONAL POLICE AND THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE..... 37

Kysko A. I.

SYSTEM OF SUBJECTS FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF MAINTENANCE OF PUBLIC SAFETY AND ORDER IN UKRAINE..... 45

Nalyvaiko O. Yu.

PUBLIC CONTROL OVER THE JUDICIARY: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISMS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....51

Rekunen T. O.

INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES WITH OTHER ACTORS IN THE PREVENTION OF OFFENSES IN THE FINANCIAL SECTOR..... 57

Svidenko A. O.

PENSION PROVIDISION FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS AN ADMINISTRATIVE LEGAL CATEGORY..... 64

Sukhovetskyi O. O., Heorhiievskyi Yu. V.

PROPOSALS FOR IMPROVING THE PROCEEDINGS ON COMPETENCE DISPUTES IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS..... 72

Kharain I. I.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE MOVEMENT OF CURRENCY VALUABLES BY INDIVIDUALS ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE.....78

Khachatryan A. A.

HARMONIZATION OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND MODERNIZATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF HONORARY CONSULS' ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION..... 86

CRIMINAL LAW AND PROCESS

But Yu. A.

THE LEGALITY OF RESTRICTING HUMAN RIGHTS DURING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS.....92

Vlad V. F., Vatsiuk V. O.

MODERN METHODS OF CRIME PREVENTION 98

Voinarovych A. B., Kozak R. I.

THE CONCEPT OF NON-REHABILITATING GROUNDS FOR CLOSING CRIMINAL PROCEEDINGS.....103

Hladchenko D. M.

ANALYSIS OF THE CURRENT CRIMINAL SITUATION UNDER ARTICLES 407 AND 408
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND THE OVERVIEW OF THE CRIMINAL LAW POLICY
TO COUNTERACT TO THESE MILITARY CRIMINAL OFFENCES UNDER MARTIAL LAW.....110

Hrab A. V.

ON THE CORRELATION BETWEEN THE CRIMINAL LAW PROHIBITION,
DEDICATED TO LIABILITY FOR ILLICIT ENRICHMENT, AND THE INSTITUTION
OF RECOGNIZING UNJUSTIFIED ASSETS AND THEIR RECOVERY INTO THE STATE'S REVENUE:
CURRENT STATE AND PROSPECTS.....119

Korniakova T. V.

CRIMINALISATION OF MILITARY CRIMINAL OFFENCES: COMPARATIVE ANALYSIS
AND WARTIME CHALLENGES.....129

Tsurkan-Saifulina Yu. V.

WAR CRIMES IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION: CRIMINAL LAW QUALIFICATION
AND CHALLENGES OF PUNISHMENT ENFORCEMENT.....135

INTERNATIONAL LAW AND THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

Gavrylenko V. V.

IMPLEMENTATION OF PROVISIONS OF INTERNATIONAL LEGAL ACTS REGARDING
THE PRINCIPLES OF ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES
INTO UKRAINIAN LEGISLATION.....142

Manuilova K. V.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF RESOCIALIZATION OF JUVENILE OFFENDERS
IN THE POST-WAR PERIOD (1940–1960S): COMPARATIVE ANALYSIS OF UKRAINE
AND EUROPEAN COUNTRIES.....151

Manko D. H., Tskhovrebov R. T.

CERTAIN ASPECTS OF THE INTERNATIONAL LEGAL RESPONSE TO GLOBAL DIGITALIZATION.....157

Saukh A. S.

THE FORCIBLE TRANSFER OF CHILDREN FROM ONE GROUP TO ANOTHER
AS AN OBJECTIVE ASPECT OF THE ACT (*ACTUS REUS*) CONSTITUTING THE CRIME
OF GENOCIDE.....164

Tymchuk O. L.

THE ACTIVITIES OF THE VENICE COMMISSION AND MODERN INTERNATIONAL LAW.....170

CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE

Oliinyk A.

BUILDING A SUSTAINABLE DIGITAL SOCIETY:
THE PREVENTIVE ROLE OF INFORMATION SECURITY
AND CRIMINAL LAW POLICY IN CRIME PREVENTION.....177

Khom'iachenko S. I.

LEGAL PRINCIPLES FOR IMPLEMENTING THE "POLUTTER PAYS" PRINCIPLE
IN ECONOMIC ACTIVITIES.....183

НОТАТКИ

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 2

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – Т.В. Мартиненко

Підписано до друку: 27.06.2025.

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 22,81, ум. друк. арк. 24,87.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0725/604.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.